A ZSIDÓ XIX. SZÁZAD. II.

GROSZMANN ZSIGMOND
VÁLOGATOTT TÖRTÉNETI ÍRÁSAI

2. könyv

CIKKEK, TANULMÁNYOK

Infopoly Alapítvány
2021

A ZSIDÓ XIX. SZÁZAD. II.

GROSZMANN ZSIGMOND VÁLOGATOTT TÖRTÉNETI ÍRÁSAI

2. KÖNYV

CIKKEK, TANULMÁNYOK

Sorozatcím: A zsidó XIX. század

II. kötet

Groszmann Zsigmond válogatott történeti írásai

2. könyv

Sorozatszerkesztő: Dombi Gábor

Nyomdai munkák: Pannónia Nyomda Kft.

ISSN 2786-1554

ISBN 978-615-81868-0-3ö

ISBN 978-615-81868-2-7

Kiadja: Infopoly Alapítvány, 2021
1027 Budapest, Rumbach Sebestyén u. 3.
Elnök-kurátor: Dombi Gábor
Kapcsolat: infopoly@gmail.com

A kötet megjelenését támogatta az NKA (www.nka.hu)

Nemzeti Kulturális Alap
Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága

A ZSIDÓ XIX. SZÁZAD. II.

GROSZMANN ZSIGMOND VÁLOGATOTT TÖRTÉNETI ÍRÁSAI

2. KÖNYV

CIKKEK, TANULMÁNYOK

Infopoly Alapítvány
2021

Válogatta és szerkesztette: **Dombi Gábor**, zsidó kultúratörténész

Az előszót írta: **Schweitzer Gábor** tudományos főmunkatárs (TK JTI) – habilitált egyetemi docens (NKE ÁNTK)

Lektorálta: **Kelenhegyi Andor**

Groszmann Zsigmond életrajzát írta: **Dombi Gábor**

Az arab számokkal jelölt lábjegyzetek Groszmann Zsigmond saját jegyzetei. A HEB jelölésű lábjegyzetek a szövegbeli héber szövegek magyar megfelelői, a DG jelölésű lábjegyzetek a szerkesztő megjegyzései, tisztázó magyarázatai a szöveghez. A NE jelölésű lábjegyzetek a szövegbeli német szövegek, a LAT jelölésű lábjegyzetek a latin szövegek magyar fordításai.

A könyv elkészítésében segítséget nyújtott: Babcsányi Judit, Bauer Csilla, Cseh Tibor, Csótó Mihály, Dombi Franciska, Fehér Edit, Halász János, Hrotkó Larissza, Kelenhegyi Andor, Kerekes Pál, Oberlander Baruch, Rab Árpád, Schweitzer Gábor, Szabolcs Mónika, Orbánné Szegő Ágnes, Szilágyi Erzsébet, Turán Tamás.

A kötet megjelenését támogatta: Nemzeti Kulturális Alap

Cikkek, írások

Don Abrabanel Izsák (1909)

Négy évszázaddal ezelőtt, 1509-ben fejezte be életét a zsidóság szellemóriásokban gazdag történetének egyik kimagasló alakja, Don Abrabanel Izsák. Egyénisége típusa az egész zsidóságnak: hazájának egyik leghasznosabb polgára, kinek jutalma mégis az örökös bolyongás, szelleme fáradhatatlanul kutat a tudomány mezején s lelke át van hatva jámbor istenhittől és végtelen emberszeretettől Ezek a zsidóság történetének vissza-visszatérő motívumai, melyek végighúzódnak Don Abrabanel Izsák életén is. Hatszor nyomja kezébe végzete a vándorbotot, hogy jólétet és tekintélyt elveszítve, új hazát keressen magának és családjának. De a kegyetlen sors nem tudja legyőzni. Mindenütt felülkerekedik, s az ország nagyjai közt, királyok trónja előtt foglal helyet. A bolyongás testét megtöri, de szelleme csak erősödik, elméje csiszolódik, teremtő ereje fokozódik. Tanul, kutat, Istenben bízik, s embertársaival jót tesz. Ez Abrabanel Izsák élete, ez a zsidóság története.

Don Abrabanel Izsák 1437-ben született Portugália fővárosában, Lisszabonban. Családja Dávid király házából származtatja magát, „a bethlehemi Isaj törzséből". Elődeinek előkelő szerep jutott Spanyolország társadalmában. Egyik ősét keresztény tudós barátai a királynak, castiliai Alphonsnak is bemutatták. Nagyatyja, Abrabanel Sámuel, ki az 1391-i nagy zsidóüldözés alkalmával kénytelen volt magát színleg kereszténynek vallani, lelkes pártfogója volt a tudósoknak. Atyja, Abrabanel Juda Spanyolországból Portugáliába, Lisszabonba vándorolt, hol Duarto király sógorának kincstárnoka lett. A fiatal Izsák rangjához méltó nevelésben részesült, Világos gondolkozású, koránérett ifjú volt, ki előszeretettel foglalkozott a bölcselettel. Ismerte Maimunit, Juda Halévyt, Gersonidest s a középkor uralkodó filozófusát, Arisztotelészt. Hatásuk alatt írja meg bölcselő munkainak zsengéjét az „elemek ősi alakjáról", majd egy tanulmányt az isteni gondviselésről „Aggok koronája" címen. Hozzáfog a Biblia magyarázásához, hogy e téren egykor nagyokat alkosson. De az élet egy időre kiveszi a tudós kezéből a tollat, hogy az államkormányzás gyeplőit adja kezébe. Portugália királya, V. Affonso, kinek nagy hadi vállalataihoz megbízható kincstárnokra volt szüksége, a gazdag és művelt Abrabanel Izsákban megsejti az államférfiúi talentumot, s pénzügyeinek miniszterévé teszi. Abrabanel nemes jellemével s előkelő modorával csakhamar megnyeri az egész udvar szeretetét nemcsak hivatalos tanácsadója, hanem meghitt barátja lett a királynak. „Oly örömest időztem a király árnyékában – írja magáról –, bizalmasa, támasza voltam, palotájában szabadon jártam-keltem." A zsidó miniszterhez bejáratosak fejedelmek és főnemesek, s házának kapuja nyitva áll a tudósok előtt is. Korának tekintélyes keresztény tudósával, Doktor Sezira Joáoval benső baráti viszonyban áll. S a nagy pompában és fényben nem feledkezett meg hitrokonairól. Hiszen ő zsidó, kinek

életelve a szeretet. Arzillának[DG1], az afrikai partvárosnak elfoglalásakor 250 zsidó esett foglyul. Abrabanel az egész országban gyűjtést indít, 220 foglyot kivált, s hasznos polgárokul letelepíti őket az országban. Midőn barátja, Doktor Sezira Rómába megy, hogy IV. Sixtus pápát a portugál király nevében üdvözölje, ígéretét veszi, hogy a pápánál közbenjár a zsidók érdekében. Így él a tekintélyes államférfiú boldogan, feleségével és 3 fiával, szolgálva királyát és hazáját, támogatva a tudományt s gyakorolva a szeretetet.

A királynak 1481-ben bekövetkezett halálával hirtelen véget ér Abrabanel szerencséje. Affonso fia és utóda, II. Joao szívtelen, gonosz ember volt. Rokonát, Fernand braganzai herceget, mint állítólagos összeesküvőt megölette, több rokonát az országból kiüldözte, s vagyonukat elkobozta. Abrabanel Izsák, az üldözött hercegek barátja is kénytelen elmenekülni Spanyolországba, Castiliába. Az egykor hatalmas miniszter idegen földön, szegényen húzódik meg családjával. Szegénységében azzal vádolja önmagát, hogy a jólétben elhanyagolta a szent tan művelését. Annál nagyobb buzgalommal lát most hozzá ifjúkorában megkezdett munkálkodásához, a Biblia magyarázásához. Érdeklődők kis körében élőszóval előadást tart, s fejtegetéseit azután meglepően rövid idő alatt írásba foglalja. Így keletkezik 16 nap alatt Józsua, 25 nap alatt a Bírák, 3 és fél hónap alatt Sámuel két könyvének alapos magyarázata. Kommentárjának megírásánál tisztán a tudományos igazság vezette, s ezért nem tartózkodott keresztény tudósok tanításainak felhasználásától sem. Érdemeit zsidó és keresztény tudósok egyaránt ma is teljes elismerésben részesítik.

Alig fél évig élhetett zavartalanul a tudománynak és ismét az állam szólítja szolgálatába. Ferdinánd és Izabella spanyol királyi pár a zsidó tudóst meghívta udvarába, s megtette királyi adóbérlőnek. Ezzel visszatér Abrabanel Izsák régi fénye: ismét van tekintélye, vagyona, jóléte, boldogsága. De nyugalmából fel-felriasztják őt a jövőnek vészt jósló, fekete fellegei, melyek csakhamar gyászt hoztak az egész spanyol zsidóságra. 1492. március 31-én adta ki „katolikus" Ferdinánd a kegyetlen rendeletet, hogy 4 hónap leforgása alatt hagyja el minden zsidó több évszázados hazáját, Spanyolországot. Hiába könyörög Abrabanel Izsák a királynál, hiába fáradozik keresztény barátai révén az embertelen rendelet visszavonásán: a király bigott feleségének, Izabellának unszolására hajthatatlan marad. Kegyelmet csak az nyer, ki álnok szívvel megtagadja vérét, megtagadja hitét, s keresztény vallásra tér. Kevesen voltak a hitehagyók, kik jólétért és nyugalomért szemérmetlenül elárulták az ősök tiszta egyistenhitét, s tovább is megmaradtak az országban. A nagy többség, 300 ezer zsidó, jellemszilárdan kitartva az ősi hit mellett, vándorbotot ragadt kezébe, s új hazát keresett. Abrabanel családjával Nápolyba menekül. Itt ismét előveszi búfelejtő, kedvenc munkáját, a Biblia magyarázását, s a királyok két könyvét 1493-ban, az 5253-ik zsinagógai év utolsó napján be is fejezi. Ez időtájban, mikor Izrael újabb szenvedései a régieket is eszébe juttatták, készültek történelmi följegyzései „a régi időkről", melyek Isten népének fájdalomteljes vértanúságát tárgyalják legrégibb időktől az ő koráig. Éppen a sok megpróbáltatás szinte azt a látszatot keltette a zsidóságban, hogy e nép már csak szenvedésre született. Abrabanel e balhitet

[DG1] Asilah, Marokkó

elhárítandó, több iratában iparkodik bebizonyítani, hogy Izraelre már a közelben fényes jövő vár, mert a megváltó Messiásnak a teremtés 5262. évében (1503-ban) meg kell érkeznie. A sok szenvedés és a napjaiban dívott álmodozó Kabbala még Abrabanelt is rajongóvá tette. De csalódnia kellett: a Messiás meg nem érkezett, Izrael még tovább is szenvedett.

Nápolyban a tapasztalt zsidó államférfiúra ismét rámosolyog a szerencse csillaga. Ferdinánd király és utóda, II. Alfonso udvarába veszi. De már egy év múlva a franciák megtámadják Nápolyt, s a király kénytelen Szicíliába menekülni. Abrabanel Izsák, a hűséges barát minden vagyonától, még kedves könyveitől is megfosztva követi királyát, s mellette marad annak haláláig, 1495-ig. A majdnem 60 éves aggastyán vagyontalanul, családja nélkül, idegenben, Korfu szigetén talál most már ötödik hazát. Szomorú sorsában egyedül a tudomány nyújt neki vigaszt és örömet: magyarázatot ír Ézsajás könyvéhez. Majd újabb hazába viszi állhatatlan sorsa, Monopol városába (Nápoly királyságában), hol az agg tudós ifjú munkakedvvel és erővel gazdagítja a tudományt. Kommentárt ír Mózes ötödik könyvéhez, a Peszách-hagadához, az atyák bölcs tanításaihoz, Dániel könyvéhez, Maimuni nagy bölcseleti művéhez. Több önálló tanulmányt ír valláserkölcsi és bölcseleti kérdésekről nagy tudással és nagy szeretettel.

Hatvanhat éves korában utoljára veszi kezébe a vándorbotot, s fiának, a tekintélyes József orvosnak unszolására Velencébe, immáron hetedik hazájába költözik, hol nyugalomban éli le még hátralévő napjait. Még egyszer fellobban benne a nagy államférfiúi hivatottság tüze, s az igaz szeretet vallásának híve békét közvetít Velence és Portugália közt. Mindhalálig kedvenc tudományának, az írás búvárlásának él, s megírja Jeremiás, Ezékiel, a 12 kispróféta és Mózes negyedik könyvének magyarázatát. 1509-ben, 72. évében fejezte be sokat hányatott életét, melyet tartalmassá tett nemes jelleme, nagy tudománya, államférfiúi bölcsessége és igaz zsidó hithűsége. Holttestét nagy részvét mellett Páduába kísérték. De a sors holtában sem adott nyugalmat a sokat bolyongott férfiúnak. Halála után néhány héttel harcosok dúlták fel sírját…

Négy évszázad múlt el azóta a történelem végtelenjéből. És nem támadt azóta oly férfiú, mint Don Abrabanel Izsák.

Megjelenés:

Izraelita Családi Naptár 1909-1910. Szerk.: Ötvös Károly. Budapest, 1909. 95-99. o.

A chaszidizmus megalapítója (1910)

Izráel Baál-Sém

A Talmud és a vallásbölcsészet, a szellemnek e két hatalmas alkotása közel kétezer éve táplálja, élesíti a zsidó elmét, ad tartalmat a zsidó vallási életnek. E két tudomány megtanított bennünket megérteni és megbecsülni a nagy erkölcsi eszméket, melyek a gyakorlati szertartások és sokszor ridegnek látszó ceremóniák mögött rejlenek. Ezért főleg a Talmud a zsidóságnak minden időkben nemcsak tudománya, hanem vallásos tudatának ébrentartója. Mindamellett már ősidők óta voltak a zsidóságban olyanok, kiknek szellemét a Talmud nem tudta kielégíteni, kiknek vallásos érzését a szertartási szabványok pontos betartása hidegen hagyta. Ezeknek körében keletkeztek a különböző koroknak misztikusai, kik vallási buzgóságukban elvakulva, nem egyszer tévedtek le a zsidóság tiszta útjáról. Ilyen misztikusok voltak a 13. században a kabbalisták, titkos könyvükkel, a Zohár-ral; a 17. században a mohamedán hitre tért Sabbataj Cevi álmessiás nagyszámú követői; majd a 18. században a lengyel Frank Jakab, ki híveinek, a frankistáknak nagy részével a keresztény hitre tért. A misztikus gondolatvilág szülte Orosz- és Lengyelországban a chaszidizmust is. E két ország szabad keresztény polgárai nem állottak az európai kultúra magas fokán, és legkevésbé sem csodálandó, hogy üldözött zsidó lakói közt is sokan szellemi sötétségbe jutottak. E szellemi sötétség talajából burjánzott ki a „chaszidim" jámborok szektája, kiknek abban állott jámborsága, hogy munkakerülő tétlenségben töltötték napjaikat, húst nem ettek, sokat böjtöltek és a szellemi megtisztulás jeléül gyakran fürödtek, hittek védőangyalokban és a pusztító ördögben. E „jámborok" tábora, mely rövid ideig a „szent testvérek" nevét viselte, mindegyre növekedett, és a Miedziboz-ból való Izráelben kiváló vezérre talált.

A vezér életét – bár alig másfél század választ el bennünket tőle – homályos legendák veszik körül, melyekből kevés történeti valóság hámozható ki. 1698-ban született az oroszországi Miedzibozban.[DG1] Korán árvaságra jutva, szegényen és elhagyottan barangolt a Kárpátoknak galíciai és bukovinai erdeiben. Az erdőknek ifjú lakója megismert minden fát, megtanulta minden fűnek gyógyító erejét: ezért értett később a betegek gyógyításához. A nagy szabad természetnek ölén megtanulta imádni azt, ki alkotta az erdőt és vadjait, a hegyi patakokat és halait, a fénylő napot és életosztó sugarait; megtanulta imádni azt, ki nem hagyja el az emberektől elhagyott atyátlan, anyátlan árvát. És imádkozott, és a lelkének mélyéből fakadó ima szent önkívületbe hozta. Ima közben

[DG1] Best nem ezen a településen, hanem Okopy-ban született [5458. (1698.) elul 18-án]. Miedziboz-ban 5494-ben (1734) telepedett le.

úgy érezte, hogy lelke egyesül a hatalmas Istennel, ki megnyitja előtte a jövendők rejtett titkait, kérésére elhárít minden fenyegető veszélyt.

Miedziboz Izráel úgy érezte, hogy mit egzaltált szelleme elképzel, az valóság és midőn az ő nagy hatalmát elmondotta a hiszékeny embereknek, szent meggyőződését mondotta el. Nem volt ő képmutató, ki áldozatot keres, hanem őszinte rajongó, ki hitt a maga fantáziájában, hitt a maga küldetésében, hogy közölje az emberekkel Istennek akaratát. Az erdő neveltje az emberek közé jött, egy szegény iskolamesternek famulusa lett, majd lócsiszár volt, s pénzhez jutva, falusi korcsmát nyitott. A falusi bormérőről csakhamar eljárt a hír, hogy megbízható, kipróbált csodadoktor, s ezért a lengyel nemesek messze vidékről jöttek hozzá, hogy kikérjék orvosi tanácsát. Jövendölései is igazaknak bizonyultak, s rövid idő alatt elismert csodatevő volt, „Baál Sém-Tov" (rövidítve „Best") , azaz: „Isten nevében csodákat mívelő" néven nevezték. Nem volt talmudtudós, nem volt rabbi, mégis nagy sereg tanítvány és hívő gyűlt köréje, kiket csodás hírén kívül vonzott az ő kedves, megnyerő egyénisége, az ő víg kedélye, derült életfelfogása. Nem járt komolykodó arccal, mint a tanult, művelt kabbalisták; jókedvű, tréfálkozó volt, még asszonyokkal is szóba ereszkedett.

Izráel Bál-Sém és tanítványai arra törekedtek, hogy lengyel hitrokonaik közé, kik minden vallásos emóció nélkül, gépies megszokottsággal végezték a szertartásokat és imákat, kiknél a vallás üres szokássá vált, benső vallásosságot, áhítatos hangulatot vigyenek. A vallásban nem a cselekvés, hanem az érzelem és gondolkozás a döntő. Az áhítat nélkül elmondott ima valóságos bűn; jobb kevesebbet imádkozni, semmint az összes imákat vallásos hangulat nélkül lemorzsolni. És mi volt szerintük a vallásos hangulat? A hangos, lármás, éneklő ima, tánc és taps kíséretében. Hogy ez a „hangulatos" istentisztelet kellő módon betartható legyen, a szefárd imarítus módjára megrövidítették az imarendet, elhagyták a középkorban keletkezett hosszadalmas egyházi költeményeket (pijjutim).

E merész újításért Baál-Sém és a chaszidim üldözéseknek voltak kitéve a hagyományhoz hű zsidóság részéről, kik amúgy is rossz szemmel nézték mozgalmukat, amitől – okulva Sabbataj és Frank hitehagyásán – semmi jót nem vártak.

Baál-Sém, kit hívei „cáddik"-nak, a jámbornak nevezték, 1759-ben. 61 éves korában halt meg. Halála után 20 évvel veje összegyűjtötte a cáddiknak csodatetteit, égi utazásait, miként gyógyított betegeket, váltott meg állatba üldözött emberi lelkeket s érintkezett magával Istennel. 1814-ben nyomtatásban jelent meg e csodák gyűjteménye, mely oly olvasott lett, hogy 2 év alatt 5 kiadást ért el, s le is fordították lengyel-zsidó zsargonra a héberül nem értő nagy tömeg számára. Baál-Sém halálával nem halt meg a babona is, sőt ragályként terjedt és növekedett a hiszékeny, csodákra áhítozó lelkekben. Napjainkban Orosz- és Lengyelországban. Bukovinában, Moldvában és hazánk észak-keleti szélein több millió fanatikus chaszid él, kik feltétlen alattvalói hűséggel és bizalommal vannak eltelve a mindenkori cáddik iránt. Még Baál-Sém rendelte el, hogy minden chaszid gyülekezet vezetője az ő címét, a „Cáddik" nevet viselje. És a mai cáddik

korlátlan hatalmú királya híveinek, ki uralkodik élők és holtak fölött. Belát a jövőbe, előre megjósolja, kit fog baj érni; de a cáddik kellő ajándék fejében imájával el fogja hárítani a fenyegető veszélyt. Minden ügyes-bajos dologgal hozzáfordulnak: a kapzsi spekuláns, a jó üzletre vágyó kereskedő, a gyermekre sóvárgó anya, a gyógyulást remélő beteg. A cáddik pénzért, ajándékért mindenkit meghallgat, mindenben tud tanácsot adni, minden bajban tud segíteni: hiszen Isten az ő kezébe tett le minden hatalmat. Tanítványai szombatonként köréje gyülekeznek, együtt töltik el a délutáni lakomát (sálos-szudosz), énekelnek, táncolnak, míg megszólal a cáddik. Mély áhítattal hallgatják misztikus fejtegetéseit lelkének égben járásáról, a jövendő titkok feltárásáról. Lesik minden szavát késő éjszakáig, a világtalan sötét éjszakáig... Sötétségben keletkezett a chaszidizmus, sötétségben terjed, sötétség az ő birodalma.

Megjelenés:

Izraelita családi naptár 1910-1911. Szerk.: Ötvös Károly, 1910, Budapest, 122-126. o.

Temetőlátogatás (1910)

A Váci úti temetőben nyugvó rabbik

Kegyeletes szokás Izraelben, hogy Áb[DG1] hónap 9. napján, midőn elsiratjuk a jeruzsálemi szentély gyászos pusztulását, a „kinoth"[DG2] elzokogása után kimegyünk a sírok birodalmába, hol megpihennek véreink és nagyjaink. A fővárosnak egy rohamosan fejlődő kerületében, házak közé beépítve fekszik a régi Váci úti temető, melyet a kegyelet már csak ez évben látogathat meg: jövő tiseo-beov[DG3] napján már az élet fog nyüzsögni ott, hol ma még a halál csendes országa terül el. E temetőben nyugszanak még csak néhány hétig a pesti zsidóságnak egykori szellemi vezetői. Ott a sírkert középső főútján domborulnak egymás mellett a sírhalmok, melyek alatt a pesti hitközség néhai rabbijai pihenik ki földi fáradalmaikat.

A sort megnyitja Wahrmann Izrael, az első pesti zsidó pap. A pesti hitközség nagyon fiatal. Alig száz és néhány esztendős. Mert Pest szab. kir. város sokáig nem tűrt zsidót falai közt. Csak II. József császárnak 1783-ban kiadott rendelete óta telepedhettek le hitfeleink a város területén. De egyelőre nem volt szabad hitközséget alkotniok, nyilvános zsinagógát építeniök és abba rabbit alkalmazni. 1796-ban mégis nagyobb terjedelmű imaházat rendeztek be a pesti zsidók a Király utcai Orczy-féle házban, s a helytartóság engedelmével 1799-ben papot is választottak Wahrmann Izrael bodrogkeresztúri rabbi személyében. Örömmel jegyezzük fel, hogy a pesti hitközség első lelkipásztora magyar ember volt. Wahrmann Izrael Óbudán született 1755-ben. A 44 éves férfiú valóságos áldása volt a fejlődő, egykor nagyra hivatott hitközségnek. Kezdeményezésére készült a hitközség első alapszabály-tervezete. Fáradozása folytán 1814-ben megnyílt a nyilvános elemi iskola. 1825-ben kieszközölte a kormánynál (bár a piarista rend főnöke tiltakozott ellene), hogy az egész országban az izraelita vallású gimnáziumi tanulók számára kötelező tantárgy legyen a vallástan. Meghonosította az egyetemi hallgatók számára az ifjúsági istentiszteletet, melyet minden szombaton de. 11 órakor tartott meg. Wahrmann I. rabbi 1826. június 24-én, 27 évi működés után, 71 éves korában halt meg.

Az első főrabbi halála után 10 évig nem töltötték be a pesti rabbiszéket. De ez idő alatt sem maradt lelki vezetők nélkül a fiatal hitközség. Ott nyugszanak Wahrmann I. mellett azon férfiak, kik részint vele együtt, részint halála után intézték a hívek lelki ügyeit.

[DG1] Áv hónap. Lásd a szómagyarázatok között
[DG2] Lásd uo.
[DG3] Tisá BeÁv. Lásd uo.

A morva Kromauból való Oppenheimer Simon[DG4] 100 éves életének (1751–1851) felét, 50 évet, mint pesti rabbisági ülnök (egy ideig mint elnök) töltötte. Ez 50 évnek első felében, 25 éven át Wahrmann I. rabbi oldalán működött. A rabbikollégium másik tagja Brill Azriel volt, ki 1778-ban Sasvárott (Schossberg) született. Közel 40 évig viselte a pesti rabbiülnöki tisztséget. 1853-ban, 75 éves korában hunyt el. (Hivatalában követte őt fia, az 1897-ben meghalt nagynevű Brill S. L., ki később rabbisági elnök volt.) Az interregnum idejében, 1828-tól 1837-ig harmadik rabbitanácsos volt Kunitzer Mózes budai rabbi. Óbudán született 1774-ben, s meghalt Pesten 1837-ben. Sírirata feljegyzi róla, hogy „könyvei és nemes tulajdonságai ismertté tették Izraelben".

Mindnyájukat túlélte az 1866-ban meghalt Bach József hitszónok. A bécsi Mannheimer-féle modern istentisztelet meghonosítására alakult Pesten 1826-ban a „Cheszed Neurim" egyleti templom, melyet a hitközség 1830-ban sajátjává tett. (Ebből fejlődött a mai Dohány utcai templom.)[DG5] Ezen ún. kultusztemplom hitszónoka 1827 óta Bach József volt. Óbudán született 1784-ben, s 30 éves korában a prágai egyetemen a felső matematika magisztere lett. Mint pesti hitszónok kéthetenkint tiszta német nyelven prédikált. A templomon kívül magyar nyelvű alkalmi egyházi beszédeket is tartott. Vallástant is tanított a gimnáziumokban és a zsidó raboknak. 1861-ben a király arany érdemkereszttel tüntette ki az agg hitszónokot, ki 82 éves korában halt meg, miután – síriratának tanúsága szerint – 40 évig hirdette Isten igéjét.

Wahrmann I. halála után 10 év múlva, 1836-ban választott a pesti hitközség főrabbit, a 42 éves Schwab Löb prossnitzi rabbit (Löw Lipótnak, Szeged nagynevű rabbijának apósát). A még fiatal hitközség második főrabbijában szerencsésen választott magának lelki vezetőt. Schwab a régi zsinagógának és a kultusztemplomnak egyaránt rajongásig szeretett rabbija volt. Sírirata szerint „korának páratlan hitszónoka". Bár maga morva születésű, annyira magyar érzelmű lett, hogy már 1840-ben ellenzi a német egyházi énekek bevitelét a zsinagógába. A haza függetlenségének ünnepi istentiszteletén lelkes, hazafias beszédet tartott 1849. május 27-én. E beszédéért az osztrák haditörvényszék elítélte, és 6 hétig fogva tartotta az Újépületben. Kunitzer M. halála után a budai rabbiságot is viselte. 21 évi áldásdús működése után, 1857. április 3-án, 63 éves korában halt meg. Egyik rabbitanácsosa Wahrmann I. főrabbinak fia, Wahrmann Juda volt (szül. 1792-ben), ki 1851-től 1868-ban bekövetkezett haláláig szolgálta a pesti hitközséget. A nagy műveltségű, egyetemet is látogatott dájján a gimnáziumi hitoktatást is ellátta.

A Váci úti temetőben nyugvó rabbik sorát a hitközség harmadik főrabbija Meisel Farkas Alajos dr. zárja be. Schwab halála után két év múlva, 1859-ben foglalta el az addigi stettini rabbi a pesti rabbiszéket, életének 44. évében. (Született a csehországi. Roth-Jamnitzban, 1815. július 16-án.) Közönségét valósággal megbabonázó szónok volt és a jótevésben alig volt párja. Érdekes, hogy züllött, kikeresztelkedett embernek a fia volt.

[DG4] A nevének írása kérdéses, a források egyaránt említik Oppenheimer és Oppenheim formában. Mind a Magyar Zsidó Lexikon, mind a Jewish Encyclopedia Oppenheim névalakot használja.
[DG5] Erről lásd: Groszmann: A pesti zsinagóga c. tanulmányát az 1. könyvben.

Működése első évében avatta fel a kontinens egyik legnagyobb zsinagógáját, a Dohány utcai templomot. Csak rövid 8 évig adatott neki a pesti lelkészkedés. Minden héten tartott hitszónoklatot, egyik szombaton a kultusztemplomban, másik szombaton a régi zsinagógában. Megalapította a nőegyletet, részt vett a tanító-egyesület megalakításában, újjászervezte a Talmud-Tóra iskolát. 1867. november 30-án, szombaton, a régi zsinagógában tartott prédikációja után hirtelen rosszul lett, s még aznap este meg is halt 52 éves korában. „Béke" volt az utolsó szó, mit Isten házában hirdetett, azután ő is megtért az örök béke országába.

Nyolc sírdomb emelkedik a Váci úti temető közepében: az egykori rabbik egykori híveik közt, és mindegyre ritkul a hívek sora. Szállítják őket egymás után nyugalmuk új helyére, a rákoskeresztúri temetőbe. Vallási törvényünk megkívánja, hogy a szellemi vezetők hűlt tetemei legutolsóknak maradjanak a földben, mely egy ideig pihenőt nyújtott nekik és híveiknek. Néhány hét múlva kiürül az egész temető, s utolsónak szállítják el a nyolc férfiúnak maradványait az új temetőbe, hogy ott pihenjenek tovább. Az exhumálást a pesti szentegylet vezetősége különös dísszel és figyelemmel fogja elvégezni. Áldott legyen a jámbor férfiak emléke!

Megjelenés:

Egyenlőség, 1910. augusztus 14. 29. évf. 33. szám, melléklet 2-3. o.

Lőw Lipótné Schwab Leontin naplójából (1911)

Midőn a szegedi s vele együtt az egész hazai zsidóság Löw Lipót születésének századik évfordulóját ünnepli, emlékezzünk meg a nagy papnak méltó hitveséről is, Schwab Löb pesti főrabbi szomorú sorsú leányáról, Leontinról, kinek tetemei már 60 éve porladoznak a szegedi temetőben.

Schwab Leontin 1823. június 15-én született a morvaországi Gewitschen. Még atyjának prosznitzi rabbisága idejében bejáratos volt hozzájuk Lőw Lipót, a nagyratörő ifjú papjelölt, ki rajongó szeretettel volt eltelve tanítója és atyai jóbarátja, Schwab Löb iránt. Midőn Schwabot 1835-ben a pesti hitközség főrabbijává választotta, Löw követte őt Magyarországba. Néhány év múlva Löw Lipót maga is magyar pap lett. 1841-ben foglalta el a nagykanizsai rabbiszéket. Ekkor elérkezettnek látta az időt, midőn régi vágya megvalósulhat, s a fennkölt szellemű pesti pap családjának tagja lehet. Megkéri s 1842. június 23-án Pesten nőül is veszi Leontint.

Meglehetős korkülönbség volt köztük. Löw 32. évében járt, míg Leontin épp akkor fejezte be 19. életévét. S házasságuk, mely az asszony korai halála folytán csak kilenc évig tartott, a legideálisabb, legboldogabb volt. Odakint az életben, főleg Löwnek pápai rabbisága idejében (1846–1850), a nemes reformokra törekvő lelkes papot gonosz, fondorkodó üldözések érték a fanatikusan gyűlölő konzervatívok részéről. S az üldöztetésnek minden keserűségét megosztotta vele a hűséges hitvestárs, ki lelkének finomságával megértette és helyeselte férjének őszinte vallásos törekvéseit. Majd az 1848–9-i szabadságharc zaja zavarta meg a család békés nyugalmát. Löw, ki testtel-lélekkel küzdött a magyar szabadság győzelemre vitelén, keserűen meglakolt hazafias viselkedéséért. Az osztrák haditörvényszék üldözőbe vette, s a pesti Újépületben sokáig fogva tartotta. S a megkínzott papnak ifjú hitvese aggódó fájdalma közepette is büszke volt férjére, ki a szent szabadságért szenved rabságot, büszke volt apjára, az agg pesti főpapra, ki hazafiasságáért vejével együtt sínlett az Újépület börtönében.

A pápai üldözésnek s a szabadságharcnak minden keservét hűségesen, jámbor türelemmel és csendes megadással viselte el a nemeslelkű asszony. S midőn az üldözések ideje elmúlott s Löw Lipót 1850-ben, mint szegedi rabbi a békés és nyugalmas munkának nézhetett elébe; midőn a sokat szenvedett asszony is átvehette volna hűségének megérdemlett jutalmát, a nyugalmas jólétet – a halál 1851. június 21-én, 28 éves korában elragadta őt szerető férjétől, kit 7 gyermekkel ajándékozott meg.

Löwné Schwab Leontin 1849–50-ben a mozgalmas idők eseményeiről német nyelvű naplót vezetett. (Lásd: Löw és Kulinyi: Szegedi Zsidók.) E naplóból közölt néhány

töredék bepillantást nyújt e nőnek nemes gondolkozásmódjába, gyengéd lelkületébe s feltárja előttünk páratlan honszeretetét.

Naplójában így ír:

1849. január 1. (Midőn Pápa városában az átvonuló osztrák katonaság éjszakára megpihent.) „A német katonák tűrhetően viselkedtek, de a horvátok és oláhok gorombáskodtak és fennhéjázásukkal megfélemlítették a lakosságot. És emellett még gyávák is voltak e katonák; majdnem mindegyikük aggódva kérdezte: nincsenek-e közelben a honvédhuszárok? Sajnos, nem voltak a közelben, s így a kis osztrák csapat nyugodtan éjszakázhatott a nagy Pápában. És nem találtatott egy férfiú sem, ki a polgárok élére állott volna, hogy elpusztítanák e csordát, mely a magyarokat szidalmazza".

Január 3. „Ma ismét néhány száz ember vonult be a városba. Szívből örülök, hogy házunkba senkit sem szállásoltak be. Kínos volna nékem, ha ellenséget kellene megvendégelnem".

Január 4. „Reggel elvonult az ellenséges csapat, de estére másik kis csapat érkezett. Valóban kétségbeejtő ily nyárspolgárok közt élni, kik semmit se tesznek, és még ily kis csapatokat is, melyeket pedig könnyűszerrel győzhetnének le, bántatlanul hagynak elvonulni".

Január 13. „Istenem, segítsd meg a honfiakat, kik életüket áldozzák a hazáért, s hálából még rablóbandának szidalmazzák őket a nyárspolgárok. Sokan panaszkodnak, hogy semmihez sincs türelmük, annyira bántja őket a gond. És ilyenkor csodálnom kell férjemet, ki minden eseményben részt vesz, és amellett zavartalanul él tanulmányainak, s búvárkodik a zsidóság történetében".

Január 14. „Holnap hét foglyul ejtett honvédet agyon fognak lőni. Ha majd testvéreinket kivégzik, akkor ezek a férfiak – nem! nem férfiak, csak gyáva bábok! – végignézik ezt, s örülni fognak, hogy ők szépen odahaza maradtak, s mit sem tettek a hazáért".

Február 19. „Windischgrätz legújabb proclamatioja megfélemlítette a zsidókat. Türelmi adót fizetni! Bizony, erről 1848-ban már egészen elszoktunk. Szegény népem! Vájjon a szenvedők közt mindig te leszel a legtöbbet szenvedő?"

Február 22. „Ellenségeink (a pápai orthodoxok) fanatikus dühökben nem ismernek határt. Még mindig csak ott tartanak, hol száz év előtt állottak. Szerintük a jó papnak nem szabad úgy járni és beszélni, mint más rendes embernek; nem jó zsidó a pap, ha gondot fordít az ifjúság nevelésére. Csak Talmudot tudjon a rabbi, más műveltségre nincs szükség. Nem csoda, ha Löwöt elítélik. Hiszen benne megvan mindaz, mit ők hibának tartanak. Szemükbe mondja, hogy néki életcélja a zsidóság felvilágosítása, s afelett fog őrködni, hogy az ifjúságot művelt emberekké és nem elcsenevészesedett talmudistákká neveljék. Valóban embergyűlölővé kellene válnom, ha ezen emberek szerint ítélnék a többiről. De e nagy és szép földkerekségen, mely telve van Istennek jóságával, bizonyára vannak nagy és nemes lelkek is. A sorsnak csak megpróbáltatása, hogy ezen durva, ellenséges emberek közt kell élnünk. De reménykedem, hogy majd egykor műveltebb

körbe jutunk, hol megértik Löw nemes törekvéseit. Büszke vagyok szeretett szüleimre, kiket oly sokan tisztelnek; büszke vagyok drága férjemre, kit csakis kiválósága miatt gyűlölnek annyira. E büszkeség ad nekem erőt, hogy a sors keserűségeit el tudjam viselni".

Augusztus 20. „Istenem, Istenem! Minő hírek keringenek! A magyarok Nagyváradnál vereséget szenvedtek; Görgei Világosnál 16 ezer emberével foglyul esett, mások szerint átpártolt az osztrákokhoz. De én ezt nem hiszem, nem tudom hinni! Görgei nem pártolt át. Ez nem igaz! Adja Isten, hogy e hírek valótlanok legyenek, s nemsokára jó hírt kapjunk".

Augusztus 22. „Görgeiről még mindig beszélnek. A magyarok nagy csatát vesztettek, Kossuth leköszönt... Borzasztó, borzasztó, ha a legnemesebb emberi jogokért vívott harc így végződik".

Szeptember 20. és 23. „Fájdalmas érzés tölti el bensőmet. Atyám fogoly, férjem jövője aggaszt. Ellenségeink bizonyára kihasználják majd az árulkodás és vádaskodás idejét."

Október 3. „Tegnap kaptuk az utolsó újságot, mely hírül hozta Komárom elestét. Most már vége van Magyarországnak! Több újságot nem is akarok olvasni."

Október 15. „Elérkezett a megpróbáltatásnak ideje. Jó férjemet is foglyul ejtették... Istenem, oltalmazd meg drága férjemet, még haja szála se görbüljön meg. Segíts meg, hogy az eljövendő borzasztó órákat bátran tudjam elviselni. Olyan beteg vagyok..."

Löw Lipótot az osztrák haditörvényszék 1849. október 18-án az Újépületben apósával, Schwab Löwvel egy szobába zárta. A sok szenvedéstől elgyengült, beteges asszony Pestre jött, hogy férjét cellájában meglátogathassa. Október 21-én, az Újépületből kijövet, boldogan írja naplójába: „Végre viszontláttam, s megölelhettem férjemet és atyámat."

Október 30. „Szomorú napokat élek. Csak gondjaim és kínjaim vannak. És amint mások szenvedését látom, még a magam szomorúsága megenyhül. Nagyon epeszt a vágy gyermekeim után. Sietek haza. Isten veled, Isten veled drága férjem!"

A szabadságát visszanyert Löw december 19-én ért haza hűséges, szerető feleségéhez. A mártír asszony még meglátta imádott férjének Szeged hitközségébe 1850. december 10-én történt fényes bevonulását. Egy fél év múlva, 1851. június 21-én, örökre lehunyta szemeit.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1911. május 21., 21.o.

Löw Lipót (1911)

Születésének századik évfordulójához

Az újkor magyar zsidóságának magasan kiemelkedő alakja, az igaz lelkipásztornak minden időkben tündöklő mintaképe Löw Lipót. Kiváló egyénisége, mély tudománya, felvilágosodott zsidó vallásossága és magyar honszerelme a hazai zsidóság vezéremberévé avatták őt, ki vezette népét sötétségből a világosságba, szellemi gettóból a gondolatnak szabad hazájába. Élete – mint minden új eszme hirdetőjének élete – nem volt ment a kínoktól és szenvedésektől; de megadatott néki látni is eszméinek győzedelmét; a felvilágosodott vallásosság terjedését s a hazai zsidóság megmagyarosodását. Ez eszmék szolgálatában fáradozott szóval és tollal, szószéken és iskolában, hívei közt s a tudomány világában. S most, egy századdal születése után, midőn virulni látjuk az eszmét, melynek magvait ő hintette el, kegyelettel adózunk a nagy férfiú emlékének, ki áldásos működésével a magyar zsidóság történetének azon lapjába véste nevét, hol a halhatatlanok vannak feljegyezve minden idők számára.

Löw Lipót Morvaországban, Černá Horán született, 1811. május 22-én. Atyja, Löw Mózes és anyja, Mayer Borbála papnak szánt elsőszülött fiukat gondos nevelésben részesítették. Magántanítót tartottak számára, ki őt a héberben oktatta, míg az ország nyelvén a helység tanítójánál tanult. Ez zenére is tanította a gyermeket, melyre nagy hajlamot mutatott, s csakhamar jelesen kezelte a hegedűt, zongorát és fuvolát.

Tizenhárom éves korában hagyta el szülői házát a kis papjelölt, s talmudiskolákat (jesivákat) keresett fel. Hat évig járt jesivát Trebitschben, Kollinban, Leipnikben és Kismartonban. Ez időben vetette meg talmudi nagy tudásának szilárd alapját, A talmudi tudományok mellett nagy gonddal tanulmányozta a Bibliát s a héber nyelvtant. A szent nyelv kezelésében csakhamar kiválik könnyed stílusával s ügyes verselésével. 1830-ban, 19 éves korában meg is kapja első képesítő okmányát, melyben Mayer Wolf kiváló hebraista Löw Lipótot a héber nyelv tanítására képesítettnek nyilvánítja.

Ez évben Prosznitzba költözik, hol egyrészt biblia- és talmudtanítással foglalkozik, másrészt a község mély tudományú és felvilágosult papjánál Schwab Löb későbbi pesti főrabbinál a rabbinikus tudományban tovább műveli magát. Teológiai tanulmányai mellett nagy odaadással foglalkozik a német klasszikusokkal, melyekből egész életére finom esztétikai érzést merített. 1843-ban a 23 éves szorgalmas ifjúra bízták a prosznitzi Talmud-Tóra iskola vezetését, hol 1 1/2 évig működött, mint tanító. Emellett magántanulmányait sem hanyagolja el s megtanul franciául és olaszul.

A morva országos főrabbi nem jó szemmel nézte Löw Lipótnak világi tudományokkal való foglalkozását, s ezért az ifjú 1835-ben elhagyja Prosznitzot; atyai

jóbarátját, a Pestre meghívott Schwab Löb rabbit Magyarországba követi, s Óbudán és Pesten nevelői állást foglal el. 24 éves korában kapja egykori tanítójától, Deutschmann Joachim kollini rabbitól első rabbiképesítő oklevelét (hattóra), melyhez később Rappoport S. L. prágai, Schwab Löb pesti és Chorin Áron aradi neves főrabbik képesítő oklevele járult. A rabbihivatal viselésére képesített ifjú azonban még korántsem érzi magát teljesen kiműveltnek, s a talmudi és egyéb zsidó tudományok folytonos ápolása mellett még 5 évig világi tudományok tanulására adja magát. Óbudán, Pesten, Pozsonyban és Bécsben gymnasialis és egyetemi tanulmányokat folytat. Nagy szorgalommal tanulmányozza a filozófiát, a latin és a görög nyelvet, történelmet, természettudományokat, matematikát és – keresztény teológiát. Mint leendő pap és hitoktató szükségesnek tartotta a pedagógiában való jártasságot, s ezért 1840-ben tanári (Lehrer in Hauptschulen) vizsgát tesz Bécsben.

Az osztrák fővárosban ismerkedik meg a modern zsidó istentisztelet megalkotójával, a nagyhírű Mannheimer hitszónokkal, kinek ajánlatára Nagykanizsa hitközsége meghívja Löw Lipótot rabbinak. 1841-ben, 30 éves korában foglalja el első rabbiszékét, s egy év múlva atyai barátjának és tanítójának, Schwab Löb pesti rabbinak nagy műveltségű leányát, Leontint feleségül veszi. Mint magyar hitközségnek rabbija csakhamar megérti, hogy e hazában a zsidóságra életkérdés a megmagyarosodás, s ezért előbb maga magyarosodik meg, hogy híveit is megmagyarosíthassa. Az idegen föld szülöttje érzelmében nyomban s rövid néhány év alatt nyelvében is teljesen magyarrá lett. 1844-ben már hazánk nyelvén prédikál, s a szószékről hívja fel híveit a magyar nyelv megtanulására s terjesztésére. A magyarosodás mellett a polgárosodásban látta a zsidóság kötelességét, s e célból zsidó iparosegyletet alkotott bécsi mintára. Nagy súlyt fektetett a népiskolára, melynek szerinte hármas feladata van: tisztán emberi, zsidó vallásos és magyar nemzeti.

Öt évi áldásos működés után Löw Lipót Nagykanizsát elhagyta, s engedett Pápa hitközsége meghívásának, melynek rabbiszékét 1846-ban, 35 éves korában foglalta el. Pápán azonban kemény megpróbáltatások és keserű üldözések vártak a fiatal papra. A hitközségnek nagyszámú konzervatív tagjai gyűlölték a felvilágosodott és művelt rabbit, ki újításként karénekes istentiszteletet, magyar hitszónoklatot vitt be a templomba, s rendes iskolát a hitközségbe. Gyűlölői minden eszközt felhasználtak ellene, hamis tanukat is béreltek, kik bizonyítanák, hogy a rabbi nem tartja be a vallás törvényeit. Ez üldözések közepette s teljes odaadással él Löw papi hivatásának, s felvirágoztatja községének tanügyét. 1847-ben egy magyar felekezeti lapot – az első ilynemű kísérlet – indít „Magyar Zsinagóga" címen, melyben a Szentírás magyar fordítását sürgeti. Oly kívánság volt ez, melyet csak egy félszázaddal később valósított meg az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat.

Pápán éri őt a szabadságharc kitörése. A honszerető pap 1848-ban, mint tábori lelkész követi a zsidó honvédeket a veszprémi táborba. Itt több lelkesítő beszédet intézett az újoncokhoz, buzdítva őket a magyar haza védelmezésére. 1849. május 31-én, a haza függetlenségének ünnepén hazafias beszédet tartott. A szabadságharc leverése után magyar érzelmű beszédéiért az osztrák haditörvényszék Löwöt apósával, az agg pesti főrabbival együtt elfogta, s a pesti Újépületben néhány hétig börtönben tartotta.

A haláért rabságot szenvedett rabbi ellen kiszabadulása után tovább áskálódtak pápai ellenségei, s ezért szívesen fogadja el 1850-ben Szeged hitközségének meghívását. 39 éves korában foglalja el a szegedi papságot, hol 25 évig adatott neki a lelkészkedés. E negyedszázad békés éveiben fejtette ki Löw Lipót mélységes szellemének tartalmát és nagy tudásának sokoldalúságát a hazai zsidóság kiművelésére. Löw teljesen egybeforrt a magyar hazával, s hiába kínálták neki a lembergi, a brünni, a bukaresti rabbiságot, a berlini rabbiszeminárium vezetését: ő megmaradt magyar rabbinak.

Az istentiszteletbe bevitte a művelt kor követelményeinek megfelelő reformot: a rendet és méltóságot, melyhez tartozott a karének s a rendszeresen tartott hitszónoklat. Löw Lipót hitszónoklatai magasztosságukkal elragadták a hallgatót, s ünnepi és hazafias beszédeit felekezeti különbség nélkül tódultak meghallgatni. Ily hazafias szónoklatokat tartott gróf Széchenyi István, Klauzál Gábor és báró Eötvös József halálakor.

A kiváló hitszónokot az ország legkülönbözőbb vidékeire hívták meg zsinagógai ünnepélyeken való közreműködésre, főleg templomok avatására. E hazának 15 zsinagógáját avatta fel az ékesszavú pap. 1868-ban a zsidók egyenjogúsításának idején tartott több hitközségben ünnepi beszédet. „Zsinagógai beszédek" címen beszédeinek gyűjteménye jelent meg 1870-ben, mely az első kísérlet volt egy zsidó–magyar homiletikai irodalom alapítására.

Löw Lipótban a nagy szónokkal vetekedett az alapos termékeny tudós. Úgy az abszolút kormány, mint később az alkotmányos minisztériumok egyes zsidó teológiai kérdésekben hozzá fordultak felvilágosításért, s Löwnek minden egyes válasza egy tudományos értekezés volt. 1858-tól 1867-ig a „Ben Chananja" folyóiratot szerkeszti, melyet hazai és külföldit szaktudósok kerestek fel dolgozataikkal. A lapnak legszorgalmasabb munkása volt maga Löw Lipót, ki a magyar zsidó közügyeken kívül – minő a zsidók emancipációja, s egy magyar zsidó kultúregylet alapítása – az összes zsidó tudományos kérdéseket szólaltatta meg. Közel 300 kisebb-nagyobb tudományos dolgozata jelent meg Löw Lipótnak, részint a Ben Chananjában, részint önállóan. Nagyobb munkái közül kiemelkednek 1855-ben a „Mafteach", a bibliamagyarázó irodalomnak kimerítő története. 1870-ben „Der jüdische Kongress" a magyar zsidók újabbkori történetével foglalkozik. Ugyancsak 1870-ben „Graphische Requisiten and Erzeugnisse", és 1875-ben „Die Lebensalter" bő adatokat nyújtanak a zsidó régiség–tudományhoz.

A nagy szónok és komoly tudós hűséges lelkipásztor is volt, ki híveinek minden ügyes-bajos dolgát szeretettel intézte. Esketési, temetési és más funkcióknál mindenütt megjelent. A rabbiság anyakönyvvezetői és egyéb irodai teendőit lelkiismeretes pontossággal végezte. A főrabbisággal együtt járt az iskolaigazgatóság, s a Szegeden fennálló fiúiskola mellé megalapította a leányiskolát. A helytartótanács már 1857-ben kinevezte őt Csongrád vármegye zsidó iskoláinak felügyelőjévé.

A magyar zsidóság ezen vezérférfiát tudománya, hazafisága és szónoki kiválósága a szegedi társadalom vezérférfiai közé sorozta. Polgártársai szeretetükkel, gyakran társadalmi és politikai megbízásokkal tüntették ki.

Családjának nagy körében (14 gyermeke volt, köztük dr. Löw Immánuel, hivatali utódja) sok örömet, de sok csapást is látott. Fennkölt lelkű hitvese 9 évi házasság után meghalt. Hűséges élettársra talál második nejében, Redlich Babettában, kivel 1853-ban lépett házasságra.

1875-ben, 64 éves korában halt meg a modern magyar zsidóságnak legkiválóbb előharcosa. Ros Hasónó mindkét napján és a bűnbánó szombaton (szeptember 30., október 1. és 2.) három nap egymásután még prédikált, s hatalmas beszédeivel megindította híveit, s október 13-án, a sátrak ünnepének előestéjén reáborult a halál éjszakájának sátora, s ő bevonult az örök élet honába...

Emlékét kegyelettel fogja megőrizni a magyar zsidóság.

Megjelenés:

Izraelita Családi Naptár 1911-1912. Szerk.: Ötvös Károly, Budapest, 1911. 108-112. o.

A magyarországi zsidó felekezeti hírlapirodalom bibliográfiai összeállítása (1911)

A hosszú és szomorú középkor gettójában aláhanyatlott zsidó szellemi élet a XVIII. század második felében megújhodásnak indult, új életre ébredt. Miként ez egész szellemi renaissance, úgy annak egyik új és fontos jelensége, a tudást nagyobb körben, a felvilágosodást és műveltséget szélesebb rétegekben terjesztő időközi zsidó felekezeti sajtó keletkezése is Mendelssohn Mózes nevéhez fűződik.

1750-ben az alig 21 éves ifjú néhány társával együtt Kohelet-Muszár címen héber nyelvű erkölcstanító hetilapot indít meg. A lap ugyan csakhamar megszűnik, de Mendelssohn tanítványai köréből s a nagy bölcs közreműködésével indul meg néhány évvel később, 1784-ben a tudomány és művelődés ápolására a Meászéf héber folyóirat. E szerencsésen szerkesztett „Gyűjtő"-nek rövid idő alatt (1784–1797)[DG1] sikerült a zsidóság szunnyadó érdeklődését a felvilágosodott műveltség iránt felébreszteni. Ezzel meg van alapozva zsidó felekezeti sajtónk számára az út. 1802-ben megjelenik Brünnben az első német nyelvű (héber betűs) folyóirat, a Jüdische Wochenschrift. Majd sűrű egymásutánban látnak napvilágot a tudományos, társadalmi és politikai irányú zsidó felekezeti lapok, a zsidóság által lakott minden országban és minden európai nyelven.

Midőn a magyar zsidó olvasóközönség kedvelt lapja, az Egyenlőség kettős jubileumát ünnepli, nem tartom időszerűtlennek felekezeti sajtónk bibliográfiai összeállítását időrendi egymásutánban, keletkezésük sorrendjében, évek szerint csoportosítva. Ez összeállítás nem igényli a teljesség jellegét, sőt lehet, hogy némely tekintélyesebb lap is elkerülte figyelmemet. A rendelkezésemre álló eszközök felhasználásával iparkodtam minden tudomásomra jutott lapot felemlíteni.[1] Az időrendi összeállítás után áttekintés kedvéért a magyar és német lapok betűrendes névsorát hozom.

1847. A Magyar Zsinagóga. Felvilágosodott vallásosság, tiszta erkölcsösség és buzgó hazafiság az izraeliták közti elterjesztésére. Kiadja: Löw Lipót főrabbi Pápán. 1847.

1858. Ben Chananja. Monatschrift für jüdische Theologie. Szerkeszti: Löw Lipót. Szeged, 1858–1867.

1860. Carmel. Allgemeine Illustrirte Judenzeitung. Szerkesztők: Dr. Meisel W. A., Bärmann József és Schwab Dávid. Pest, 1860–1862.

[DG1] A lap utolsó száma nem 1797-ben, hanem 1811-ben jelent meg.

[1] Jelen összeállítás egy általam bővebben kidolgozandó s a magyarországi zsidó hírlapokat tárgyaló bibliográfiái dolgozat váza. Minden helyesbítő és pótló figyelmeztetést köszönettel veszek.

1861. Magyar Izraelita. Hitfelekezeti érdekű hetilap. Szerkesztők: Dr. Rokonstein Lipót rabbi, Mezei Mór, Tencer Pál. Pest, 1861–1868.

1864. Izraelita Közlöny. Hitfelekezeti érdekű hetilap. Szerkesztők: Deutsch Henrik, Kilényi Mór, Fenyvessy Adolf és Neumann József. Pest, 1864–1874.

1865. Jüdischer Schulbote. Zeitschrift für isr. Lehrer und Schulfreunde. Szerkeszti: Fischer Náthán. S.-A.-Ujhely, 1865–1866.

1866. Der Jude. Ungarisches Organ für alles jüdische Interesse. Szerkeszti: Bettelheim A. S. Kassa, 1866.

1867. Izraelita Magyar Néptanító. Zsidó iskolai érdekeket képviselő havi közlöny. Szerkesztő: Fischer Nátán. S.-A.-Ujhely, 1867.

1867. Magyar Zsidó. Hitfelekezeti érdekű hetilap. Szerkesztő: Krausz Zs. Pest, 1867–1870.

1868. Reform. Organ des fortschrittlichen Judenthums. Szerkesztők: Strassmann Mór és Dr. Josseffy. Pest, 1868–1869.

1869. Izraelita Néplap. A nemzetesedés és társadalmi emancipáció előmozdítására. Szerk.: Roth Ferenc. Pest, 1868.

1869. Das traditionelle Judenthum. Szerkesztő: Ehrentheil Mór. Pest, 1869.

1871. Ungarisch-Jüdische Wochenschrift. Organ für Gemeinde, Schule und Haus. Szerk.: Dr. Kayserling M. és Dr. Kohn S. Pest, 1871–1872.

1871. Die Palme. Organ der ungarisch-israelitischen Fortschritts-partei. Centralblatt für Kunst, Wissenschaft und Literatur. Szerk.: Dr. Sternau Lajos. Pest, 1871.

1871. Schewesz-Achim. (Héber betűs német.) Szerkesztő: Reich Ignác. Pest, 1871–1881.

1872. Das Einige Israel. Organ zur Einigung Israels. Szerkeszti: Natonek J. rabbi. Pest, 1872.

1873. Jüdische Gemeinde- und Schulzeitung. Magyar címe „Izraelita Hitközségi és Iskolai Lap." Szerk.: Fischer Nátán. Budapest, 1873–1874.

1874. Jüdische Pester. Zeitung. Szerk.: Reis Mayer és Ehrentheil M. Pest, 1874–1888.

1874. Der Ungarische Israelit. Ein unparteiisches Organ für die gesammten Interessen des ung. Judenthums. Szerkesztők: Dr. Back Ignác és Dr. Back Illés. Budapest, 1874-től.

1874. Izraelita Lapok. Melléklet az „Ungar. Israelit"-hez. Szerk.: Fischer Simon. Budapest, 1874.

1875. Jüdischer Pester Lloyd. Szerk.: Dessauer Gyula, Budapest, 1875.

1876. Izr. Tanügyi Értesítő. Kiadja az „Orsz. Izr. Tanító Egyesület", Budapest, 1876–.

1877. Israelitischer Neuigkeitsbote. Szerk.: Kohn Salamon, Budapest, 1877–1878.

1878. Jüdisches Weltblatt. Organ für alle jüdischen Interessen. Szerk.: Waltüch József és Dornbusch M. Pozsony, 1878–1880.

1878. Hamechaker. Zeitschrift für jüd. Theologie und Geschichte in populär wissenschaftlicher Form. A IV-ik évf. címe: Die Zeit. Szerk.: Stern (Szterényi) Albert, Budapest, 1878–1881.

1880. Die Epoche. Centralorgan für d. ungarische Judenthum. Szerk.: Schreiber Ph. I. Budapest, 1880–1882.

1882. Jeschurun. Unabhängige jüd. Wochenschrift. Szerk.: Israelsohn J. Budapest, 1882–1883.

1882. Der Ungarisch-Jüdische Bote. Organ für das gesetzestreue Judenthum. Szerk.: Gabel Jakab. Ungvár, 1882.

1882. Egyenlőség. Politikai jellegű zsidó felekezeti és társadalmi hetilap. Szerk.: Bogdányi Mór és 1886. november 28. óta Szabolcsi Miksa.

1882. Szombati Újság. Zsidó vallási, községi, társadalmi és közművelődési hetilap. Szerk.: Zsengeri Samu. Budapest, 1882–1883.

1883. Siebenbürger Israelit. Organ für Synagoge, Haus u. Schule. Szerk.: Altmann József. Gyulafehérvár, 1883.

1883. A Hitközségi Hivatalnok. A „Magyar Izr. Hitközségi Hivatalnokok Egyesületének" közlönye. Német címe: Beamten-Zeitung. Szerk.: Friedmann Mór. Budapest, 1883–1892.

1884. Neue Jüdische Pester Zeitung. Budapest, 1884–1888.

1884. Magyar Zsidó Szemle. Szerk.: Dr. Bacher Vilmos, dr. Bánóczi József, dr. Mezey Ferenc és dr. Blau Lajos. Budapest, 1884–.

1886. A Magyar Zsidó Ifjúság Lapja. Szerk.: Halász Nándor. Budapest, 1886.

1887. Allgemeine Jüdische Zeitung. Szerk.: Wertheim. A. Kolozsvár, 1887.

1888. Allgemeine Jüdische Zeitung. Szerk.: Ehrentheil M., Freund L., Grossberg L. és Dornbusch M. Budapest, 1888–.

1890. Izraelita Tanügyi Ellenőr. Népiskolai folyóirat. Szerk.: Dr. Zsengeri S. Budapest, 1890.

1890. Zsidó Híradó. Orth. zsidó felekezeti lap. Szerk.: Viador. Budapest, 1890–.

1891. Jüdisches Volksblatt. Szerk.: Dornbusch Mór. Budapest, 1891–1893.

1891. Magyar Zsidó Népiskola. Tanügyi havi folyóirat. Szerk.: Erdélyi Lipót. Nyitra, 1891/2–1892/3.

1895. Ungarische Wochenschrift. Unabhängiges Organ für die Interessen des gesammten Judenthums. Magyar címe: Független Magyar Hetilap. Szerk.: Dornbusch M. és Gabel Gyula. Budapest, 1895–.

1897. A Jövő. Társadalmi és tudományos felekezeti hetilap. Szerk.: dr. Weiszburg Gyula. Budapest, 1897–1898.

1899. Jüdisches Tageblatt. Szerk.: Dornbusch Mór. Budapest, 1899–1901.

1899. Magyar Zsinagóga. Gyakorlati szakközlöny. Szerk.: Lebovits József. Baranya-Mágocs, 1899–.

1900. Magyar Zsidó Nő. Társadalmi és szépirodalmi hetilap. Szerk.: Ötvösné Weisz Sarolta. Budapest, 1900–1901.

1902. תל תלפיות Szerk.: Katzburg Dávid. Vác, 1902–1908.

1903. אהל יצחק Szerk.: Klein J. Szatmár, 1903–1907.

1904. נטעי בחורים Szerk.: Katzburg Viktor. Vác, 1904–.

1905. Magyar Rabbik. Havi folyóirat. Szerk.: Stein M. Nagyszombat, 1905–1908.

1905. Szombati Újság. Izr. felekezeti, társadalmi és szépirodalmi hetilap. Szerk.: Strausz Ignác és Krausz Bernát. Miskolc–Debrecen, 1905–1906.

1906. Allgemeine Jüdische Rundschau. Conservatives Organ für die gesammten Interessen des Judenthums. Szerk.: Lebovits L. Budapest, 1906–.

1906. Izraelita Hitközségi Tisztviselők Lapja. Az összes hitközségi alkalmazottak érdekeit képviselő hetilap. Szerk.: dr. Krémer M., Krausz J., Zádor P., dr. Willhelm J., Liebermann M. Budapest, 1906–1907.

1907. Zsidó Szemle. A magyarországi cionista szervezet lapja. Szerk.: Beregi B.[DG1] és Hammerschlag O. Budapest, 1907–. Eredeti címe: „Cionista Szervezet".

1908. Magyar Zsidó. Orth. zsidó felekezeti és társadalmi folyóirat. Szerk.: Gabel Jakab és Hartenstein Lajos. Budapest, 1908–.

1908. Magyar Izrael. Az orsz. rabbiegyesület havi közlönye. Szerk.: dr. Neumann E. Nagykanizsa, 1908–.

1910. Szombat. Szépirodalmi és társadalmi hetilap, a zsidó vonatkozású magyar irodalom, tudomány, művészet és kritika művelésére. Szerk.: Újvári Péter. Budapest, 1910.

1910. Hitközségi Szemle. Zsidó hitközségek és intézmények ügyeinek havi közlönye. Szerk.: dr. Weiszburg Gyula. Budapest, 1910–.

Megjelenés:

Egyenlőség (az Egyenlőség jubileumi száma) 1911. június 1. 101-102. o.

[DG1] Pontosabban: Beregi Ármin

Izr. kultúregyesületek a XIX. században (1912)

Bármennyire is lapozzunk a történelem nagy könyvében, minden nemzet történetében főgerincként látjuk végighúzódni a háborúk hosszú láncolatát, véres események folytonos megismétlődését. E gerincrendszeren csak szerény idegként húzódik meg az emberi szellem művelődésének és fejlődésének, a kultúrának története. A zsidóságnak története, mely oly sokban különbözik minden más nép történetétől, e szempontból nézve is elüt a többi népek történetétől. A zsidóságnak többezer éves története nem más, mint a zsidó szellem folytonos művelődésének története, nem más, mint a kultúrának története. Ez a zsidóság történetében a gerinc, melynek külső izomtakarója az üldöztetések szomorú láncolata.

A zsidó nép produktív kultúrnép. Nemcsak önmagának, hanem az egész emberiségnek alkot. A Biblia, a zsidó szellemek eme kincstára az egész emberiség közkincse lett. És a Biblia terjedésével terjedt mindenfelé a tudás is. Az irodalomtörténet feljegyezte, hogy midőn a középkor végén, a reformáció hatása alatt a Bibliát Európa minden nyelvére lefordították, a zsidó szellem ez alkotása mindenfelé a nép nyelvén megszólalván növelte az írni-olvasni tudók számát. A zsidó szellem alkotta Biblia rakta le mindenütt a kultúra fundamentumát.

A középkorban, midőn a zsidót elzárták a szabad élet levegőjétől, midőn a zsidót beszorították a gettó szűk falai mögé elvágva a külvilág fejlődésétől sem szünetelt szellemének kultúrmunkája. Megalkotta a nagyterjedelmű zsidó teológiai irodalmat, az elmeél eme – bár természetszerűleg egyoldalú – páratlan remekét.

Az újkor lerombolta a gettó falait. A zsidóság újra kilépett a nagyvilágba. És ugyanekkor bevonul a zsidóság körébe az európai műveltség, melynek legelőször Németországban nyitott utat Mendelssohn Mózes.

A magába zárkózott zsidó teológiai tudomány és a haladó európai tudomány találkozásának kettős eredménye lett. Voltak sokan, kik teljesen az új tanok karjaiba vetették magukat, s idegen lett előttük az ősi zsidó kultúra. De mások annál jobban belezárkóztak a hagyományos zsidó tanba, s félénken húzódtak az európai, az idegen kultúrától. E kettős baj eloszlatására alakult Németországban a XIX. század elején az első zsidó kultúregyesület, melynek célja volt: az ősi zsidó kultúra ápolása mellett az európai szellemnek bevitele zsidó körökbe. Három lelkes ifjú nevéhez fűződik ez első kísérlet. Zunz Lipót, Gans Ede és Moser Mózes 1819 novemberében megalkották „a zsidóság kultúrájának és tudományának" egyesületét.[1] Az egyesület programjába fel volt véve iskolák, szemináriumok, akadémiák alapítása, a földművelés, ipar, tudomány és művészet

[1] Graetz: Geschichte der Juden, II. kiad. 11. kötet, 397. o.

előmozdítása. E célt szolgálta az egyesület által kiadott folyóirat is. Zunz a modern zsidó tudomány atyamestere lett, Gans a hegeli filozófia apostola és az elavult jogfelfogás ostromlója, Moser pedig Heine meghitt barátja volt. Mindhárom kitűnő elme, de az általuk megalkotott kultúregyletnek mégsem tudtak hosszú életet adni. Néhány év múlva ez egylet tagjai elszéledtek, lapjuk megszűnt. Az első zsidó kultúregyesületi kísérlet csődöt mondott.

*

Egy zsidó kultúregyesület alapításának eszméjét Magyarországon Szeged nagynevű rabbija, Löw Lipót vetette fel a múlt század közepén. A hazai zsidóság zöméhez – Magyarország földrajzi fekvésénél fogva – csak későn jutottak el a nyugati kultúra áldásos eredményei. A nemzetiesedés is csak lassú lépéssel haladt előre. A legtöbb zsidó családban és községben idegen, sokszor zagyva, romlott német nyelv volt otthonos. Idegen volt a zsinagógákban a szószék nyelve is. Főleg az ország észak-keleti, Galiciával határos megyéiben meglehetős elvadult állapotban voltak azon időben a zsidóság kulturális viszonyai. Egész vidékek voltak, hol a héber ismereteken túl senkinek sem terjedt a tudománya.

Löw Lipót, kit a most lezáruló évben, születésének 100 éves fordulójánál méltán ünnepelt a hazai zsidóság, mint a legelső felvilágosult magyar rabbit, ki mindenfelé csak felvilágosodottságot hirdetett és terjesztett, szükségét látta egy magyar zsidó közművelődési egyesület megteremtésének, mely egyesületnek feladata lenne leoldani a hazai zsidóság lelkéről a kulturálatlanság ráerőszakolt, évszázados bilincseit. „Nem ismerek más módot, amellyel Észak-Magyarországon levő fajrokonaink fanatizmusát meg lehetne fékezni" – írja 1865. december 7-én barátjának, dr. Hirschler Ignác neves szemorvosnak, a pesti zsidóság kiváló vezérférfiának.[2] Löw Lipót a magyar kultúregyesület hivatását olyannak képzelte, minő a párisi Alliance[DG1] működése, mely az ázsiai és afrikai zsidóságot bevezeti a kultúra sáncai mögé. Az Alliance-nak Magyarországon tagokat kellene gyűjteni, s ezen magyarországi tagok alkotnák a kultúregyesületet. 1866. február 27-én írja: „Most elérkezettnek látom az időt, hogy a kultúregylet megalapításához fogjunk."[3] Számított a gazdag hitrokonok áldozatkészségére, kik anyagilag lehetővé teszik majd a nagyhivatású egyesület megalapítását.

Löw Lipót tévedett. A kultúregyesület megalapításának még nem érkezett el ideje. Ez eszme egy időre feledésbe ment. Csak két évtized múltán került újból felszínre a magyar zsidó társadalom körében. Ez alkalommal a gondolat már közel járt, hogy testet öltsön, midőn az egész akció ismét csak abbamaradt.

*

[2] Magyar Zsidó Szemle, VIII. évf. 354. o
[DG1] Alliance Israélite Universelle (1860 –)
[3] Uo. 497. o.

1887 koratavaszán egyszerre két oldalról is élesztgették a kultúregyesület alapításának két évtized óta szunnyadó mozgalmát.

Dr. Löw Immánuel szegedi rabbi újból feleleveníti az eszmét, melyet atyja és hivatali előde, Löw Lipót pendített meg 1865-ben. A „Magyar Zsidó Szemlé"-ben felszólítást tesz közzé egy „zsidó közművelődési egyesület" megalakítására.[4] Löw Immánuel az egyesület alapítását teljesen azon módon tervezte, mint annak idején atyja, Löw Lipót. A párisi Alliance-nak bécsi fiókja működését a magyar zsidóság kulturális emelésére is irányítja. Az Alliance, mely mindenfelé iskolákat hív életre, lényegében nem egyéb, mint közművelődési egylet, s ezért törekvései megérdemlik a hazai zsidóság támogatását. Főleg a haza azon vidékein, hol az iskolák ügye még nagyon szomorú állapotban van, felekezeti iskolák felállításával nagy missziót teljesít. S a hazai zsidóság mégis húzódozik ezen bécsi Alliance-tól, éppen azért, mivel bécsi. Ezért egy Budapesten székelő vezérlőbizottságot kell szervezni, mely az Alliance magyarországi tevékenységét önállóan vezeti. Az Alliance ezen magyar osztályát az egész hazai zsidóság pártolná, mert magyar zsidó közművelődési egyletet látna benne. Oly férfiak állítandók a bizottság élére, kik az orthodoxia jobb elemeiben is bizalmat keltenek. Az Alliance-ból ilyképp kialakulandó zsidó közművelődési egyesület nemzeti szempontból azután „az erdélyi közművelődési egyletével vetekedő missziót teljesítene."

Ugyanez időben az Egyenlőségben Mezei Ernő, volt országgyűlési képviselő tollából, de névtelenül, egy „Emlékirat" jelenik meg, mely felszólítja a hazai zsidóságot egy zsidó magyar közművelődési egyesület alakítására.[5] A programszerű emlékirat konkrét módon meg is jelöli a létesítendő kultúregyesület feladatát. Eszerint az egylet feladata lenne: 1. A zsidók között terjeszteni a magyar nyelvet és kultúrát, hogy azok lehetőleg gyorsan az összes hazai zsidóság köztulajdonaivá váljanak. 2. A szó és írás eszközeivel odahatni, hogy a közvéleményt a zsidóság valódi tényével, vallási és erkölcsi tartalmával megismertessük, és a folyton terjesztett rágalmakat lefegyverezzük. 3. A magyar zsidóságban fenntartani a felekezeti közösség öntudatát, az iskola, az egyház és minden egyéb társadalmi összeműködés útján támogatni azt, hogy a zsidóság vallása, története és irodalma a felnövekvő nemzedékek biztos ismeretévé váljék.

Az általános mozgalomhoz első sorban szükséges a közművelődési egyesület eszméje számára a magyar zsidó ifjúság lelkes támogatásának biztosítása. A magyar zsidó ifjúság feladata ez eszmét a zsidó nagyközönség szélesebb rétegeibe belevinni. „Mert az ifjúságnak kell elsősorban éreznie az időnek nagy szükségét, hogy teljessé tegyék a zsidó-magyar fogalmát, hogy tökéletes összhangot létesítsenek a nemzeti összetartozás és a felekezeti kapcsolat kötelességei között."

A két felszólítás visszhangra talált az ifjúságnál. Örömmel vállalták a nekik szánt feladatot, sőt Löwnél egy lépéssel tovább is mentek. A bécsi Allance-tól teljesen függetlenül akarták megalakítani az egyesületet, mert ez csak így tudja majd megnyerni a

[4] Uo, IV. évf. 88. k.
[5] Egyenlőség, 1887. évf. 7. szám.

magyar zsidóságot. „Nemzeties intézménynek csak úgy van jövője, ha igazán nemzeties alapból táplálkozik. A magyar zsidóságban megvan úgy az anyagi, mint a szellemi erő egy ily egyesület létesítéséhez: csak akarni kell... Magyar-zsidó kultúregyletnek kizárólag a magyar zsidók köréből szabad kiindulnia."[6]

Még ez év március 6-án ötven, majd 12-én már kétszáz egyetemi hallgató értekezletet tart, hol határozatilag kimondják, „hogy egy tisztán nemzeti alapra helyezkedő, az internacionális színezettől teljesen szabad és minden izében független magyar-zsidó közművelődési egyesület létesítését forrón óhajtja", s ez eszme megvalósítására bizottságot küld ki. Kimondták egyúttal azt is, „hogy az ifjúság csak a kezdeményezés és népszerűsítés feladatát vállalja magára s reméli, hogy ezirányban kifejtendő működésének eredményre vezetése esetén a zsidóság tekintélyesebbjei veszik kezeikbe, helyesebben, hogy azt az egész magyar zsidóság fogja megalkotni."[7]

A propaganda munkálata serényen folyt. Az egyetemi ifjak felkeresték a felekezet vezető embereit, kik mindannyian buzdították az ifjúságot nemes munkájában. Március 31-én már 400 egyetemi hallgató előtt számolhatott be a kiküldött bizottság eddigi működéséről, a zsidóság vezetőembereinek részéről tapasztalt szíves és buzdító fogadtatásáról. Csakhamar taggyűjtő-íveket bocsájtottak ki, melynek jelszava volt: „Művelt, felvilágosodott magyar papot és tanítót édes hazánk minden zsidó hitközségébe." A tagilleték legfeljebb évi 2 forint lett volna.[8]

Az előkészítő bizottság 8 havi működés után október elején újból gyűlésezett. Konstatálták, hogy az egész haza művelt zsidósága örömmel nézi az ifjúság munkáját, s a vidéki nagyobb városok közül több helyütt meleg lelkesedéssel karolták fel a kultúregyesület ügyét. Elsősorban a pesti hitközség kísérte éber figyelemmel a keletkező egyesület működését, amint a hitközség vezetője 1887. évi jelentésében erről be is számol.

Íme, így dolgozott az ifjúság, igaz ifjúi hévvel és lelkesedéssel, hogy megteremtse a kultúregyesület alapjait, melyeket kész volt azután átadni a zsidóság hivatott, érettebb elemeinek, hogy azokon építsék fel a nagy célokért küzdő egyesületet.

Az előkészítő bizottság 1887 tavaszától 1888 márciusáig működött lankadatlan buzgalommal. Egy évi munkálkodásáról „emlékiratot" készített, s azt felülbírálás végett benyújtotta egy, a magyar zsidóság szellemi és anyagi előkelőiből alkotott nagy bizottságnak.[9] És ekkor kitudódott, hogy a kultúregyesület eszméje még mindig nem érett meg az élet számára. Ezen nagy bizottság ugyanis 13 havi hallgatás után, 1889. április 7-én tartott ülésében kimondta, hogy egy magyar-zsidó közművelődési egyesület alakítása nem pártolandó. A magyar zsidóság annyira megmagyarosodott, mint az ország lakosságának egy része sem, s azért további magyarosodásának nincs szüksége semminemű agitációra. „Sőt, mivel, hogy a szándékosság e téren könnyen félreérthető,

[6] M. Zs. Sz. IV. 230. l.
[7] U. o. 232. l.
[8] U. o. 437.l.
[9] U. o. VI. köt. 362. l.

talán az agitálás ellenagitációt szülhet, s mindenféle balvéleményre vezethet." A zsidóság megmagyarosodása ugyan még nincs befejezve, „de ez megtörténhet a fennálló, felekezeti jelleg nélküli hazai kultúregyletek keretében." A bizottság az „eléje terjesztett összes iratokat abbeli reményének kifejezésével szolgáltatja vissza az egyetemi ifjúságnak, hogy a zsidó felekezeti ügyek iránti meleg érdeklődését ezentúl is meg fogja őrizni.

Az ifjúság nem minden keserűség nélkül mondott le szép reményéről, a magyar-zsidó közművelődési egyesület megalakításáról.

*

És ismét két évtized múlt el, míg a zsidó kultúregyesület eszméje feléledt. Feléledt az eszme és immár testet is öltött. A magyarosítás terén most már igazán szűk munkakör maradt számára, de annál tágabb a hithűség és a vallásos közszellem istápolásában. És e testben benne él az igaz zsidó szellem, a tudás és istenfélelem, a vallás és honszerelem szelleme.

Ezért élni fog és hivatásának teljesítésében erősödik.

Megjelenés:

Cultur-Almanach II., OMIKE, 1912. 62-66. o.

Századokon át (1912)

Az 5673. zsinagógai év (1912–3) csendes kis „jubileumot" hoz magával. Az „Izraelita Családi Naptár" tizedszer jelenik meg olvasói előtt. Ez évtizedes forduló idején pillantsunk vissza zsidóságunk évezredes történetére, s idézzük emlékezésünkbe azon eseményeket, melyek e zsinagógai évben százéves fordulóhoz jutnak. És ha visszapillantunk, kettős kép tűnik fel előttünk, újra meg újra megismétlődve: egyik oldalon a zsidónak elnyomott, letiprott, megtépett teste; másik oldalon a zsidónak soha meg nem pihenő, soha el nem fáradó, mindig kutató, folyton búvárkodó és a tanba elmerülő szelleme. Láncra vert testben csillagokat érő lélek; koldussorban szellemi kincsek bősége. E kettős képet látjuk együtt haladni történetünk hosszú útján, a jeruzsálemi szentély romjaitól mind e mai napig…

Időszámításunk 70. évében Titusz római hadvezér kemény küzdelem után elfoglalta Izrael birodalmának fővárosát, Jeruzsálemet, s szentélyének fényes csarnokait tűz martalékává tette. A templom romjai maguk alá temették egy nemzet állami életét. Befejeződött a zsidó állam története, de nem a zsidóság története, mely ősi hazájának elbukása után új erőt nyert, új irányt talált a szellemnek kiművelésében, a Tórának tanulmányozásában. A leigázott, hazát vesztett nép – felmentve az államfenntartás gondjai alól – szellemének minden erejét a vallásos gondolkozásnak, a vallás tudományának szenteli, s 5 évszázad alatt megteremti a Talmudot, az emberi tudásnak e hatalmas enciklopédiáját. Nemzedékek egész sora dolgozik rajta mély tudással, éles elmével és a tapasztalat bölcsességével. A Talmudban megtalálható a földrajz és természettudomány, csillagászat és orvostudomány, történet és legenda – vallási szabványok és etikai tantételek kíséretében.

E hatalmas szellemi alkotás egyik hérosza rabbi Huna 17 évszázaddal ezelőtt, 212-ben látott először napvilágot. Babyloniában élt, s 40 évig állott a talmudi tanház élén, 800 hallgató előtt tanítva a bölcsességet és tudást. És a nagy bölcs polgári életében nem volt egyéb, csak szegény földmíves, ki arca verejtékében ette kenyerét. Reggeltől alkonyig törte a kemény ugart, s este vállán kapával tért haza a mezőről, hogy a tanházba siessen, s hallgatóinak nagy serege előtt hirdesse a bölcsesség szavát. Idővel azonban gazdasága megnövekedett, vagyona megszaporodott, melyet a zsidó vallás alapelvének, a szeretetnek gyakorlására fordított. Lakóvárosának, Szarának utcáit végigjárta, s ha szegény embernek repedező falu viskóját meglátta, azt saját pénzén kitatarozta, felépítette. Ebéd idején házának minden ajtaját tárva kinyitotta, s fennhangon hirdette: „Aki éhezik, jöjjön ide és lakjék jól." A jólelkű bölcs 85 éves korában halt meg. Kívánsága szerint holttestét a Szentföldre vitték, s ott nagy részvéttel eltemették.

Róma volt ez időben az egész ismert világ hatalmas ura. És már-már úgy indult a történet folyása, hogy a hazát vesztett zsidóság polgári jogokat és egyenlőséget nyer a nagy római birodalomban. Rabbi Huna születése után egy századdal, 312-ben a pogány hitű Constantin császár ediktumot bocsátott ki, hogy birodalmában vallásáért senki se üldöztessék. A zsidó tanházak tudósai és a zsinagógák elöljárói éppoly előjogokban részesülnek, mint a régi pogány vallásnak vagy az új keresztény felekezetnek papjai. De a császár vallási türelmessége csakhamar véget ért. A keresztény papság megnyerte őt hívének, és amit a pogány császár jónak látott, azt a keresztény császár rossznak ítélt. Megkeresztelkedése után a zsidóknak ádáz üldözője, jogainak megfosztója lett.

Három századdal azután, hogy Constantin római császár toleráns ediktumát közzétette, 612–3-ban olvasunk az első kényszer-keresztelésekről. Sisebut, a nyugati gótok királya féktelen gyűlölettel viseltetett országának zsidó lakói ellen. Mindjárt uralma elején elrendelte, hogy a zsidók meghatározott időn belül vagy megkeresztelkednek, vagy elhagyják a nyugati gót birodalmat. És akadtak gyenge jellemű, kishitű emberek, kik eladták lelküket a csendes nyugalomért, és a keresztelő medence fölé hajtották fejüket. De a zsidó lakosság zöme meg nem tántorodott hitében. Inkább elhagyta a mostoha hont és új hazát keresett.

Két újabb évszázad leforgása után Keleten, a kalifák birodalmában is üldözés éri a zsidóságot. 813-ban Harun-Arrasid[DG1] két fia véres háborúban versengett az atyai örökségért. S a testvérháború keserveiért Mohamed hívei a zsidókon töltötték ki bosszújukat. Rablás, gyilkolás mindennapos volt. Izrael népe már úgy érezte, hogy el kell jönnie a végítélet napjának, oly tűrhetetlen volt a sok szenvedés. Még az sem nyújtott vigaszt a szorongatott zsidóknak – socios habuisse malorum[DG2] – hogy az iszlám hívei a kereszténységet sem kímélték meg üldözéseikkel.

Száz év múlva, 913-ban születik az olasz Sabbatai Donnolo, kinek orvosi tudománya keleten és nyugaton egyaránt ismeretes volt. Szülővárosának, Oriának ostrománál szüleit elvesztette, s maga 12 éves korában fogságba jutott. Rabsága után az orvosi tudomány és az asztrológia (csillagjóslás) tanulmányozására adja magát s oly tökélyre vitte bennök, hogy a bizánci alkirály meghitt háziorvosa lett. Sabbatai Donnolo sok országot bejárt, hogy tanulmányozza – korának felfogása szerint – a planéták és csillagok befolyását az emberi életre. Kutatásainak eredményét több könyvben örökítette meg.

A XI. század eleje meghozta az első zsidóüldözést Németországban. Egy Wecelinus nevű hercegi káplán vallási meggyőződését követve, áttért a zsidó hitre. Áttérése után a keresztény vallást lekicsinylő iratot tett közzé, mely ez akkori idő irályát követve, telve volt ízléstelenséggel. Ezen áttérés annyira felbőszítette II. Henrik császárt, hogy 1012–3-ban Mainz városából kitiltotta az összes zsidókat. A szomorú üldözések kínja és fájdalma hívta életre a zsidó egyházi költészet mélabús remekeit, a szelichákat.

[DG1] Harun Ar-Rasid

[DG2] Vigasztalás a szerencsétleneknek, hogy van társuk a bajban. (Spinoza, Ética, 4.57).

Kegyelmet csak az kapott, ki hitét megtagadta. A nagy tudományú és jámbor életű Gerson rabbinak „a száműzetésben élő zsidóság fényének" fia is áttért az üldöző keresztények hitére. Ez az atyának szívét megtörte, de a szeretetet nem tudta kiölni belőle. Midőn a kitért fiú korán elhunyt, a jámbor rabbi csakúgy elgyászolta őt, mintha hitéhez hűséges maradt volna.

Az üldözés ez évében, 1013-ban született Fez mellett Észak-Afrikában, Izsák ben Jákob Alfászi, a talmudi tudománynak messzire kimagasló alakja. Éles elméjével külön választotta a Talmud körül támadt nagy irodalomban az alapigazsággal bíró tételeket a kétes értékű véleményektől, s ezen módon megírta „Halachot" című nagy művét, mely a vallásgyakorlati életben elismert és általánosan elfogadott tekintély lett.

A nagy talmudtudós születése után három század elmúltával, 1312–3 körül halt meg a franciaországi Montpellier orvosi fakultásának zsidó hitű dékánja, Jákob ben Machir Tibbon, ki keresztény körökben Don Profiat, vagy Profatius néven volt ismeretes. Oly zsidó családból származott, melyben a vallásosság és a világi tudomány szépen megfért egymás mellett. Kiváló orvos, matematikus és csillagász volt, s amellett alapos ismerője a Bibliának és Talmudnak. Több értékes arab nyelvű munkát fordított héber nyelvre. Tudományos fáradozásaival ideális cél felé törekedett. Meg akarta mutatni a gúnyolódó keresztény világ előtt, hogy a zsidó is lépést tud tartani velük a világi tudományok ápolásában.

Ugyanez év megalázást is hozott a zsidóságnak. Hiszen a világtörténetben nem is találhatunk oly évszázadot, mely ne hozott volna kínt és szenvedést Izrael fiaira. Spanyolországban 1313-ban a Zamorában tartott koncilium a kortes (országgyűlés) és a pápa hozzájárulásával kimondotta, hogy zsidó ember semminemű tisztséget nem viselhet, s a keresztény adósok nem kötelesek tartozásaikat megfizetni a zsidó hitelezőknek. Nem első és nem utolsó eset ez, mely nagyon sajátságos képet ad a középkor keresztény népeinek jogérzetéről.

A következő XV. század történetünk egyik legszomorúbb lapjára van írva. A század végén 300 ezer zsidó kénytelen elhagyni évszázados hazáját, Spanyolországot, mert nem akarta magára venni a neki idegen vallást, mely már oly sok szenvedést hozott számára. A spanyolországi kiűzetést azonban kínos fájdalmak előzték meg. Vicente Ferrer, a buzgó dominikánus szerzetes célul tűzte ki magának, hogy szónoklataival a keresztény hitre téríti az egész spanyol zsidóságot. Királyi engedéllyel felkereste a zsinagógákat, s ott – egyik kezében kereszttel, másikban a Tórával – hirdette a „szeretet" vallását. S mert a zsidóság zöme tántoríthatatlan maradt őseinek tiszta hitében, a jámbor szerzetes sok kárba veszett prédikációjáért bosszút állandó kegyetlen intézkedéseket eszközölt ki a zsidók ellen. Egy évszázaddal a zamórai koncilium után, 1412 táján Donna Catalina királynő ediktumot bocsátott ki, mely hivatva volt az ország zsidóságát teljesen megtörni. Körülzárt zsidónegyedben kell lakniok, melynek csak egy be- és egy kijárata van. Nem szabad nekik ipart űzni, a keresztényekkel kereskedni vagy orvosi pályára lépni. Zsidót nem szabad „úr"-nak szólítani. Külön megismertető ruhában kell járniok. Aki a legkisebb kihágást

követi el, azt testi fenyítékkel büntetik s vagyonától megfosztják. Íme, ezt eszelte ki a „szeretet" vallását hirdető jámbor szerzetes, mivel nem tudta a zsidókat hitüktől eltántorítani. Sokan azonban nem bírták tovább elviselni az embertelen kínzásokat, s színleg áttértek a keresztény hitre. Szívükben azonban megőrizték ősi zsidó hitük iránt a szeretet, s titokban meg is tartották e marranosok a zsidó vallás szertartásait.

A XVI. század a humanizmus kora. Németországban majdnem elsöpört egy kiváló keresztény tudóst, Reuchlin János egyetemi tanárt, mert a zsidó tudomány védelmére merte szavát felemelni. Pfefferkorn János hitehagyott zsidó ugyanis a domonkosokkal szövetkezve, több röpiratban ráfogta a Talmudra, hogy az a keresztény vallást gyalázza. Így akarta Miksa császárt zsidóüldözésre bírni. A császár azonban véleményt kért a Talmud felől Reuchlin Jánostól, ki becsületesen és az igazságnak megfelelő módon a Talmud és a zsidó tudományok védelmére kelt. Erre 1512-ben a domonkosok azt híresztelték Reuchlin felől, hogy csak azért áll a zsidók védelmére, mert ezek pénzen megvásárolták őt. Ebből hosszú pör támadt az alattomos szerzetesek és a becsületes tudós között. A pör X. Leó pápa elé került, ki ítéletével fényes elégtételt adott Reuchlinnak, s ezzel a megrágalmazott zsidóságnak és a Talmudnak is. A pápa felszólítására Bomberg Dániel gazdag keresztény nyomdász kinyomatta az egész Talmudot, mely a kitért Pfefferkorn áskálódása révén ily módon nem remélt kitüntetéshez jutott. A humanizmus áldásai a zsidósághoz is megtalálták az utat. Az 1613-ban, Prágában elhunyt Gans Dávid már az újkor embere, ki a Talmudon kívül más tudományokkal is foglalkozott. 1541-ben Westfaliában született, s e kor legnagyobb Talmud-tekintélyének, Isserles Mózesnek volt tanítványa. De szelleme a világi tudományok felé is vonzotta, s eredménnyel foglalkozott matematikával és csillagászattal. Személyes ismeretségbe lépett Keplerrel és Tycho de Braheval, a nagy csillagászokkal. „Czemach Dávid" címen történeti könyvet írt, mely a zsidó történetnek és a világtörténelemnek eseményeit krónikás modorban beszéli el. Történeti könyvet írni merész újítás volt akkor a zsidóság körében, hol csak egy tudományt ismertek el és becsülték meg, a talmudi tudományt.

Gans Dáviddal egy időben halt meg Mordechai Jafa, a lengyel származású, nagy tudományú rabbi, kit a sors kegyetlenül üldözött országról-országra; továbbá Abraham ben David Portaleone olasz orvos, kit minden pápai tilalom ellenére a keresztény betegek bizalommal és a gyógyulás reményével hívtak ágyuk mellé. Hiszen gyakran maguk a pápák is, kik híveiktől eltiltották a zsidó orvosokat, a maguk teste mellé zsidó háziorvost tartottak. Mert más a test és más a lélek!

A XVII. század új hazát nyitott a zsidóság egy részének. A marranosok, kik Spanyolországban és Portugáliában a sok üldözéstől megtörve, látszólag keresztények lettek, de titokban hithű zsidókként éltek, belefáradva a reájuk kényszerített vallási képmutatásba, új hont kerestek, hol nyíltan zsidóknak vallhatják magukat. Az új haza az Északi-tenger mellékén nyílt meg számukra, elsősorban Amsterdamban, azután Hamburgban. E szabad Hanza-városban még mint megkeresztelt telepedtek le, s a polgárság és a senatus egyaránt örömmel fogadta a derék spanyolokat, kik kiváló kereskedők és ügyes orvosok voltak. Csakhamar azonban fölzúdultak a jámbor

lutheránusok, midőn a letelepültek levetették az idegen vallást és nyíltan visszatértek ősi zsidó hitükre. A polgárok követelték, hogy a senatus tiltsa ki a zsidókat Hamburg városából. A bölcs tanács azonban belátta, hogy a kereskedelmi városnak csak előnyére válhatnak a letelepült zsidók, s ezért 1612-ben hivatalosan kimondotta, hogy a spanyol és portugál zsidók – bár vallásuk gyakorlásának tetemes megszorításával – letelepedhetnek a kikötővárosban.

Valóságos hazára azonban Amsterdamban találtak a spanyol és portugál zsidók. Csakhamar virágzó hitközség fejlődött a tengerparti városban, melyet hollandi Velencének neveznek, a zsidóknak pedig valóságos hollandi Jeruzsálemé lett. A hatalmas hitközségnek belbékéjét azonban egy időre feldúlta a kalandorokban gazdag XVIII. század egyik legelvetemültebb alakja, Nehemia Chija Chajon. Ez a boszniai származású kalandvágyó képmutató, hol hitszónok és tanító, hol meg kereskedő képében beutazta az egész világot, s mindenütt kihasználta az emberek hiszékenységét, hogy szenteskedő modorával anyagi jólléthez és testi élvezetekhez jusson. Egy iratot készített, melyben be akarja bizonyítani, hogy a zsidó vallás a hármas egyistenséget hirdeti és tanítja. A kalandor Amsterdam városát is felkereste, és már puszta megjelenésével feldúlta a község békéjét. A rabbi, Askenazi Czevi, hiába intette híveit óvatosságra, Chajon álszenteskedő modorával és viselkedésével a zsidók tekintélyes részét meg tudta magának hódítani. Erre a rabbi 1713-ban kimondta az átkot Chajonra s a zsidóság ősi hitvallását meghamisító iratára. A kalandor elkápráztatott hívei rabbijuk ellen fordultak, s ennek bosszantására nagy tüntetéssel a zsinagógába vezették Chajont. De a józanság nemsokára visszatért Amsterdam zsidói közé. Maguk is tapasztalták Chajon képmutató jellemét, de meg más pórul járt hitközségek is figyelmeztették az amsterdamiakat a kalandor csalafintaságaira. Mire ez felismertetvén, kénytelen volt elhagyni a várost, melynek békéjét sikerült egy időre feldúlnia.

Chajon csak egyike volt annak a sok vallási kalandornak, kik a XVII. és XVIII. század szellemi életét Európa-szerte bizonytalanná tették. De közelgett már a XIX. század, Mendelssohn Mózes kora, mely szellemi világosságot és megújhodást hozott a zsidóságnak. És éppen azon helyen – Amsterdamban – és azon időben – 1713-ban – ahol és amikor Chajont, a vallási képmutatót kiátkozták, született Mendes Franco Dávid, Mendelssohn Mózesnek egyik hűséges csatlósa a felvilágosultság terjesztésében. Mendes régi marranos családból származott és Luzzatónak, a neves zsidó költőnek volt tanítványa. Néhány ügyes héber alkalmi versével jó nevet szerzett magának, s a francia drámák mintájára héber nyelvű drámát írt „Athália bűnhődése" címen. Több kiváló spanyol zsidó férfiú életrajzát is megírta, s tette őket ismertté a német zsidók előtt.

Mendelssohn Mózes és követői által elhintett mag meghozta jó termését. A XIX. században napról-napra terjed a felvilágosodás és európai műveltség a zsidóság körében, s evvel párhuzamosan halad a polgári jogok elnyerése is. Franciaországban, a német államokban s Európa többi országaiban egymás után nyeri el a zsidóság az emancipációt. Folyó zsinagógai évünket megelőző 100. esztendőben, 1812–3-ban is több állam fogadta be a zsidót egyenjogú polgárai közé. Így Mecklenburg hercege, Frigyes Ferenc ez évben

mondotta ki a zsidók egyenjogúságát. Sőt megengedte a zsidó-keresztény vegyesházasságot is. Hosszabb vonakodás után III. Frigyes Vilmos porosz király is követni volt kénytelen a kor szellemét, s ugyancsak 1812-ben kimondotta, hogy Poroszország zsidó lakói a kereszténnyekkel egyenlő jogokban részesülnek.

Az 1812–3. zsinagógai évben a zsidó szellemi élet néhány előharcosa fejezte be munkás életét. Ez évben halt meg Dubno Salamon, ki Mendelssohn híres bibliafordítását, mely az első kísérlet volt, hogy a zsidó körökbe tiszta európai nyelvet vigyen be, magának Mendelssohn Mózesnek felszólítására héber kísérő magyarázattal, kommentárral látta el. Franciaország legkiválóbb talmudtudósa, Sinzheim József Dávid is 100 évvel ezelőtt hunyta be örökre szemeit. Gazdag és anyagilag független lévén, minden idejét a Talmud tanulmányának szentelte, s a lengyel talmudisták módszerétől eltérve, kik a Talmud magyarázásában a szellemes agyafúrtságot és mesterkéltséget kedvelték, mindenben az egyenes és mély értelmet kereste. Ugyanez évben halt meg Rothschild Mayer Amsel, a dúsgazdag bárócsalád megalapítója s a becsületességnek megtestesülése. Midőn a hesseni gróf[DG3] Napóleon katonái elől menekülni volt kénytelen, óriási vagyonát Rothschildra bízta. Ez a reá bízott vagyont, mint valami szentséget, saját élete kockáztatásával megőrizte, s a később hazatért grófnak hiánytalanul visszaszolgáltatta.

Íme, így vonultak el szemeink előtt zsidóságunk történetének azon mozzanatai, melyeknek emléke századoknak távolságán át fordul felénk. Sok szomorúság szól belőlük: az üldöztetésnek fájdalmas sóhaja. De sok bíztató is szólal meg bennük: a lelki kitartás és szellemi művelődés felemelő látványa.

Adja Isten, hogy az eljövendő századok, immáron minden fájdalom nélkül, csak örömet hozzanak Izrael sokat zaklatott, sokat tűrt és szenvedett népére.

Megjelenés:

Izraelita családi naptár 1912-1913. Ötvös Károly (szerk.) 85-92. o.

[DG3] I. Vilmos (Wilhelm) von Hessen-Kassel (1743 – 1821), Hanau grófja, később Hessen-Kassel őrgrófja, 1803 után választófejedelem.

József nádor és a pesti zsidóság (1915)

A napóleoni háborúk vihara keletkezőben volt, midőn Magyarország nádora, Sándor főherceg, 1795. július elején szerencsétlenség folytán hirtelen meghalt. Ferenc király szükségesnek látta, hogy e súlyos időkben oly egyéniség álljon a magyar kormány élén, ki a nemzet szívét meg tudja nyerni a fejedelem céljainak. Ezért már július 19-én kinevezte Sándor főherceg helyébe negyedik öccsét, József főherceget királyi helytartóvá. Az 1776. március 9-én született, tehát akkor még csak alig 19 éves főherceget a magyar rendek annyira megkedvelték, hogy 1796-ban közfelkiáltással nádorrá választották. A főherceg fél századon át állott az ország beligazgatása élén, és mint a szabadelvű eszmék pártolója, a törvények őre és a nemzetnek a trón előtti közbenjárója kiváló érdemeket szerzett.

A fiatal nádor hivatalkezdésének ideje egybeesik a fiatal pesti zsidó hitközség megalakulásának idejével. Mert bár a XVIII. század negyvenes és ötvenes éveiben telepedtek le Pesten zsidók és csakhamar váltási közösségbe csoportosultak: hitközségjelleget mégis csak József nádor hivatalának megkezdése évében öltöttek, midőn 1796. április havában báró Orczy Józsefnek a mai Károly körúton levő házában új, az eddiginél tágasabb templomot rendeztek be, melyhez a királyi helytartóság rövid idő múlva megadta a nyilvánosság és rabbi alkalmazásinak jogát. És talán ezen történelmi találkozás okozta, hogy amint az évek során a nádor mindinkább beleélte magát a magyarság érzelmi világába és a nemzet haladásának egyik leghatalmasabb tényezője lett, azon mértékben haladt a fejlődés és gyarapodás útján a vele egyidős pesti zsidó hitközség is, mely tagjainak számbeli növekedése és műveltségi állapota által mindinkább felküzdötte magát a magyar haza vezető zsidó községévé. A nádor és a pesti zsidó hitközség között a nemzeti törekvéseknek bizonyos kapcsolata fejlődött ki. Azon nemzeti ideálok, melyeknek megvalósításán a főherceg fáradozott voltak a pesti zsidóságnak is legszentebb nemzeti törekvései, és valahányszor a hitközség nemes cselekedeteivel méltónak mutatkozott azon pozícióhoz, melyet kivívott magának, cselekedetét mindannyiszor nyomon követte a nádornak buzdító elismerése.

József nádor, az 1808. évi 8. törvénycikk szavai szerint: „azon kiváló buzgalmához képest, mellyel az ország dicsőségének és boldogságának további gyarapodása iránt mindenkor viseltetni szokott, egy nemzeti múzeum alapítása tervét az ország összes vármegyéinek elküldötte, s azokat ezen célra szolgáló alap gyűjtésére fölszólította". A felállítandó múzeum alapját már gróf Széchényi Ferenc királyi főkamarásmester vetette meg, midőn 1802-ben az országnak adományozta könyvtárát, pénzérmeit, címergyűjteményét, képeit és kéziratait. Ezen alapból alakult és fejlődött József nádor fáradozásai folytán a Magyar Nemzeti Múzeum. A pesti zsidóság is megértette ezen intézmény nemzetmívelő nagy jelentőségét. és tagjai között a múzeum céljaira több, mint

4000 forintot gyűjtött. Adományukat a nádor 1810. július 2-án kelt leiratában köszönte meg.

Az 1830. és 1831. években súlyos megpróbáltatás nehezedett a hazára a Gácsország felől behurcolt kolerajárvány képében. A pesti hitközség a dühöngő járvánnyal együtt beköszöntött éhínség idején nemcsak a kebelébe tartozó szegény zsidókról gondoskodott, hanem a felekezeti jótékonyság határait túllépve, naponta 82 keresztény családot is élelemmel látott el. Az ínségesek felsegélyezéséért köszönetét fejezte ki a nádor a nemes cselekedetű hitközségnek. A pesti zsidóság vallási türelmének szép tanújelét adta egyébként azzal is, hogy anyagi támogatásával hozzájárult a pesti református templom felépítéséhez. Török Pál pesti református lelkész a zsidók emancipációjáról 1839-ben tartott és „Mindnyájan egy vagyunk" címen 1841-ben nyomtatásban is megjelent egyházi beszédében kiemeli a zsidók ezen áldozatkészségét szólván: „e szent hajléknak, melyben most Istent dicsérjük, díszesen fölemelkedett boltozatai is, részben segedelmezési készségöknek tanúi".

A felekezeti jótékonyság határait túlhaladó, de szerény keretű zsidó kórháznak, melyet még 1805-ben alapítottak és helyeztek el a Kazinczy utca egy bérházában, újabb és tágasabb hajlékot nyitott a pesti zsidóság a terézvárosi Gyár utcában. 1841. szeptember 21-én tették le ünnepélyesen az új kórház alapkövét József nádor jelenlétében. Az alapkővel együtt elhelyezett okirat ékes szavakkal örökíti meg a nádor megjelenését. „Üdv és áldás bensőségesen tisztelt ország-nádorunknak, Ő. cs. és kir. Fensége József főhercegnek fenséges és nemes fejére, ki oly fáradhatatlanul munkálkodik a haza jólétének és fényének növelésén és az országot minden lakóival egyetértésben vezeti, ki az ő atyai nagy kegyében mai napon fenséges jelenlétével boldogít bennünket és saját fenséges kezével lerakja az alapkövet, miáltal fejedelmi nagy erényeinek világosan fénylő koszorújában a virágok legszebbje nyitott számára". Ezen Gyár utcai épületben fejtette ki a kórház áldásos működését 1889-ig, míg mai korszerű helyiségeibe költözött.

Midőn József nádorságának félszázados évfordulója közeledett, a nemzet fényes ünnepségekben készült a főherceg iránt érzett háláját kifejezni. A pesti hitközség is részt akart venni az ünneplésben, és legméltóbbnak találta, ha a nádor nevére közhasznú alapítványokat tesz. 1845. október 12-én kelt körlevelében fel is szólította az ország többi zsidó hitközségeit, küldenének megbízottakat Pestre, hogy egy országos zsidó alapítvány módozatai felől tanácskozzanak. A pesti zsidók a maguk körében is indítottak gyűjtést az ünneplés céljaira. A tervezett pesti tanácskozás létrejöttéről nincs tudomásunk. Az idő nem volt éppen alkalmas a zsidók között országos gyűjtést rendezni; minden pénzt félre kellett tenni a türelmi taksa céljaira, amint Hürsch Károly, a gyűjtéssel megbízott egyik hitközségi tag 1846. március 22-én jelenti a hitközség elöljáróinak. A zsidókra nehezedő és őket megszégyenítő türelmi adót ugyan Ferdinánd király az 1839–1840. évi szabadelvű országgyűlés hangulatának befolyása alatt és éppen József nádor közbenjárására kész volt eltörölni, de oly feltétellel, hogy a zsidóság lefizeti az évek hosszú sora óta

hátralékos taksát, több mint 2 1/2 millió forintot, melyet a zsidók alig a felére, 1.200.000 forintra alkudtak le, s kötelezték magukat, hogy ez összeget 5 év alatt teljesen lefizetik. Ily körülmények közt újabb országos gyűjtés nehezen találhatott visszhangra a zsidók között.

A pesti zsidóság saját erejéből létesített oly alapítványokat, melyek méltó módon örökítik meg az ünnepelt nádor, de az alapító vallásközösség nevét is. Nagyértékű numizmatikai gyűjteményt ajándékozott a tudományos akadémiának, mely József nádor nevét viseli és az akkor újonnan alapított ipartanoda, a későbbi József Műegyetem részére 4000 forintnyi alapítványt létesített, melynek 200 forintra menő kamatjait évenkint a két legjobb tanítvány kapja meg minden valláskülönbség nélkül, a nádor, jövőben pedig családja idősebbikeinek kijelölése szerint. 1846. június 23-án dr. Luczenbacher Páltól egy körülbelül 2000 darabból álló éremgyűjteményt vásárol a pesti hitközség. Luczenbacher Pál, a híres nagyiparoscsalád tagja, a tudományos akadémia éremgyűjteményének őre volt, kit, mint elsőrendű éremismerőt és archeológust József nádor 1846-ban a nemzeti múzeum régiségtárának őrévé nevezett ki. A tőle vásárolt gyűjtemény értékes magyar érmeket tartalmaz az Árpád-házi, vegyes nemzetségi és ausztriai királyok korszakából, továbbá erdélyi, egyiptomi, római és egyéb érmeket is.

Midőn az ipartanodai alapítvány összege és a numizmatikai gyűjtemény már a hitközség birtokában volt, beadvánnyal fordultak a nádorhoz, melyben előadják, hogy bár a pesti zsidóság a többi felekezetű polgárok közös hódolatában is részt vesz, de miután a nádor részéről már annyi kegyben részesültek, szükségét érzik annak, hogy hálájukat még külön is kifejezésre juttassák, nehogy akár a kortársak, akár az utókor hálátlansággal vádolhassa őket. Kérik a nádort, fogadja el a nevére tett két alapítványt. A főherceg Pest városának tanácsa útján 1846. szeptember 30-án Budán kelt leiratában értesíti a hitközséget, hogy az alapítványokat tudomásul veszi. „Valamint az ország bármely néposztályának – írja a nádor – úgy a pesti izraelita községnek őszinte örömérzete s mind nádori hivataloskodásom egész ideje alatt mindenkor, mind jelenleg is tanúsított szíves hajlandósága már magában igen kedves volt előttem; nevelte azonban ennek becsét még inkább az, hogy ezen, a közhasznú intézetek létrehozásánál készségben soha el nem maradt testület, ezúttal ismét egy részről a közjólét emelésére annyira szükséges ipar, másrészről a nemzeti nyelv és irodalom iránti részvétének újabb jeles tanúságát adta". A nádor utasítja a tanácsot, értesítse a pesti hitközséget mind jelen nyilatkozatáról, mind az iránta tanúsított figyelme miatt való különös tetszéséről. A tanács 1846. október 2-án tartott ülésének jegyzőkönyvi kivonatában értesíti erről a hitközséget.

A jóváhagyó beleegyezés után a hitközség a gyűjteményt „József Nádor Pénzgyűjtemény" néven „a Tekintetes Magyar Tudós Társaság nyilvános használatára ajándékképp átadja, s egyszersmind ezen tette által a nagyon tisztelt társulatnak a hazai nyelv és irodalom terjesztése és tökéletesbítése körében tett áldásteljes működése feletti elösmerését és méltánylását" akarja kifejezni. A hitközség a

gyűjtemény részére szekrényt is készíttetett, s abba az érmeket az erre leghivatottabb Luczenbacher által összeállított sorozat szerint elrakta, és azt a nádor mellképével ékesítette. Gróf Széchenyi István, az akadémia nagy megalapítója 1847. június 11-én a maga és az akadémia nevében megköszöni a pénzgyűjteményt, és azon óhajának ad kifejezést, hogy a hitközségnek „szolgáljon viszonzásul azon minden jó lélek előtt drága önérzet" (a német fordítás szerint „jedem Gutgesinnten theuere Bewustsein"), hogy a hazának tett szolgálatot. Az ipartanodai alapítványt már előzőleg, 1847. január 14-én legfelsőbb tetszéssel veszi tudomásul Ferdinánd király és adja meg reá engedélyét, amiről a királyi helytartóság április 13-án értesíti Pest városának tanácsa útján a hitközséget.

De a pesti zsidóság még más módon is iparkodott a szeretett nádor emlékét megörökíteni. Resek S. bécsi zsidó vésnök[DG1] által kristályba metszeti a főherceg mellképét, azt kék-zománcos s gazdagon aranyozott ezüst keretbe foglaltatja, ezüstözött és aranyozott talapzatra állítja, s a Magyar Nemzeti Múzeumnak kincstára ékesítésére ajándékozza. A talapzat két oldalán következő vésett írás olvasható: „József Antal cs. kir. örökös Főherceg és Magyarország Nádora őfensége iránti legmélyebb hódolat és legbensőbb fiúi szeretet és tisztelet zálogául, nádori hivatala ötven éves Ünnepélyekor 1846. november hó 12-én. A Magyar Nemzeti Múzeumnak sz. kir. Pest városi Izraeliták". December 14-én küldi el a hitközség elöljárósága a hazafias és szép ajándékot a múzeumnak, melynek átvételét Kubinyi Ágoston kir. tanácsos, múzeumi igazgató december 23-án ismeri el. A mellkép ez idő szerint a múzeum régiségtárában van megőrizve.

Magyar zsidó műiparos is kísérletet tett a nádor képének elkészítésével. Fischer Móric csász. és kir. kiváltságos porcelángyáros Herenden, 1846. szeptember 28-án a pesti hitközségnek ajándékul küld egy általa készített, s a nádornak jól talált arcképével díszített porcelánlemezt, mely az azonévi országos iparműkiállításon „közmegtetszést" nyert, és 20 aranyra szabott ára mellett több vevőre akadt volna.

A nemzet és vele együtt a zsidóság nagyban készült ünnepelni József főherceg nádorsága félszázados évfordulóját, midőn 1847. január 13-án, a haza fájdalmára, 71. évében meghalt a szeretett palatinus. „A végzet – mondotta Kossuth Lajos – halálos leplet vont az oltár fölé, mely előtt a nemzet a hála tüzét volt meggyújtandó". De a pesti zsidóság hálája még a síron túl is ápolta a dicső nádor nemes eszméit. A Magyar Tudományos Akadémia, melynek József nádor 10 ezer forinttal alapítója volt, a magyar nemzethez méltó palotát készült építeni. A pesti hitközség gyűjtőívet köröz tagjai közt a palota építésének előmozdítására, és 1860. november 26-án 1528 forintot szolgáltat be az építő bizottságnak. Egyébként a hitközség már 1841 februárjában is kísérletet tett a „tudós társaság" és egy felállítandó Corvinus Mátyás szobor céljaira gyűjtést rendezni – akkor még nem nagy eredménnyel. És midőn a nemzet a megdicsőült nádornak szobrot készült emelni a fővárosban, a hitközség ennek céljaira

[DG1] Pontosabban: Jacob B. Resek (Graveur in Wien)

eredményes gyűjtést rendezett hívei közt. A József téren 1865-ben felállított szobor hirdeti a nagy palatínus dicsőségét, ki – mint minden felvilágosult ember – a zsidónak barátja volt, mert nem ismerhetett különbséget ember és ember között, hanem mindenkiben csak a jó polgárt kereste.

(Források: A pesti izr. hitközség levéltárában Kh. 6., Ün. 5 és Ap. ált. 51 jelzés alatt őrzött okiratok. A magy. nemz. múzeum levéltárában 1846. évi 200 szám alatt őrzött okiratok. Horváth M.: Magyarország története. VIII. köt. Budapest 1873. Marczali H.: Magyarország története. Budapest 1911. Büchler S.: A zsidók története Budapesten, Budapest 1901. Első Magyar Zsidó Naptár és Évkönyv 1848-ik szökőévre.)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1915. szeptember 29., 13-14. o.

Dr. Meisel Farkas Alajos (1915)

1815-1915

Egy évszázad telt le az idők végtelenjéből, mióta Meisel, a pesti hitközségnek egykori nagynevű főrabbija először pillantotta meg a napvilágot. A 18. század végén keletkezett pesti hitközség első lelki vezetője, az óbudai születésű Wahrmann Izrael volt (1755–1826). Utána Schwab Löb prossnitzi rabbi lett a pesti zsidók lelkésze (1794–1857). Meisel volt a főváros harmadik főrabbija.

Meisel Wolf Aloys – magyarosan Farkas Alajos – 1815. július 16-án született a csehországi Roth-Janwitzban. Szomorúságban, minden öröm nélkül teltek el gyermekévei. Atyja, Meisel Joachim Júda, egy könnyelmű, iszákos pálinkabérlő, züllöttségében olcsó pénzért a keresztény vallásra tért, és nyomorban hagyta feleségét, Mannheimer Fannit, egy tanító leányát, s nyomorogni hagyta gyermekeit. Midőn ezeket is meg akarta kereszteltetni, éjnek idején volt kénytelen a szerencsétlen család elmenekülni előle. Az asszony Hamburgban telepedett le, fiát, Wolf Aloyst pedig, kit a jámbor anya papnak szánt, a Reichenauban tanítóskodó fivérének gondozására bízta. A héber tudományokban jártas nagybátya avatta be a teológiai tudás elemeibe a leendő rabbit, ki a reichenaui zsidó iskola szorgalmas tanulója volt. Majd Nachodban kizárólag a Talmud tanulásának szenteli idejét és 1831-ben Kuttenbergben kitüntetéssel teszi le a főelemi iskola harmadik osztályának vizsgáját. Iskolai bizonyítványával és egy rabbi ajánló levelével zsebében elindult a 16 éves Meisel Hamburgba, hogy felkeresse rég nem látott anyját. Itt a tehetséges ifjú pártfogókra akadt, kik közt volt Riesser Gábor is, a zsidók jogainak neves harcosa (1806–1863). Meisel már akkor megértette a kor követelményeit és mint a jövő papja, nem elégedett meg a teológia egyoldalú tanulmányozásával, melyben Spiro Salamon rabbi vezette őt, hanem a gimnázium rendes tanulójának iratkozott be. Hat évet töltött Hamburgban szakadatlan szorgalmas tanulással, míg 1837-ben Berlinbe ment talmudi tudása kibővítésére. Alig ért azonban a porosz fővárosba, máris visszaszólította őt Hamburgba önfeláldozó anyja halálának szomorú híre. Ismét beiratkozott a gimnáziumba, hol jeles dolgozataival, többek közt a héber nyelv történetéről latinul írt munkálatával tűnt ki.

1838-ban letette az érettségi vizsgálatokat, mire 23 éves korában a boroszlói egyetemre iratkozik. Itt filozófiát és keleti nyelveket hallgat, miközben szorgalmasan folytatja talmudi tanulmányait is. A vallásos ifjú, ki mint a többi szegénysorú diák, magántanítással tartotta fenn magát, Tiktin Salamon jámbor életű rabbinál bejáratos volt. Tanulmányai mellett a költői hajlamú papjelölt a múzsának is szentel időt: kisebb költeményeket ír, és a bibliai Dávid királyról nagyobb eposzt tervez. Majd Wessely

Hartwignak (1725–1805) a 18. század jeles zsidó írójának életrajzát állítja össze és adja ki 1841-ben. A leendő nagy hitszónok is kibontakozik belőle, és kellemes hangon előadott, virágos nyelvű szónoklataival több sziléziai hitközségben nagy tetszést arat. Egyetemi tanulmányainak befejezése után a poroszországi Gleiwitz hitközsége hitszónokául hívta meg a jeles ifjút. Meisel komoly életfelfogását jellemzi, hogy a meghívást el nem fogadta, hanem mielőtt hivatalt foglalt volna, egy idősebb rabbi oldalán a gyakorlati lelkészkedésben képezte ki magát.

Az orosz kormány felszólítására hajlandó lett volna a cári birodalomban rabbiállást elfoglalni. Már útban is volt Oroszország felé, midőn a porosz Stettinben tartott vendégszónoklata alapján az ott nemrég megalakult hitközség 1842 nyarán rabbijává választotta a 27 éves Meiselt. A porosz állampolgárság elnyeréséig egy fél évet Berlinben tölt és egy imaegyesület felszólítására minden szombaton vallásos előadást tart, míg 1843. március 11-én elfoglalja stettini rabbiszékét. Egy év múlva, 1844-ben feleségül vette Singersohn Filippinát, kivel már régebben jegyben járt. Szomorú volt az esküvő: a menyasszony súlyosan megbetegedett, és kórágya mellett fogadta meg az ifjú rabbi az örök hitvesi hűséget. Boldog házasságából egy leánya született, ki egy hamburgi kereskedőnek lett a felesége és egy fia, Leó, ki mint 24 éves kereskedő halt meg Budapesten 1872-ben.

Meisel, a stettiniek első rabbija nagy gondot fordított a reá bízott hitközségre. Felekezeti iskolát, árvaházat alapít; kieszközli, hogy a középiskolai tanulók a szombati és ünnepi istentiszteletre eljárhassanak; istentiszteleti rendet készít; szorgalmasan prédikál és a templomon kívül népszerű tudományos előadásokat tart. De a különféle elemekből alakult kis hitközségben – sajnos – nem uralkodott a béke szelleme, miért is az elkeseredett pap más rabbiság elnyerésére iparkodott. Nagy tetszéssel fogadott vendégszónoklata után a prágai hitközség 1845-ben meg is választja hitszónokául, stettini hívei azonban nem engedik eltávozni papjukat. Más hitközségek is meghívták a kiváló egyházi szónok és békeszerető lelkész hírében álló Meiselt: így a swerini, a gleiwitzi már újból és a berlini reformhitközség. Meisel visszautasította a megtisztelő meghívásokat, a berlinit már vallásossági elvből is; visszautasította a felajánlott mecklenburg-strelitzi országos főrabbiságot is. A stettini hitközségben marad, és ott fejt ki eredményes munkát a vallásosság megszilárdításában és a zsidóság polgári jogainak védelmében. 1850-ben sikerrel hárítja el egy „szabad keresztény egyház" címen alakult társulat azon törekvését, hogy a stettini zsidó templomban tarthasson istentiszteleteket. Sikerrel petícionálja meg 1853-ban a porosz-pomeráni felső kamaránál az alsó kamara középkori határozatát, mely a zsidókat meg akarja fosztani a polgári jogok gyakorlásától.

A számban megnövekedett, békéssé vált hitközségben nagy szeretet vette körül a rabbit, kinek nevét az ország határain túl is ismertté tette a mérsékelt haladást pártoló őszinte vallásossága és páratlan szónoki tehetsége. A költői hajlamú pap jó nevét még növelték irodalmi munkái. 1847-ben „Prinz und Derwisch" címen közzéteszi a 13.

században élt Ábrahám ibn Chaszdai makamáinak[DG1] verses fordítását, mely 1860-ban második kiadásban is megjelent. Ugyancsak a 13. században élt Kalonymos erkölcsi tanköltemények, az „Even-Bochan"-nak fordításán is szorgalmasan dolgozott, de csak halála előtt készült el vele, és tisztelői halála után adták ki „Der Prüfstein"[NE1] címen. 1855-ben jelent meg legértékesebb műve, a „Zechusz-Óvosz" [DG2], romantikus stílusban írt népszerű homiletikai olvasmány az Atyák bölcs tanításai („perek")[DG3] alapján, melyet mindenütt megérdemlett szeretettel fogadtak és olvastak.

A jó hírű szónok 1856-ban Bécsben tartott vendégszónoklatot, de a papválasztásnál Jellinek Adolf lipcsei rabbival szemben kisebbségben maradt. Az isteni gondviselés úgy akarta, hogy Meisel a magyar fővárosnak legyen rabbija. 1857. április 3-án halt meg a pesti hitközség kiváló főrabbija, Schwab Lőb. Két év elmúltával választották helyébe Meiselt, ki 1859. április 30-án tartott vendégszónoklatával elbűvölte az egész hitközséget. Tizenhat évi működés után távozott stettini híveitől, hogy a fejlődésnek indult magyar fővárosban folytassa lelkészi hivatását. Pestre jövet felkereste szülővárosát is, hol kitért atyja van eltemetve. Meisel, a szájhagyomány szerint mélyen megrendülve felkereste egy régi ismerősét és feltárta előtte lelke fájdalmát. „Nem tudom, mitévő legyek? Mint gyermek, látogassak-e el atyám sírjához, avagy mint rabbi kerüljem-e el?" A jó barát válasza így hangzott. „Előbb voltál gyermek és csak azután lettél rabbi."

1859. augusztus 11-én érkezett a 44 éves széplélekű és megnyerő külsejű rabbi Pestre, és két nap múlva megtartotta székfoglaló beszédét, melyben az akkor is már sokezer lelket számláló hitközséget kölcsönös bizalomra és szeretetre szólítja fel. Meg is találta községe szeretetét és híveinek ezrei néma elragadtatással hallgatták új papjuk ékesszavú tanításait.

Az új pesti pap első nagyobb funkciója szeptember 6-án volt, midőn költői lendületű beszédével felavatta a Dohány utcában épült hatalmas templomot. E templomban az istentisztelet szerves részévé tette az egyházi tanítást, és minden szombaton, minden ünnepnapon prédikált híveinek nagy sokasága előtt. Tartott régi modorú prédikációkat – derásákat – is a hitközség konzervatív tagjainak Orczy-házi zsinagógájában, de nem oly sikerrel, mint a korszerű prédikációkat.

(Befejező rész következik.)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1915. július 11., 16-17. o.

[DG1] Arab eredetű rímes prózai műfaj
[NE1] Próbakő
[DG2] Az ősök érdeme. Lásd a szómagyarázatok között.
[DG3] Lásd u.o.

Dr. Meisel Farkas Alajos (Befejező rész) (1915)

1815–1915

Meisel minden tehetségével a pesti hitközség felvirágoztatásán fáradozott. „Carmel" címen hetilapot indít, melynek feladata lenne a hitközség különböző vallási felfogású hívei között a békét ápolni. Az ifjúság vallásos nevelése és oktatása céljából kieszközli a hitközségi iskola kibővítését, és rábírja a szülőket, hogy az akkor nagyon divatba jött Skót Misszió Iskola helyett ide járassák gyermekeiket. Gondosan ellenőrzi a középiskolai tanulók vallásoktatását, és szószékről figyelmezteti a kereskedőket és iparosokat, hogy tanoncaikat járassák az ismétlő iskolába. Megalapítja a Talmud-Tóra iskolát, melyben ő maga is tanít, és mely mai napig is viruló intézménye a hitközségnek. A leányifjúság vallási megszilárdítása céljából megkísérli a leánykonfirmációt, mely intézmény akkor azonban még nem tudott nálunk gyökeret verni, és csak napjainkban újult fel teljes erőben. Szegény tanulók nyomorának enyhítésére megteremti a népkonyhát, megalkotja a zsidó kereskedők segélyző egyletét, mely alapítójának halála után a „Meisel-egylet" nevet vette fel. Részt vesz az orsz. izr. tanítóegyesület megalkotásában, az aggokháza és nőegylet megteremtésében is. A helytartóságnál kieszközölte, hogy a rabbik, miként a többi felekezetek lelkészei, a katonai kórházakban és temetéseknél gyakorolhassák lelkészi kötelességeiket. A zsidó fegyencek részére istentiszteletet tart, és gondoskodik a közkórházak zsidó betegeinek rituális élelmezéséről.

Emellett ez egyre növekedő nagy hitközség ezer meg ezerféle hivatalos és nem hivatalos teendőt rótt a rabbira. Évente átlag 180-200 esketést végez; vezeti a sok egyházi házasságfelbontás és chalicza[DG1] szertartását; és gyászbeszéddel búcsúztatja az elhunyt híveket. Csak be kell pillantanunk Meiselnek pontosan vezetett rabbisági naplójába és látjuk, hogy kivétel nélkül minden nap mennyire igénybe vették híveinek kiapadhatatlan ügyes-bajos dolgai. Hitvestársak közt felmerült ellentétek, kényes természetű családi ügyek Meisel rabbiszobájában simulnak el; a gyanakodó férj, az elhagyott feleség, a csalatkozott menyasszony az ő segítségét kéri. Valóságos bírónak kell lennie pörösködő kereskedők között, kik a mindennel törődő pap ítéletét kérik. Hozzá fordul az állást kereső rabbi, tanító és hivatalnok; az iparos, ki iparengedélyt vagy szerszámot akar szerezni; a diák – még keresztény is – ki leckeórát keres. Gyűjtést indít a szentföldi hitfelek, a konstantinápolyi tűzkárosultak segélyezésére, a nőegylet és Talmud-Tóra céljaira, szegény menyasszonyok hozományára. Lajstromot vezet a segélyre szoruló szégyenlős szegényekről, és a nála kopogtató megszorultaknak saját zsebéből ad „kölcsönbe".

[DG1] Lásd a szómagyarázatok között.

A legtöbb hivatalos teendőt Meisel egymaga végezte el. Bach József hitszónok (1784–1866) már elaggott volt; két rabbitanácsosa közül Wahrmann Juda (1792–1868) agg kora folytán már szintén nem volt munkabíró, Brill Sámuel Löböt (1814–1897) pedig érthetetlen rokonszenv híján háttérbe szorította. Csak az 1866 nyarán megválasztott dr. Kohn Sámuel rabbi és első magyar hitszónok – a jelenlegi főrabbi – vette át a lelkészi teendők tetemes részét.

Alig másfél évi pesti működés után izgalmas napok következtek a nemes szándékkal eltelt Meiselre. Az 1860. évi októberi diploma nyomán az egész nemzeten és a hazai zsidóságon is erőt vett a magyar nemzeti felbuzdulás. A pesti hitközség elhatározta, hogy iskoláiban ezentúl magyar lesz a tannyelv, templomaiban a héber imákon kívül csak magyar nyelvű imákat szabad mondani, és hogy alkalmaznak egy rabbit, ki a szószékről a haza nyelvén, magyarul hirdeti a vallás tanait. Az osztrák születésű, német ajkú, császári érzelmű Meisel nem tudta megérteni ezen neki idegen nemzeti felbuzdulást. A nyelvi nehézség, melyre idejöttekor nem is gondolt, a magyar szellem, melybe nem tudta magát egykönnyen beleélni, kedvtelenséget okozott neki, kit amúgy is elkeserített néhány hazai rabbi neheztelése, kik irigyelték tőle a pesti rabbiságot. Kellemetlenségeit csak növelte a hitközség konzervatív tagjainak bizalmatlansága, kiknek zsinagógájában kénytelen volt minden negyedik szombaton „derását" tartani. Meiselnek módjában lett volna a pesti hitközséget elhagyni, és a hivatalából felfüggesztett frankfurti rabbi helyét elfoglalni, de nem tette ezt már azért sem, mert tiltotta kollegialitása és becsületérzése. Pedig az izgalmak és kellemetlenségek még fokozódtak.

Gróf Pálffy Móric császári helytartó felszólította Meiselt, tegyen jelentést a pesti zsidóság valláserkölcsi állapotáról, mert a kormány tájékozva akar lenni ezirányban, mielőtt megadná a hazai zsidóságnak a polgárjogot. Meisel a megbízás folytán memorandumot dolgozott ki és 1863 elején átadta a helytartónak. Nemsokára már az egész hitközségben és országban arról beszéltek, hogy Meisel elítélőleg nyilatkozott a magyar zsidóságról és azon fáradozik, hogy a kormány nevezze őt ki az egész hazai zsidóság főrabbijává. A kedélyeket még izgatottabbá tette egy kormányrendelet, mely a pesti hitközség elöljáróságát tisztjétől megfosztotta, amit sokan Meisel művének tekintettek. Hetekig tartott az izgalom, míg végre a memorandum közzétett szövege igazolta Meisel ártatlanságát. Csupán annyit tett, hogy felhívta a kormány figyelmét, mennyire szükséges a fővárosban a vallásos nevelés, nehogy ennek híján az ifjúság züllésnek induljon; mily fontos a nővédelem, és hogy mennyire hátrányos a hazai hitközségeknek egymástól való teljes függetlensége, valamint a rabbik hatáskörének szabályozatlansága. Hogy Meisel országos főrabbi akart-e lenni, azt nem tudjuk; de a rabbisági naplójából igenis tudjuk, hogy befolyásának latba vetését kérik állást kereső papok, és hogy több hazai hitközség és rabbi fordult őhozzá felmerült ellentétek elintézése végett. A kínos memorandum-ügy azzal végződött, hogy Meisel – kénytelen-kelletlen – ünnepélyesen kijelentette, hogy a jövőben csak a hitközségi elöljáróság tudtával fog nyilatkozatot tenni hatósági megkeresésekre.

A hitközség orthodoxai azonban minden alkalmat felhasználtak, hogy a főrabbinak kellemetlenkedjenek. Midőn 1864-ben a király, az országgyűlést megnyitandó a magyar fővárosban tartózkodott, december 18-án a pesti zsidóságnak Meisel által vezetett hódoló küldöttségét is fogadta. A király igen kegyes volt a főrabbihoz, ki az udvari ebédre is meghívást kapott. Másnap már az orthodox kántor azt a költött hírt terjesztette, hogy a főrabbi evett a nem éppen rituális királyi ételekből. A hír megvizsgáltatván, természetes, hogy hamisnak találtatott; de maga az eset jellemzi, hogy mily eszközökkel harcoltak Meisel ellen.

A sok méltatlan támadás elkeserítette, de meg nem törte a főrabbit, ki tudatában volt annak, hogy a legnemesebb szándékokkal eltelve teljesítette minden lelkészi kötelességét. És valóban el kell ismernünk, hogy azon rövid nyolc év alatt, míg megadatott néki Pesten teljesíteni szent szolgálatot, sokat teremtett, sok jót alkotott az istentisztelet megnemesítésére, a vallásos élet megszilárdítása és a felekezeti jótékonyság gyakorlása terén. Nehéz időkben, vallási felfogások és nemzeti érzelmek forrongása idején került Pestre. Más rabbi az ő helyébe alig tudott volna több eredményt elérni – kevesebbet bizton.

1867. november 27-én egy alkalmi istentisztelet után rosszul érezte magát. Három nap múlva, november 30-án szombaton mégis megtartotta az Orczy-házi zsinagógában soros prédikációját, melyben kikel a hitközség békéjének megbontói ellen. „Harcoljunk a békebontók ellen – mondotta – mert e harcnak célja a béke." Ez volt Meisel utolsó tanítása. A szószékről lelépve, néhány perc múlva agyszélhűdés érte és még aznap este meghalt. Döbbenetet keltve terjedt a gyászhír az egész országban, és mindenfelől részvéttel voltak a gyászba borult hitközség és mélyen sújtott család iránt.

December 3-án temették a tragikus véget ért 52 éves rabbit, kit oly korán ragadott ki nemes működése köréből a hirtelen halál. Temetésén, mely reggel 9 órától délután 2 óráig tartott, részt vettek az országgyűlés mindkét házának tagjai, a főváros polgármestere és képviselői, és az ország sok hitközségének küldöttsége. Ifjú rabbitársa, dr. Kohn Sámuel, továbbá dr. Jellinek bécsi, Hirsch óbudai, Steinhardt aradi és Treuenfels stettini rabbik, Friedmann főkántor, végül egy keresztény tisztelője búcsúztatták a sokat küzdött, sokat csalódott, sokak által szeretett és sokak által félreismert főrabbit. Több hitközség gyászünnepélyben hódolt Meisel szellemének, kinek pihenő helyére méltó síremléket állított hitközsége. Dr. Kayserling Mayer, az elhunyt főrabbinak utóda a pesti hitközség német szószékében, nagy szeretettel írta meg életét és e szavakkal jellemezte őt: „Meisel nem szállt le a tudományos kutatások aknáiba, nem leste elsárgult okmányok titkait, de az élő szó hatalmával sokakat emelt fel és lelkesített, jótékonyságával pedig múlhatatlan emléket állított magának".

Több mint négy évtizeden át pihentek tetemei a régi pesti (Váci úti) temetőben, elhunyt rabbitársaival egy sorban, elhalt híveinek körében. Az élő, folyton növekedő város azonban kiszorította a holtakat utolsónak gondolt pihenő helyükből. Az 1910. év őszén, midőn e régi temetőt ki kellett üríteni, a hálás utókor kegyeletes ünnepséggel szállította át

Meiselnek és a többi ott szunnyadó lelkipásztornak hamvait a rákoskeresztúri nagy temetőbe.

Nyugodjanak hamvai immáron zavartalan pihenésben, emléke pedig tanítson meg bennünket az igaz vallásosságra.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1915. július 18., 15-16. o.

Einhorn Ignác, a későbbi államtitkár hitszónoklatai Budán (1916)

A hazai zsidók, kik hosszú évszázadokon keresztül el voltak zárva minden ipari és földmívelő foglalkozástól, természetszerűleg az előttük egyedül nyitva álló kereskedésnek adták magukat, és lehetőleg a kereskedés űzésére leginkább alkalmas nagyobb városokban telepedtek le. A városokban lakó polgári kereskedők részben féltékeny szemmel nézték a zsidó versenytársakat, és ezért a céhszerű kereskedő társulatok minden iparkodása oda irányult, hogy a maguk városából eltávolítsa a zsidókat.

A budai nyárspolgárok áskálódásának sikerült Mária Terézia uralkodása idején a haza egyik legrégibb, legtekintélyesebb hitközségét egy időre megszüntetni. 1746-ban a zsidók kénytelenek eltávozni Buda városából, hol már a XII. század óta állott fenn hitközségük. Négy évtized múltán, József császár idején azonban a zsidók ismét letelepszenek Budán, újra hitközséget alkotnak, iskolát és templomot építenek, temetőt vásárolnak. Az újra megalakult hitközségnek kiváló lelki vezetője támadt Kunitzer Mózes rabbiban (1774–1837), ki az akkor még csak derengő vallási felvilágosodottságnak egyik lelkes előharcosa volt, és alapos teológiai tudással bizonyítgatta az istentisztelet méltóságát célzó korszerű újítások megengedett voltát. A derék papnak méltó segítőtársa volt a felvilágosodottság terjesztésében Rosenthal Móric tanító az első azok között, kik a honi zsidók megmagyarosításán fáradoztak, és ezen célból magyar nyelvre fordította a „Zsoltárok" könyvét, továbbá a nyári szombatok délutánjának épületes olvasmányát, az „Atyák bölcs mondásait", valamint „Izrael könyörgései egész évre" címen a teljes imakönyvet.

Kunitzer rabbi, ki a fejlődésnek indult szomszédos pesti hitközség rabbisági ülnöke is volt, 1837. február 2-án halt meg. Halála után a budai hitközség évtizedekig betöltetlen hagyta a rabbi széket; Schwab Löb jeles pesti rabbi végezte a budai hitközség papi teendőit is. Schwab rabbi, ki a pesti hitközségnek mindkét templomában, a konzervatív zsinagógában és a korszerű kultusztemplomban tartott hitszónoklatokat, a budai templomra nem sok gondot fordíthatott. Az egykorú hírlaptudósító fel is jegyzi, hogy a budai hitközségnek van jó iskolája és szép temploma, melyben azonban nincs se rabbi, se rendezett istentiszteletet.

A budaiak örömmel ragadtak meg minden alkalmat, ha módjukban állott Isten igéjét hallgatni templomukban. A pesti egyetemen bölcsészettani előadásokat látogatott és 1840-ben a doktori vizsgát le is tette Melis Móric, egy csehországi rabbijelölt. A szónoki tehetséggel is megáldott fiatal teológus a budai zsidók kérésére 1840. március 7-én, szombaton prédikációt tartott templomukban, mégpedig – miként az egykorú krónikás

dicsekedve mondja – „eine Gastpredigt in hochdeutscher Sprache”[NE1]. Bölcsőjében volt még akkor a zsidók magyarosodása és ezért magyar nyelvű zsidó templomi beszéd még nem létezett; a zsargon-németség volt otthonos a legtöbb szószéken, és a tiszta német nyelvű prédikáció már nevezetes újításszámba ment. A budaiakat is annyira elragadta az irodalmi nyelven tartott vallási tanítás, hogy Spitzer Mátyás elöljáróval az élükön készek voltak doktor Melis Móricot hitszónokul megválasztani. A rabbijelölt azonban nem volt hajlandó Magyarországon maradni és visszatért cseh hazájába.

A XVIII. század végén újra megalakult hitközség közben szépen gyarapodott. Egy 1847-ben összeállított statisztika szerint Buda fővárosában a zsidók között volt 55 kereskedő, 66 mesterember, 145 házaló, 5 korcsmáros, 2 orvostudor, 6 sebész, 1 fogorvos, 4 bába, 1 lapszerkesztő és 1 hadastyán. Az ifjak közül 2 a királyi egyetemet látogatta, 4 gimnáziumi és 2 keresk. iskolai tanuló volt. A hitközségnek volt 2 imaháza, 1 normáltanodája, 2 magániskolája, 1 leányiskolája és 1 kisdedóvója. Alkalmazottai voltak: 1 segédrabbi, 2 kántor, 1 jegyző és 6 tanító. Kilenc különféle jótékony célú egylet fejtett ki áldásos működést.

Országszerte támadtak ez időben zsidó olvasókörök, melyek a zsidók általános műveltségi állapotának megjavítását és az istentisztelet megnemesítését tűzték ki célul. Kohn Leonárd és Störk Sámuel (Störk Károly laryngologus, bécsi egyetemi tanár és Störk Félix közjogász, greifswaldi egyetemi tanár atyja) ideális gondolkozású zsidó orvosok fáradozása folytán 1845-ben Budán is keletkezett ily zsidó olvasókör. De ennél nagyobb jelentőséggel bírt a „Tifereth Hadath”-egylet[HEB1], melynek német neve – „Verein zur Verherrlichung eines israelitischen gesetzlichen Gottesdienstes”[NE2] – az egylet célját világosan körvonalazza. A röviden Kultuszegyletnek is nevezett egyesület nem tervezett elítélhető újításokat és reformokat, hanem csak arra törekedett, hogy az elhanyagolt istentiszteletet a megengedett vallási lehetőségek határain belül megnemesítse. Négy buzgó fiatal ember állott a nemescélú egylet élén: Schuler Fülöp elnök, Blau Simon alelnök, Löwy Adolf ellenőr és Neumann S. titkár. A cél elérésében segítségükre jött a hitközség és Schwab főrabbi is.

Az eredmény nem késett. 1846 április havában már korális temploménekekkel és korszerű prédikációkkal nemesített istentiszteletet tartanak mindkét nembeli ifjúság számára a hitközségi iskola vizsgatermében. A szónoki teendőket egyik tanító látta el, ki leggyakrabban Philippson Lajos magdeburgi rabbinak nyomtatásban megjelent valamelyik prédikációját olvasta fel a „Siloah” című gyűjteményből. Idővel már önálló szónoklatok is hangzottak el a budai Kultuszegylet istentiszteletén. Schwab főrabbi az ifjak nemes vállalkozását jó tanáccsal és fáradhatatlan buzdítással támogatta ugyan, de ő maga nem igen járhatott Budára szónoklatokat tartani. Ezért jó szemmel látta, és a

[NE1] Vendégprédikáció irodalmi német nyelven.
[HEB1] A vallás dicsőségére
[NE2] Egyesület az izraelita törvényes istentisztelet megszépítésére /dicsőségére

legnagyobb készséggel megengedte, ha valamely törekvő ifjú papjelölt akart Budán prédikálni.

Ilyen törekvő papjelölt volt Einhorn Ignác, ki gyakran tartott épületes beszédet a budai ifjúság istentiszteletén. Az ifjúsági egylet azzal hálálja meg Einhorn buzgalmát, hogy 1847. szeptember 10-én dísztagjává választja és köszönetét mond neki „tartalmas, az elmét és a szívet egyaránt felüdítő hitszónoklataiért, melyekkel a bénító indifferentizmus és a merev orthodoxia ellen harcolt egyaránt." Einhorn egyébként azidőben gyakran tartott talmudisták és „Schöngeist"-ek[NE3] társaságában kirándulást a budai Gellérthegyre, és ott tartott előadásokat Geiger Ábrahám és Holdheim Sámuel reformeszméiről, melyeknek nemsokára teljesen szolgálatába állott.

A rendezett istentisztelet korális énekeivel és szép prédikációival nemcsak az ifjúságot hódította meg, hanem a hitközség idősebb tagjaira is oly hatással volt, hogy azok mind sűrűbben jártak az ifjúsági istentiszteletekre. Az itt szerzett benyomások hatása alatt a hitközség nagyobb része már néhány hónap alatt annyira magáévá tette a modern istentiszteleti formát, hogy azt főtemplomába is be akarta vinni. A hitközség megegyezésre lépett a kultuszegylettel, melynek értelmében az egyesület 1847 szeptemberében beleolvad a hitközségbe, ez pedig az ifjúsági egylet által meghonosított korális istentiszteletet intézménnyé teszi a főtemplomban. Az összes hitközségi tagok aláírásukkal kötelezték magukat, hogy a kórust és a rendezett istentisztelet összes intézményeit a hitközség költségén fogják fentartani. 1847. szeptember 23-án, „lech-lecho" szombatján[DG1] folyt le az első „kultuszistentisztelet" a budai főtemplomban, melynek ünnepi értékét csak fokozta Einhorn ékes prédikációja.

Einhorn egy ideig még prédikált Budán, de már egy év múlva, 1848. szeptember 27-én, mint „a pesti izraeliták reformtársulatának" megválasztott papja avatja fel a reformtemplomot, melyben szombat helyett vasárnap, szent héber nyelvünk helyett magyar és német nyelven, hajadonfővel imádták Izrael Istenét.

Einhorn Ignác, a lelkes zsidó hitszónok, Horn Ede néven 1875. november 2-án halt meg, mint a Wenckheim–Tisza-kabinet zsidóhitű kereskedelmi államtitkára.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1916. január 2., 14-15.o.

[NE3] Szép szellemű, széplelkű, nemeslelkű

[DG1] Lásd a szómagyarázatok között. Lech Lecha hetiszakaszával (Bresit 12,1 – 17,27) kezdődik el az ősatyák történetének az elbeszélése. „És mondta az Örökkévaló Ábrahámnak: Menj el (lech lecha) az országodból, a szülőföldedről, atyád házából, abba az országba, amelyet mutatni fogok neked."

A három rabbi gyűjtése (1916)

Történelmi visszaemlékezés

A még csak rövid néhány hónap óta működő, de már az eddig is elért eredmények folytán szép reményekre jogosító magyar Palesztina-bizottság nagy buzgalmú és fáradhatatlan elnöke, dr. Lederer Sándor e lapok Peszách-ünnepi számában nemcsak beszédes szavakkal ecseteli a bizottság áldásos működését, melynek célja a Szentföldön élő magyar zsidóknak állandó és célszerűen szervezett segélyezése – hanem elismeréssel adózik a magyar rabbik buzgalmának is, mellyel a Palesztina-segély szent ügyét magukévá tették.

Nem újkeletű papjaink ily irányú buzgalma. Midőn évtizedek előtt hazánkban is felmerült az eszme és megindult a mozgalom, hogy fillérjeinkkel támogassuk a jámborokat, kik elzarándokoltak a Szentföldre, hogy azon földön éljenek jámbor és Istennek tetsző életet, hol ősatyáink éltek és haltak; hogy ott búvárkodjanak szent tanunk mélységeiben honnan kiindult a tan és Istennek szava – a magyar rabbik legelsőknek karolták fel az eszmét és kezdettől fogva kiváló részt vettek a kegyes munkában. A nagynevű Szófer Mózes pozsonyi rabbi nemcsak jótékonysági, hanem már vallási szempontból is zsidó kötelességnek tartotta a Palesztinában lakó hittestvérek támogatását, nehogy – megszűnvén a zsidók ottlakása – csorbát szenvedjen az újholdnak és ünnepnapoknak szentsége. Mert bár a Hillél által megállapított állandó naptár birtokában vagyunk, mégis csak a Szentföldön szabad megállapítani az újholdnak és ünnepeknek idejét. Ezért gondoskodnunk kell, hogy Palesztinában megszakítás nélkül lakjanak zsidók, és az ottani testvérek támogatása vallási kötelességünk. (Chatám Szófer, Orách Chájim 203.) És rabbijaink nagy buzgalommal vettek részt ezen vallási és jótékonysági akcióban, és bizony ezen buzgalmukért egy alkalommal meg is gyűlt a bajuk a politikai hatóságokkal.

Azon időben történt, midőn a magyar hazafias érzelemmel nemcsak dicsekedni nem volt tanácsos, hanem legjobb és legbölcsebb volt ez érzelmet elpalástolni. Az 1848/49. évi magyar szabadságharc leveretését követő szomorú években a császári hatóságok vasszigorral akarták már csirájában elfojtani minden hazafias mozgalmat, minden módon ki akarták oltani a magyar nemzeti érzést, hogy így segítsék elő a nagy osztrák összbirodalom felépítését. Veszélyes volt akkor a honszeretet, a magyar nemzeti érzelem megnyilatkozása, és ki ezen „bűnöknek" csak gyanújába is került, az már bajba keveredett a féltékenyen őrködő császári rendőrséggel, melynek semmi sem kerülhette el figyelmét. Azon tagadhatatlan tény, hogy a dicső szabadságharc idején a hazai zsidóság a hős honvédek soraiban küzdött, hogy a hazai zsidóság még erején is túlmenő áldozatot hozott a haza oltárára, és hogy túlnyomó része a „rebellis országgyűlés" és a „felségsértő

Kossuth" pártján volt és szolgálatában állott, különösen gyanússá tette a zsidókat a bécsi kormány csatlósai előtt. Általában forradalmároknak tekintették őket, kiket a császári hadvezetőség magyar hazafiasságuk büntetéséül tetemes hadisarc fizetésére kötelezett.

Ezen nemcsak politikailag sivár, de gazdaságilag is végtelenül szomorú időben, midőn a megélhetés lehetősége nagyon megnehezült, a kontribuciók lefizetése által még külön is sújtott magyar zsidók mégsem feledkeztek meg a Szentföldön élő testvéreikről, és a magyar rabbik fáradhatatlan buzgalma folytán állandóan gyűlt a szentföldi magyarok segélyezésére szánt pénz. A császári rendőrök előtt gyanússá vált a magyar zsidók pénzgyűjtése, a gyűjtött pénz külföldre való elküldése, és ezért 1851 nyarán vizsgálatot indítottak az ország három legtekintélyesebb konzervatív rabbija, Pereles Mózes bonyhádi, Eisenstadt Méir ungvári és Szófer Benjámin Wolf pozsonyi rabbi ellen, kik a legtöbbet fáradoztak e szent ügy körül. Nem kisebb váddal illették a magyar zsidóságot, mint azzal, hogy a felekezeti jótékonyságnak leple alatt tiltott politikai akciót folytatnak. A szabadságharc leveretése után több ezer honvéd Kossuthtal és Bemmel Orsovánál török földre menekült. Kossuth a kisázsiai Kiutahiába[DG1] bujdosott. A vád szerint a három rabbi a magyar emigránsok, elsősorban a Kiutahiában tartózkodó Kossuth számára gyűjti a pénzt.

Ha elgondoljuk, hogy a bécsi hatalom mily elszántan, mily véres kegyetlenséggel üldözte a „rebelliseket", és hogy a zsidók egyébként is a rebellisek segédkezőinek és a forradalom szítóinak hírében állottak, akkor megértjük, hogy mily veszélybe kerül a három rabbi, ha nem tudják magukat kellő módon tisztázni az ellenük emelt vád alól. De az is jellemző: mily elkeseredett, mélységes hazafiaknak tartotta az abszolút kormány a hazai zsidóságot, hogy ilyen váddal állott elő. A bonyhádi és ungvári rabbinak egész levelezését a rendőrség lefoglalta, lepecsételte és őrizete alá vette. A pozsonyi rabbi többszöri rendőri kihallgatásnak volt alávetve. Szófer rabbi az igazsághoz híven úgy vallott, hogy a gyűjtésnek nincsen semmi politikai célja, hanem tisztára felekezeti jótékonysági akció az, melynek egyedüli rendeltetése a Szentföldön élő szegény zsidók segélyezése.

A pozsonyi rabbi vallomásából megtudjuk, hogy Magyarországon már akkor 33 éve – tehát 1818 óta – minden kötelezettség elvállalása nélkül folyik a gyűjtés. A szabadságharc előtt évente 4 ezer forintot küldhették a magyar zsidók Palesztinába, a háborút követő válságos időben azonban csak 1500 forintra tehető az évi adomány. Az egybegyűjtött pénzt a Rothschild-ház közvetítésével az amsterdami Holländer és Lehren bankház juttatta rendeltetési helyére Palesztinába. Végül kijelentette a pozsonyi rabbi, hogy mindazok, kik eddig részt vettek a jótékonyság ezen művének gyakorlásában, tiszta és kifogástalan jellemű emberek, kikért mindannyiukért politikai tekintetben teljes felelősséget vállal.

A bonyhádi, ungvári és pozsonyi hitközségek rabbijai, valamint előkelőbb vezetői, kik ellen a rendőri vizsgálat szintén folyamatban volt, nyugodt lélekkel tekintettek annak

[DG1] Kütahya, Törökország. Kossuth 1850/51-ben tartózkodott itt.

befejezése és a további fejlemények elé, mert tudatában voltak az ellenük emelt és az akkori politikai viszonyok közt nagy bűnszámba menő vád alaptalan voltának. A vizsgálat nem is tudott semmi „kompromittálót" felderíteni a magyar zsidók ellen. Mindamellett a rendőrség 1851 augusztus havában szigorúan meghagyta, hogy a zsidók nyomban hagyjanak abba minden néven nevezhető gyűjtést. Ám alig néhány hét múlva, október elején a rendőrség ismét megengedte a palesztinái zsidók segélyezésére irányuló pénzgyűjtések folytatását, és nem vetett több gátat e nemes intézmény működésének útjába.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1916. június 7., 22-23.o.

I. Ferenc József és a pesti zsidók (1916)

Augusztus 18-án a hazának minden zsidó templomában ima szállt az egekbe jóságos királyunk hosszú életéért. Imádkozott a zsidó a fejedelemért, kinek szívében – miként egykor mondotta – népei irányában a valláskülönbség nem képez válaszfalat. Imádkozott a fejedelemért, ki még az abszolutizmus idején enyhített a teljesen jognélküli zsidók sorsán jóságos császári rendeletekkel, melyek közül legjelentősebb az 1860. február 18-i birtokképességi pátens. Imádkozott az alkotmányos fejedelemért, ki királyi aláírásával szentesítette 1867. december 27-én az emancipációs törvényt, mely megadta a magyar zsidóknak a polgári és politikai egyenjogúságot, 1895. október 16-án pedig a recepciós törvényt, mely az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánította.

A magyar zsidóság mindenkor alattvalói hódolattal ismerte el királya jóságát, királya igazságosságát és méltó módon juttatta ezt kifejezésre. Mi csak a magyar zsidóság egy – mindenesetre tekintélyes – töredéke, a pesti zsidóság hűségének megnyilatkozásáról mondunk el egyet-mást, pótlásokat az Egyenlőség múlt heti nagyérdekű közleményeihez.

1851 tavaszán látogatta meg először I. Ferenc József magyar fővárosát, mely ünnepi színt öltve várta az uralkodót. A pesti zsidó templom akkor még el volt rejtve az Orczy-ház udvarában, de a hitközség mégis részt vett a város kivilágításában, és az Orczy-háznak az Országútra (mai Károly körút) néző homlokzatát méltó módon illuminálta. Az uralkodó Budán kegyesen fogadta a pesti zsidóknak Schwab Löb főrabbi által vezetett küldöttségét és elrendelte, hogy az a 3000 forint, melyet a pesti hitközség a fejedelmi látogatás emlékére alapítványul szánt, a zsidó kórház céljaira fordíttassék. A látogatás emlékére a Nemzeti Múzeum igazgatósága megfestette az uralkodónak és Albrecht főherceg kormányzónak képét, aminek költségeihez a zsidó hitközség is hozzájárult.

1852. február 18-án egy Libényi nevű merénylő élesre fent késsel megtámadta a Bécs utcáin sétáló uralkodót, ki azonban néhány hét múlva teljesen felgyógyult sebéből. A pesti zsidók érdekes módon fejezték ki a fejedelem szerencsés megmenekülése fölötti örömüket. 18 száz forintot gyűjtöttek, megfelelően a február 18-nak és megfelelően a héber חי („élet”) szónak, melynek számértéke: 18. Az 1800 forint kamatja minden év február 18-án kiosztásra kerül felekezeti különbség nélkül a szegények között. Már a következő év február 18-án 45 keresztény szegény, kiket Krászonyi polgármester[DG1] jelölt ki és 45 zsidó szegény kap 1-1 forintot a „Ferenc József” alapítványból. Miután a gyűjtés kétszer 18 száz forintot eredményezett, a fennmaradó összegből 1000 forintot elküldött a pesti hitközség a Bécsben, a merénylet helyén felállítandó fogadalmi templom (Votivkirche) építésének költségeihez, 800 forintot pedig az Albrecht főherceg nevét

[DG1] Krászonyi József, pesti polgármester: 1861–1864

viselő cs. k. 44. gyalogezred rokkant-alapjára. A budai helytartóság 1853. április 1-én, a kormányzó főherceg pedig április 14-én dicsérő iratban ismeri el a zsidók nemes viselkedését.

I. Ferenc József 1854. április 24-én kötött házasságot a felejthetetlen Erzsébet királynéval. Az esküvő napján d. e. 9 órakor a pesti zsidó templomban istentisztelet volt, melyen Schwab Löb főrabbi tartotta az ünnepi beszédet. Istentisztelet után 200 forintot osztott ki a hitközség saját szegényei és 50 forintot a város szegényei között. A fiatal királyné 1855-ben súlyos betegségbe esett, de az ebből való felépülése örömére a pesti hitközség december 24-én Erzsébet születése napján 120 forintot osztott ki a szegények között, felekezeti különbség nélkül.

1856. novemberében másodszor is Pestre jött az uralkodó, s ennek örömére Boskovitz J. L. hitközségi elnök 400 forintot adott át a belügyminiszternek jótékony célra. Albrecht főherceg utasítására az összeg fele a Jozefinum városi árvaháznak, másik fele a zsidó kórháznak jutott.

Arról már szóltunk egy ízben ezen lapokban, hogy midőn 1857-ben az uralkodópár beutazta Magyarországot és a fővárosba is ellátogatott, a pesti zsidóság többféle módon vette ki részét az uralkodó iránt való hűségének kimutatásában. Hozzájárult a polgárok által rendezett fáklyásmenet költségeihez, a tanulóifjúság elhelyezésére szánt tribünök elkészíttetéséhez, a „Kohlmarkt"-on[DG2] pedig díszes obeliszket állított fel. Az uralkodó ez alkalommal meglátogatta a zsidó kórházat, mely iránt eddig is érdeklődött és vendégkönyvébe beírta nevét.

Pest városa mindig hódolattal fogadta uralkodóját, de a hódolat különösen bensőséges volt 1865 őszén, midőn a király és a magyar nemzet közt oszladozóban volt minden félreértés, és küszöbön állt az alkotmány visszaállítása. Az országgyűlés megnyitására jött király fogadtatási ünnepélyét rendező bizottságába Rottenbiller Lipót főpolgármester[DG3] néhány zsidó tagot is kinevezett, s az ünnepély költségeinek fedezéséhez a hitközségi választmánynak tagjai önkéntes adományképpen 370 forinttal járultak. A város kivilágításánál a Dohány utcai templom külseje „a monumentális épület méltóságához illendően" szintén kivilágíttatott. Az uralkodó a pesti hitközségnek Meisel főrabbi által vezetett hódoló küldöttségét is fogadta, a főrabbihoz igen kegyes volt, ki az udvari ebédre meghívást is kapott.

A. Nemzeti Múzeum 1866-ban újból megfesteti a király képét, s a hitközség választmánya 1866. augusztus 2-án meghagyja az elöljáróságnak „e nemzeti vállalat létesítéséhez, más hittestületek példája szerint a hitközség pénztárából járulhatni".

1867. június 2-án kimondja a hitközségi választmány: „Miután őfelsége dicsően uralkodó királyunk f. hó 8-án Budapesten, mint magyar király koronáztatni fog, a hitközség választmánya is késztetve találja magát, öröm és hálaérzelmeit e magasztos

[DG2] A mai Deák téren
[DG3] Polgármester: 1848, 1849, 1860–1861, 1864–1867.

eseményen felül ünnepélyes istentisztelet által kijelenteni." Június 13-án csütörtökön volt az istentisztelet, melyre meghívót küldtek a miniszteriumoknak, mindkét országgyűlési ház tagjainak, Pest megye és város hatóságainak. Dr. Kohn Sámuel főrabbi tartotta az ünnepi beszédet. 1867. június 27-én Lányi Jakab hitközségi elnök a választmány tagjainak jelenti, „hogy a hitközségi elöljárók a lelkészek kíséretében őfelsége a királynak hódolatukat és örömérzelmüket kifejezni szerencsések voltak a szerencsés koronázás eseménye fölött és legkegyelmesebb fogadtatásban részesültek".

Az alkotmány visszaállításának örömére és emlékére Friedmann Mór pesti főkántor megzenésítette a 45. zsoltárt és ezt Deák Ferencnek ajánlotta. A király a beküldött példányért 40 forintot, Deák Ferenc a maga példányáért 5 forintot adott honorárium fejében, mely összegeket a főkántor jótékony célra fordította.

1879. április 24-én, az uralkodópár ezüstmenyegzője alkalmával rendezett a pesti hitközség templomában fényes istentiszteletet, és 1892. június 8-án is, a király megkoronáztatásának 25 éves jubileumakor: mindkét istentisztelet ünnepi szónoka dr. Kohn Sámuel főrabbi volt. Két fényes katonai istentiszteletet is tartott a pesti hitközség uralkodójáért: 1898. december 2-án, az uralkodás 50. évfordulóján (dr. Horvát Dezső tábori lelkész tartott beszédet), és tíz év múlva, 1908. december 2-án, az uralkodás 60. évfordulóján (dr. Groszmann Zsigmond tábori lelkész beszélt.)

Az élet megpróbáltatásai nem kerülték el a királyi trónust sem, s a magyar zsidóság igaz fájdalommal vett részt uralkodója minden gyászában, mely annyiszor nehezedett reá. 1857-ben elvesztette legelső gyermekét, a 2 éves Zsófia főhercegnőt. A pesti városházán kitett részvétiratot a zsidó előkelők mind aláírták; azonkívül a pesti hitközség az ország zsidói közt gyűjtött aláírással részvétiratot juttatott a lesújtott királyi szülőkhöz. Azóta is nagyon gyakran gyűlt egybe a pesti zsidóság fekete gyászpompával díszített templomába, hogy együtt gyászoljon a lesújtott királlyal. 1867-ben requiem volt a királynak tragikus véget ért öccséért, az 1867. június 19-én megölt Miksa mexikói császárért, 1875. július 11-én királyunk nagybátyjáért, V. Ferdinánd királyért, és 1878. március 24-án királyunk apjáért, Ferenc Károly főhercegért. Rettenetes volt a csapás, mely királyunkat sújtotta 1889-ben egyetlen fia, Rudolf trónörökös és 1898-ban imádott felesége, Erzsébet királyné tragikus halálával. A trónörökösért 1889. február 5-én, a királynéért 1898. szeptember 22-én volt gyászistentisztelet a pesti templomban. Midőn pedig a most is dúló világháború első golyója Szarajevóban 1914 nyarán meggyilkolta királyunk unokaöccsét, Ferenc Ferdinánd trónörököst és feleségét, Zsófiát, a pesti templomban tartott gyász-istentiszteleten Fischer Gyula dr. rabbi tolmácsolta a zsidóság nagy fájdalmát.

1850-ben határozta el a pesti hitközség, hogy augusztus 18-án, az uralkodó születése napján ünnepi istentiszteletet tart. Azóta évről évre egybegyül e napon

templomában a pesti zsidóság, hogy imádkozzék a zsoltár szavaival: „Szaporítsd meg a király életének napjait és éveit nemzedékről nemzedékre!” [DG4]

(Források: A pesti hitközség jegyzőkönyvei és egykorú hírlapok.)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1916. augusztus 26., 6-7. o.

[DG4] Zsoltárok, 61. 7.

Szerb zsidó menekültek Dél-Magyarországon (1916)

Történelmi visszaemlékezés

Szerbia fővárosának, az egykori Nándorfehérvárnak ormain magyar zászló lobog, hős magyar katonák tartják megszállva a folyton békétlenkedő balkáni országot.

Évszázados elkeseredett, véres harc folyt Törökország és monarchiánk között Szerbia bírásáért. A szisztovai béke, melyet II. Lipót magyar király 1791. augusztus 4-én kötött a szultánnal, egész Szerbiát a töröknek juttatta. De már rövid néhány év múlva, 1894-ben fellázadtak a szerbek a törökök ellen, és Karagyorgye Petrovics György több évi sikeres harc után 1811-ben a felszabadított ország fejedelmi trónjára ült.

A kivívott függetlenség és önállóság nem hozott nyugalmat az országnak. Békéjét feldúlta a fejedelmi trónért versengő két dinasztiának, a Karagyorgyevics és Obrenovics családoknak villongása. Majd az egyik, majd a másik család kerekedett felül és foglalta el az ország fejedelmi székét, melyről a győztes fél elkergette elődjét – ha éppen meg nem ölette őt. Hiszen csak szemünk előtt játszódott le a borzalmas belgrádi dráma, midőn 1903-ban egy nyári hajnalon a Karagyorgyevics-pártiak a szerencsétlen Obrenovics Sándor királyt és feleségét, Draga Masinát hálószobájában orozva meggyilkolták, hogy Karagyorgyevics Péter üljön a vérrel fertőzött királyi trónusba.

A nyugtalan országban nyugtalan volt a zsidók sorsa is. Az 1492-ben történt spanyolországi kiűzetés után a hontalanná vált zsidók nagy része török területen talált menedéket, új hazát. A spanyol zsidók közül több család a török fennhatóság alá tartozott szerb földön honosodott meg. Itt is megőrizték ősi szefárd istentiszteleti rítusukat, megtartották a régi, széphangzású családi neveket, mint Konfino, de Majo, Magliach, Aroetti; némely szerb zsidó család neve a régi spanyol zsidó világ fénykorát juttatja eszünkbe, mint Abarbanel, Pharchi, Calderon, Medina. Egymás között fenntartották a zengzetes ó-spanyol nyelvet, de emellett a szerb lakosság között élve teljesen elsajátították a horvát-szerb nemzeti nyelvet is.

Midőn a múlt század harmincas éveiben Szerbia autonómiát nyert, Obrenovics Milos fejedelem kívánságára az európai nagyhatalmak beleegyeztek, hogy a fejedelemségben élő zsidók fölött megszűnjék a török fennhatóság és szerb alattvalókká váljanak azon feltétellel, hogy a többi szerb alattvalóval teljesen egyenlő polgári jogokban is legyen részük. Milos fejedelem híven teljesítette a nagyhatalmak ezen kívánságát, és az Obrenovics-dinasztia alatt teljes jogegyenlőségben volt részük a zsidóknak: az egész ország területén bárhol szabadon lakhattak, ingatlan javakat szerezhettek és korlátlanul

űzhettek kereskedelmet. Midőn azonban 1842-ben a Karagyorgyevicsek elűzték az Obrenovics-dinasztiát, első dolguk volt a zsidókat jogaiktól megfosztani. Az ország egész belső területét elzárták előlük, és csakis a Belgrád sáncain belül kijelölt gettóban volt szabad letelepedniük. Mérhetetlen csapás volt ez reájuk nézve: értéktelenekké váltak számukra az ország területén szerzett ingatlanok, szűk határok közé szorult kereskedelmük, minek folytán nagy szegénység ütött ki közöttük, és sok jómódú család jutott koldusbotra. Midőn 1858-ban az agg Obrenovics Milos került ismét a fejedelmeit gyakran változtató kis ország trónjára, egy időre ugyan megenyhült a zsidók nyomasztó sorsa, de a szerb nemzetgyűlés határozata folytán a zsidók továbbra is csak a belgrádi gettóba szorultak.

1862 nyarán végzetes szerencsétlenség érte – teljesen ártatlanul – a gettóba kényszeritett zsidókat. Egy belgrádi török katona megvert egy szerb fiút, s ebből lázadás keletkezett. A szerbek fellázadtak a város török őrsége ellen. A török parancsnok a lázadás leverése végett június 16-án a török várból erős ágyútűz alá vette és bombáztatta a szerb fővárost. A gettó szerencsétlen fekvése folytán legjobban volt kitéve a pusztításnak, s a zsidók kénytelenek voltak a városból menekülni. Igen ám, de hová meneküljenek? A városban nem maradhattak, mert életük forgott veszélyben; az ország területére nem menekülhettek, mert a szerb nemzetgyűlés határozata kizárta őket az ország belső területéről. Csak egy út volt nyitva számukra: átkelni a Száván, a Dunán, és menedéket keresni a szomszéd Magyarországban. Az általános zűrzavarban a szerb csőcselék behatolt a gettóba, és június 17–18 közti éjjelen azt teljesen kirabolta. Meg is jegyzi egy egykorú hírlap (Ostdeutsche Post), hogy a zsákmánylás éjszakáján nem egy szerb „nemzeti szabadsághős" szerzett magának vagyont a menekülő zsidók szorgalmának gyümölcséből. Mikor azután kifosztották a zsidókat, kiknek számára csak külföldön volt menedék, mert hiszen sem a bombázott városban nem maradhattak, sem pedig az ország belső területére lépniük nem volt szabad: akkor még szemrehányással is illették őket, hogy veszély idejében cserbenhagyták a „hazát".

Hétszáz zsidó család, vagyis 4 ezer lélek vált hazátlanná, jutott koldusbotra. A közvetlenül szomszédosan fekvő Zimonyban testvéri szeretettel fogadták a zsidók a menekülőket, és segélyző bizottságot alakítottak. Elsősorban a magyar zsidó hitközségek és hitfelek siettek a szerencsétlenek nyomorának enyhítésére, és a Ben Chananjának egykorú kimutatásából láthatjuk, hogy Löw Lipót szegedi és Oppenheim Dávid nagybecskereki rabbi fáradozása folytán alig volt hazánkban számottevő zsidó község, honnan ne érkezett volna segítség. A magyar hitközségekhez csatlakoztak az osztrák, német, francia és más külföldi hitközségek támogatásukkal. Párisból a Rothschild-család 25.000 frankot küldött.

A menekülők nem találhattak mindannyian Zimonyban hajlékot, és ezért elszéledtek a dél-magyarországi városokba: Temesvárra, Nagybecskerekre, Versecre, Pancsovára, Kulára. A magyar zsidók mindenütt szeretettel fogadták a szerb testvéreket. Pancsován a polgári és katonai hatóságok is emberszeretettel viselkedtek és iparkodtak a nyomort enyhíteni; a középületekben hajlékot adtak a menekülteknek, a szegényebbeket

étellel látták el, és a betegeket közülük a városi kórházban helyezték el. A belgrádi török kormányzónak is megesett a szíve a szerencsétlen zsidókon, kik a török-szerb viszálykodásnak lettek ártatlanul sújtott áldozatai és 100-100 tallért küldött Zimonyba és Pancsovára a menekülteknek. Szinte egész Európa megmozdult a szerb zsidók támogatására, csak a szerb hatóságok nem tartották szükségesnek, hogy hogy törődnének a nyomorba döntött alattvalóikkal.

A zimonyi segélyző bizottság a menekülök egy részét útiköltséggel látta el és Viddinbe küldte, mert ott inkább nyílt számukra kereseti lehetőség, mint Magyarországon, hol még nyelvi nehézséggel is kellett küzdeniük a kizárólag csak spanyol és szerb nyelvű zsidóknak. Pedig semmi testi munkától nem riadtak vissza, és egykor jómódú kereskedők örömest szegődtek el napszámba, csakhogy megkeressék betevő falatjukat. Magyarországban különben sem lehetett hosszabb tartózkodásuk. Az ország déli része akkor – az abszolutizmus idején – a katonai határőrvidékhez tartozott, hol még a honi zsidók is csak kis számban lakhattak. Ezért mihelyt Szerbiában lecsendesedett a zavar és nyugodtabb lett a helyzet, visszaszállingóztak a zsidók mostoha hazájukba, illetőleg a belgrádi gettóba.

Több mint egy félszázad múlt el azóta. A szerb zsidó tovább is küszködött a nagyravágyó, békétlen balkáni kis országban, melynek területét most magyar katonák tartják megszállva. És az egykori belgrádi gettó fölött, a nándorfehérvári ormokon magyar zászlót lenget most a déli szél.

Megjelenés:

Egyenlőség: 1916. augusztus 12., 11. o.

Lappangó emléktárgyak (1916)

A Magyar Zsidó Múzeum ügyében

I.

I. Királylátogatások

A Magyar Zsidó Múzeum képgyűjteményében (katalógus 74. szám) van egy Weissenberg J. G. tanító rajza után készült kőrajz, mely V. Ferdinánd ifjabb királynak a pozsonyi primär-iskolában 1830. november 2-án tett, és háromnegyed óra hosszat tartott látogatását örökíti meg. A kép eredetije Pozsonyban van, s az utána Bécsben készült színes és fekete, sokszorosított kőrajz V. Ferdinándnak van ajánlva. Az eladásukból befolyt tiszta jövedelem a pozsonyi iskola alapjára volt szánva. A reprodukciók alá oda van jegyezve, hogy a felséges látogatásnál egy másodosztályú tanuló az uralkodóházért imát mondott, melyet a tanulóifjúság kórusban ismételt. Majd a királyi tanfelügyelőnek is jelenlétében a tanulók felelete következett, mire a felséges vendég megelégedését kifejezve távozott.

A nevezetes látogatás emlékét két év múlva, 1832. november 3-án ünnepéllyel ülte meg az iskola, melyen Freyer A. tanító szép beszédet tartott. (Rede zur Feyer des Andenkens an den höchsten Besuch Sr. Majestät des jüngern Königs von Ungarn, Ferdinand V. in der könig. häbr. deutschen Primär-Hauptschule zu Pressburg, am 2. November 1830.[NE1]) Az ünnepi szónok eldicsekszik, hogy „miképp előbb a leányiskola Karolina Auguszta által, úgy ezen intézet V. Ferdinánd által kegyajándékkal boldogíttatott." Karolina Auguszta Ferenc király negyedik felesége volt, kivel 1816-ban kötött házasságot, s ki 1830-ban meglátogatta a pozsonyi zsidó iskola leányosztályait. Az alább említendő Mária Terézia a király második felesége volt, kivel 1790-ben kötött házasságot.

E házasságból született 1793-ban Ferdinánd. Ferdinándnak 1830-ban történt koronázása örömére a pesti zsidó hitközség az ifjabb király nevét viselő 4. cürassiere-ezred legénysége között, őrmestertől lefelé, 80 konvenciós értékű forintot osztatott szét, amiért az ezred vezetősége 1830. október 8-án kelt átiratában köszönetet mond a hitközségnek. (Pesti hitk. levéltára Ün. 2.)

A trónjáról leköszönt, és 1875. június 29-én Prágában meghalt V. Ferdinánd király „kegyeletes emlékezetére és lelki üdvéért" a pesti hitközség július 11-én gyász-istentiszteletet tartott, melyen dr. Kohn Sámuel főrabbi mondotta az emlékbeszédet.

[NE1] Beszéd őfelsége, ifjabb V. Ferdinánd magyar király legmagasabb látogatásának emléke alkalmával a pozsonyi királyi héber német elemi főiskolában, 1830. november 2-án.

Pozsonyban nemcsak a zsidó iskola dicsekedhetett a királyi látogatással, hanem már 30 évvel azelőtt, 1802. május 15-én vasárnap, a zsidó templom falai között is időzött Magyarország koronás királya. Ferenc király feleségével, Mária Teréziával 1802-ben Pozsonyban időzött az országgyűlésen. A királyi pár az egész udvar kíséretében meglátogatta a zsidó templomot is. A kitüntető látogatást egy szemtanú így írja le az egykori „Prager jüdisch-deutsche Monatschrift"-ben: „1802. május 15-e számunkra az örömnek és gyönyörnek napja volt. Azon kimondhatatlan szerencsében volt részünk, hogy a császári-királyi Felségeket és a helyben levő főherceg urakat láthattuk zsinagógánkban, melynek belseje igen fényesen volt kivilágítva és feldíszítve, és melynek bejáratához pompás díszkapu vezetett. A felséges vendégek, kiket vivát-kiáltások, trombita és dobszó fogadtak, háromnegyed óránál tovább időztek a templomban, mely idő alatt mi egy ezen ünnepélyre szerkesztett imát énekeltünk. Mennyire meg voltunk hatva Őfelségének leereszkedése által, hogy az ima befejezte után községünk idősebbjeivel társalogni kegyeskedett. Ezen napot zsinagógánkban márványemléklappal fogjuk megörökíteni." A Ben Chananja első évfolyama (283. l.) 1858-ban felújítja ezen királyi látogatás emlékét és megjegyzi, hogy az emléklap tényleg föl is állíttatott. Értesüléseim szerint e márványlap ma is ott van a templomban. Természetes, hogy az orthodox hitközség templomáról van szó, és nem a későbbi keletű haladó hitközség templomáról. Jó lenne, ha valamely pozsonyi hittestvérünk fényképfelvételt készíttetne a Magyar Zsidó Múzeum számára az emléktábláról, de legalábbis közzétenné az abba bevésett feliratot, valamint azt is kikutatná, hogy mi volt az ima szövege, melyet a királyi látogatásnál énekeltek.

A magyar szabadságharc leveretését követő abszolutizmus idején I. Ferenc József császár kétszer is beutazta Magyarországot. 1852-ben a fiatal császár személyének varázsával sok olyannak is megnyerte rokonszenvét, ki uralmának politikai ellensége volt. 1857-ben, a második körutazásnál, melyet a császár ifjú feleségével, a feledhetetlen Erzsébettel tett meg, a lakosság mindenütt ragaszkodását mutatta a fejedelem iránt. Az ország zsidósága is mindenütt részt vett az uralkodó iránt való hűséges ragaszkodás kifejezésében és a tiszteletére rendezett ünnepségekben. Mindenfelé, amerre az uralkodópár átutazott, a zsidók héber, magyar és német nyelvű felirattal ellátott diadalíveket állítottak fel. Talán a hitközségi levéltárakban vagy jegyzőkönyvekben nyoma van annak, hogy miképp hangzott egyik-másik ilyen felirat. A pesti zsidóság többféle módon vette ki részét az uralkodó iránt való hűsége kimutatásában. A polgárok által rendezett hódoló fáklyásmenet költségeire indított gyűjtésnél a hitközség is köröztetett tagjai között gyűjtőíveket, s az egybegyűlt összeget a polgármester rendelkezésére bocsátotta. Pest városa tribünöket állított fel, ahonnan a tanuló ifjúság üdvözölte az uralkodót. Ezen emelvények elkészítésének költségeihez a hitközség 200 forinttal járult, aminek ellenében a zsidó tanulóifjúság is kellő helyet kapott azokon. Felsőbb felszólításra pedig a pesti „Kohlmarkt"-on, a mai Deák-téren obeliszket állított fel a zsidó hitközség az uralkodó tiszteletére. Ez alkalmi obeliszk, melyet Strobl ácsmester készített, közel 5 ezer forintjába került a hitközségnek. (Az 1857. évi 3231., 3234. és 3235. számú hitközségi jegyzőkönyvek.)

Ezen körutazása során látogatta meg királyunk május 22-én a pesti zsidó kórházat is, melynek vendégkönyvébe beírta nevét. A lúdtollat, mellyel őfelsége nevét írta, a pesti hitközség díszesen kiállított, stilizált tollal ékesített, aranyozott ezüst tartóba helyezte, s évekig levéltárában megőrizte, míg most a Magyar Zsidó Múzeumban látható. A díszes tolltartóba vésett felirat így szól: „Diente dem Kaiser Franz Josef zur allerhöchsten Unterschrift im Isr. Spitale 22. Mai 857."[NE2]

Érdekes, hogy miképp folyt le ily királyfogadás. Tokajon sevuósz ünnepére volt jelezve az udvar megérkezése. Az uralkodópár ugyan nem jelent meg Tokajon, még Debrecenből visszasietett Budára, legelső gyermeküknek, a 2 éves Zsófia főhercegnőnek halálos ágyához – az udvar azonban Albrecht főherceg kormányzó vezetésével bevonult a királyváró városba, hová a környékről sok zsidó özönlött. Több mint 50 tagú küldöttség hódolt Zemplén megye zsidósága nevében az udvarnál. A zsidók által felállított diadalív előtt 24 fehérruhás leányka állott kettős sorfalat, a diadalív mellett pedig baldachin volt felállítva, mely előtt 3 agg rabbi tórával várta és üdvözölte az udvart. Az ünnepélyes bevonulás után a kormányzó főherceg a zsidók küldöttségét is külön kihallgatáson fogadta. (Allgem. Zeit. d. Judent. 1857. évf. 380. 1.)

II. Birtokképesség

Az 1848. előtt alkotott magyar törvények erősen korlátozták a zsidót az ingatlan javak szerzésében. Az abszolutizmus idején négy évig a zsidó is szabadon gyakorolhatta ezen jogot. Az 1849. március 4-én oktroyált birodalmi alkotmány első szakasza ugyanis nem ismer felekezeti különbséget az összes polgárjogok gyakorlására nézve. Ennek folytán a zsidók az egész „összbirodalom" és így Magyarország területen is vásárolhattak ingatlan javakat minden korlátozás nélkül – legalább a papíron. De több helyütt a zsidók éltek is jogukkal, és házat meg földet vásároltak. Az ingatlanok vásárlása, mint szokatlan új jognak gyakorlása nem múlt el minden ünnepség nélkül. 1850 tavaszán folyt le egy ilyen ünnepség Trencsénben, hol Kostyál József tekintélyes polgár és háztulajdonos eladta házát Katscher Mózes zsidó lúgkőgyárosnak. A birtokbavételnél szép beszédet tartott a szolgabíróhelyettes és Kostyál József is, ki abbeli örömének adott kifejezést, hogy ő lehet az első, ki egy szabadelvű eszme megvalósításával jó példát adhat polgártársainak. A „vidám lakoma" sem maradhatott el, melyen az új háztulajdonos a nevezetes esemény emlékére héber felirattal ellátott arany gyűrűt nyújtott át Kostyálnak (Allgem. Zeit d. Judent. 1850. évf. 285. l.) Lehet, hogy némely család ereklyéi között ilyen és hasonló más emléktárgy található, melyeknek legméltóbb helye a Magyar Zsidó Múzeum.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1916. július 8., 13-14. o.

[NE2] Ferenc József császárnak a legmagasabb aláírásért az izraelita kórház 1857. május 22.

II.

Négy évvel az oktroyált alkotmány kihirdetése után, 1853. október 2-án császári rendelet jelent meg, mely véget vetett a zsidók feltétlen ingatlanszerzési jogának és kimondja, hogy az 1848 előtt fennállott, az izraeliták birtokszerzését korlátozó rendelkezések lépnek ismét – ideiglenesen – érvénybe. 1860. február 18-ig tartott a „provizórium". Aznap császári rendelet jelent meg arról, hogy a zsidók ingatlan javak szerzésére jogosultak. Ezen, a zsidók által várva várt, mert a földmívelést számukra is lehetővé tevő rendelet emlékére nagy emlékérmet verettek a monarchia zsidói, melynek bő leírása elolvasható a Magyar Zsidó Múzeum katalógusában. Éremgyűjtemény 35-36. szám.

III. Minta-főtanítók

Az abszolutisztikus kormánynak, melynek tagadhatatlan érdeme a magyar tanügy felvirágoztatása, egyik alkotása volt a zsidó minta-főiskola. Azon egy millió forint, melyet a zsidók a szabadságharc leveretése után hadisarc fejében voltak kénytelenek fizetni, az uralkodó kegyéből zsidó iskolaalapra fordíttatott. Az 1856. március 29-én megjelent legfelsőbb elhatározás folytán az iskolaalapból többek között minta főelemi iskolák voltak felállítandók: minden közigazgatási területen egy-egy főelemi. Pesten, Temesvárott, Pécsett és Sátoraljaújhelyen nyíltak meg az iskolák, melyeknek tanítóit a kormány nevezte ki. E javarészt Cseh- és Morvaországból jött főtanítók állami hivatalnokok voltak, kik az osztrák „Beamter"-ek egyenruháját viselték, melyhez tartozott a „Chevalier-Hut" és a rövid kard is. Haragudtak is némely hazai körök az „abc-csendőrök"-re (Fibelgensdarm), és sokat nevettek „kifényesített gombú pädagógiai uniformis"-ukon. Gúnyolódó érzelmeiknek azonban csak az 1860. évi októberi diploma megjelenése után mertek hangos kifejezést adni, mikor a politikai csődöt mondott abszolutizmus teret engedett a magyar nemzeti érzés felbuzdulásának. (Allgem. Zeit. d. Judent. 1861. évf. 13. melléklet). A főtanítók közül ma már csak a közel 90 éves Lederer Ábrahám, a magyar zsidó tanítók érdemes nesztora van életben, aki magas koránál fogva nehezen vehető igénybe. Nagyon valószínű azonban, hogy a többi főtanító leszármazottjai családi ereklyéik között, vagy talán lomtárukban tartogatnak ilyen egyenruhát, vagy annak egyes részeit, esetleg egykorú fényképeket, melyek az egyenruhás tanítót ábrázolják. Ezen emléktárgyaknak is a Magyar Zsidó Múzeumba kellene jutniok.

IV. A pesti árvíz

A Duna 1838 tavaszán kilépett medreiből és vízzel árasztotta el Pestnek utcáit. Zsidó és keresztény kárvallottak egyaránt a víztől érintetlenül maradt evangélikus templomba menekültek, hol Lang Mihály evangélikus lelkész szívesen adott nekik oltalmat. Bach pesti zsidó hitszónok, mint szemtanú, így ír erről: „Különös látványt nyújtott Pesten a lutheránus templom. Kapui megnyíltak a szerencsétlenek és hajléktalanná váltak számára és többnyire zsidók kerestek ott menedéket, kik a keresztény templomban hangosan és áhítatosan végezték imájukat." Ezen nem mindennapi jelenség

egy névtelenül maradt németajkú felebarátunkat poétikus ihletre hangolta; egy négysoros kis versben arról elmélkedik, hogy egykor a vízből kihúzott (t. i. Mózes) eltörte Izrael rabláncait: most ismét szabadság jutott a pesti zsidóknak, kik – a vízbe estek. (!) Az anonymus poétánál komolyabb munkát végzett Salomon Gotthold, a hamburgi reformtemplom hitszónoka, ki „Bis hierher hat Gott geholfen"[NE3] címen kiadta április 7-én tartott, és József nádornak ajánlott beszédét, melynek jövedelmét a pesti zsidó és keresztény vízkárosultak segélyezésére szánta. A bécsi zsidók is gyűjtést indítottak a szerencsétlenül járt pestiek segélyezésére. (Allgem. Zeit. d. Judent. 1838. évf. 178, 234, 261 és 321 l.).

Az árvízveszedelem elmúltával Löwy Hermann pesti hitközségi elöljáró megfelelő felirattal ellátott, művészi kivitelű ezüst serleget nyújtott át Lang Mihálynak, a nemes viselkedésű papnak. Helyes volna, ha ezen serleg, a felekezeti béke és türelmesség szép emléke, megszerezhető lenne a Magyar Zsidó Múzeum számára; de legalább is fényképe és felirata lenne megszerzendő.

V. Emlékserleg

Úgy látszik, hogy sokkal könnyebben hozzáférhető egy másik serleg, melyet a pesti hitközség elöljárósága Löw Lipót szegedi főrabbinak nyújtott át. 1857. április 3-án halt meg Schwab Löb, a pestieknek rajongva szeretett és tisztelt főrabbija. Az április 5-én nagy gyászpompával végbement temetésen a pesti hitközség felkérésére többek között az elhunyt lelkipásztornak veje, Löw Lipót tartott gyászbeszédet. (A beszéd közölve van Ben Chananja I. évf. 23. s. köv. 1.) Másnap a hitközség elöljárósága szép levélben köszöni meg a megható gyászbeszédet, s hálája és megbecsülése jeléül ezüst serleget (Ehrenpokal) nyújt át Löwnek, a következő felirattal: „Andenken an Oberrabiner Schwab's Begräbnissfeier, am 5. April 1857. Der Pesther isr. Kultus-Vorstand."[NE4] (1857. évi 3216. számú hitközségi jegyzőkönyv és Ben Chananja I. évf. 30. l.) A kegyeletes emléktárgy bizonnyal a Löw-család birtokában van.

Kortörténeti szempontból érdekes, s talán a Múzeum részére megszerezhető az a serleg is, melyet a székesfehérvári hitközség 1862-ben adott volt rabbijának, Zipser Mayer rohonci rabbinak. A felvilágosodott, művelt pap a maradiak békétlenkedése folytán 1858-ban kénytelen volt elhagyni fehérvári hitközségét. Zipser távozott, de a békétlenség szelleme tovább is ottmaradt. Utóda, a konzervatív Gugenheimer József, a német orthodoxok vezérének, Hirsch S. R.-nek veje is csak rövid ideig bírta ki a nyugtalan községben. Ennek távozása után, 1862. év Korách szombatján vendégszónoklatot tartott Zipser a fehérvári templomban, békére intve a vallási pártokat. Tisztelői erre magyar felirattal ellátott serleggel kedveskedtek volt papjuknak. (Ben Chananja V. évf. 290. l.)

[NE3] Eddig a pontig Isten segített
[NE4] Megemlékezés Schwab főrabbi temetési szertartásáról, 1857. április 5. A Pesti isr. kultusztemplom elöljárósága

A Magyar Zsidó Múzeumban látható Zipser Mayer képe papi ornátusban. (Arcképek 47. szám.) 1858-ban készítették a képet tisztelői. Ellenségei pedig a hatóságnál feljelentést tettek, hogy a zsidó pap kanonok ornátusában vétette le magát. A hatóság erre elkoboztatta a képet, s csak Löw Lipót véleménye után adta szabadon. (Ben Chananja V. évf. 268. 1.)

VI. Gúnykép a paksi rabbigyűlésről

1844. augusztus 20-án és 21-én huszonöt hazai rabbi tanácskozást tartott Pakson. Az első magyar rabbigyűlés eszméje Horovitz Pinkász pápai rabbitól indult ki, aki meghívta az ország összes rabbijait. Bizonyos okokból azonban a gyűlésen meg nem jelentek se a haladó felfogású rabbik, se a konzervatív rabbiknak a pozsonyi iskolához szító csoportja. Schwab Löb pesti, Kohn Schwerin Götz bajai és Oppenheimer Hirs temesvári rabbin kívül, kik a haza felvilágosult talmudista rabbijai közé tartoztak, a többi megjelent rabbi nagyobbrészt jelentéktelen, kis hitközségben működött, és készen volt a rabbigyűlésen minden korszerű haladás elnyomása mellett határozni. (Kohn: Kohn Schwerin Götz. Bpest, 1899. 94–105. 1.) A meddőnek bizonyult gyűlés után Pesten közkézen forgott egy gúnykép, mely a megjelent rabbikat karikírozza. A meg nem szokott társaságba került Schwab pesti rabbi úgy van ábrázolva, hogy fél kezével fülét, másikkal orrát fogja be. (Allgem. Zeit. d. Judent. 1845. évf. 363. 1.) Ki tud e képről közelebbit?

E sorokat azzal zárjuk, amit a fiatal Magyar Zsidó Múzeum önzetlen hívei már annyiszor hangoztattak: minden hitközségnek és sok családnak birtokában található látszólag értéktelen feljegyzés, nyomtatvány, kép és más „lim-lom”, melyek azonban mind a Múzeumba valók. Hátha található közöttük értékes anyag is, mely jobban megérteti velünk a hazai zsidóság történetét, felekezeti és társadalmi életét és törekvéseit.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1916. július 15., 12-13. o.

Zsidó diákok patrónusa (1917)

Az Országos Magyar Izraelita Ösztöndíjegylet ötvenéves jubileumára

A félszázaddal ezelőtt egyenjogúsított magyar zsidóságnak egyik legszebb kulturális és szociális alkotása az Ösztöndíjegylet, melynek célja: „szegény izraelita vallású magyar tanulóknak, kik Magyarország valamely magasabb tanintézetén szorgalom és jó erkölcs által kitűnnek, telhetőleg egyszeri vagy ismétlődő ösztöndíjakat adományozni."

Zsidó tanulókat támogató egylet alapításának gondolatát még az egyenjogúsítás előtt, 1860-ban vetette fel Reich Ignác pesti tanító, a „Beth-El" szerkesztője. A Ben Chananjában (III. évf. 101. és 198. l.) felhívást tesz közzé ily egylet megalapítására, mely az első magyar zsidó orvosdoktornak, Österreicher József Manesnek (1756–1832) nevét viselné. A felszólítás akkor nem talált visszhangra a magyar zsidóságban, melyet teljesen lefoglalt a polgári és politikai helyzet kialakulásának, valamint a vallási pártok súrlódásának kérdése.

Az 1867. december 27-én törvénybe iktatott egyenjogúsítás minden pályát megnyitott a zsidó előtt. Ennek természetes következménye az volt, hogy évről évre mind nagyobb számban kereste fel a zsidó ifjúság a magyar közép- és főiskolákat. A tanulók túlnyomórészt oly ifjak sorából kerültek ki, kiket a természet bár szellemi tehetségekkel és szorgalmas kitartással ruházott fel, de az anyagiakban mostohán gondoskodott róluk. Így volt ez más felekezeteknél is, hol azonban kisebb-nagyobb tanulmányi alapítványok támogatták a törekvő ifjakat.

Éppen e napokban múlt el ötven éve, hogy a budapesti egyetem néhány kiváló diákja, Goldziher Ignác, Rott Jakab, Neumann Antal, továbbá Schulhof Géza felvetették egy magyar zsidó diákokat segélyező egylet eszméjét. Támogatójuk volt az áldott emlékű Pulszky Ágost joghallgató, a későbbi egyetemi tanár. Össze is volt hívva Meisel főrabbi elnöklete alatt az alakuló ülés, mely elé a Goldziher Ignác bölcsész által szerkesztett alapszabályokat kívánták terjeszteni, de aznap halt meg váratlanul Meisel (e halálozás ötvenéves fordulóját most ünnepelte meg kegyelettel a pesti hitközség szószékén Fischer Gyula dr. rabbi). A későbbi üléseken azután Hirschler Ignác dr. és Kohn Sámuel dr. rabbi az ifjúság kívánságait felkarolva, élére álltak a mozgalomnak.

A magyar zsidó tanulóifjúsággal komolyan törődő körök érezték, hogy nekünk is kell ily alapítványokat teremtenünk. Dr. Hirschler Ignác, az újkori magyar zsidóság e páratlan jelese sokat tanácskozott e kérdésről meghitt barátjával, dr. Kohn Sámuel ifjú pesti rabbival. A két férfiú egy ösztöndíjegyletre vonatkozó gondolatát és terveit közölte a magyar zsidóság minden ügyét szívén viselő báró Eötvös József kultuszminiszterrel.

Eötvös magáévá tette az életrevaló gondolatot, és a kongresszust előkészítő 1868. évi februári konferencia záró ülésén a nála egybegyült izraelita bizalmi férfiaknak melegen ajánlotta egy ösztöndíjalap létesítését, melynek védnökségét kész volt elfogadni. A miniszter szavainak hatása alatt a megjelentek közül a legtöbben azonnal fel is ajánlottak alapítványi összegeket. Az első alapítványozók voltak: Popper Lipót (Hlinik), Wahrmann Mór (Pest), Krausz Zsigmond (Körösladány), Baumgarten Fülöp (Pest), dr. Hirschler Ignác (Pest), Holitscher Fülöp (Pest), Lányi Jakab (Pest), Schapringer Joachim (Pécs); dr. Pollák Henrik (Pest) és dr. Rózsay József (Pest). Az alapítók nyomban ideiglenes bizottsággá alakultak, megindították a taggyűjtést, és már az 1869–70. tanévben – midőn az egylet még meg sem alakult – azon helyzetben voltak, hogy négy ösztöndíjat adományozzanak. Egy joghallgató, egy orvosnövendék, egy gimnáziumi tanuló és egy Talmud-Tóra növendék voltak az első ösztöndíjasok. Negyvenhat tanuló jelentkezett ösztöndíjért, de csak négynek jutott. Bizony, szerény volt a kezdet.

Az egylet formailag csak Eötvös Józsefnek 1871. február 2-án bekövetkezett halála után, június 25-én alakult meg. Dr. Kohn Sámuel az általa szerkesztett „Ungarisch-jüdische Wochenschrift"-ben, annak 1871. február 9-i számában már előzőleg felszólítja a magyar zsidóságot, hogy tegye naggyá a szerény, akkor még alig hatezer forint tőkével rendelkező egyletet, hogy Eötvös neve alatt nemes rendeltetésének teljesen meg tudjon felelni – ez volna a megdicsőült államférfiúhoz méltó emlék! Az egylet alapszabályaiban néhány hónap múlva ki is mondotta, hogy egy legalább kétszáz forintra rugó ösztöndíj védnökének emlékére, örök időkre „Báró Eötvös József-ösztöndíj" nevet fog viselni.

Dr. Kohn Sámuel társelnök mellett oly kiváló elnökök, mint dr. Rózsay József, dr. Pollák Henrik, Sváb Károly, dr. Stiller Mór és a fáradhatatlan dr. Simon József a szerény kezdetű egyletet mindjobban felvirágoztatták, annyira, hogy míg az első, 1869–70. tanévben csak 4 ösztöndíjas részesült összesen 890 korona ösztöndíjban – a legutóbbi, 1916–17. tanévben már 107 pályázó volt összesen 21.185 korona ösztöndíjban részesíthető. De még ez az összeg is sokkal szegényesebb, semhogy a sok méltányos, sőt jogos követelménynek meg tudna felelni.

A minap elhunyt dr. Stiller Mór ügyvezető elnök helyébe az egylet választmányának bizalma dr. Halász Frigyest választotta. Bizton remélhetjük, hogy az új ügyvezető elnök megingathatatlan ügybuzgalma és tetterős vezetése szerencsés fordulatot jelent az egylet életében, és hogy a sok, valóban támogatásra érdemes magyar zsidó főiskolai tanuló a jövőben nem fog hiába kopogtatni az egylet ajtaján. Dr. Halász Frigyes büszkén gondol arra, hogy ő is egykori „ösztöndíjasa" az egyletnek, melynek már két évtized előtt lett alapító tagja. Az egyletnek díszelnökül ugyancsak egy volt „ösztöndíjasát" sikerült megnyerni: dr. Vázsonyi Vilmos minisztert. (2-szer kapott ösztöndíjat 1887-ben és 1889-ben 100-100 forintot.)

Hogy az egylet közel félszázados fennállása óta mily üdvös hivatást teljesít, arról meggyőz bennünket az ösztöndíjasok névsora. A legtekintélyesebb rabbik, ügyvédek,

orvosok, tanárok és mérnökök nyertek innen diákkorukban tanulmányi ösztöndíjat. A sok-sok száz szellemi kiválóság közül csak néhány nevet említünk meg:

Bakonyi Samu országgyűlési képv., Bényei Zsigmond MÁV. igazg., Berényi Sándor ügyvéd, Bernauer Izidor gázgyári igazgató, Bogyó Sámuel tanár, Bricht Lipót keresk. akad. tanár, Büchler Sándor keszthelyi főrabbi, egyet. m. tanár, Eisler Mátyás kolozsvári főrabbi, egyet. m. tanár, Fischer Gyula pesti rabbi, Gold Simon ügyvéd, Grósz Gyula egyet. m. tanár, kórházi igazgató, Hevesi Simon pesti rabbi, Héber Bernát gymn. tanár, Hegedüs Ármin főv. műszaki tanácsos, Heller Bernát főreáliskolai tanár, Hernád Henrik ügyvéd, Jakab László orvos, szanatórium-tulajdonos, Kardos Albert debreceni tanár, Kecskeméti Lipót nagyváradi főrabbi, Kohlbach Bernát rabbi, gymn. tanár, Komor Marczel műépítész, Krausz Sámuel bécsi szemináriumi tanár, Kunos Ignác, a Kel. Akad. igazgatója, Lenkei Henrik reálisk. tanár, Lengyel Aurél táblabíró, Lőwy Károly ügyvéd, székesfehérvári hitk. elnök, Marczali Henrik egyetemi tanár (a legelső ösztöndíjas), Márkus Miksa udv. tan., Mohr Mihály orvos, egyet. m. tanár, Munkácsi Bernát tanfelügyelő, Pap Dávid ügyvéd, nemzetgazdász, Ónody Adolf orvos, egyet. m. tanár, Ranschburg Viktor, az Athenaeum igazgatója, Rónai Sándor táblai bíró, Rosenák Miksa orvos, Sándorfy Kázmér bíró, Sebestyén Károly tanár, Stern Sámuel orvos, egyet. m. tanár, Tihanyi Mór rendőrorvos, Waldapfel János gymn. tanár, Weisz Ödön ügyvéd, Weiszburg Gyula főtitkár, Wittmann Mór ügyvéd, udvari tanácsos.

E névsort lehetne még folytatni és valamennyi „ösztöndíjas" bizonyára büszkén gondol arra, hogy szorgalmuk kellő méltánylóra talált az egyletben. Márkus Dezső elhunyt kúriai bíró és Makai Emil ifjan meghalt poéta is az egylet ösztöndíjasai közé tartoztak.

Az „ösztöndíjasok" mindannyian ígéretet tesznek, hogy az „egylet érdekeit mindenben személyes támogatás által előmozdítani kötelességüknek tartani fogják". Vajha azok az egykori diákok, kik most tekintélynek és jólétnek örvendenek, megemlékeznének tett ígéretükről és vállvetett buzgalommal támogatnák az egylet új elnökét nemes munkájában!

Megjelenés:

Egyenlőség, 1917. december 15., 7-8. o.

Egy meghiúsult zsidóadó a múlt század közepén (1918)

Minden háború megtanította a hadviselő feleket a Montecuccolinak tulajdonított szavak igazságára, hogy a háborúhoz három dolog szükséges: pénz meg pénz, meg újból csak pénz. Nem volt oly forrás, melyet a hadakozó hatalmak kiaknázatlanul hagytak, hacsak valami pénzt sejtettek benne. Ily alkalmas forrásnak tekintették hosszú ideig a zsidókat, kiket folyton újabb meg újabb jogcímen megadóztattak.

1743-ban az osztrák örökösödési háború idején Mária Terézia királynő „rendkívüli hadisegély" (subsidium) címén adóztatta meg a magyarországi zsidókat: minden zsidó család hat forint hadisegélyt volt köteles fizetni. De már hat év múlva, 1749-ben a „hadisegély" tetszetős nevet a nagyon is prózai „türelmi adó" (taxa tolerantialis) név váltja fel. A zsidókra kényszerített lealázó adót, mely eleinte 20 ezer forintban volt megállapítva, az udvar fokozatosan felemelte, s 1813-ban már 160 ezer forintot tett ki. Egy teljes évszázadon át nehezedett a hazai zsidóságra a türelmi adóvá vedlett „rendkívüli hadisegély" súlya, melyet csak József nádor közbenjárására törölt el V. Ferdinánd király 1846. június 24-én.[1]

Pontosan két évtizeddel a türelmi adó eltörlése után, 1866 július havában ismét kísértett rendkívüli hadisegély alakjában a zsidóadó réme. Zsidó ember nevéhez fűződik a szomorú dicsőség, hogy új életre akarta kelteni a már eltemetett rémet, mely után kapva kapott a megszorult bécsi kormány. Az osztrák-porosz háború idejében történt. A poroszokkal szövetkezett olaszok fölött Custozzánál 1866. június 24-én kivívott osztrák győzelem után Csehországban a poroszok felé fordult a hadiszerencse. Moltke seregei egyik csatát a másik után nyerték meg, s a július 3-i königgrázi győzelmük után Bécsnek büszke császárvárosa is veszélyben forgott.

E háborúban a zsidók nemcsak katonai kötelezettségüknek tettek teljes mértékben eleget, nemcsak 25 ezer zsidó katona állott fegyverben a császári zászlók alatt és küzdött az olasz és cseh harctéren egyaránt, hanem önkéntes adományaikkal és a megsebesült katonák ápolásában kiállották a versenyt a birodalom máshitű fiaival is. A pest-budai császári-királyi katonai főparancsnokság köszönőlevélben ismeri el a pesti zsidó hitközségnek a hazafias jótékonyság terén kifejtett buzgalmát.[2] És mindezek dacára felmerült az eszme, hogy a zsidók saját költségükön önkéntes csapatot állítsanak fel és küldjék azt a harctérre.

[1] Bernstein: Die Toleranztaxa der Juden in Ungarn. (A Kaufmann Gedenkbuch-ban), Breslau 1900.

[2] A pesti hitközség jegyzőkönyve 1866. év 280. szám és 290. szám.

Egy Neumann Adolf nevű, a pesti Király utcában lakó zsidó embernek agyában támadt a nem éppen szerencsésnek mondható ötlet. Részletes tervezetet dolgozott ki, mely szerint négy zászlóaljból (Bataillon) álló önkéntescsapat (Freicorps) lenne toborzandó és felszerelendő. Minden zászlóaljhoz, mely egyenként hat századból (Compagnie) állana, 26 tiszt, 7 orvos, 21 sebkötő (Bandist) és 1254 főnyi legénység – beleértve az altiszteket is – tartoznék. Kiszolgált katonák sorából lennének a legények toborzandók, és aki felcsap katonának, 30-50 forint felpénzt kap kezébe. A 104 tisztből, 28 orvosból, 84 sebkötőből, és 5016 legényből, tehát összesen 5232 emberből álló csapat felszerelése 264.992 forintra, évi zsoldja pedig 960.474 forintra volt előirányozva. A szükséges pénz a „Kaiser-staat" izraelitái közt rendezendő gyűjtés útján lenne előteremtendő.[3]

Neumann Adolf nem is sejtette, hogy tervezete nem más, mint a már két évtized előtt szerencsésen eltemetett zsidóadónak halottaiból való feltámasztása. Ő csak lojális akart lenni, és a megszorult kormánynak egy meglepő eszmével kedveskedni. Sietett is tervezetét a császári udvarnál bemutatni. A porosz győzelmek láttára megrettent bécsi kormány a königgrázi vereség után minden szalmaszálban mentőgerendát remélt találni, és ezért örömmel fogadta a tervet, mely az uralkodó elé terjesztetvén, július 15-én a legfelsőbb jóváhagyást is elnyerte. A birodalmi minisztérium ennek folytán felszólította Bécs, Prága, Lemberg és július 25-én a magyar királyi helytartóság útján Pest városának izraelita hitközségét „önkénytes csapatok állítására hitfelekezetükbeli egyénekből küldöttségeket alakítani, mely küldöttségek a mondott célra országosan pénzgyűjtést indítsanak, és a befolyt összeg a X. M. M. K. Helytartó Tanács elnökségéhez beküldendő lészen".

A hatósági felszólítás nagy megütközést keltett nemcsak zsidó körökben, hanem általában mindenütt, hol érzékkel bírtak a jogegyenlőség iránt. Az egész szabadelvű sajtó, mely éppen akkor tartotta napirenden a zsidók polgári egyenjogúsításának elodázhatatlanná vált kérdését – nálunk főleg a Pester Lloyd – erős támadást intézett a kormányrendelet ellen. A bécsi „Fremdenblatt" egyáltalán kételkedett abban, hogy a zsidók önként vállaltak volna magukra ily adót, és azon sejtelmének adott kifejezést, hogy nem is annyira önkéntes, mint inkább a zsidókra kényszerített felajánlás lenne keletkezőben. A felszólított négy zsidó hitközség pedig a kormánynál tiltakozott ezen újabb keletű zsidóadó behozatala ellen. A bécsi hitközség beadvánnyal fordult a helytartósághoz, valamint gróf Belcredi Richard államminiszterhez, melyben kifejtette, hogy a zsidók, mint polgárok teljesítik minden kötelességüket, de nem vállalhatnak külön zsidóadó jellegű terhet. A tervezett intézkedés, mely ellenkezik a jogegyenlőség elvével, egy már letűnt szomorú időt idézne csak fel újra.

A pesti zsidók nevében Lányi Jakab hitközségi elnök emelt kifogást a tizenkilencedik századba semmikép sem illő zsidóadó ellen. Augusztus első napján jelent

[3] A pesti hitközség levéltárának Kt. csoportja; hitközségi jegyzőkönyv 1866. év 223. és 254. szám. – Wolf G.: Joseph Wertheimer, 152 s köv. l. Wien 1868. – Groszmann: A magy. zsidók a XIX. száz. közepén, 40. I. Bpest 1917.

meg a hitközség elnöke br. Sennyey Pál főtárnokmesternél, mint a királyi helytartótanács elnökénél, hogy tapintatosan bár, de erélyesen tiltakozzék a lealázó kormányrendelet ellen. A közvélemény felzúdulása és a zsidók önérzetes fellépése célra vezetett. Hosszabb tanácskozás után a főtárnokmester kijelentette „miszerint elnök urat felhatalmazza az egész ügyet, mint nem történt tekinteni és minden intézkedést félbenhagyni". Így jelentette Lányi elnök a hitközség választmányának augusztus 2-i ülésén. A bécsi kormány augusztus 19-én kelt rendeletével beszüntetett ez ügyre vonatkozó minden további lépést. Két nap múlva, augusztus 21-én, a főtárnokmester megbízásából a következő leirat értesíti erről a pesti hitközséget: „Felsőbb helyen elrendeltetett, hogy a Neumann Adolf által tervezett önkéntes csapat felállítása körül az időközben lényegesen változott viszonyoknál fogva minden további lépések beszüntessenek és az eddig netalán befolyt pénzösszegek azon bizottmányok rendelkezése alá bocsáttassanak, melyek az adománygyűjtéssel megbízva valának." A „lényegesen változott viszonyok" a fegyverszünetet jelentik, s az augusztus 23-án megkötött prágai béke véget vetett a csak néhány hétig tartott rövid háborúnak.

Neumann, a túl lojális tervkovács jónak látta magát a pesti hitközséghez intézett levélben mentegetni. Mint a zsidóságnak hű tagja, nem érzi magát abban bűnösnek, hogy zsidó testvérei ellen valami helytelenséget követett volna el. Ő csak alkalmat akart nyújtani a zsidók önkéntes áldozatkészségének megnyilatkozására; ezt hangoztatta az uralkodó elé terjesztett beadványában is, de a közvélemény félreértette hazafias szándékait. Így védekezik Neumann. A zsidók azonban, éppen mert tudatában voltak annak, hogy minden polgári kötelességüket csakúgy teljesítik, mint a haza többi polgárai, nem vágyódtak honfiúi kötelességtudásukat az elnyomottság és tűrtség letűnt szomorú korszakára emlékeztető külön zsidóadó alakjában is kifejezésre juttatni és ezért – a pesti hitközség jegyzőkönyvének szavaival élve – „ez ügynek megszüntetését és visszavonását örömmel vették tudomásul". A tizenkilencedik század második felében kísértett zsidóadó ezzel szerencsésen meghiúsult. Ha a háború gyorsan be nem fejeződik, ki tudja, hogy mivé fajult volna túlbuzgó hittestvérünk „hazafias" terve!

Hogy a 25 ezer fegyverben állt zsidó katona közül hányan voltak magyarországi születésűek, azt kellő adatok híján nem tudjuk megállapítani. De egy megbízható lajstrom megőrizte számunkra az elesett és a háborúban eltűnt magyar zsidó hősök egy töredékének nevét. A háború kitörése után Bécsben alakult „Hilfscomite für Soldaten israelitischer Religion"[NE1], ugyanis 1866. november 15-én a Bécs belvárosi zsidó templomban emlékünnepet tartott az elesett zsidó katonák tiszteletére, kiknek névsorát a hadügyminisztérium által rendelkezésre bocsátott lajstromból állították össze. E lajstrom alapján a következő magyar zsidó hősök dicső emlékét újítjuk itt fel kegyelettel:

[NE1] Az izraelita vallású katonák segélybizottsága.

Árvay Sámuel 60. ezredbeli káplár, szül. Kisszalontán, elesett Königgräznél július 6-án.

Becker Jakab 37. ezredbeli közlegény, szül. Kövesden, elesett Königgräznél július 3-án.

Blum Albert 5. ezredbeli szabados, szül. Magosligeten, elesett Custozzánál június 24-én.

Brüll Ferenc 37. ezredbeli közlegény, szül. Margittán, eltűnt június 29-én.

Folkmann József 68. ezredbeli közlegény, szül. Papradnón, eltűnt Dubnál július 15-én.

Freuhaft Salamon 66. ezredbeli közlegény, szül. Varannón, elesett Custozzánál június 24-én.

Grosz Adolf 16. ezredbeli közlegény, szül. Jánosházán, meghalt a veronai kórházban július 18-án.

Grosz Sámuel 5. ezredbeli közlegény, szül. Nagykárolyban, elesett Custozzánál június 24-én.

Grünfeld Ábrahám 37. ezredbeli közlegény, szül. Tasnádon, eltűnt június 29-én.

Herz Sámuel 68. ezredbeli közlegény, szül. Markotán, eltűnt Dubnál július 15-én.

Honig Mózes 44. ezredbeli közlegény, szül. Újfalun, elesett Lippanál július 3-án.

Horovitz Sámuel 39. ezredbeli közlegény, szül. Csengeren, elesett Custozzánál június 24-én.

Jünker Jónás 44. ezredbeli közlegény, szül. Görbőn, 1844-ben, elesett Lippanál július 3-án.

Klein Ábrahám 39. ezredbeli közlegény, szül. Szinérváralján, elesett Custozzánál június 24-én.

Klein Ignác 37. ezredbeli közlegény, szül. Nagyváradon, elesett Schweinschödlnél június 29-én.

Kuhn Mór 37. ezredbeli közlegény, szül. Nagyváradon, megsebesült és valószínűleg meghalt Sehweinschödlnél június 29-én.

Lázár Sándor 37. ezredbeli szabados, szül. Nagyváradon, eltűnt június 29-én.

Löwinger Mózes 60. ezredbeli közlegény, szül. Vadnán, elesett Prowodownál június 27-én.

Márton Izraél 37. ezredbeli közlegény, szül. Álmosdon, elesett Chlumnál július 3-án.

Márton Izraél 37. ezredbeli közlegény, szül. Fekete-Tóthon, elesett Schweinschödlnél június 29-én.

Menczer Farkas 37. ezredbeli szabados, szül. Tenkén, eltűnt június 29-én.

Politzer Izajás 68. ezredbeli szabados, szül. Puchón, elesett Dubnál július 15-én.

Richter Mór 4. ezredbeli káplár, szül. Rohonczon, elesett Wazlavicenál június 27-én.

Rosenberg Benjámin 5. ezredbeli közlegény, szül. Egriben, eltűnt Custozzánál június 24-én.

Seyer Márkus 68. ezredbeli szabados, szül. Bátorkeszin, elesett. Dubnál július 15-én.

Singer Lipót 17. ezredbeli közlegény, szül. Pápán, elesett Genznél július 19-én.

Stern Sámuel 37. ezredbeli káplár, szül. Tenkén, elesett Königgrätznél július 3-án.

Stern Zsigmond 78. ezredbeli közlegény, szül. Baján, eltűnt július 3-án.

Schwarc Bernát 68. ezredbeli közlegény, szül. Nyirádon, elesett Königgrätznél július 3-án.

Schwarc Simon 68. ezredbeli közlegény, szül. Vágújhelyen, eltűnt Dubnál július 15-én.

Weiner Márkus 68. ezredbeli közlegény, szül. Vágfalun, eltűnt Dubnál július 15-én.

Weisz Farkas Jakab 5. ezredbeli közlegény, szül. Gyulajon, eltűnt Custozzánál június 24-én.

A névvel említett és névtelenül maradt magyar zsidó hősök vérének hullását követő évben, 1867-ben a magyar haza egyenjogú polgárokul ismerte el zsidó fiait és ezzel örök időkre gátat vetett minden különleges zsidóadó lehetőségének.

Megjelenés:

IMIT Évkönyv, 1918., 243-250. o.

A kongresszus félszázados fordulóján (1918)

I.

Egy félszázaddal ezelőtt, 1868. december 14-én a pesti megyeház nagytermében egyetemes tanácskozásra gyűltek a kongresszusi képviselők, hogy egységes szervezeti szabályzatot alkossanak a magyar haza egész területén lakó zsidóság számára. A magyar király legfőbb kegyúri jogából kifolyólag hívta össze a kongresszust, melynek résztvevőit, a kongresszusi képviselőket előzetesen megállapított szabályok szerint választotta a hazai összzsidóság.

Sok évtizedes óhaj megvalósításának kísérleteképpen tekinthetjük az 1868–1869. évi kongresszust, a zsidóságon belül és kívül álló tényezők már régen törekedtek a magyar zsidóság számára egységes egyházközigazgatási szabályzatot teremteni. Az 1790 óta egybehívott országgyűlések vagy azok bizottságai általi kidolgozott és a zsidókra vonatkozó törvényi javaslatok, nemkülönben a zsidók által az országgyűlésekhez benyújtott, polgári jogokat kérő petíciók kisebb-nagyobb mértékben egyházi szervezeti szabályzatokat is tartalmaznak. 1826-ban Rapoch A. L. egy veszprémi magánember[DG1] konzervatív és Chorin Áron aradi rabbi haladó elvekből kiindulva készít szervezeti szabályzatot, s alig két évtized múlva, 1844-ben Pakson tartott első magyar rabbigyűlés is alapjában véve csak egységes szervezkedésre törekedett. Az abszolút kormány 1851-ben Budára tanácskozásra hívott néhány rabbit és tekintélyes laikust egy országos szervezet megalkotására.

Mindez csupán óhaj meg félbemaradt kísérlet volt, és csak báró Eötvös József, az első alkotmányos kormány kultuszminisztere iparkodott a régóta húzódó szervezeti kérdést az egyetemes gyűlés egybehívása által dűlőre vinni. De Eötvös lépése is csak kísérlet maradt: az egyetemes gyűlés nem tudott az egész magyar zsidóság által elfogadható szabályzatot alkotni. A hazai zsidóság belállapota folytán az akkori időpont nem is volt alkalmas az egységes szervezet megteremtésére. A 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben nagyjában még egyöntetű volt az egész hazai zsidóság vallási felfogása, de mindenesetre még csak csirájában szunnyadt a konzervatív és a haladó zsidóság közti ellentét; s ha akkor sikerült volna valamely szervezeti szabályzatot teremteni, úgy az kielégíthette volna az egész magyar zsidóságot. De már a 19. század közepéig folyton szaporodott a konzervatív és a haladó felfogású zsidóság között a nézetek eltérése olyannyira, hogy mire Eötvös a kongresszust egybehívta, már két ellentétes vallási felfogással bíró párt, sőt az események hatása alatt ellenségessé vált tábor

[DG1] Árje Léb Rapoch Veszprémben dájánként működött.

állott egymással szemben. Gondoljunk csak az 1863-ban folyt Messiás-perre[DG2], az 1864-ben felmerült szeminárium-kérdés izgalmaira és az 1866. évi nagymihályi zsinatra, és akkor látni fogjuk azt a nagy űrt, mely idők folyamán a két párt álláspontja között kifejlődött.[1]

Eötvös a kongresszus előkészítése céljából 1868. február 17-re 36, mindkét párthoz tartozó bizalmi férfiút hívott konferenciára. A Budán ülésezett, s március 1-ig tartott konferenciára három javaslatot dolgozott ki. Egy választási javaslatot, melynek alapján lesznek megválasztandók a kongresszusi tisztviselők; továbbá egy hitközség-szervezeti és egy iskolai javaslatot. E két utóbbi javaslat, valamint a konferencia konzervatív résztvevői által benyújtott kisebbségi különvélemény értékesíthető anyagképpen került a kongresszus elé.

A februári konferencián kidolgozott javaslat alapján készült a kultuszminiszter által kiadott választási szabályzat. 1868. november 18-án folyt az egész országban a kongresszusi képviselők választása. A konzervatív párt még a februári konferenciát megelőzőleg és azóta is folyton tiltakozott a kongresszus ellen. Agitációjának érthető, sőt tiszteletreméltónak is mondható az indoka. Attól tartottak a konzervatívok, hogy ha kisebbségben jutnak a kongresszusba, úgy a haladó többség oly szabályzatokat alkothat, melyek ellenkeznek az ő vallási felfogásukkal. Ezen félelmüket nem tudta elhallgattatni a haladó pártnak azon többszöri kijelentése sem, hogy a kongresszus csak adminisztratív, nem pedig vallási kérdésekkel fog foglalkozni. A konzervatívok s az általuk alkotott „Hitőr Egylet" kongresszusellenes agitációja csak nem akart megszűnni. És ha a lelkiismereti szabadság szempontjából érthetőnek tartjuk is a konzervatívok álláspontját, mely szerint az egész kongresszus felesleges, sőt esetleges vallási újításai által veszélyes is lehet – annál kevésbé tudjuk megérteni gyakorlati eljárását. Ha következetesek lettek volna saját álláspontjukhoz, akkor passzív rezisztenciába kellett volna lépniük, távol kellett volna magukat tartani a kongresszussal összefüggő minden ténykedéstől. Ők azonban részt vettek a februári konferencián, részt vettek passzív és aktív módon a képviselőválasztásokban, bementek a kongresszusba, részt vettek annak tanácskozásaiban, s csak a hozott határozatok ellen emeltek utólag kifogást a lelkiismereti szabadság nevében. Ezen egész eljárásuk az elfogulatlan szemlélő előtt oly látszatban tünteti fel őket, mintha azon kongresszus határozatait, mely kongresszust még annak egybehívása előtt a leghatározottabban ellenezték, elfogadták volna, ha felfogásuknak megfeleltek volna – s csak miután látták, hogy azokat el nem fogadhatják, tiltakoztak a többség által alkotmányos módon hozott határozatok kötelező volta ellen. Ezen látszat

[DG2] 1863-ban Lazar Horowitz bécsi orthodox rabbi Isaak Noá Mannheimerrel együtt Heinrich Graetzet védte a bécsi bíróságon, amikor Graetzet eretnekséggel vádolták a Jahrbuch für Israeliten-ben megjelentetett cikke („Die Verjüngung des jüdischen Stammes") miatt. Graetz azt írta, hogy az Ézsaiás könyvének a Messiásra utaló fejezeteit nem szó szerint kell értelmezni, és hogy azok nem személyes, hanem nemzeti Messiásra utalnak. Az orthodox rabbik bírálták Horowitzot, amiért védelmébe vette Graetzet, akit felmentett a bíróság.

[1] Mindezekről és a kongresszusról bővebbet az Egyenlőség 1916. és 1917 évi számaiban megjelent: „A magyar zsidók a XIX. század közepén" című történelmi tanulmányban.

árnyéka azonban nem vetődhetett volna rájuk, ha passzív rezisztenciába helyezkedve nem vesznek részt a februári konferencián, se a választásokban, s így a kongresszusban sem. Ezáltal a kongresszus nem lett volna az egész hazai zsidóság egyetemes gyűlése, hanem csak részleges gyűlés: aktív részvételük azonban megadta a kongresszus egyetemes jellegét.

Az a nézet van még ma is – egy félszázaddal az események lezajlása után – sokfelé elterjedve, hogy a konzervatív zsidóság azon okból nem fogadhatta el a kongresszusi határozatokat, mert azok nem mondják ki, hogy a hitközség a Sulchan Áruch alapján épül fel. Ezen nézet azonban teljesen téves, és csak a tények nem ismerésén alapulhat. Való ugyan, hogy a kongresszusi többség a vallási haladás helytelen értelmezése által félrevezettetve, a Sulchan Áruch kifejezést nem vette fel a szabályzatokba, de igenis felvette a mózesi-rabbinikus kifejezést, mely meghatározás legalábbis magában foglalja a Sulchan Áruch kifejezés fogalomkörét. De az is való, hogy az egész Sulchan Áruch-ügy csak kedvező alkalom volt a konzervatív párt részére a különválásra. Ha nem vetődik fel a Sulchan Áruch esete, úgy felvetődött volna más eset, pl. a rabbiszeminárium kérdése; hiszen már a februári konferencián nyíltan kimondotta Krausz Zsigmond, a konzervatívok egyik vezetője, hogy a zsidóság két külön felekezetből álló vallás, s ilyennek kell az állam részéről is elismertetnie. És csak ezen álláspontjukhoz maradtak következetesek a konzervatívok, midőn a maguk számára nem akarták kötelezőknek elismerni a kongresszusi határozatokat.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1918. október 19., 11. o.

II.

1868. december 14-én nyitotta meg báró Eötvös József miniszter az egyetemes gyűlést, melynek feladatául azt jelölte ki, hogy rendezett vallási testületté szervezze a zsidóságot. A tisztikar következőkép alakult meg: dr. Hirschler Ignác elnök, Popper Lipót alelnök, Wahrmann Mór másodelnök, dr. Kohut Sándor, dr. Mezei Mór, Oblatt Jakab, dr. Rosenberg Izidor, dr. Simon József és Weinberger Albert jegyzők; Schweiger Márton quästor és Kohen I. J.[DG3] pénztáros. Három 25-25 tagú bizottság küldetett ki: 1. hitközségszervezeti, 2. iskola-szabályzati, 3. választási szabályzati bizottság; e bizottságok feladatta volt javaslatot készíteni a teljes ülések számára. Megalakult azonkívül egy igazoló-, egy költségvetési, egy napló- és egy kérvénybizottság.

[DG3] A korabeli források Kohen J. J.-ként jelölik, így szerepel a kongresszusi delegátusok névjegyzékében is. Az 1865-ös hitközségi vezérkarban ugyan szerepel egy Kohen Ignác, de a két személy teljes azonosságára nincs bizonyíték, annak ellenére, hogy az Ignác név lehet a Jichak magyar változata is.

Az összes kongresszusi képviselők tevékenységének külső képét a következő összeállítás szemlélteti:

Dr. Abeles József orvos, makói haladó képviselő, a tanácskozásokban 1-szer szólalt fel. Abeles Mayer Moson megyei képviselő, 3-szor szólalt. fel. Adler László Heves megyei képviselő nem szólalt fel. Aronsohn Löbl gyulafehérvári haladó képviselő, a községi bizottság tagja, 3-szor szólalt fel.

Harkány Adolf makovicai képviselő nem szólalt fel.

Barnay Ignác pesti haladó képviselő, a pesti hitközség érdemes titkára, a februári konferencia részese, a költségvetési bizottság előadója és a községi bizottság tagja, 21-szer szólalt fel. Basch Lipót battonyai képviselő 9-szer szólalt fel. Basch Lőrinc nagybecskereki képviselő, a választási bizottság tagja, 2-szer szólalt fel. Baumgarten Fülöp pesti haladó képviselő, a februári konferencia részére nem szólalt fel. Bayern Izajás rabbi, sárospataki konzervatív képviselő, nem szólalt fel. Beck Soma balassagyarmati képviselő nem szólalt fel. Dr. Berger Ferenc Csongrád megyei haladó képviselő, az iskolai bizottság tagja 3-szor szólalt fel. Berger Gyula, nagykárolyi képviselő nem szólalt fel. Bettelheim Fülöp pozsonyi képviselő, a községi bizottság tagja, nem szólalt fel. Beutum Salamon komáromi mérsékelten konzervatív képviselő, a községi bizottság tagja 38-szor szólalt fel. Dr. Billitzer Fülöp nyitrai haladó képviselő 1-szer szólalt fel. Blatt Vilmos halicsi képviselő nem szólalt fel. Brill S. L., a nagytekintélyű rabbi, pesti haladó képviselő nem szólalt fel. Bruck Joachim sárbogárdi képviselő nem szólalt fel.

Dr. Cohne J. Ignác rabbi, brassó–fogarasi haladó képviselő 26-szor szólalt fel. Czinner Benjámin sajószentpéteri konzervatív képviselő nem szólalt fel.

Deutsch Adolf nagyszentmiklósi haladó képviselő, a választási bizottság tagja 7-szer szólalt fel. Deutsch Henrik tanítóképző-igazgató, pesti haladó képviselő, az iskolai bizottság előadója 8-szor szólalt fel. Deutsch Ignác nagykereskedő, aradi haladó képviselő 3-szor szólalt fel. Deutsch Sámuel pesti haladó képviselő, hitközségi elöljáró, a községi bizottság tagja 5-ször szólalt fel. Dr. Deutsch Sámuel orvos, krassó-zarándi képviselő, a községi bizottság egyik legszorgalmasabb tagja a plenumban nem szólalt fel. Diamant Mór, belényesi konzervatív képviselő 15-ször szólalt fel. Diener Mór képviselő, a februári konferencia részére, a községi bizottság tagja, a feltétlen haladás híve 16-szor szólalt fel.

Ehrenfeld Saul rabbi, gesztéli konzervatív képviselő nem szólalt fel. Ehrenfeld Sámuel szikszói konzervatív képviselő nem szólalt fel. Ehrlich Mózes, szolnoki haladó képviselő nem szólalt fel. Eisenstädter Ignác temesvári haladó képviselő, a községi bizottság tagja 2-szer szólalt fel. Eisenstadter Menachem rabbi, ungvári konzervatív képviselő nem szólalt fel. Eisler Manó galgóci képviselő, a konzervativizmus harcias szószólója, a községi bizottság tagja, ki saját nevében terjesztett a kongresszus elé egy önkészítette községszervezeti szabályzatot, 47-szer szólalt fel. Elfer Adolf Hont megyei haladó képviselő, a választási bizottság tagja 1-szer szólalt fel. Elsass Manó, érsekújvári haladó képviselő, az iskolai bizottság tagja 11-szer szólalt fel.

Felber Salamon, sasvári képviselő nem szólalt fel.

Fenyvessy Adolf országgyűlési gyorsírófőnök, zalaegerszegi haladó képviselő, a választási bizottság jegyzője 41-szer szólalt fel. Fischer János pápai haladó képviselő, a községi bizottság tagja 11-szer szólalt fel. Dr. Fischer Lajos ügyvéd, kolozsvári képviselő, a februári konferencia részese, a választási bizottság tagja nem szólalt fel. Fischer Mór, a híres porcelángyáros, pozsonyszentjánosi konzervatív képviselő, az iskolai bizottság tagja 4-szer szólalt fel. Fischmann Ferdinánd rabbi, pozsonyi hitszónok és konzervatív képviselő, az iskolai bizottság tagja 18-szor szólalt fel. Fleischmann Mór hidasnémeti konzervatív képviselő, a községi bizottság tagja nem szólalt fel. Fonféder Simon rabbi, nagymarosi konzervatív képviselő nem szólalt fel. Frankl Izrael rabbi, zsámbokréti konzervatív képviselő, az iskolai bizottság tagja 14-szer szólalt fel. Frankl Löbl nagyváradi konzervatív képviselő, a választási bizottság tagja 8-szor szólalt fel. Fränkel Sámuel sárréti képviselő nem szólalt fel. Freund Henrik kulai képviselő 2-szer szólalt fel. Freund Mózes, nagybocskói konzervatív képviselő 1-szer szólalt fel. Frey Mózes, szerdahelyi konzervatív képviselő nem szólalt fel. Friedlieber Albert sátoraljaújhelyi képviselő, a februári konferencia részese, a községi bizottság tagja, a konzervatív párt egyik vezérszónoka 54-szer szólalt fel. Friedmann Lipót, nagymihályi konzervatív képviselő 6-szor szólalt fel. Friedmann Károly bogdányi konzervatív képviselő nem szólalt fel. Friedmann Selmann bereg-felvidéki konzervatív képviselő nem szólalt fel.

Ganzfried Salamon rabbi, szobránci konzervatív képviselő nem szólalt fel. Gerstl Mór, nyitrai haladó képviselő, a községi bizottság tagja nem szólalt fel. Glasner Flórián Liptó megyei képviselő 1-szer szólalt fel. Glück Mór, szászvárosi képviselő nem szólalt fel. Graber Miksa Turóc megyei képviselő, az iskolai bizottság tagja 4-szer szólalt fel. Gross Mózes rabbi, felsőtarcsai konzervatív képviselő nem szólalt fel. Grün Izrael, kolozsvári konzervatív képviselő, Erdély egyik legnépszerűbb embere, a februári konferencia részese, az iskolai bizottság tagja 7-szer szólalt fel. Grün Salamon zsolnai haladó képviselő 7-szer szólalt fel. Grünfeld Ármin, zirci képviselő nem szólalt fel. Günzler Sámuel rabbi, felsővisói konzervatív képviselő nem szólalt fel.

(Folyt. köv.)[DG1]

Megjelenés:

Egyenlőség, 1918. november 2, 15. o.

[DG1] Egyelőre nincs nyoma annak, hogy a cikksorozat folytatása megjelent volna. A forradalmi események elsodorhatták a folytatást.

Pesti zsidók, mint a Nemzeti Múzeum és a magyar színészet pártolói (1918)

Gróf Széchenyi Ferenc főtárnokmester 1802-ben a magyar tudományos kutatásnak hatalmas eszközt adott kezébe. Terjedelmes könyvtárát és kéziratait, ritka érem- és címergyűjteményét valamint képeit a magyar nemzetnek adományozta. Ezzel megvetette alapját a Nemzeti Múzeumnak. Ez alapon épített tovább József nádor, midőn a Nemzeti Múzeum tervét az ország összes törvényhatóságának elküldte, s azokat ezen célra szolgáló tőke gyűjtésére felszólította. Az országgyűlés megértéssel karolta fel Széchenyi Ferenc és József nádor kezdeményezését, s az adakozásra való buzdítás céljából kimondotta, hogy „a karok és rendek, azon törvényhatóságok emlékezetét, melyek ez intézetet bőkezűségükkel elősegítették, fenntartani kívánván határozzák, hogy azok a jövő országgyűlésen az ajánlott összeg megjelölésével becikkelyeztessenek."[1]

A nádori felszólításnak és az országgyűlési határozatnak az lett az eredménye, hogy 1810 elejéig 80.000 forint gyűlt egybe a múzeum céljaira. Ez összeg sokkal csekélyebb volt, semhogy oly tőkéül szolgálhatott volna, melynek kamataiból a múzeum fenntartható lett volna, ezért Miller Jakab Ferdinánd brassói nemes, történetíró és a felállítandó múzeum igazgatója a nádor megbízásából tovább folytatta a gyűjtést. 1810. április 19-én a pesti zsidókat is hozzájárulásra szólítja fel. „Nem szándékszom – írja német nyelvű felszólításában – a pesti zsidóktól akár akaratuk ellenére valamit kicsikarni, akár pedig tőlük valamit kikoldulni. Mindenkinek szabadságában áll bármennyit is adni, vagy nem adni." Nehogy azonban a zsidók ezen szabadságukat úgy értelmezzék, hogy jogukban áll nem adni, azért siet Miller igazgató kijelenteni: „Doch mehrere Beispiele, die Ihr Volk schon gegeben hat, lassen mich hoffen, dass sie sich auch beym National-Institut auszeichnen werden."[2] [NE1]

A pesti zsidó községnek nem volt heverő tőkéje, melynek egy részét akár a múzeum, akár valamely más intézmény céljára kihasíthatta volna. Különben is, az igazgató megkereséséből kitűnt, hogy a múzeumnak nem egy azonnal felhasználandó tőkére, hanem annak kamataira, évi járulékra van szüksége, mely a nemzeti intézmény fennállását biztosítaná. Ezért a zsidó község elöljárósága 1810. május 13-án elhatározta, hogy minden évben 200 forinttal járul a múzeum fenntartásához. Ezen összeg megfelelne 4000 forintnyi tőkeadománynak.[3]

---

[1] 1808. évi VIII. tc.
[2] Pesti hitk. levélt. Ir. 56.
[NE1] De több példa, amelyet az Önök népe már mutatott, reményt ad számomra, hogy magukat a Nemzeti Intézetben megkülönböztetik.
[3] Pesti hitk. jegyzők. 1810. év 19. lap.

A 4000 forintnyi egyszer s mindenkori tőkének megfelelő évi járulék elég tekintélyes összegnek bizonyul, ha szembe állítjuk a múzeum céljaira felajánlott többi adományokkal. 21 oly vármegye akadt, mely 4000 forintnál kisebb tőkét ajánlott fel, vagyis a pesti zsidó község mögött maradt; a szabad királyi városok pedig – Pest és Buda kivételével – mind 4000 forintnál kisebb tőkét ajánlottak fel.[4]

Miller Jakab Ferdinánd igazgató úr, a brassói nemes azonban éktelen dühbe esett a zsidók azon merészségén, hogy egyszeri tőkeadomány helyett örök időkre szóló évi járulékot ajánlottak fel. 1810. június 7-én nem nagyon válogatott szavakkal ráír a községre, hogy hát tulajdonképpen mi nyújt biztosítékot a felajánlott évi járulék befizetésére, holott a község „keinen beständigen Wohnsitz hat, keine Grundstücke besitzt"[NE2]. Mintha bizony a zsidók tehetnének arról, hogy nem szerezhettek biztosítékot nyújtó ingatlanokat. A legkevésbé is nemes hangú leirat rosszalja, hogy az évi járulékot a pesti zsidó község csak addig akarja fizetni „als ihre Gemeinde in Pest bestehen wird" [NE3]. Nem, a zsidó fizessen akkor is, ha már nem fog létezni!

A pesti zsidók válasza méltóságosabb volt a brassói nemes szavainál. Nyomban összegyűjtöttek 4005 forintot, s azt átadták a múzeum céljaira. József nádor pedig 1810. július 2-án a városi tanács útján „különös tetszését" fejezte ki „a Pesten lakó zsidó kereskedőknek, kik hazafias buzgalmukban fellángolva a nemzeti múzeum felállítása iránt, ezen annyira üdvös intézet céljaira önkéntes hozzájárulásként 4005 forintot gyűjtöttek és fizettek le, s ezen annyira dicséretre méltó törekvésükkel a közjót előmozdították."[5]

A Magyar Nemzeti Múzeum javára tett ajánlatokat becikkelyező törvény, mely megörökíti azok nevét, kik az intézetet megajándékozták, a felajánlók között felemlíti „a pesti kebelbeli zsidók"-at (Pestienses judaei gremiales[LAT1]) 4005 forinttal. Megjegyzendő, hogy még egy zsidó község szerepel a megörökített nevek között: az óbudai zsidók községe (Vetero-Budensis judalica comnunitas[LAT2]) 2625 forinttal.[6]

A múzeum pártolói között később is gyakran látjuk a pesti zsidókat. 1846-ban József nádor hivatalviselésének 50 éves ünnepélyén a főherceg mellképét kristályba metszetik, és díszes keretben a múzeumnak ajándékozzák.[7] 1851-ben a múzeumban rendezett terménykiállítás költségeihez, 1852-ben I. Ferenc József király és Albrecht főherceg a múzeumi képcsarnok számára rendelt képeinek elkészíttetéséhez, 1856-ban a múzeum kertjének rendezéséhez járulnak pénzadománnyal. Midőn pedig 1866-ban a múzeum ismét megfesteti Ferenc József király képét, a hitközségi képviselőtestület

[4] 1827. évi XXXV. t.c.
[NE2] Nincs állandó lakóhelye (székhelye), nincsenek telkei
[NE3] Amíg a közösség Pesten fennáll
[5] Pesti hitk. levélt. u.o.
[LAT1] Pesti zsidók vezetősége
[LAT2] Óbudai zsidók közössége
[6] 1827. évi XXXV. tc. 2. §.
[7] József nádor és a pesti zsidóság. Egyenlőség 1915. évf. szept. 29. szám.

meghagyja az elöljáróságnak, a nemzeti vállalat létesítéséhez más hittestületek példája szerint a hitközség pénztárából járulhatni."[8]

A Nemzeti Múzeum mellett a magyar színészet volt a nemzeti művelődés terjesztője és a honi nyelv ápolója. Ezért az illetékes körök nagy szeretettel karolták fel a „magyar játékszín" ügyét, melynek pártolói között ismét ott találjuk a pesti zsidóságot. Zlinszky János Pest megyei főszolgabíró 1833. szeptember 16-án felszólít „minden renden levő hazafit" a játékszín előmozdítására, amellyel „nemcsak a hazai nyelvet segíti elő, hanem egyszersmind a közjót ápolja és a Haza szent oltárán temjénez."[9]

A főszolgabíró 1833. szeptember 22-én Ullmann Gábor hitközségi elnök útján külön is felszólítja a pesti zsidókat az adakozásra. A német nyelvű, hosszabb felszólítás többek között így szól „Már gyakrabban volt alkalma a pesti izraelita hitközségnek jó és a hazára üdvös érzületéről tudomást szereznem, amennyiben többek között nagyon soknál megfigyeltem, hogy méltó elnökük példáját követve, gyermekeiket teljesen magyar nevelésben részesítik, amiből az következne, hogy a magyar nyelv terjesztését valóban dicséretes módon óhajtják". Ezért bizalommal fordul a pesti zsidó községhez a magyar színészet támogatásáért. A község tagjai most kimutathatják, hogy a hazának méltó és hasznos polgárai, és hogy másokkal egyenlő jogokra érdemesek."

A felszólítás eredménnyel járt. Oesterreicher Dávid[DG1] és Pinkas Adolf választmányi tagok néhány hét leforgása alatt több, mint 700 forintot gyűjtöttek a színészet céljaira, és adtak át a főszolgabírónak.[10] Nem áll módunkban a pesti zsidók adományát összevetni mások adományával. De miként a múzeum részére felajánlott összeg, úgy ezen hazafias adomány sem maradhatott mások adománya mögött. Kitűnik ez Zlinszky főszolgabírónak a községhez 1836. február 4-én intézett következő szavaiból: „Csak nemrég volt örömöm ténylegesen meggyőződni ezen tisztelt község valóban hazafias felfogásáról a nemzeti intézmények és művelődés irányában."

Íme, a pesti zsidók már korán törekedtek a magyarosodásra, és a nemzeti eszmék szolgálatával előkészítették a polgári egyenjogúsítás talaját.

Megjelenés

Egyenlőség, 1918. július 13. 14-15.o.

[8] Pesti hitk. jegyzők. 1851. év 136. sz.; 1852. év 1191. sz.; 1856. év 1191. sz.; 1856. év 2697. sz. 1866. év 227. sz.
[9] Pesti hitk. levélt. Ir. 57.
[DG1] A név Öszterreicher alakban is előfordul Groszmannál, ez utóbbi forma gyakoribb. A névmutatóban ennek alapján szerepel.
[10] Pesti hitk. jegyzők. 1833. év 244 szám.

Pesti zsidó katonák 1848 előtt (1918)

I.

II. József császár volt az első uralkodó, ki a Habsburgok jogara alatt élő zsidókra kiterjesztette a hadkötelezettséget. Ha annak előtte akadtak is szórványosan zsidó katonák, általában pénzen válthatták és váltották is meg a fegyveres szolgálat kötelezettségét. A zsidókat ama tyúkoknak tekintették – mondja egy történetíró –, melyek aranytojásokat raknak, és a kormányok szívesen vették, hogy személyes katonai szolgálattétel helyett pénzt szolgáltattak be. József császár azonban, kinek a törökkel viselt háborújában sok katonára volt szüksége, fegyverbe szólította a zsidókat is. 1788. február 13-án elrendeli, hogy: „A zsidók a katonáskodásra alkalmasak lévén, eleinte legalább a szekerészeknél, később a tüzéreknél, mint ágyúszolgák (Stuckkriechte) alkalmazandók, mégpedig már a mostani háborúban."[1]

A magyarok nem nagy örömmel fogadták a császári rendeletet, mert szégyennek tartották magukra, hogy a zsidó velük együtt katonáskodjék. De a zsidók sem ujjongtak, nagyon a rendeletén; ők viszont a vallásosságot féltették, mert a katonának alig áll módjában betartani a szombati és étkezési törvényeket. Egyelőre azonban még nem jutott annyira a dolog, hogy akár a magyaroknak szégyenkezniük, akár pedig a zsidóknak a vallásosságot félteniük kellett volna. 1789 tavaszán ugyanis a magyar zsidók pénzen váltották meg a hadkötelezettséget, míg a császár röviddel 1790-ben bekövetkezett halála előtt eltörölte a zsidók katonáskodására vonatkozó rendeletét.[2]

II. Lipót (1790–1792) felmentette az egész monarchia, tehát Magyarország zsidóságát is a katonáskodás alól. Ferenc uralkodása alatt (1792–1835) a zsidók ismét fegyverbe szólíttatván, 1792-ben újból pénzért váltották meg a hadkötelezettséget, s a császár francia háborúihoz 1793-ban, valamint 1796-ban a legnagyobb áldozatkészséggel adtak pénzt. Az 1797. évi nemesi insurrectio[LAT1] támogatására 219 forintot adtak a pesti zsidók. Az 1799-ben és 1800-ban megjelent királyi rendeletek elvárják a zsidóktól, hogy önként állnak be katonának. A buzgó hatóságok azonban meg sem várták a zsidók önkéntes jelentkezését, hanem erőszakkal fogdosták őket össze, míg egy 1800. május 6-án kelt helytartósági rendelet azután megengedi, hogy a zsidók saját költségükön keresztény katonákat állíthatnak maguk helyett.[3] Ugyanazon évben a Pesten tolerált zsidók 214 forint és 30 krajcárt adtak hadi célokra; az insurrectiot szervező bizottság

[1] Wolf G.: Wie würden die Juden in Oesterreich militärpflichtig? A Szántó-féle Jahrbuch 1868. évf. 34. s köv. l.

[2] Löw L.: Geschichte der Judwn in Ungarn; a Busch-féle Jahrbuch 1846. évf. 96-98. l.; Reich J.: Beth-El, Koppel Theben.

[LAT1] Felkelés.

[3] Büchler S.: A magyar zsidók hadkötelezettsége, Egyenlőség 1896. évf. 26. és 27. szám.

nevében Boráros József városbíró[DG1] 1800. december 7-én köszönetét mond nekik az önkéntes és utánzásra méltó cselekedetért („für diese freywillige und nachahmungswürdige That“).[4]

Az önkéntes adományt – úgy látszik – a hatóságok csakhamar köteles hadiadónak tekintették, melyet a türelmi adó (taxa tolerantialis) mintájára insurrectios adó (taxa insurrectionalis) névvel illették, s mely az insurrectios pénztárba folyt be. Ezt azután, éppen mert adó volt, nem nagy buzgalommal fizették a zsidók.

Csak így érthetjük a pesti alispánnak 1803. július 3-án kelt leiratát; melyben figyelmezteti a pesti zsidókat, hogy „kegyelmetek mintegy félre tévén törvényes kötelességet, mindez ideig a reájok kiszabott multt 1800/1. esztendei Insurrectionalis Taxa fejében 125 forintokbul álló Restantiájokat megfizetni s megadni elmulasztotta.” A pesti „zsidó communitas” azonban nem akart sokáig adós maradni, s ugyanazon év szeptember 6-án megfizeti a 125 forint hátralékot a Pest megyei nemesi felkelők pénztárába.[5]

A „taxa insurrectionalis” névvel ezután már nem találkozunk, de azt igenis látjuk, hogy az önkéntes pénzadományok csak tovább is befolynak a zsidók részéről. A pesti „Stadt-Kammer-Amt”[NE1] 1804. április 9-én elismeri, hogy a helybeli tolerált zsidóktól az insurrectio céljaira önként felajánlott 150 forintot vett át. A pesti zsidók eredetileg 236 forint és 20 krajcárt ajánlottak fel, de miután a felajánlók egy része közben meghalt, egy másik része pedig a városból elköltözött, a még hiányzó 36 forint és 20 krajcár elengedtetett nekik.

A zsidók katonáskodása azonban nem merült ki pénzsegély nyújtásában, hanem – ha kezdetben szégyenkeztek is a magyarok azon, hogy zsidó ember velük együtt szolgálja a császárt, és ha a zsidók féltették is vallásosságukat a katonai szolgálattételtől – mégis akadtak ezen időben tényleges zsidó katonák. Eleinte idegenszerű volt a zsidó katonának az új környezet, az egyenruha viselése, a szakállnak eltávolítása. Ezért, ha szabadságra ment, levetette magáról az egyenruhát és más katonai jelvényeket, megnövesztette szakállát úgy, hogy senki sem sejtette benne a katonát. A helytartótanács attól tartott, hogy ezen szabadságos katonák, kik külsőleg semmiben sem különböztek a többi zsidóktól („die von der jüdischen Nation auf Urlaub ausgetretene Soldaten unter der Zeit ihres Urlaubs sich weder durch Waffen, noch durch andere militärische Zeichen von denen übrigen nicht unterscheiden” [NE2]) könnyen dezertálhatnának. Ezért 1805. március 12-én elrendeli, hogy a jövőben zsidó katonák csak a zsidó község szavatolása mellett kapjanak

---

[DG1] Helyesen: Boráros János

[4] A pesti hitközség levéltárának Kt. csoportja és a megfelelő jegyzőkönyvek, honnan jelen összeállítás adatai merítve vannak.

[5] Következő nyugta szól erről: „Proth. No. 214. Quietentia, Super Centum viginti quinque florenis per Communitatem Judiacam Pesth. ad: rationem Nobilis Turmae Insurgentium Inclyti Comitatus Pesthiensis ad Cassam Insurrectionalem eiusdem Inclyti Comitatus sub. Dato hodierno rite solutis. Si.gn. Pesthini, die 6. Sept. 803.”

[NE1] Városi pénztári hivatal

[NE2] A zsidó nemzet szabadságon lévő katonái szabadságuk ideje alatt nem különböztethetők meg a többiektől sem a fegyverek, sem más katonai jelek alapján.

szabadságot, s szabadságuk ideje alatt tilos nekik az egyenruhát levetniök („sich in jüdischen Tracht zu kleiden, die Haare wachsen zu lassen und einen Bart zu tragen."[NE3])

Az első pesti zsidó katonák közül négynek a nevét is ismerjük. Schlesinger Salamon és Robitschek 1807 februárjában rokkantakká váltak, s helyettük Mader Lipót és Schulz József vonulnak be. Midőn tehát 1807-ben az országgyűlés katonai segedelem gyanánt 12.000 újoncot ajánl meg a magyar ezredekhez és első ízben kimondja, hogy közéjük zsidókat is lehessen fölvenni és elfogadni[6], akkor a zsidók annyi ideje teljesítenek már tényleges katonai szolgálatot, hogy közülük egyik-másik rokkanttá is vált. Megjegyzendő, hogy az országgyűlés nem sorozás, hanem csak toborzás útján szavazta meg a 12.000 újoncot és nem mondja, hogy a zsidókat is be kell, hanem csak be lehet fogadni a hadseregbe. Nem is tudjuk, hogy a pesti zsidók közül akadt-e az ez évi toborzásnál katona?

A következő 1808. évben 20.000 újoncot ajánl meg az országgyűlés, és most már nem azt mondja, hogy a zsidókat be lehet fogadni a hadseregbe, hanem, hogy reájuk is vesse ki az illető törvényhatóság a jutalékot, azon község népességének arányában, melyhez tartoznak; a zsidó községek által a saját tagjaik közül előállított egyéneket az újoncok fölajánlott számába el kell fogadni.[7] Most tehát a zsidó községeknek megállapított számú katonákat kellett a maguk sorából előállítani. Hogy a pesti zsidókra hány katona jutott és kik voltak a katonák, arról nem találtunk feljegyzést. Egész Pest megye zsidósága 24 katonát állított ez évben.[8]

1813-ban a magyar önkéntesek sorából könnyű fegyverzetű lovasokat (velites) szerveztek. Szlavics Ferenc városi bíró augusztus 14-én elismeri, hogy szab. kir. Pest városa által önként felállított „velites"-hez a helybeli tolerált zsidóság ugyancsak önként állított hat embert, lóval és felszereléssel együtt. Ezen hat katona aligha volt zsidó, legalább nem történik erről említés. Éppúgy nem tudjuk, hogy zsidó volt-e az a 11 újonc, kiket a pesti tolerált zsidóság állított a helytartóságnak 1813. december 28-án kelt rendelete folytán. A pesti városkapitány 1814. október 24-én csupán annyit igazol, hogy a zsidók előbb 3, majd február 14-én újabb 3, másnap ismét 3, július 20-án 1 és augusztus 2-án is 1 embert, tehát összesen „für die Rechnung diser Stadt Eilff Mann als Recrouten richtig gestellt habe."[NE4] De lehet, hogy ezen 11 újonc zsidó vallású volt, miként az a 4 újonc is, kiket 1815-ben állítottak a pesti zsidók a Pest városára eső 110 ember sorába. A

[NE3] Zsidó ruhát viseljenek, hagyják megnöveszteni a hajukat és szakállt viseljenek.

[6] „ac ad horum numerum Judiaei etiam referantur et acceptentur" (1807. I. tc. 1. §.) (Az újoncok … nem fokozatosan, hanem egy és ugyanazon, lehetőleg legrövidebb, még pedig téli időben állíttassanak ki, s közéjök zsidókat is lehessen fölvenni és elfogadni.

[7] „Ut Judaei quoque habita ratione populationis loci, cujus partem constituunt, per concernentem jurisdictionem repartiendi, et medio communitatum judaicarum e usis statuendi, ad oblatum tvronum numerom recipiantur." (1808. VI. tc. 3. §.) Hogy a zsidókra is azon község népességének arányában, melynek részét teszik, vesse ki az illető törvényhatóság a jutalékot és a zsidó községek által a saját tagjaik közül előállított egyéneket az ujonczok fölajánlott számába el kell fogadni.

[8] Magyar Zsidó Szemle XI. évf., 504. l. (Kútfők)

[NE4] A törvény alapján ez a város tizenegy embert, mint újoncot valóban felállított

négy zsidó katona volt: a május 11-én állított Bekmann József, a május 17-én állított Fihbon Sámuel, a június 20-án állított Schwarcz Salamon és a július 10-én állított, Veszprém megyéből való Rothauser József.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1918. március 23. 24-25. o.

II.

1830-ban, midőn nem látszott kizárva egy újabb francia háború lehetősége, a magyar rendek „a magyar ezredekhez 48.000 újoncot, a királyi felség és a haza iránti hűségük és szeretetükből folyólag, önként és jóakarattal felajánlanak". 28.000 újonc mindjárt, a többi 20.000 az esetre tartozik bevonulni, ha a következő diéta előtt törne ki a háború. Míg azelőtt élethossziglan szolgált a katona, most csak 10 évre szavaztak meg őket, és kikötik, hogy a 10 év elteltével haladéktalanul, végleg elbocsáttassanak, hogy továbbá „a megajánlott újoncok sorába zsidók is vétessenek föl, kiknek számát a népesség aránya szerint az illető törvényhatóság határozza meg, s akik a zsidó községek útján egyedül nemzetükből lesznek kiállítandók és az illető törvényhatóság kebelében besorozandók."[9] Az országgyűlés által megszavazott, nyomban állitandó 28.000 újoncból Pest szab. kir. városra 178 ember jutott, s ennek 10 százalékát – 18 embert – a zsidóság volt köteles állítani, mégpedig a törvény szava szerint, egyedül nemzetükből.

A 18 ember állítása nagy terhet rótt a zsidó községre, mert bizony pénzzel kellett a „gyöngyéletre" édesgetni az embereket. A községnek pedig nem volt pénze és csak mérsékelt a jövedelme. Ezért – hivatkozva a húsbérlő társulattal 1828. április 13-án kötött szerződésre, mely szerint az esetleg felmerülő rendkívüli kiadásokat a társulat tartozik fedezni – felszólítja ezt az újoncozás költségeinek viselésére. A társulat 1831. január 10-én tartott ülésén elismeri a község kérelmének jogos voltát, s 3 tagja, mégpedig Löwy Hermann, Kadisch Joachim és Kassowitz Jakab Hirsch a község által kiküldött Breysach Izsák, Ullmann Gábor, Mandl Selig és Kohn Herman bizalmi férfiakkal együtt sorozó bizottsággá alakul.

A bizottság, mely a község és a bérlőtársulat részéről korlátlan felhatalmazást nyert a sorozás teljes elintézésére („permanente und authorisirte Recrutirungs Commission"), alig egy hónap leteltével, február 13-án jelentést tesz eljárásáról és beszámol működéséről. A 18 zsidó újonc, név szerint: Bamberger Károly, Berger Hermann, Blau Illés, Diamant Hermann, Freund Sámuel, Feigelstock Ignác, Grosshut Lipót, Goldberger Gottlieb, Kohn Náthán, Klein Fülöp, Löbl Mayer, Munk Márkus, Petschke Mózes, Steiner Lipót,

[9] „Ad horum numerum Judaei etiam, habita ratione populationis, per concernentem jurisdictionem repartiendi, et medio communitatem judaicarum unice de gente sua statuendi et in gremio respectivae jurisdictionis assentandi ad oblatum numerum tyronum recipintaur." (1830. VII. tc. 4. §.)

Schaltiel Izsák, Strom János, Wagner Márkus és Waitgner Bernát a legnagyobb rendben soroztatott és adatott át az illetékes hatóságnak, amint azt Eichholz János városkapitány 1831. február 9-én kelt igazolványa is elismeri.

A zsidó újoncok az ország különböző vidékéről jöttek Pestre, s útiköltségüket meg kellett teríteni; azonkívül fölpénzt (Handgeld) is kapott mindegyik. Az ezen célokra szükségelt 1992 forintot a bérlőtársulat adta. A sorozóbizottság egyrészt, hogy a besorozottakat a király és a haza iránti szolgálatra buzdítsa, másrészt pedig, hogy jövendő sorsukat megkönnyítse, méltányosnak tartotta, hogy rendesen és becsületesen végzett szolgálata után minden katona 50 forintot kapjon kézhez a község pénztárából, 1831. február 1-től számítandó hat százalékos kamattal együtt. A tőkét kamatostul csak a szolgálati idő letelte (kapituláció) után kapja meg a katona; másra át nem ruházhatja, senki sem örökölheti, s a katonai szolgálat idején bekövetkezendő halál esetén a községé marad.

A község gondoskodott róla, hogy a bevonult újoncok a közel beálló Peszách ünnepén ne legyenek kénytelenek nélkülözni a rituális élelmet, és ezért ennek előteremtésére 399 frt 51 krajcárt ad.

A pesti zsidó község által 1831-ben állított, és utóbb az Itáliában állomásozó 32. (Este főherceg) ezredbe beosztott 18 újonc közül a következőknek további sorsáról van tudomásunk.

Bamberger Károly 1831. február 1-én lépett katonai szolgálatba, és több mint 8 évi szolgálat után rokkant (Real-Invalid) lett s 1839. május 10-én elbocsátó levelet (Abschied) kapott; a község kiadta neki a részére biztosított tőkét kamataival együtt, 74 frt és 45 és fél krajcárt.

Berger Hermann és Wagner Márkus 1837-ben közös levelet írnak Pestre s elpanaszolják, hogy miután ezredükkel közel négy esztendeig vándoroltak egyik olasz városból a másikba, Mantuában telepedtek le. Az ottani levegő és víz azonban nem tesz jót nekik; lázas betegek, jó táplálékra szorulnak, s ezért pénzt kérnek a községtől.

Blau Éliás és Strom János az 1836. év folyamán Pestre helyeztetett át katonai szolgálatra.

Schaltiel Izsák 5 ½ évi szolgálat után ugyancsak 1836-ban bizonytalan időre szabadságot kapott; a község kiadta járandóságát; mivel Pesten kereskedéshez akar fogni.

Az önként jelentkezett Freund Sámuel kéri, hogy atyjának adjon a község kölcsön 100 forintot, melyet ez 10 egymás után következő pesti vásárkor törleszteni fog, kezesség gyanánt felajánlja a részére biztosított 50 forintot. Íme, a zsidó még nehéz katonasorban is családjáért dolgozik! Egyébként Bamberger Károly, Petschke Mózes és Wagner Márkus is sorozásuk után a részükre biztosított tőke tetemesebb részét szüleik számára kérik kiadni.

Sorozás után az állítólag pesti születésű Niks Löbl panasszal fordul a pesti községhez, hogy Sámson zsidó községe erőszakkal állította őt katonának; ha már szolgálni kell, inkább a pesti községért tenné ezt.

Az 1830. évi pozsonyi országgyűlés, mely a 28.000 újoncot megszavazta, szeptember 28-án ifjabb királlyá koronázta Ferdinánd trónörököst. Három nappal később, október 1-én 80 forintot küld a pesti zsidó község az ifjabb király nevét viselő pozsonyi 4. curassier ezredhez, hogy a koronázás emlékére osztassék fel ez összeg az ezred legénysége között. Október 8-án megköszöni az ezredparancsnok az adományt, és tudatja a községgel, hogy „Einem hohen General-Commando von dieser patriotischen Handlung die Anzeige erstattet worden ist."[NE5]

V. Ferdinánd uralkodása idejében letelt az 1830-ban megszavazott katonaság kapitulációja, mire az országgyűlés 1840-ben a magyar ezredekhez 38.000 újoncot ajánlott meg, s kimondotta: „ezen számba az izraeliták is kötelesek népességök arányához képest, egyedül önfelekezetükből újoncokat állítani; ugyanazért, miután az illető köztörvényhatóság a reájok eső számot népességök szerint kivetette, a sorshúzás alá tartozók összeírása a köztisztviselő közbejöttével teljesíttessék, a sorshúzás is annak jelenlétében vitessék véghez, és az ekképpen állított izraelita újoncok az illető törvényhatóságok kebelében soroztatván be (assentáltatván) az újoncok megajánlott számába betudassanak."[10]

Megjelenés:

Egyenlőség, 1918. április 6., 14. o.

III.

Az országgyűlés által megszavazott 38.000 újoncból Pest városára 240 ember esett. A hatóság megállapítása szerint most is, mint 1830-ban, ennek 10 százalékát, vagyis 24 embert a pesti zsidók voltak kötelesek állítani. A zsidó község most is, mint 10 év előtt, sorozóbizottságot küldött ki; ez 1841. január 28-án kinevezett 11 tagú bizottság – a törvény meghagyása szerint – városi tisztviselők jelenlétében tartotta meg a sorozást a február 10 és 27 közti napokban. Az önként jelentkezettek és a kisorsoltak közül a következő 24 újonc soroztatott be: Auerbach Vilmos, Baumgartner Antal, Deutsch Farkas, Ernst Zsigmond, Eliás Simon, Freund Bernát, Gärtner Bernát, Grün Ignác, Orosz Mátyás, Herzog Mór, Hochenberger Adolf, Klein Sámuel, Kiss Albert, Kraut Mihály, Krausz Jakab, Liebán Lipót, Mandl Sámuel, Milichner Kálmán, Neumann Mór, Riesner József, Schlesinger Ádám, Singer József, Wahl Bernát és Wittmann Ábrahám.

A sorozás a legnagyobb rendben folyt, s az illetékes hatóság teljes megelégedését fejezte ki az állított legénység minősége fölött. A sorozóbizottság a rá ruházott felhatalmazás folytán minden újoncnak fölpénzt adott, s szolgálati idejük leteltével

[NE5] Erről a hazafias cselekedetről értesítettek egy magas rangú főparancsnokságot.
[10] 1840. II. tc. 4.§. – 1836 óta a törvényhozás nyelve a magyar.

felveendő 100 forint tőkét hat százalékos kamatokkal együtt biztosított számukra.[11] A bizottság beszámol, hogy fölpénzre 741 forintot, az újoncok élelmezésére 267 forint és 37 krajcárt, a sorozásnál részt vett zsidó községi és városi tisztviselők díjazására 1071 forint és 18 krajcárt adott ki; az újoncoknak biztosított 100-100 forint tőkét a község pénztárába helyezte el. Reméli, hogy munkálkodásával meg lesz elégedve a község, már annál is inkább, mert – mondja a sorozó-bizottság – köztudomású, hogy más izraelita községek regrutáiknak a pestinél nagyobb összeget biztosítottak.

A sorozás befejeztét követő legközelebbi szombaton, március 6-án, ünnepélyes istentiszteletre gyűltek az újoncok, kikhez Schwab Löb főrabbi (Ortsrabbiner) buzdító. beszédet intézett („zu ihrem Berufe mittelst einer kräftigen Rede eingeweihet wurden"[NE6]). A katonák a községre mondott áldáskívánságok között március 8-án indultak Itáliába, beosztásuk helyére, hol a 32. gyalogezred teljesített szolgálatot.

Nagyon valószínű, hogy a sorozásoknál a zsidó ifjak nemcsak a hitközségnél jelentkeztek, hogy azok számlájára teljesítsenek katonai szolgálatot, hanem a törvényhatóságok sorozó bizottságai előtt is megjelentek. Egy feljegyzés szerint Arad megyében 500 zsidó ifjú jelentkezett katonának, sokkal többen, mint az ottani oláhok. És így feltehető, hogy a hitközségek által állított katonákon kívül is szolgáltak szép számban zsidó katonák.[12]

A pesti zsidó község által 1841-ben állított katonákról a következőket tudjuk: Auerbach Vilmos 4 évi, 6 havi és 5 napi szolgálat után rokkant (Real-Invalid) lett és obsitot kapott.

Baumgarten Antal, ki Veronában megbetegedett, 1848. júniusában lett rokkant és elbocsájtatott a hadsereg kötelékéből.

Ernst Zsigmond kissé kalandos egyén volt. A pesti rendőrség 1841. november 27-én megállapítja róla, hogy tulajdonképp Hirth Peszách a neve, s a Baranya megyei Dárdán született. Besorozása előtt 4 évig Pesten diákoskodott, s mivel tanulótársai előtt restellte, hogy szegény házaló zsidó fia, és hogy előkelő családoknál leckeórákhoz jusson azt állította magáról, hogy Párisban született és az Ernst Zsigmond álnevet vette fel. Latin és

[11] Minden besorozott katona következő szövégű kötelezvényt kapott a községtől: „Dem israelitischen Recruen N. N., welcher untern (dátum) für Rechnung der hiesigen israelitischen Gemeinde auf 10 Jahre Capitulationszeit, zum Militär assentirt wurde. Wird hiermit von Seite der besagten Gemeinde, ohne Einrechnung des ihm glieich jetzt ausgefolgten Handgeldes die Summe von Cf. 100, Ein Hundert Gulden Conv. Mze. ad Personam dergestallt zugesichert, dass ihm diese Betrag nach seiner Freilassung vom Militär insobald er seine gehörige Abschieds-Urkunde produciren wird. samt bis dahin anlaufenden 6%-gen Integessen, ausgefolgt werden wird." [Az izraelita újonc N. N., akit a helyi izraelita közösség számlájára 10 éves kapitulációs időszakra katonai szolgálat alá rendeltek (dátum). Az említett község ezennel biztosítja a neki most kifizetett készpénz figyelembevétele nélkül, 100 Cf. száz gulden Conv. Mze. (100 konvenciós forint érmében fizetve) ad Personam (személyét illető) összeget, oly módon, hogy ezt az összeget a hadseregből való elbocsátása után, amint a megfelelő búcsúlevelet bemutatja, az addig felhalmozódó 6%-os kamatokkal együtt, neki fogja kifizetni]

[NE6] Egy erőteljes beszéddel avatták fel őket a hivatásukhoz

[12] Allgem. Zeitung des Judenthums 1841. évi. 103 és 203 l.

francia nyelvórákat adott, és sikerült is neki a gróf Ráday-családnál instruktori alkalmazást nyerni. Ernst alias Hirth viszont 1847. április 4-én azt írja a pesti községhez intézett levelében, hogy Eszéken született, jelenleg 27 éves, önként jelentkezett katonai szolgálatra s – írja nagyzolva – gróf Radeczky Feldmarschall már 2 év előtt őrmesterré nevezte őt ki. Nagyúri protektora dacára az egész tisztikar üldözi őt zsidó volta miatt, s ezért kéri a községet, eszközöljön ki számára Pesten tölthető szabadságot.

Freund Bernát a Borsod megyei Sárban született cipész, ki 1841. február 16-án soroztatott be, azon év június 16-ári Veronából levelet ír a községhez. Április 25-én ért Itáliába, útközben sokat nélkülözött, főleg fehérneműben van hiánya, s ezért pénzt kér. 4 évi, 2 havi és 20 napi szolgálat után rokkant lett („als der Realinvalidät sich nähernd”[NE7]), s 1845. május 5-én megkapta obsitját. Freund, ki magyarul és németül beszélt, Itáliában töltött szolgálata alatt egy keveset olaszul is megtanult. Írni azonban csak héber betűkkel tudott, mint a községhez írt leveléből látjuk.

Gärtner Bernát Szentpéteren született. 1841. február 16-án lett katona s 1850-ben kapott obsitot.

Grün Ignác besorozása után megbetegedett, de azért bevonult ezredéhez Itáliába, míg 1 évi és 7 havi szolgálat után betegsége folytán elbocsátották a katonaságtól.

Orosz Mátyás újoncnál valami nincs rendben. 1841. március 17-én a balassagyarmati Steiner Simon nyilatkozatot ír alá, hogy az ott született törvényes fia Steiner Hermann, kit tévesen soroztak Orosz Mátyás néven, a pesti község részére teljesíthet katonai szolgálatot, és hogy a gyarmati község nem fogja őt reklamálni. Úgy látszik azonban, hogy a két újonc mégsem azonos egymással, hanem a besorozott Orosz Mátyás Steiner Hermannt ugratta be a maga helyébe. A katonaság nem károsult a csere által, mert a község beszolgáltatta a reá mért 24 embert.

Herzog Mórról csak annyit tudunk, hogy 1847-ben még szolgál.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1918. április 20, 11.o.

IV.

Klein Sámuel 1846. október 27-én héber betűs levélben Veronából tudatja a községgel, hogy tisztiszolga lett belőle és 10 forintra van szüksége, hogy polgári ruhát vásárolhasson magának.

Kraut Mihály 1809-ben született Pesten és már 32 éves nős ember volt, mikor 1841. február 20-án besorozták. A különben is beteges ember nem bírta a nehéz katonai

[NE7] Mint valódi fogyatékossághoz közelítő

életet, miért is 1843. november 11-én elbocsátották e hadseregből; helyette Astel Józsefet állította a község katonának.

Liebán Lipótnak pénzre van szüksége, 1843. január 6-án Veronából ír a községnek, hogy küldje el neki a részére biztosított tőke kamatait.

Mandl Sámuel 1841-től 1849 májusáig szolgál.

Schlesinger Ádám ifjúságát és egészségét vitte el a katonai élet. Stomfán született, 21 éves volt, mikor a 32. ezredhez vonult be, hol 9 évig, 7 hónapig szolgált. Szolgálat közben megbetegedett, 1850. július 31-én megkapta obsitját, október 21-én felvette a pesti községnél számára elhelyezett 100 forint tőkét és annak kamatait, hazament Stomfára, hol még azon év december 23-án meghalt.

Wahl Bernát, ki Spalatoban szolgál, eléri a legfelsőbb altiszti rangot, őrmester lett belőle. 1847. augusztusában segélyt kér a községtől, hogy legyen miből fedeznie „die mit der Feldwebel-Charge verbundenen Auslagen.[NE8]" Wahl a teljes 10 évi szolgálatnak eleget tett, és 1851-ben kapott obsitot.

Így állottak a pesti, valamint az ország többi zsidó községére aránylagos számbani kirótt katonák a császár zászlaja alatt. Az 1826-i országgyűléshez benyújtott petíciójukban joggal mondhatták el a magyar zsidók: „Mily sokáig hányták szemünkre, hogy a katonai. szolgálatra alkalmatlanok vagyunk. Az utolsó harminc esztendő azonban rácáfolt erre a felfogásra. A mi fiaink is bátran küzdöttek a haza hőslelkű harcosainak soraiban. Kérdezzék meg a borostyánnal koszorúzott hadvezéreket, vajon vádolhatók vagyunk-e gyávasággal, fegyelmezetlenséggel és a katonát megalázó egyéb hibával. A legügyesebb altisztek nagy tömege került ki miközülünk, és köztük sokat vitézségi érem ékesít. Egyikük kapitány rangra emelkedett. Hogy többen nem lettek tisztek, nem rajtuk, hanem a viszonyokon múlt."[13] Dubroviczky Simon Pest megye szabadelvű követe az országgyűlésnek 1840. március 9-én tartott kerületi ülésén, az egyenjogosító törvényjavaslat megindokolásánál meg is mondja, hogy melyek azok a „viszonyok", melyek miatt a zsidó katonákat nem léptetik elő tisztekké. Lehet a zsidó a legvitézebb katona, mégsem éri el a tiszti rangot csupán zsidó vallása miatt.[14] A pesti zsidó nagykereskedőknek nádorhoz 1846 november havában benyújtott folyamodványa, melyben a pesti polgárőrség közé leendő felvételüket kérik, némi túlzásokat tartalmaz, midőn így szól: „az izraeliták ‚Magyarországban minden időkben az ország katonái közé nemcsak mint közlegények fogadtattak el, hanem azok alkalmaztatásukhoz képest elő is mozdíttattak és Ő Császári Királyi Felségének Hadseregében az Ország Minden rangú és rendű polgáraival számtalanok becsületesen szolgáltak." Való tény, hogy becsületesen szolgáltak a zsidók a hadseregben, de nem „minden időkben", hanem akkor alig néhány évtizede és – az egyetlen kapitánnyá kinevezett Hönig Antalon kívül – csak altisztekké

[NE8] Az őrmesteri rangjával kapcsolatos költségek

[13] Büchler S.: A zsidók emancipátiójának története Magyarországon. Izr. Tanügyi Értesítő, 1918. évf. 1 szám.

[14] Groszmann Zs.: A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt. Budapest. 1916. 6. l.

„mozdíttattak" elő. Az 1841-ben besorozott katonák 10 évi kapitulációs ideje még nem telt le, midőn kitört a magyar szabadságharc. És akkor nem mérlegelték a zsidók, hogy a népesség arányához képest fogjanak fegyvert, hanem minden épkézláb magyar zsidó beállott honvédnek. A történészeknek eddig még nem sikerült az 1848–9-i szabadságharcban részt vett zsidó katonák számát pontosan megállapítani. De egy megközelítő számítás szerint az ország 10 millió lakója közül 300.000 volt a zsidó, tehát az összlakosságnak harmincadrésze: A honvédsereg létszáma 180.000 ember volt s köztük 20.000 a zsidó, tékát a hadsereg kilenced része, vagyis negyedfélszer több, mint aránylag a másfelekezetűek.[15]

Íme a magyar zsidóság honszeretetének egyik örökfényű bizonysága!

Megjelenés:

Egyenlőség, 1918. május 4., 14. o.

[15] Einhorn I.: Die Revolution und die Juden in Ungarn. Leipzig 1851. 116. l.; és Bernstein B.: A magyar szabadságharc és a zsidók. Budapest, 1898, 168. l.

Járvány idején (1918)

Történelmi visszaemlékezés

Az 1831. év a megpróbáltatásoknak volt szomorú ideje. Galícián keresztül hazánkba jött az ázsiai kolera, hogy itt tömegesen szedje áldozatait. „A dühöngő betegség nem kerülte el Pestet sem és leginkább ott fészkelte be magát, hol nagy volt a szegénység, hol zsúfoltak voltak a lakások. A túlnyomólag szegénysorsú zsidók a város akkori Terézia külkerületének szűk lakásaiban szorongtak. Rettenetes pusztítást vitt végbe soraikban is a kolera. Az Orczy-házban, hol főleg zsidók laktak és a hitközségnek két temploma meg hivatali helyisége volt, egy lakó kolerába esvén, néhány óra alatt 36 személy betegedett meg, kik közül 25-en meg is haltak.

A hatóságok megtettek minden óvintézkedést a járvány terjedésének meggátlására. Július 9-én szombaton a templomban egybegyült hívek előtt nyilvánosan kihirdették Eichholz városkapitány rendeletét, hogy a lakások tisztán tartandók és kifüstölendők. A városi hatóság elrendeli, hogy zsidó temetéseknél a gyászolók a halottat csak a vámhatárig kisérhetik, ott vissza kell fordulniok; a temetőbe csakis a halottöltöztetők és sírások mehetnek ki. (A zsidó temető akkor a Váci út mellett, a mai Lehel utcában volt.) A hitközség betiltotta a temetéseknél szokásos perselyezést, hogy ezzel is gátat vessen a fertőzés terjedésének. A járvány bénítólag hatott a mindennapi életre is. Sok család állt kenyér nélkül, jutott leírhatatlan nyomorba.

A pesti zsidó hitközség a megpróbáltatások ez idején feladatának magaslatán állott. Egy 16 tagú bizottságot küldött ki, hogy a hitközség tagjai között önkéntes adományokat gyűjtsön a nyomor enyhítésére; ha az összegyűlő pénz kevésnek bizonyulna, úgy a hitközség a maga pénztárából fog segélyt nyújtani. A bizottság azon tagjai, kik a gyűjtéssel nem voltak elfoglalva, minden délelőtt és délután a hitközség termében tartózkodtak, hogy a segélyre szorulók rendelkezésére álljanak. A hitközség ily módon nemcsak saját szegényeiről gondoskodott, hanem augusztus és szeptember havában még 82 kereset nélkül szűkölködő keresztény családot is ellátott, adván mindegyiknek teljes két hónapon át naponta 3 font kenyeret és 1 font jó marhahúst.

József nádor 1831. augusztus 4-én kelt köszönő leiratában azt írta, hogy Pest városának szomorú állapotán búslakodó kedélyét felvidította a zsidó községnek „nemesszívű és különösen utánzásra méltó eljárása, mellyel példát adott arra, hogy miképp kell valóban emberbaráti módon segíteni a megszorult polgártársakon.”

Nagy gondot okozott a hitközség vezetőségének, hogy az Orczy-házban is fellépett a járvány, minek folytán az ottlévő két templomot, az úgynevezett zsinagógát és kultusztemplomot úgymint a hitközségi tanácstermet be kellett csukni, mégpedig éppen

az őszi nagyünnepek idejére. A hitközségi tanácskozásokat az iskola épületében tartották meg, az istentiszteletek céljaira pedig két nagy termet béreltek. A zsinagóga látogatói 90 forintért megkapták a „Schwanen-Saal”-t[DG1], a kultusztemplom hívei pedig 60 forint bérösszegért a „Saal beym Griesbach”-ban[DG2] végezték ájtatoskodásukat. Az őszi ünnepek elmúltával véget ért a rettenetes járvány is, és már október 2-án megszokott templomaikban hálálkodhattak a hívek Istenhez, ki megszüntette a gyászos megpróbáltatást.

A hála-istentiszteleteken összegyűjtött adományokból 105 forint és 43 krajcárt a hitközség azon célból küldött a városi tanácshoz, hogy azt ossza szét a járványban elhaltak árvái közt. Mert a zsidó jótékonyság nem ismer különbséget ember és ember közt!

Megjelenés:

Egyenlőség, 1918. november 9. 14-15.o.

[DG1] Ez az Arany Hattyú vendéglő nagyterme lehetett, ami 200 fő befogadására volt alkalmas.
[DG2] Ez a régi Pest egyik táncterme volt.

Kohn Sámuel (1920)

1841–1920

A Mendelssohn utáni zsidóság a vallási élet tekintetében mind e mai napig háromféle irányban halad. Az egyik irány követői teljesen átadják magukat a környezet hatásának, olyannyira, hogy náluk már csak hajszálnyi vékonyságúvá nyűttek az egykor erős kötelékek, melyek őket a zsidó tudáshoz, a zsidó érzéshez, a zsidó élethez fűzik. A másik irány követői látva ezen nagy kilengést az ősi úttól, mintegy ellensúlyozásképpen az ellenkező szélsőségben keresnek menedéket, és teljesen elzárkózni iparkodnak még a természetes korszerűségtől és haladástól is. E két szélső irány között halad az egészséges konzervativizmus, melynek követői benső meggyőződésből csüngnek az ősi hitéleten, de nem zárkóznak el az élet által teremtett haladástól sem, jól tudva, hogy a természetes fejlődés törvényének alávetve magukat, annál életképesebbé teszik azt, mi nekik legszentebb: a vallást.

Ezen mérsékelten haladó, de éppoly joggal mérsékelten konzervatívnak is nevezhető irány egyik legkiválóbb tudományos képviselője volt Frankel Zakariás drezdai rabbi, ki az 1854-ben megnyílt boroszlói rabbiszemináriumot élére jutva, a középirány szellemében nevelt egész papi generációkat az összzsidóság számára. A kiváló férfiúnak egyik legjelesebb tanítványa, eszméinek megértője, lelkes felkarolója és terjesztője volt Kohn Sámuel főrabbi, a pesti izraelita hitközségnek 52 éven át lelkipásztora és tanítója.

Kohn Sámuel 1841. szeptember 21-én született Baján, hol első tudományos kiképzésben is részesült. Atyai részről Kohn Schwerin Götz bajai és Bács megyei főrabbinak, anyai részről Neuschloss Jakab (rabbi Jákob Vecs) dunaszerdahelyi rabbinak unokája lévén már családi tradíciói a zsidó tudomány felé terelték őt. Szülővárosa gymnasiumát látogatta, miközben Perles Baruch Áser ottani tudós dájján vezetése alatt a teológiai diszciplínákkal is behatóan foglalkozott. Rövid ideig, főleg anyai nagyatyja kívánságára, Hildesheimer Izrael kismartoni és Sommer Sámuel pápai jesibáját[DG1] látogatja, de tudásvágya egyik helyen sem talált kielégülést. Ezért 1858-ban felkeresi a boroszlói szemináriumot, melynek 8 éven át szorgalmas, komoly és jeles növendéke volt. 1865-ben elnyeri a boroszlói egyetemen a bölcsészetdoktori oklevelet, s már a következő évben, még pappá avatása előtt, meghívást nyer a 25 éves teológus a pesti hitközség rabbiszékébe.

1866 júniusában foglalta el Kohn Sámuel lelkészi hivatalát, melyet félszázadnál hosszabb időn át töltött be a teljes férfiú minden készségével. Úgy tanulta nagy tanítójától

[DG1] Jesiváját

Frankeltől, de maga is úgy érezte, hogy csak a mérsékelt középúton haladó zsidóság egyenes folytatása az ősi zsidóságnak, és ezen általa egyenesnek felismert útról soha le nem tért se jobbra, se balra.

Az 1868–9. évi zsidó kongresszuson csaptak össze az ellentétes felfogások, melyek közepette Kohn Sámuel mindkét szélsőségtől távol tudta magát tartani, s a bölcs mérsékletet képviselte. A Sulchan Áruch kérdése volt az ütköző pont, vagyis, hogy zsinatszerűleg kimondatik-e vagy sem, hogy a hitközség a Sulchan Áruchban kodifikált törvényeken alapul. Kohn Hirsch Márk óbudai rabbival egyesülve oly közvetítő indítványt tett, mely kimondja, hogy a hitközségek vallási és rituális intézményei mózesi-rabbinikus alapon állnak. Kohn egyenes felfogásából fakadt ez az indítvány, mely csak a tényleges állapotot tünteti fel, és mely indítvány, ha elfogadtatott volna, el lett volna kerülve a magyar zsidóság pártokra szakadása.

A kongresszus egyik legértékesebb alkotása az Országos Rabbiképző Intézet, melynek Kohn Sámuel volt referense, lelkes szószólója és egyik győzelemre vivője. Midőn 1877-ben az intézet megnyitásánál ünnepi beszédet tartott, eszméinek győzelmét látta, hogy immár egyengetve van az út, mely a vallási zavarokból a helyes célhoz vezeti a magyar zsidóságot. Büszkén tekintett mindenkor a boroszlói anyaintézet méltó leányára, a magyar zsidó főiskolára, melynek tanárai őszinte barátot, növendékei pedig szíves pártfogót találtak benne.

A higgadt, bölcs rabbi a megtestesült tapintatosság volt lelkészkedésének egész idején. Nem volt eruptív temperamentum, hiszen irányelve, a bölcs mérséklet az ő legsajátosabb természetének volt folyománya. Teljes összhangban működött különböző felfogású paptársaival, Meisel főrabbival, az ékesszavú tudós Kayserling rabbival, Brill rabbisági elnökkel, a nagy bölccsel, és a konzervatív irányú Pollák rabbival. Ezt az összhangos együttműködést semmi sem zavarta meg, midőn elhunyt paptársai helyébe a most működő pesti rabbiság tagjai kerültek. A pesti rabbiságnak általában, de nem utolsó sorban Kohn Sámuelnek érdeme, hogy soha diszharmónia nem támadt a főváros hitközségének egyházi és világi vezetői között, mely diszharmónia annyi hitközség békéjét dúlja fel. Kohn mindenkor lojálisan meghajlott a világi vezetőket megillető jogok előtt, és éppen ezért soha senki sem csorbította az ő papi jogait.

A higgadtság és bölcsesség szava hangzott el a szószéken is Kohn ajkairól. Szombati és ünnepi, valamint hazafias öröm- és gyászünnepek alkalmával tartott prédikációiban egyaránt kerülte a szóvirágos hatáskeresést, a múló értékű lelki emóciók előidézését; egyszerű szavakkal hirdetett egyszerű vallási, hazafias, erkölcsi és társadalmi igazságokat, melyekkel inkább az észre, mint az érzelemre akart hatni. Mint hitszónoknak külön érdeme, hogy ő volt a pesti szószék megmagyarosítója. A múlt század hatvanas éveinek végén és hetvenes éveinek elején nem csekély vállalkozás volt a Bach-korszakban németnek nevelt fővárosi zsidósághoz magyar egyházi beszédeket intézni, és csak a történelem tudja majd kellő mértékben méltányolni Kohn hazafias érdemeit, midőn minden nehézséget leküzdve, meghonosította templomunkban a magyar szót. Sok-sok

százra megy magyar templomi beszédeinek száma, és sok-sok ezerre tehetők esketési és temetési szertartásoknál tartott magyar nyelvű alkalmi beszédei. Megállapítható, hogy alkalmi beszédek felépítésében páratlan mester volt.

Kohn Sámuel magyarosító munkálkodása nem volt erőltetett tüntetés vagy látszat-hazafiaskodás, hanem őszintén átérzett kötelességtudatából fakadt. Ő még a magyar zsidóság jognélküliségének korában született, majd, mint fiatal pap átélte 1867-ben az egyenjogúsítás nagy lelki örömeit és csak hálatartozását akarta leróni a haza iránt, midőn minden erejével szolgálni iparkodott a magyarság kulturális megerősödését. Nem csak a pesti szószéket, hanem a pesti rabbihivatalt is megmagyarosította. E hivatalba nap-nap után jönnek-mennek a hívők tömegei, ügyes-bajos dolgaikkal felkeresve a papot. Kohn, a lelkész szeretetével és türelmével foglalkozott mindenkinek ügyével, minden esetről magyar nyelvű jegyzőkönyvet vett fel, mindenről magyar nyelvű bizonyítványt állított ki. Ifjabb éveiben a középiskolák felső osztályaiban hitoktatást is végezve, az elsők közé tartozott, kik egyrészt a zsidó vallástan számára kellő megbecsülést szereztek, másrészt a művelt zsidó ifjúságot a haza nyelvén oktatták vallásunk ősrégi igazságaira.

Kohn Sámuelt kutató természete és írói hajlama a zsidó tudomány művelői közé állította, hol csakhamar az elsők sorába került. Részben kéziratban maradt, részben folyóiratokban megjelent irodalmi szárnypróbálgatások után 1863-ban jelent meg első számottevő dolgozata a Frankel-féle Monatschriftban Der Prophet Elijah in der Legende címen. Ezután 3 úttörő műve jelent meg a szamaritán nyelvészet terén: De Pentateucho Samaritano (1865), Samaritanisdie Studien (1868) és Zur Sprache, Literatur und Dogmatik der Samaritaner (1875) Ezen művei folytán szaktekintélynek lett elismerve a szamaritánus irodalomban. Ezután munkaerejét a magyar zsidóság történetének megírására szenteli. Nagy, fáradságos és szorgalmas kutatásokat végez könyvtárakban, levéltárakban és mindenütt, hol csak némi adatot remél kitűzött céljának eléréséhez. „Mások, ha építeni akarnak, megkapják a kész téglát – szokta mondani –, nekem még előbb a téglát is magamnak kell összehordanom." Kutatásai közben a Magyar Nemzeti Múzeumban talált héber kéziratokat ismerteti (1877), majd a Magyarország történetét megvilágító héber kútforrásokat és adatokat teszi közzé (1881), míg ugyancsak a nemzeti múzeumban levő kézirat alapján 1878-ban megírja Mordechai ben Hillel 13. századbeli talmudi kodifikátor életét, irodalmi munkálkodását, és valóságos Zunz-szerű szorgalommal összeállítja mintegy 300 talmudtudós életrajzi adatait. Végül 1884-ben elkészült nagy művének első része „A zsidók története Magyarországon a legrégibb időktől a mohácsi vészig". A történész tárgyilagosságával megállapítja és kimutatja, hogy az ezeréves Magyarországon már a honfoglalás előtti időkben is éltek zsidók, és hogy a honfoglaló magyarok között zsidók is voltak. Az Árpád-házi királyok alatt keresztények és zsidók között barátságos viszony állott fenn, s csak a külföldi uralkodók hozták be a Magyarországon eladdig idegen türelmetlenséget. Kohn rengeteg anyagot gyűjtött nagy műve folytatásához, így része már a nyomda számára el is van készítve, csak a halál gátolta meg a mű befejezésében.

A zsidó irodalomnak magyar nyelven való terjesztésére megindult Magyar Zsidó Szemlének kezdettől fogva szorgalmas munkatársa volt, nemkülönben a hasonló célokat szolgáló Izr. Magyar Irodalmi Társulatnak is, melynek évkönyveiben több dolgozata jelent meg. Utolsó két nagyobb műve a M. Zs. Szemlében látott napvilágot. Az 1886–1888. évfolyamokban közzétette a szombatosokról írt beható tanulmányát, melyben bemutatja ezek 3 százados történetét, dogmatikáját és irodalmát, míg az 1898–9. évfolyamban Kohn Schwerin Götz életét írja meg.

Ezen utolsó dolgozatát, mely mint korrajz is értékes, az unoka kegyelete sugallta. Rajongva ír érdemes nagyatyjáról, a vérség kötelékének igaz szeretetével. A szeretet, mely őt nagyszülőihez, szülőihez fűzte, uralkodott családjában mindenkor. Boldog, harmonikus volt félévszázadnál hosszabb ideig tartott házassága, boldog, harmonikus volt családi élete, miként harmonikus és tökéletes volt közel nyolcévtizedes egész élete. Hosszabb gyengélkedés, de csak néhány napig tartó betegség után 1920. március 11-én szólította magához az Úr jámbor életű, hű szolgáját. Legyen emléke áldott!

Megjelenés:

Magyar-Zsidó Szemle 37. évf. 1920., 1-2. szám, 1-5. o.

A pesti kultusztemplom (1923)

A XIX. század elején Pest szab. kir. városa azon szokásjog alapján állott, mely a zsidókat kizárja az ingatlan szerzéséből. Ennek folytán az akkor még csak nemrégiben alakult pesti zsidó község bérelt helyiségben, mégpedig előbb egy Király utcai házban, utóbb az Orczy-házban volt kénytelen templomát fentartani. 1812-ben, majd 1825-ben, első rabbijának, Wahrmann Izraelnek idejében (mh. 1826. június 24.) kísérletet tett ugyan a pesti zsidóság, hogy temploma számára telket vásárolhasson, de ebbeli folyamodványát mindkét ízben visszautasították.

A hitközség Orczy-házi templomán kívül azon időben néhány magánjellegű egyleti templom is létezett. A műveltebb és vagyonos hitközségi tagoknál közkedvelt volt a „Cheszed Neurim" egylet által a Király utcai Wagner-házban 1828-ban bécsi mintára létesített kultusztemplom, melynek hitszónoka Bach József és kántora Denhof Ede az istentisztelet méltóságossá tették.

Az 1829. évben, midőn az Orczy-házi templom bérösszege tetemesen felemeltetett, a hitközség vezetősége ismét azon tervvel foglalkozik, hogy telket vásárol s rajta templomot épít. November 8-án meg is bízza Bauer Móric elöljárósági tagot, hogy a helytartósághoz benyújtandó kérvényt készítsen a templomépítés engedélye elnyeréséért. Egyelőre azonban be kellett érniük a pesti zsidóknak az Orczy-házi templom 1830. évben történt kibővítésével. De már 1833. június 9-én kénytelen az elöljáróság megállapítani, hogy a helyben lakó, valamint a Pestre bejáró idegen zsidók részére nagyon is kicsinynek bizonyul a kibővített templom. Ezért 1834. április 28-án kimondja, hogy a Cheszed Neurim egylet kultusztemplomát, mely közben ugyancsak az Orczy-házba helyeztetett át, hitközségi kezelésbe veszi. A határozat végrehajtása el-elhúzódik, s csak 1836. december 19-én – mely év elején Schwab Löb, a pestiek második főrabbija foglalta el papi székét – adja át az egylet templomát minden felszerelésével együtt a hitközségnek. Ily módon a pesti hitközség tulajdonába ment a kultusztemplom, a két évtizeddel később épült Dohány utcai templom közvetlen elődje.

A kultusztemplom célját világosan megállapítja azon kötelezettség, melyet a templom átvételénél a hitközség magára vállalt: „…die heilige und ewig, durch keinen Zeitwechsel aufzulösende Verpflichtung über sich nimmt, und auf jedwede Gemeinde zu übertragen sich verpflichtet, dass ein solcher Cultus-Tempel, wie derselbe gegenwartig hierorst nach dem Muster des Wiener israelit. Tempels, nämlich mit Kunstmassig gebildetem Choralgegesang und Kanzelreden in rein deutschem Idiom bestehet, für ewige Zeiten hierorst bestehen, durch keine wie immer Namen habende Corporität, durch keinen Zeit- und Umsteinden Wechsel abgeändert, vielweniger aufgelöst, sondern von den jeweiligen Gemeinde Vorstand immer derart auf rechterhalten werden müsse, dass der

hiesige Cultus-Tempel mit dem Wiener israelit Tempel immer gleichgestellt und gleichen Schrittes zu gehen habe."[NE1]

A „Cheszed Neurim" egylet templomának átvétele nem térítette el a hitközséget eredetileg kitűzött céljától: telket vásárolni s azon méltó templomot építeni. 1837. május 14-én Boskovitz Löb József, Öszterreicher Dávid, Löwy Hermann, Kadisch Joachim és Ullmann Gábor a hitközség nevében 47.000 pengő forintért (= 49.350 o. é.[DG1] frt.) és 40 darab aranyért 32 évre bérbe is veszi a báró Baldacci Antal és neje, báró Hunyadi Anna tulajdonában volt terézkülvárosi Dohány utca 376. számú telket. Egyben a helytartótanácsnál, József nádornál s V. Ferdinánd királynál kérelmezik, hogy iskola, templom és kórház céljaira a hitközség tulajdonába menjen át a telek. (A király csupán kórház építésére adott telekvásárlási engedélyt, melynek alapján 1841-ben megnyílt a Gyár utcai zsidó kórház.) A Baldacci telekkel egy tagozatban fekvő, Nessi Péter kéményseprőmester tulajdonát képező Síp utcai 386. számú telket is 32 évre bérbe veszi a hitközség 1841-ben, Öszterreicher Dávid, Löwy Hermann és Kern Salamon Enoch útján, 10.000 forintért, három ezüst húszast számítva egy forintba.

1842. május 12-én újból felségfolyamodvánnyal él a hitközség: az építkezések megkezdéséhez kér legfelsőbb engedélyt. Más szab. kir. városokban – fejti ki a felségfolyamodvány – mint Budán (Óbuda), Aradon, Szegeden, Szabadkán, Újvidéken, Nagyszombaton, sőt Bécs császári székvárosban is építhettek a zsidók templomot és iskolát. A pesti zsidók is meg vannak győződve, hogy ezúttal engedélyt kapnak az építésre, s ha lesz templomuk és iskolájuk, úgy az istentisztelet illő formáival az imádkozók vallásosságát és áhítatát csak fokozni fogja, míg az iskolaügy célszerű rendezése az ifjúság valláserkölcsi nevelését és kiművelését fogja elősegíteni. Templom és iskola úgy a hitközség tagjaira, valamint a másfelől nagy számban ideözönlő hittestvérekre jótékony hatást fog gyakorolni.

A felségfolyamodványra 1843. szeptember 5-én megérkezik a budai helyhatóság útján a válasz, mely szerint: „Cs. Kir. Felsége kegyelmesen megengedni méltóztatott, hogy ezen városbeli zsidó község a Terézia városban 376. és 386. számmal jelölt és mintegy 1500 négyszögölnyi kiterjedésű telket Synagoga és Oskola építés végett megvehesse és tulajdon neve alatt bírhassa, mindazon által olly világos feltétel alatt, hogy ezen két házhely csupán csak isteni tiszteletre és oskolai célra használtasson, az ott most már netalán létező vagy ezután építendő épületekben pedig semmi hasznot hajtó kereset

[NE1] "...magára veszi azt a szent és örök kötelezettséget, amelyet semmilyen időbeli változás nem oldhat fel, és vállalja, hogy azt bármelyik gyülekezetre átruházza, hogy olyan Cultus-Tempel, amilyen jelenleg ehelyütt a bécsi izraelita templom mintájára létezik, nevezetesen művészien megformált kórusénekléssel és tiszta német nyelvezetű szószéki beszédekkel, az örökkévalóságig ehelyütt fennálljon. Ezt semmiféle testületi szervezéssel, időbeli és helyváltoztatással nem szabad megváltoztatni, még kevésbé feloszlatni, hanem mindig úgy kell fenntartani az illető községi elöljáróságnak, hogy a helyi kultusztemplomot mindig egyenrangúvá kell tenni a bécsi izraelita templommal és azzal egy irányban kell haladni.

[DG1] Osztrák értékű

t. i. mesterség, korcsmáltatás, húsmérés, avagy kereskedés ne gyakoroltasson, ott bolt ne nyittasson", s hogy az ingatlan után járó rendes közadót fizesse meg a zsidó község.

A hitközség nevére való telekátírás azonban még mindig késett. A Baldacci házaspár egyik hitelezője, egy Hunyady bárónő ugyanis nagyobb követeléssel terhelte meg a telket, s csak egy évig tartó költséges pörösködés után, 1845. június 24-i törvényszéki határozat alapján rendelte el Pest város tanácsa a teleknek átírását. Néhány nap múlva, június 28-án Szepessy Ferenc polgármester és Feszl Ágoston aljegyző a szomszédok jelenlétében Öszterreicher Dávid és Stern József hitközségi elöljárókat, valamint Breisach Hermann árvaatyát s általuk az egész izraelita községet birtokba vezették. Az elöljáróság december 29-én örömmel állapítja meg, hogy a Baldacci és Nessi-féle telkek, mint szabad és tehermentes tulajdon a hitközség nevére írattak úgy, hogy az építkezés megkezdésének immár mi sem állja útját.

Még három évvel a telekátírást megelőzőleg, 1842 elején a hitközség világi vezetőiből, a főrabbiból és a két templom látógatóiból álló templomépítési vegyes bizottság küldetett ki az építés technikai és vallási kérdéseinek megvitatására és eldöntésére. A bizottság nagy buzgalommal fogott a reá bízott feladat megoldásához. Már az 1842. február 3-án Öszterreicher Dávid elnöklésével és Schwab Löb főrabbi jelenlétében megtartott első ülésén kész terv alakult ki. Két imaház volna egyszerre építendő: egy kultustemplom és egy régi rítusú zsinagóga, továbbá egy iskola, hitközségi székház rabbi és kántorlakással, végül egy rituális fürdő. Hild József építész bízandó meg az építéssel, melynek költsége nem lépheti túl a kölcsön útján megszerzendő 200.000 forintot. Ez volt az első felmerült terv, melyről az építési bizottság úgy képzelte, hogy ez minden jogos igénynek megfelel, s így még 1842 tavaszán megindulhat az építés. De a hitközség kebelében fennállott két párt – akkori elnevezéssel: zsinagóga és templompárt – kölcsönös féltékenykedése, az anyagiak elégtelensége, s nem utolsó sorban a változó politikai helyzet évekre kitolta az építés megkezdését.

A Löwy Hermann elnöklete alatt 1845. január 22-én újra megalakult építési bizottság az előző határozattal ellentétben kimondotta, hogy csak egy templom fog építtetni, s az építkezés költségeinek előteremtésére 2 ezer darab százforintos részvény kibocsáttatni; a templom jövedelméből a hitközség sorsolás útján 18 év alatt visszaváltja a részvényeket. Az építési bizottság több tanácskozásba bevonta Schwab Löb főrabbit, meg Oppenheim Simon[DG2] és Brill Azriél rabbit, hogy oly imarendet állapítsanak meg, mely mindkét templom látogatóit egyaránt kielégíti. A javaslatba hozott imarend szerint szombaton és ünnepnapokon a sacharisz[DG3] istentisztelet a zsinagóga rítusa, a muszaf[DG4] istentisztelet a kultusztemplom rítusa szerint lenne megtartandó.

[DG2] A nevének írása kérdéses, a források egyaránt említik Oppenheimer és Oppenheim formában. Mind a Magyar Zsidó Lexikon, mind a Jewish Encyclopedia Oppenheim névalakot használja.
[DG3] Lásd a szómagyarázatok között.
[DG4] Lásd a szómagyarázatok között.

E kiegyenlítő istentisztelet gondolata egyik pártnak sem tudta megnyerni tetszését, sőt a hitközség egységét és békéjét erősen veszélyeztette. Éppúgy nem talált tetszést a Kern Jakab és az utóbb kitért Kunewalder Jónás által több hívő nevében tett azon ajánlat sem, hogy méltó külsejű közös templom építtessék, melyben előbb a zsinagóga hívei végeznék az istentiszteletet a régi mód szerint, s ennek végeztével a kultusztemplom hívei részére korális, zenés istentisztelet tartassék. Ezért visszatértek az 1842. évi első tervhez, mely szerint két imaház építtetnék, mégpedig – Hildnek újabb terve szerint – a Dohány utcai fronton egy 22 öl hosszú és 12 öl széles kultusztemplom, a Síp utca felé pedig egy 16 öl hosszú és 10 öl széles zsinagóga, s kettejük között az iskola.

A kérdés ily módon való megoldása esetére Pollák Márkus választmányi tag, ki már 1839-ben nagyobb összegeket adott a pestlipótvárosi róm. kath. és a pesti evang. templom részére, 30.000 forintnyi alapítványt ígér az építés céljaira.

Ezután öt évig nyomát sem látjuk a templomépítés kérdése előbbre haladásának. Egy ízben, 1848 utolsó napján ugyan ismét bizottság küldetik ki a korális imaház istentiszteletének korszerű rendezésére, de a bizottság a közbejött politikai zavarok miatt – szabadságharc, abszolutizmus, purifikáció – hosszabb ideig nem működhetett. Csak 1850. október 27-én alakult meg az újabb építési bizottság, melynek elnöke Schwab Löb főrabbi, tagjai Bach József hitszónok, Oppenheim Simon az agg rabbisági ülnök, továbbá a rabbiságnak két új tagja: Brill Sámuel Löb, ki atyjától, Brill Azrieltől vette át a hivatalt és Wahrmann Juda, a néhai első főrabbi fia, végül még nyolc világi tag.

Ez újabb bizottság tanácskozásai alapján az elöljáróság 1850. december 15-én megállapítja, hogy ismét csak nem sikerült oly megoldási módot találni, mely minden igényt kielégítene. Leghelyesebb volna egyszerre zsinagógát is és templomot is építeni, de az erre szükséges anyagi eszközök nem állanak rendelkezésre. A régóta húzódó kérdés következőleg lenne megoldandó: 1. A kor követelményeinek, de főleg az ifjúság kívánalmainak megfelelőleg egy fényes kultusztemplom építtessék a telek Dohány utcai részében. 2. Minden lelkiismereti kényszer elkerülése okából kimondatik, hogy egy tágas zsinagóga tartandó fenn azok számára, kik a régi mód szerint való istentiszteletet kívánják. 3. A templomépítés költségei az imaszékek eladásából fedezendők; minden más felmerült terv – például részvények kibocsátása – kivihetetlen.

Az építési bizottság, melynek ez alkalommal Weisz M. A. volt elnöke, fel is szólította Hild József építészt, úgyszintén Feszl, Gerster és Kauser építésztársakat építési terv kidolgozására azon utasítással, hogy a templom a telek közepén épüljön, a Dohány utca felé irányuló főbejárattal. A Dohány és Síp utcai fronton háromemeletes bérházak építendők, s a Dohány utcai bérháznak oly nagy ívelésű legyen a kapuja, hogy azon át látható legyen a templom főfaszádja. A templom és a Síp utcai bérház között hitközségi székház és paplak építendő.

A régi zsinagóga hívei semmiképp sem tudtak belenyugodni ezen megoldási módba, mely fényes kultusztemplomot tervez, számukra azonban csak az eddigi zsinagóga fenntartását biztosítja. Az elöljáróság 1851. augusztus 6-i ülésén elkeseredéssel

állapítja meg, hogy bár már sok jegyzőkönyvet szerkesztettek és sok határozatot hoztak, az eredmény még mindig csak – semmi. A zsinagóga pártiak, kik a hitközség zömének vélik magukat, egy reájuk nézve méltányosabb határozatot követelnek. Ezért az elöljáróság – ki tudja már hányadik, de a zsinagóga híveinek kedvező – tervvel áll elő. Építtessék tehát a Dohány utcai telken zsinagóga, mégpedig az Orczy-házi zsinagóga terjedelmében és beosztása szerint. Egyidejűleg kultusztemplom is építtessék az ezen templomot kívánó hitközségi tagok számának megfelelő nagyságban.

A sok huzavona közben a régi kultusztemplom annyira elhanyagolódott, hogy sürgősen ki kellett tatarozni. Az átalakított kultusztemplomban Schwab főrabbi véleményezése folytán 1851 szukkosz ünnepe óta német egyházi énekek és orgona honosult meg. Papp György volt az első orgonista, ki meglehetősen gyenge művész lehetett, mert 1852-ben négyhavi fizetéselőleget kap zenei kiképeztetésére.

Egy év alatt a hitközség tagjaiban megváltozott a hangulat, mégpedig a kultusztemplom előnyére. 1853. január 2-án körlevélben kérdi az elöljáróság a zsinagóga imaszék-tulajdonosait, beleegyeznek-e abba, hogy imaszék-tulajdonjoguk a felépítendő kultusztemplomba irassék át? Az elöljáróság 1853. január 17-i határozatából kitűnik, hogy a beérkezett válaszok többsége a kultusztemplomnak kedvezett. Nevezett napon ugyanis az elöljáróság elhatározta – s ez volt immár az utolsó végleges határozat –, hogy csak egy imaházat, mégpedig kultusztemplomot építtet, mihez a helytartóság engedélye azonnal kikéretik. A Barnay Ignác titkár által készített s február 6-án benyújtott folyamodvány kifejti, hogy az évek óta húzódó templomépítés kérdése főleg azért nem volt megoldható, mert a hajthatatlan pártvezérek nem tudtak a felépítendő istenháza módjára nézve megegyezni. A régi zsinagóga látogatói most végre beleegyeztek abba, hogy kultusztemplom építtessék, kórusos, orgonás istentisztelettel, melynek liturgiájához tartozik a német nyelvű vallásos ének és prédikáció. Ennek ellenében a hitközség vezetősége kötelezi magát, a lelkiismereti szabadság elvénél fogva, hogy minden időkben fenn fog tartani egy régi berendezésű zsinagógát is a mostaninak nagyságában.

Háromnegyed év múlva, 1853 októberében a budai helytartóságnál érdeklődő Boskovitz J. L. elnök és Kassowitz J. H. arról értesülnek, hogy a folyamodványt onnan pártolólag terjesztették a cs. k. kultuszminisztériumhoz, s hogy a miniszter döntése kedvező lesz, miért is az imaszékek eladására megkezdhetik az aláírások gyűjtését. Heinzel katonai parancsnok és Protmann rendőrfőnök engedélyével Boskovitz elnök október 13-ra egybe is hívta az építési bizottságot, hogy az imaszékeladás kérdésével foglalkozzék. Az abszolutizmus kellős közepén voltunk akkor, s még ily természetű gyülekezéshez is rendőri engedély kellett. A minisztériumtól valóban még októberben megjött az építési engedély, mire november 20-án Herz Salamon, Gans Dávid, Fleischl Dávid, Engländer Hermann, Strasser Salamon és Munk Mór tagokból álló imaszék eladó bizottság küldetik ki. Egy imahely ára 200, 300, illetve 500 forint. Az előjegyzések gyors menetben folytak: 1854. január 8-ig 604 pár ülésre történt előjegyzés 184.200 forinttal.

Minden remény megvolt reá, hogy az építkezés megindulhat, s Hild József építész fel is szólíttatott, hogy az építési tervet és a költségvetést haladéktalanul nyújtsa be. Förster Lajos bécsi építész is jelentkezett az építésre, s 1854 februárjában kimerítő „pro memoria"-ban fejti ki építési terveit. Az építési bizottság Förster ajánlatát fogadja el, s bár Kassowitz J. H. június 11-én különvéleményt nyújt be az elöljárósághoz, melyben morális és technikai okokból Hild tervének elfogadása mellett érvel – Hild, ki az ország legjobb építésze, már tíz éve dolgozik a templom tervein, míg Förster Bécsben lakik, s azért nem is vezetheti személyesen az építkezést –, de miután három felkért bécsi építész június 23-án Förster tervét ajánlja elfogadásra, melyet a pesti városépítészeti bizottság is elfogadott, a hitközség őt bízza meg az építéssel.

Förster Lajos 1854 őszén kezdte meg az építkezést s következőket jelenti ki: „Ich bürge mit meiner Ehre und mit meinem Vermögen für die Solidität dieses Baues, so dass durch die Ausführung meines Planes der Tempel ein festes und unerschütterliches Gebaude werde, allen Wechselfüllen der Witterung Trotz biethe, und ohne Gott bewahre eintretender gewaltsamer Zerstörung auf lange Jahre hinaus seine Festigkeit behalte."[NE2]

Az építkezés nem folyt le minden zavaró jelenség nélkül. Majd az előirányzott 386.588 forint és 32 krajcár építési költség bizonyult kevésnek, úgyhogy a hitközség kénytelen volt újabb meg újabb kölcsönöket felvenni. Majd pedig az építési szűkebb bizottság (elnöke Weisz M. A., tagjai Brüll Ignác, Engländer Hermann, Eigner Simon, Munk Mór, Öszterreicher Dávid, Putschin S. Ignác és Spitzer Gerzon) és Förster építész között merültek fel nézeteltérések annyira, hogy az építész 1857 nyarán vissza is lépett a munkálatok vezetésétől. Azon túl Wechselmann Ignác építész, ki kezdettől fogva Förster helyettese volt, egyedül vezette az építkezést, egész a templomnak 1859-ben történt felavatásáig. Az orgona kérdése sem akart elcsendesedni. Még mindig voltak az orgonának ellenzői, mire az építési bizottság 1855 végén az üléstulajdonosok közt megejtett szavazással állapítja meg az orgona felállításának közkívánatát.

De kedves és jóleső jelenségek sem hiányoztak. Így például gróf Nádasdy Forray Júlia 1855. november 2-án vallásos érzéstől áthatott levél kíséretében 100 forintot, gróf Zichy Ferenc titkos tanácsos 100 forintot, jeszenicei Jankovich József udvari tanácsos 1855-ben 50 forintot küld a templomépítés céljaira. A zsidó hitű adakozók és hagyományozók élén állanak Pollák Márkus 3000 forinttal, Holitscher Farkas 2000 forinttal és Singer Gerzon 1000 forinttal. Putschin S. Ignác egy művészi kivitelű hatalmas előimádkozói pulpitust (sulchan) ajándékoz, mely szószékké alakítható át; Munk Mór remekművű örökmécsest adományoz, Weisz M. A. egy zöld színű, Goldberger Erzsébet egy vörös és Engländer Hermann egy fehér parocheszt készíttet, mindegyik gazdag

[NE2] Becsületemmel és tehetségemmel kezeskedem az épület stabilitásáért, hogy tervem megvalósításával a templom tartós és megrendíthetetlen építmény lesz, amely dacol az időjárás minden viszontagságával, és Isten ments, hogy erőszakos pusztulás következzen be, hosszú évekig megőrzi a szilárdságát.

aranyhímzésű bársonyból. Mások ezüst tóraszerelvényeket, a kohaniták áldásához szükséges ezüst mosdóedényeket, esküvői chuppát[DG5] adományoztak.

Kántort is keres a hitközség épülő temploma részére, s bár többek között Ketten S. párisi kántor is pályázott, egyelőre nem akadt megfelelő jelölt. Közben nagy gyász érte a hitközséget. Közszeretetben álló főrabbija Schwab Löb, ki úgy a zsinagóga, mint a templompárt feltétlen bizalmát bírta, 1857. április 3-án meghalt. A tiszteletére rendezett gyászistentiszteleten a Pesten átutazó Friedmann Mór bécsi kántor végezte a funkciót. Énekművészete annyira megnyerte a hívek tetszését, hogy 1858. január elsejei kezdettel kántorrá választották. Nehezebb volt megfelelő rabbit találni Schwab helyébe. Hosszabb tanácskozások, keresések és tárgyalások után – dr. Sachs Mihály berlini, dr. Schmiedl Abraham prossnitzi, utóbb bécsi rabbi neve is szóba került – dr. Meisel Farkas Alajos stettini rabbi választatott meg, s 1859. augusztus 13-án iktattatott méltóságába.

Közben teljesen elkészült a mór stílusú, kettős tornyú remek templom, mely úgy külső és belső szépségével, mint hatalmas méreteivel felülmúlt minden eddig létezett zsidó templomot. 1859. szeptember 6-án avatták egyházi, katonai és polgári hatóságok, valamint nagy sokadalom jelenlétében, fényes ünnepségek között. A zárkőben elhelyezett alapítási okmány büszkén állapítja meg az új templomról, hogy „wird von allen Sachkennern und von Besuchern aus allén Weltheilen als ein wahres Meisterwerk bewundert; als die seit Zerstörung des Tempels Salominis in israelitischen Gemeinden einzig dastehende Sinagoge, welche an Ausdehnung, an erhabener und grandioser Formen und Verhältnissen, an prachtvoller ausserer und innerer Ausstattung alles überstrahlt, was bisher in der ganzen Welt von israelitischen Gemeinden geleistet und errichtet worden ist."[NE3]

A budai hitközség áradozó szavakkal üdvözli a testvérhitközséget új templomához, s afölötti örömének ad kifejezést, hogy „die glänzenden Thürme dieses neuen Zions an uns Herüber lächeln."[NE4] Tewele Ferdinánd bécsi tanár ünnepi tableau készítésére ajánlkozik, mely a templomavatáson résztvevőket örökítené meg. Kaufmann József és Walter Ferenc a templom képével ellátott emlékérmet akar verni az avatás napjára. Kemp X. Ferenc a templom művészi berendezését írja meg. Héber és német dicshimnuszokat írnak a templomról Cohn Bistriz Mayer, Jeiteles Leó aradi reáliskolai tanár, a kitért Kohlmann J. Károly, Dax Adolf, Bauer M. L. tanító és Hamburger J.

A templomavatás magyarul is megszólaltatta a múzsát. Vereby Soma 20 strófás „Dal-emlény"-t ír, mely így végződik:

[DG5] Lásd a szómagyarázatok között.

[NE3] Minden szakértő és a világ minden részéből érkező látogató igazi mesterműként csodálja; mint az izraelita közösségek egyetlen zsinagógáját a salamoni templom lerombolása óta, amely méretben, fenséges és grandiózus formákban és arányokban, pompás külső és belső díszítésben felülmúl mindent, amit az izraelita közösségek az egész világon elértek és építettek.

[NE4] Az új Sion ragyogó tornyai mosolyognak ránk.

„Üdvözöllek a hit ünneppompájában
Tündöklő Szentegyház, Jehova szent háza!
Mindenkinek háza! Ájtatosságában
Fölszentel a nép legbuzgóbb imádsága,
Dávid hymnusából fon reád koszorút
Szent templom! te légy a menybe biztos út!”

Az avatásnál megnyilatkozott általános lelki izgalom is visszatükrözte a pesti kultusztemplom létesülésének történelmi jelentőségét. Az ország első hitközségében évtizedek óta húzódó kérdés nyert vele szerencsés megoldást. A „kultusztemplom” a 13 évvel később 1872-ben avatott Rombach utcai templommal együtt a pesti zsidóság összhangos egyetértésének monumentális hirdetője lett.

Források:

A pesti hitközség 1828–1859. évi jegyzőkönyvei.

A pesti hitközség levéltárának „Tp” jelzésű okiratai.

Reich J.: Beth-Él. I. 522. s köv.

Büchler S.: A zsidók története Budapesten, III. rész.

Vadász E.: A pesti zsidó templom első ötven éve.

Groszmann Zs.: A pesti zsinagóga.

Megjelenés:

Magyar Zsidó Szemle, 1923. 86-94. o.

A Pesti Izraelita Hitközség története (1925)

I.

Budapest főváros pesti oldalán már régen telepedtek le zsidók. Egy 1406-ből reánk maradt okmány „Saul de Pest judeus", a pesti Saul zsidóról szólván amellett tesz tanúságot, hogy több mint 500 év előtt laktak Pesten zsidók. A régészet tudósai azt is megállapították, hogy a török hódoltság idején a mai Lipótvárosban volt a pesti zsidó temető.

Később azonban a város tanácsa megakadályozta a zsidók itt lakását, úgyhogy 1773-ban arra hivatkozhat, hogy Pest szabad királyi városban nem laknak zsidók. De már egy évtizeddel utóbb, 1783-ban megjelent II. József császár rendelete, mely megnyitotta a szabad királyi városoknak és így Pestnek is kapuit a zsidók előtt. Elsősorban a szomszédos Óbudáról, majd az ország többi tájáról sorakoztak Pest zsidó lakói, kik 1800 körül több mint ezer lelket számláltak. Főleg kereskedelemmel foglalkoztak, s ezzel fellendítették az eladdig igénytelen kisvárost.

A letelepedési engedélyt követő évben, 1784-ben egy Király utcai ház szerény szobájában gyűltek egybe a pesti zsidók közös istentiszteletre. Tizenkét év múlva, 1796-ban már új imahelyiséget rendeztek be a még ma is fennálló Orczy-féle házban, melybe Wahrmann Izrael személyében rabbit választottak, kinek 1800-ban történt hatósági elismerésével indult meg a pesti hitközség élete.

Az 1800. évet kell tehát a pesti izr. hitközség keletkezesi évének tekintenünk, mert ámbár Pest szabad királyi város területén laktak már zsidók előbb is, sőt elég tekintélyes számban, mégis a hitközségi élet szervezettségének egész 1800-ig nem látjuk nyomát. Hitéleti tekintetben a pesti zsidók részére a jurisdictiot az óbudai hitközség rabbija gyakorolta, azok a választmányi tagok (Deputirte) pedig, akiket a pesti zsidóság élén látunk ez ideig szerepelni, nem hitközségi képviselők, hanem a zsidó vendéglő árendájának kezelésére a hatóság által kinevezett egyének.

A pesti zsidóság már 1799. év tavaszán megtette az első lépést az Óbudától való függetleníttetése érdekében, amennyiben Wahrmann Izraelt pesti rabbivá választotta meg, azonban Münz Mózes óbudai rabbi s az ő párthívei azon iparkodtak, hogy a pesti zsidóságot továbbra is az óbudai rabbi joghatósága alatt tarthassák. A pesti zsidóság 1800. évi március 31-én 7930. sz. a. folyamodást intézett a m. kir. helytartótanácshoz, amelyben tiltakozik Münz és társai törekvese ellen, amelyet teljesen alaptalannak nevez („prorsus infundatum") és Münznek azon óhaját, hogy mint „főrabbi" (protorabinus) joghatóságot gyakorolhasson a pesti zsidók felett is, „hiú önhittségnek" („vana hominis hujus arrogantia") bélyegez meg. A beadványra, melyet a pesti zsidók, már mint zsidó hitközség írtak alá („Communitas judaica Pestinentis"), a helytartótanács 1800. évi június hó 3-án

13511. sz. a. közli a király elhatározását, mely szerint Münz és társainak kérelme elutasíttatott és ilyképpen a pesti izraelita lakosság az óbudai hitközségtől függetleníttetett.

De ezen évtől kell számítanunk a pesti izraelita hitközség történetét azért is, mivel a megválasztott rabbi, Wahrmann Izrael, hivatalfoglalása után azonnal szervezetet alkotott a hitközség számára, melynek eredeti kéziratát hitközségünk levéltára őrzi. Ezen szervezeti szabályzat – kétségkívül hitközségünk első alapszabálya – a hitközség vezetését immár autonóm módon választandó három elöljáróra bízta, akik közül az egyik a szegényügyet, a másik a szertartások ügyét, a harmadik a hitközségi igazgatás ügyét vezette. Ezen alapszabályok értelmében még az 1800. év folyamán meg is történt a hitközség vezetőségének első autonóm megválasztatása.

A pesti zsidó hitközség tagjainak száma, annak megalakulása évében már meghaladta az ezret. Az 1799. évi december 2-án kelt conscriptio tanúsága szerint Pest szabad királyi város területen a tolerált zsidó családok száma 52 volt 310 lélekszámmal. A nem tolerált zsidó családok száma pedig 82 volt 765 lélekszámmal. Érdekes, hogy maga Wahrmann Izrael, a megválasztott rabbi nem tartozott a tolerált zsidók köze, hanem csupán időzési (commorans) engedéllyel bírt és a Terézia elővárosban lakott: „in suburbio Theresiana, habitat in domo sub Nro 333“.

A Pesti Izr. Hitközség tüneményes gyorsasággal haladt a fejlődés útján. Már úgyszólván létesülésekor praedesztinálva volt arra, hogy nemcsak a szorosan vett hitközséget magát, hanem a hazai zsidóság összességét érdeklő ügyekben ő legyen a zsidóság szószolója. Ama nagy számban létesült folyamodványokat (petitiók), melyekkel a hazai zsidók helyzetük szabályozásáért a királyhoz, a nádorhoz, az országgyűléshez stb. fordultak, majdnem kivétel nélkül a Pesti Izraelita Hitközség terjesztette elő, s a petíciókon a hitközség elöljárósága magát, mint a magyarországi zsidók képviselőjét jelöli meg. Ily módon a Pesti Izr. Hitközség elöljárósága kebeléből indultak ki mindama mozgalmak, amelyek a zsidók jogviszonyainak 1840-ben bekövetkezett szabályozását, a türelmi adónak 1846-ban történt eltörlését, a szegedi országgyűlésen hozott 1849. évi szabályozást, az 1867. évi emancipációt s az 1895. évi recepciót eredményezték.

Itt mindjárt megállapítjuk, hogy az első pesti rabbi magyar ember volt. Óbudán született 1755-ben s Bodrogkeresztúron lelkészkedett. Wahrmann rabbi valóságos áldása lett a rohamosan fejlődő, nagyra hivatott hitközségnek. Kezdeményezésére készült – miként láttuk – a hitközség első alapszabálya; fáradozása folytán vásárolt a hitközség temetőtelket, alapított 1805-ben kórházat s 1814-ben nyilvános elemi iskolát, mely csakhamar a legkiválóbb mintaiskolák köze tartozott; ő rendezte a hitoktatást és az ifjúsági istentiszteletet.

Lelkészkedése idejen a folyton növekvő hitközség nemcsak hitéleti intézményeiben gyarapodott, hanem a hazafias és polgári erények gyakorlásában is mindinkább előtérbe lépett. Midőn 1810-ben országos gyűjtés folyt a Magyar Nemzeti Múzeum létesítésére, a pesti zsidók 4005 forinttal járultak hozzá. Érdemes megemlíteni, hogy Pest és Buda kivételével, valamennyi szab. kir. város ennél kisebb összeget ajánlott

fel. József nádor különös tetszését fejezte ki „hogy a pesti zsidók hazafias buzgalmukban fellángolva, ezen annyira dicséretre méltó törekvésükkel a közjót elmozdították."

Az 1797 évi nemesi insurrectio céljaira, majd 1800-ban ugyancsak hadi célokra nagyobb összeggel járul a pesti zsidóság. Boráros József[DG1] városbíró köszönetet is mond nekik az „önkéntes és utánzásra méltó cselekedetért". Amellett több zsidó ifjú tényleges katonai szolgálatot teljesített, olyannyira, hogy 1807-ben már rokkant zsidó katonák is vannak.

Wahrmann rabbi, kinek áldásos működése oly helyes irányba terelte a fejlődő hitközséget, 1826-ban halt meg. Halála után 10 évig betöltetlen maradt a főrabbi széke. Ezen idő alatt Oppenheimer Simon (1751–1851), Brill Azriel (1778–1853) és Kunitzer Mózes (1774–1837) rabbitanácsosok voltak a hitközség lelki vezetői. Mindhárom rabbi, kik a zsidó tudomány és irodalom művelői voltak, nagy buzgalommal vezette a hitközséget, mely a vallási forrongások és kialakulások idejében is el tudta kerülni a szélsőségeket. A hagyományhű konservativek zsinagógája változatlanul állott fenn az Orczy-házban, de emellett a vallási formákban haladást kedvelők által létesített templomot is – az akkor úgynevezett kultustemplomot – szinten saját intézményei köze vette fel 1830-ban a hitközség. Ezen bölcs intézkedéssel biztosítva volt a hitközség belbékéje. Bach József (1784–1866) volt a kultustemplom hitszónoka, ki a középiskolákban vallástant is tanított. A király 1861-ben arany érdemkereszttel tüntette ki az érdemes hitszónokot.

A belső megerősödés e korszakában is tanújelét adta a pesti zsidóság nemes erényeinek. Midön az 1830–31. években dühöngő kolerajárvánnyal együtt beköszöntött az éhínség, a pesti hitközség saját szegényein kívül, két hónapon át, naponta 82 keresztény családot látott el élelemmel. József nádor különösen utánzásra méltó eljárásnak mondja a pesti zsidók e jótékonyságát „mellyel példát adtak arra, hogy miképp kell valóban emberbaráti módon segíteni a megszorult polgártársakon".

Ez időben a pesti zsidóság anyagi támogatásával hozzájárult a pesti (Kálvin téri) református templom felépítéséhez is, mit Török Pál lelkész emel ki dicsérőleg egyik egyházi beszédében. (Mindnyájan egy vagyunk. Pest, 1841.)

II.

Az eddigiek is igazolják, hogy a pesti hitközség már ezelőtt 100 évvel mily nemes értelemben vette működését, és mai nagy alapvonása, az ország érdekeinek szolgálása már akkor is vezető elve volt, és 1836 óta ez mind erősebben domborodik ki. Ugyanis tízéves interregnum után, 1836-ban új főrabbit választott a pesti zsidóság Schwab Löb prossnitzi rabbi személyében (1792–1857). A nagy egyházi tudással és páratlan szónoki készséggel megáldott, kivételes tehetségű új főrabbi, a régi zsinagógának és a kultustemplomnak is

[DG1] Helyesen: Boráros János (1756–1834). Boráros 1790 és 1807 között volt Pest főbírája.

egyaránt szeretett rabbija, s ezzel a hitközség egységességének megerősítője volt. Lelkészkedése idejében a pesti zsidó hitközség megkezdte nagyarányú fejlődését és tagjainak száma, műveltsége és anyagi helyzete folytán csakhamar az ország vezető hitközsége lett. Feladatuk magaslatán álló világi vezetők – mint Ullmann Gábor, Boskowitz Löb József, Kunewalder Jónás, Schossberger S. W. – és egyházi vezetők alatt megszilárdultak a pesti hitközség intézményei, zavartalan volt vallási élete, bölcs volt politikai magatartása és példátadó hazafias viselkedése.

A hazai zsidók, kik az összes közterheken kívül még a megalázó zsidóadó (türelmi taksa) terhet is viseltek, ezidőben ki voltak zárva minden polgári jog gyakorlásából. A XVIII. század vége óta többször sürgettek a királynál, nádornál, az országgyűléseknél jogállapotuk rendezését – eredményt csak nem tudtak elérni. Az 1839–1840. évi pozsonyi országgyűlésen a szabadelvű ellenzék volt többségben, mely jóindulattal viseltetett a zsidókérdés iránt. Ekkor Boskowitz Löb József[DG2], pesti hitközségi elöljáró kezdeményezésére és buzdítására, a hazai hitközségek bizottságot választottak és Schwab főrabbi által készített petíciót nyújtottak át az országgyűlésnek, melyben a polgárjog elnyerését kérik. A rendek készek is voltak a zsidó vallást a befogadott vallások közé iktatni és a zsidóknak teljes polgárjogot adni, de készségük hajótörést szenvedett a főrendek és Bécs ellenállásán. Az így keletkezett 1840. évi 29. törvény alig enyhitett a zsidók jognélküliségén.

A polgári jogok elnyerésének füstbe ment reményei nem kedvtelenítették el a pesti hitközséget. Nem nyerhetvén el a polgári jogokat legalább azt akarták elérni, hogy a megszégyenítő türelmi adó töröltessék el. Erős mozgalom indult meg tehát ez irányban a pesti hitközség részéről, melynek élén akkor a tekintélyes Kunewalder Jónás állott. A mozgalom eredményre vezetett. Többévi tanácskozás és instanciázás után végre V. Ferdinánd király, a zsidók által öt év alatt fizetendő egymillió forinton felüli váltságdíj ellenében 1846-ban eltörölte a türelmi adót. Az egész ország zsidóságáról vette le a szégyenfoltot a pesti hitközség buzgalma. És a hitközség haladt és fejlődött. És nemcsak a jogok kérelmezésében volt erős, hanem a honfiúi kötelességek teljesítéseben is jó példával járt elől. Schwab főrabbi 1840. április 19-én, Ferdinand király születése napján a szószéken buzdította híveit a magyarosodásra. „Minden erőnkkel törekednünk kell a magyar nyelv elsajátítására – szól a rabbi –, mert a magyar nyelv révén tehetjük magunkévá a magyar szellemet is."

A lelkes pap szavai termékeny talajra hullottak. Dr. Jakobovics Fülöp zsidó kórházi orvos vezetésével és a pesti hitközség támogatásával 1844-ben „Magyarító Egylet" alakult, mely magyar óvodát és iskolát tartott fenn, magyar hírlapokkal és könyvtárral ellátott olvasótermet rendezett be, magyar felolvasásokat tartott s nagy eredményeket ért

[DG2] Groszmann Zsigmond írásaiban gyakran fordított sorrendben szerepel a Löb József, illetve József Löb. A névmutatóban a Boskowitz József Löb (Löw) alakot szerepeltettük, mint gyakrabban előforduló verziót. Groszmann a családnevet is két módon írja: Boskovitz és Boskowitz. A névmutatóban az utóbbi szerepel. Más forrásokban József Halevi Boskovitz Löb alakban is előfordul.

el a pesti zsidó családok megmagyarosításában. A pesti példa hatott, s a hazai nyelv mind szélesebb rétegekben terjedt az egész ország zsidó lakosai közt. A zsidók e törekveseit Kossuth Lajos 1847-ben, az országgyűlés egyik ülésén ily szavakkal méltányolja: „Bár más ajkú népek is oly hajlamot tanúsítanának nemzetiségünk elmozdítása tekintetében, mint a zsidók."

A magyarosodással karöltve járt a zsidóknak ipari pályákon való elhelyezkedése, hogy ezzel is hasznos polgáraivá váljanak a hazának. A pesti hitközség támogatásával 1841-ben alakult Pesten „a nehéz kézműveket és földmívelést az izraeliták közt terjesztő egylet", a még ma is oly dicséretesen működő „Magyar Izr. Kézmű- és Földmívelési Egylet" előde. Az egylet tetemes pénzáldozattal rábírta a keresztény mestereket, hogy tartsanak zsidó tanoncokat és a kiképzett iparosokat mesterségük megkezdéséhez segélyben részesítette.

Így köszöntött be az 1848. év március 15-e, a szabadság nagy napja. A proklamált 12 pont közül a negyedik minden vallás egyenlőséget követeli. A nemzetőrség másnap már kötelekébe fogadja a zsidókat is, kiknek Táncsics Mihály lett vezetőjük. De csakhamar felülkerekedett a német nyelvű nyárspolgárok zsidógyűlölete, és erős zsidóellenes tüntetés után kénytelenek voltak a pesti zsidók a nemzetőrségből kilépni.

Jött azonban a nagy szabadságharc, melyet két irányból támadó ellenség – a bécsi hatalom és a nemzetiségek – ellen kellett a magyarnak megvívnia. És akkor a magyar zsidó elfelejtett minden bántalmat: seregestől vonult a honvédzászlók alá, és vagyonát és életét és vérét tette le a haza oltárára. Egykorú statisztika szerint, bár Magyarország összlakosságának csak harmincadresze volt zsidó, a honvédhadseregnek mégis kilenced része állott zsidó katonákból.

S mialatt a zsidó ifjak a harcterén küzdöttek, a hitközségek vagyonukkal szolgálták a haza védelemének szent ügyét. A pesti hitközség járt elől nemes példával. Mindjárt a szabadságharc legelején templomi ezüst kegyszereit ajándékozza a kincstárnak; kamat nélküli nagyobb kölcsönt nyújt; hadi célokra gyűjtést rendez tagjai között; felszereli az önkéntes zsidó katonákat; élelmiszert, ruhaneműt juttat a honvédségnek. És hogy minél többet nyújthasson a hazának: hivatalnokainak egy részét elbocsájtja, a megmaradottak fizetését lecsökkenti, iskoláját szűk keretek közé szorítja, mert a haza mindenek előtt.

Közben a fővárost megszálló osztrák seregek kíméletlenül zsarolják a pesti zsidókat. Előbb türelmi adóhátralék címen hajtanak be rajtuk százezer osztrák forintot meghaladó összeget, majd meg 40.000 forintnyi váltságdíjat fizettetnek a pesti hitközséggel, mert két pesti zsidót azon értek, hogy hadianyagot szállítanak a magyar hadseregnek.

Midön azután a szabadságharc gyászos véget ért s a legyőzött Magyarország az „osztrák összbirodalom"-hoz csatoltatott, a magyar zsidók tetemes hadisarcra ítéltettek „mert – Windischgraetz szavaival élve – érzelmeik és gonosz cselekvésmódjuk által elmozdították az ottani forradalmat, mely az ő közreműködésük nélkül sohasem nyerhetett volna olyan kiterjedést".

Schwab főrabbi meg külön is meglakolt. A haza függetlenségének ünnepen, 1849. május 27-en, istentiszteletet rendezett a pesti hitközség, melyen a főrabbi hazafias beszédet tartott. E beszédéért az osztrák haditörvényszék elítélte és hat hétig fogva tartotta az Újépületben.

III.

A szabadságharc leverésével a hazával együtt merhetetlenül sokat vesztettek a magyar zsidó hitközségek is. Az ország legnagyobb zsidó hitközségének, a pestinek elöljárósága 1849. március 25-i ülésén szomorúan állapítja meg, hogy „az éveken át gyűjtött vagyon teljesen el van emésztve, a jövedelem megszűnt, és már nincs messze a pillanat, amidőn a község minden jóléti és közművelődési intézménye kénytelen lesz hirtelen abbahagyni jótékony és üdvös működését és semmi kötelezettségének nem tud majd eleget tenni, szóval: elébe megy a teljes feloszlásnak".

Az anyagilag megbénított hitközségekben szünetelt minden alkotmányos élet. A hitközségek nem választottak többé elöljárókat, hanem a hatóság nevezte ki őket. 1850. január 2-án egy városi tanácsnok megjelent a pesti hitközség tanácstermében és ott közölte azoknak nevet, kiket a városi tanács nevezett ki hitközségi elöljárókká és a választmány tagjaivá.

Ha a politikai elnyomatás nem is akart enyhülni, de lassanként enyhült a gazdasági depresszió. Vasutak és országutak kiépítése és az Ausztriával való szabadforgalom által az ország gazdasági életében nyugalmasabb állapotok következtek. A zsidók is folytathatták ipari és kereskedelmi munkálkodásukat ott, hol a háború megzavarta őket. A pesti zsidó kézműves egylet 1850-ben újból megkezdi munkáját, és Kern Jakab elnöklete alatt (mh. 1864) áldásosan működve nagyban előmozdítja a zsidó iparosok törekveseit. A Posner Károly Lajos által 1854-ben alapított papírgyár, Feiwel Lipót lakatosműhelye és Streliczky fényképészete országosan elismertté tették a pesti zsidó iparosokat, kik méltó helyet foglaltak el a jó hírű pesti zsidó kereskedők mellett.

Amidőn pedig a pesti zsidók zavartalanul dolgozhattak, akkor csakhamar helyreállították a hitközség pénzügyi egyensúlyát is olyannyira, hogy a régi intézmények kiépítéséhez és újak megteremtéséhez foghattak. A háború alatt megcsonkított fiúiskolát kiegészítették, leányiskolát alapítottak, a hivatalnokok részére nyugdíjintézetet létesítettek. Emellett az egyre gyarapodó hitközség a főváros, sőt az egész ország majdnem minden közjótékonysági és közművelődési munkájában tetemes anyagi hozzájárulással vesz részt. Városi kórház, evangélikus fiúiskola, katolikus templom, vízkárosultak, tűzkárosultak: mind támogatóra találnak a pesti zsidó hitközségben.

De mindenek közül magasan kiemelkedik a hatalmas Dohány utcai templom felépítése. A hitközségnek az Orczy-házban két temploma volt: a zsinagóga és a kultustemplom. A két hitközségi imaházon kívül néhány évig egy reformtemplom is

létezett Pesten, a Király utcai Valero-házban. A templomot „a pesti izraeliták reform társulata" 1848-ban rendezte be a német reformimaházak mintájára. Einhorn Ignác (a későbbi Horn Ede államtitkár 1825–1875) volt a reformtársulat papja, ki a szabadságharcban, mint tábori lelkész prédikált Klapka zsidó honvédeinek, majd a szabadságharc leveretése után emigrált a hazából. Utóda a pesti reformhitközség papi hivatalában a Németországból meghívott Einhorn David lett. A reformtörekvéseknek azonban nem volt talaja a tradicionális alapon álló pesti zsidóknál, úgyhogy már 1852-ben feloszlott a reformhitközség és bezárult temploma, mire ismét csak a két hitközségi templom állott fenn.

A hívek folyton növekvő száma folytán már régen szükségessé vált egy nagyszabású, már külső hatásaiban is méltó templom. Ennek első nehézsége abban állott, hogy a zsidóknak meg templomépítés céljára sem volt telekszerzési joguk. Ezirányú többszöri felségfolyamodványuk nem vezetett eredményre, s csak az 1839–40. évi országgyűlés után vehetett a pesti hitközség telket a Dohány és Síp utca szögletében. Midőn már megvolt a telek és biztosítva voltak az építés költségei, újabb nehézség állott elő: milyen legyen a templom rítusa? A hívek egy része a régi zsinagóga rítusát, másik része a kultustemplom imarendjét akarta az új templomban meghonosítani. Hosszú évekre terjedő tanácskozások után végre sikerült abban megállapodni, hogy az új templom istentisztelete a kultustemplom rítusát követi, míg a régi zsinagóga látogatói belátható időn belül szinten kapnak megfelelő új templomot.

Így épült fel 1859-ben Förster Lajos becsi építesz tervei alapján és Wechselmann Ignác pesti zsidó építész vezetésével a mór stílusú, kettős tornyú, monumentális templom, mely nemcsak a főváros egyik legdíszesebb középülete, hanem a kontinens egyik legnagyobb zsidó temploma is.

Közben azonban súlyos csapás érte a hitközséget. Közszeretetben álló főrabbija, Schwab Löb, ki az egész hitközség osztatlan bizalmát bírta és ki rabbitanácsosaival, Wahrmann Juda rabbival (1792–1868) és Brill Sámuel Löb rabbival (1814–1897) bölcs egyetértésben vezette hitközséget, 1857. április 3-án meghalt. Az emlékére tartott gyász-istentiszteleten Friedmann Mór bécsi kántor (1826–1891) végezte a funkciót, ki énekművészetével annyira megnyerte a hívek tetszését, hogy nyomban megválasztották az új templom főkántorává.

IV.

Állott a fényes templom, melyre oly méltán voltak büszkék a pesti zsidók, volt már jeles művész kántora; de ki lesz rabbija, ki tudja betölteni Schwabnak helyét? Hosszabb tanácskozások, keresések és tárgyalások után – Sachs Mihály berlini, Schmiedl Abraham bécsi, sőt Hirsch Samson Rafael rabbi neve is szóba került – dr. Meisel Farkas Alajos stettini rabbi választatott meg s iktattatott 1859. augusztus 13-án méltóságába. A

csehországi Roth-Jamnitzban 1815-ben született Meisel, az ékesszólás aranyszájú mestere, fáradhatatlan tetterővel jött pesti hívei körebe. Hetilapot indított „Carmel" címen, hogy ezzel is ápolja a hitközség különböző vallási felfogású hívei közt a békét. Szorgalmazza a hitközségi iskola kibővítését és rábírja a szülőket, hogy az akkor divatba jött Skót Misszió Iskola helyett ide járassák gyermekeiket. Ellenőrzi a középiskolai vallásoktatást és megállapítja a Talmud-Tóra iskolát, melyben ő maga is tanít. Kísérletet tesz a leányavatás intézményével, megteremti a népkonyhát, részt vesz az Orsz. Izr. Tanítóegyesület létesítésében, az aggokháza és a nőegylet megteremtésében. A zsidó fegyencek részére istentiszteletet tart és gondoskodik a közkorházak zsidó betegeinek rituális élelmezéséről. A nagybuzgalmú pap, kinek alig akadt párja a jótevésben, nyolcévi működés után 1867. november 30-án, egy szombati prédikációja végeztével rosszul lett s aznap este meg is halt.

De a nagy gyász nem állhatta útját a hitközségi nagy munkának. A pesti hitközség felújítja az „Izraelita Magyar Egylet"-et, melynek dr. Rózsay József, dr. Pollák Henrik (1821–1894) és dr. Mezei Mór voltak az irányítói. A pesti hitközség, melynek dr. Hirschler Ignác (1823–1891), a tekintélyes és nagy befolyású tudós szemorvos, utóbb a kongresszus elnöke és az első zsidó főrend állott élén, elhatározta, hogy iskoláiban ezentúl magyar lesz a tannyelv, templomaiban a héber imákon kívül csak magyar nyelvű imákat szabad mondani, és hogy rabbit választanak, ki magyar nyelven hirdeti a vallás tanait. Magyar egyházi énekeket íratott Tatay Adolffal, melyek Friedmann főkántor megzenésítésében részben még ma is bennfoglaltatnak a Dohány utcai templom liturgiájában.

Magyar hitszónokot 1866-ban választott a pesti zsidóság dr. Kohn Sámuel rabbi személyében (1841–1920), 1866. június 2-án hangzott el a pesti főtemplomban az első magyar szónoklat, mely azt fejtegeti, hogy Izrael megszűnt nemzet lenni, de mint vallás, örökké fog élni.

Nagy feladatok előtt állott a magyar és benne a pesti zsidóság, mely azon időkben bizonyos ideális – lázas életet élt. Az abszolutizmust követő nemzeti újjáéledés, az alkotmány visszaállítása, I. Ferencz József király megkoronázása, a zsidók polgári egyenjogúsítása és az egyetemes zsidó kongresszus: mind megannyi jelentős esemény, melyek gyors egymásutánban követték egymást.

Az alkotmány visszaállításának nagy nemzeti jelentőségét, majd a koronázás fölötti örömet hálaadó istentiszteleteken ünnepelte a pesti hitközség, mely elragadtatással és büszkeséggel hallgatta a templomában már meghonosult magyar szót. A pesti zsidók öröme teljes volt, midőn a király a koronázás után kegyesen fogadta az üdvözlők sorában a hitközség hódoló küldöttségét.

Az eseményekben gazdag 1867. év a magyar zsidóság örömét is meghozta a polgári egyenjogúsítás (emancipáció) törvénybe iktatása által. Hosszú évtizedekre visszanyúló küzdelmek befejezését jelentette az emancipáció, melyet a pesti hitközség 1868. január 12-én tartott fényes istentisztelet keretében ünnepelt meg.

Az öröm ünnepeit a komoly munka napjai váltották fel az 1868. november 14-én Pesten megnyílt és 1869. február 23-ig napolt országos zsidó kongresszussal. Régi kívánalmak megvalósítására vállalkozott az egyetemes gyűlés: a vallási kérdések teljes kikapcsolása mellett egységes egyházközigazgatási szabályzatot teremteni az enélkül szűkölködő magyar zsidóság számára. A kongresszus – sajnos – a kitűzött célt el nem érte, sőt a hazai zsidóságnak három pártra szakadására vezetett. Annak kigondolói, Eötvös József kultuszminiszter és bizalmas tanácsadója Hirschler Ignác feltétlenül jót akartak alkotni, és bizonyos, hogy ha a kongresszusnak úgy haladó, mint konzervatív oldalán meg lett volna az a jóakaró megértés, melyet a pesti zsidóság fejezett ki képviselői – elsősorban dr. Kohn Sámuel és Brill S. L. rabbik, valamint Barnay Ignác érdemes titkára útján –, úgy a kongresszus semmi esetre sem szülte volna a hazai zsidóság részekre bomlását.

V.

A kongresszus által felvert hullámok csillapultával a pesti hitközségre a békés fejlődés évtizedei következtek. Ebben részese volt annak az általános nyugalmas fejlődésnek, melynek áldását az egész ország élvezte a kiegyezést követő u. n. liberális érában. Ez évtizedek sem voltak mentesek zökkenésektől. Az 1873. évnek veszélyei, mint a tőzsde- és kereskedelmi válság, rossz aratás és kolerajárvány nagyon is megéreztették súlyukat a pesti zsidósággal. Majd a nyolcvanas évek elején erős antiszemita mozgolódás kellemetlenkedett a hazai zsidóságnak, mely a tiszaeszlári vérváddal jutott tetőpontjára. A pesti hitközség csak akkor lépett fel a középkori barbár rágalom ellen, midőn egy magyar képviselő „tudományosan" akarta bebizonyítani, hogy a zsidók rituális célra használnak keresztény vért. Erre már a pesti hitközség rabbisága útján, mely a rabbiképző tanári karával egyesült, 1884 október 22-én valóban tudományos módon megcáfolta a képviselőnek, Zimándy Ignácnak állításait.

Ily zökkenéstől eltekintve, békés zavartalanságban élhetett a pesti zsidóság polgári és vallási kötelességeinek, kiváló világi és egyházi férfiak vezetése mellett.

Rabbisága, melybe a nagybölcseségű Brill Sámuel Löb, a két világhírű történész és hitszónok Kohn Sámuel és Kayserling Mayer (1829–1905) és az őszinte jámborságú Pollák Lajos (1822–1905) tartozott, összhangos működése által minden időkre nevezetessé teszi a pesti zsidóság történetének ezen klasszikus periódusát.

Elöljárósága, melynek élén Lányi Jakab (mh. 1879), Neuwelt Ármin (mh. 1888), Wahrmann Mór (mh. 1892), Kohner Zsigmond (mh. 1908), Weinmann Fülöp (mh. 1911), Adler Lajos állott, valóságos statusférfiaknak volt gyülekezete.

Tisztikara, melyet Barnay Ignác, a világhírű nagy Goldziher Ignác (mh. 1922), Weiszburg Gyula (mh. 1919) vezetett, a kötelességteljesítés mintaképe volt. Tantestülete, melyet egy Szántó Eleázár (mh. 1893) és Halász Nátán (mh. 1910) irányított, a magyar tanítók kiválóságai közé tartozott.

Ily erők egyesülése és a hívek áldozatkészsége a hitközségben oly intézményeket teremtett, melyek világhírűvé tették azt. Alig múlik el év, mely ne hozna magával valami újabb istentiszteleti, szociális vagy közművelődési intézményt. Ezeknek élén áll a Wagner bécsi építész által tervezett és 1872-ben avatott Rombach utcai fényes zsinagóga. A nemes mór stílusban épült, nyolcszög alakú remek zsinagóga a Dohány utcai templomnak méltó párja, mely arról tesz tanúságot, hogy a pesti hitközségben a konzervatív vallási felfogás méltó helyet foglal el. A hitközség harmadik monumentális temploma, a Baumhorn Lipót zsidó vallású fővárosi műépítész tervei szerint felépült angyalföldi templom 1909-ben adatott át szent hivatásának.

A templomok mellett a tudomány és jótékonyság csarnokai épülnek egymás után. Tágas iskola épül 1868-ban a Dohány utcai templom udvarán, mely az elemi és polgári leányiskolának most is otthonul szolgál, míg az elemi és polgári fiúiskola az 1896-ban elkészült hatalmas tanházban helyezkedett el. A fiárvaház első otthona, mely szegénysorsú árvafiúknak ellátást és valláserkölcsös nevelést ad, 1869-ben nyílik meg. Az első otthon csakhamar kicsinynek bizonyult és ezért egy évtized múlva, 1881-ben az Andrássy úton s 1900-ban a Fasorban épít a pesti zsidó jótékonyság kényelmes otthont az árva fiúk számára. Hasonló szeretettel karolta fel a hitközség kebelében fennálló nőegylet az árva leányokat. Már 1867-ben épült a mostani Damjanich utcában az első leányárvaház, melyet Erzsébet királyné is kitüntetett látogatásával. A Jókai utcában épült pompás épületben nyert újabb hajlékot a leányárvaház, melynek testvérintézete, a félig elárvult leányok menhelye is ugyanabban az épületben van.

A Gyár utcában József nádor jelenlétében 1841-ben megnyílt zsidó kórház megfelelő volt a maga korában. Mai szemmel nézve, szinte hihetetlennek tartjuk, hogy csak a hetvenes évek elején vezették be a kórházba a víz- és gázvezetéket. Az 1889-ben megnyílt új kórházról azonban – melynek bejáró betegei közül több mint 60% nem zsidó vallású – modern szemmértékkel mérve is elismerik annak európai színvonalát. A hitközség másik nagy kórháza az 1897-ben megnyílt „Bródy Adél Gyermekkórház", melyet Bródy Zsigmond főrendi házi tag létesített elhunyt felesége nevének megörökítésére. Ugyancsak elhunyt felesége nevének megörökítésére építette 1910-ben báró Weiss Manfréd a „Weiss Alice Gyermekágyas Otthon"-t, szegény szülő nők részére, valláskülönbség nélkül. Egy évvel később 1911-ben épült Lajta Béla tervei szerint a tiszta magyar motívumú és Telcs Ede nagyszerű Mózes relief szobrával díszített „Szeretetház", melyben a Chevra Kadisa gondoskodik a gyógyíthatatlan betegekről. E hatalmas kórházak mérhetetlen jót gyakorolnak a főváros minden felekezetű betegeivel. A Chevra Kadisa, a hitközségnek e legkiemelkedőbb egyesülete már 1869-ben létesített „Aggokháza" néven otthont elaggott tagjai számára, kik 1874-ben, majd utóbb 1893-ban kaptak újabb hajlékot. Ugyancsak a Chevra Kadisa épített művészi kivitelű szertartási csarnokokat a kerepesi és a rákoskeresztúri temetők bejáratánál.

Két országos hírű gyógypedagógiai intézet is a pesti hitközség kezelésében áll. Egyik a Fochs Antal (mh. 1874) támogatásával 1878-ban elkészült „Izr. Siketnémák Országos Intézete", másik a Wechselmann Ignác (mh. 1903) hagyományából 1908-ban

megnyílt „Lovag Wechselmann Ignác és neje Neuschloss Zsófia Vakok Intézete". Mindkét intézet valláskülönbség nélkül veszi fel növendékeit.

A pesti hitközség támogatásával működő egyesületek közül megemlítendők a következők:

Az 1842-ben alapított „Magyar Izr. Kézmű- és Földmívelési Egylet" mely évtizedeken át nevelte ipari pályákra a zsidó ifjakat, míg az 1910 évben létesített kertészképző telep által lehetővé vált eredeti feladatának minden irányú megoldása. – Eötvös József emlékére 1871-ben alapított „Orsz. Magyar Izr. Ösztöndíjegylet", mely szegény izr. vallású magyar tanulóknak tanulmányi ösztöndíjakat adományoz. – Az 1894-ben keletkezett „Izr. Magyar Irodalmi Társulat", mely a régi Magyarító Egylet nyomdokaiban jár. – A millenniumi évben létesített „Orsz. Magyar Izr. Közalap" szegény magyar zsidó hitközségek támogatására, egyben hódolásul az ezeréves haza előtt. – A közkórházakban ápolt zsidó betegeknek rituális élelmezésére 1901-ben megalakított „Áhávász Réim Felebaráti Szeretet Egylet". – Az 1909-ben létesített és mind nagyobb arányúvá fejlődött „Orsz. Magyar Izr. Közművelődési Egyesület", melynek nagyszabású programja felkarol minden magyar zsidó kulturális törekvést. – Az ugyancsak 1909-ben megalakult „Izr. Szünidei Gyermektelep Egyesület", mely a fővárosi szegény zsidó iskolásgyermekeket szünidei nyaraltatásban részesíti. – Az 1910-ben létrehívott „Orsz. Izr. Patronage Egyesület", mely a gondozás nélkül álló zsidó gyermekeket és fiatalkorúakat veszi gondozásba. – Mindmegannyi tanújele annak, hogy a pesti izraelita hitközség és annak tagjai mily nemes irányban munkálkodnak a béke zavartalan éveiben.

Az állandóan növekedő hitközség kiterjedt administrativ teendőit eleinte az Orczy-házban lévő hivatal helyiségeiben bonyolították le. Az 1859-ben épült Dohány utcai templom szárnyépülete adott utóbb hajlékot a hitközség hivatalainak, míg végül 1891-ben felépült a Síp utcai hitközségi székház, ahonnan ez idő szerint is nyer irányítást a közel 250.000 lelket számláló hitközség minden hitéleti, kulturális és szociális ügye.

A nemesen munkálkodó zsidóságot egy tudat állandóan feszélyezte. Maga, mint polgár, az 1867. évi emancipatiós törvény által élvezte az egyenjogúságot, vallása azonban nem volt egyenjogú más vallásokkal. Oly megalázása volt ez a magyar zsidóságnak, melyre semmi okot nem szolgáltatott. A pesti zsidó fiatalság, melynek Vázsonyi Vilmos állott élére és Szabolcsi Miksa állott támogatására, 1891-ben heves mozgalmat indított a receptió, a vallási egyenjogúság kivívására. Hosszú volt a küzdelem, de eredményre vezetett. 1895. november 2-án életbe lépett a 42. törvénycikk, mely a zsidó vallást más vallásokkal egyenjogúvá tette a hazában.

Az 1896. évi millenniumi ünnepségeknél már az egyenjogúsított zsidó felekezet vett részt az ezeréves haza örömében. De nemcsak a haza örömében, hanem bánatában, küzdelmeiben és fáradalmaiban is hűségesen kivette részét a magyar zsidóság. A magyar zsidók, kik a béke éveiben éltek a hazáért, a reánk szakadt nagy világháborúban meg is tudtak halni a hazáért.

És a nagy világháború véres napjaiban, az 1915. évben alakult meg a „Magyar Zsidók Egyesülete”, melynek elnökei dr. Adler Illés főrabbi és dr. Lederer Sándor voltak. Ezen egyesület kiadta a jelszót: „Vissza a zsidósághoz”, és ezen jelszó alatt indult meg a vallásosság mélyítésének és a hithűség szilárdításának ama hatalmas munkája, amely dr. Lederer Sándor nevével kapcsolatos. De ennek leírása már beletartozik a jelenbe és nem képezi ezen krónika tárgyát.

Források:

A pesti izr. hitközség jegyzőkönyvei és levéltári iratai.

Kohn: A zsidók története Magyarországon.

Reich: Beth-Él.

Büchler: A. zsidók története Budapesten.

Bernstein: A magyar szabadságharc és a zsidók.

Groszmann: A magyar zsidók a XIX. század közepén.

Megjelenés:

A Pesti Izr. Hitközség fennállása l25-dik évfordulójának és a magyar izraeliták vallási receptiója 30-dik évfordulójának megünneplése. A Pesti Izr. Hitközség, 1925. 39-54.o.

Gróf Széchenyi István ismeretlen levele a pesti hitközséghez (1925)

A nemzeti kultúra három hatalmas pillérét rakta le a magyar nép a múlt század első tizedeiben, a Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Színház és a Tudományos Akadémia megteremtésével. A pesti zsidóság, mely teljesen beleilleszkedett a magyarságba, számottevő részt vett mindhárom kultúrintézmény létrehozásában.

A Nemzeti Múzeum részére 1810-ben tartott országos gyűjtésnél az akkor még alig megalakult pesti hitközség egyike volt a legbőkezűbb adakozóknak, s neve meg is van örökítve az 1827. évi 85. törvényben. Ugyancsak az adakozók első sorában áll a pesti hitközség 1836-ban, midőn a magyar színészet istápolójára tartottak országos gyűjtést, miként azt hivatalos személyek elismerő levelei ki is emelik.

Lelkes támogatója volt a hitközség a Széchenyi által életre hívott Tudományos Akadémiának. Már 1841-ben gyűjtött tagjai között az Akadémia és egy felállítandó Corvinus Mátyás szobor céljaira; a gyűjtés eredménye ismeretlen előttünk.

Önmagához és az Akadémiához méltó adomány volt az a numizmatikai gyűjtemény, melyet József nádor félszázados jubileumára, 1810-ben vásárolt és adott át az Akadémiának a pesti hitközség. A tudós társaság megalapítója, a nagy Széchenyi következő levélben köszöni meg a hitközség nagyszerű adományát:

„Tisztelt Község!

A Magyar Nemzeti Académia hivatalos tudósításából értettem, miszerint a tisztelt hitközség egy tartalmas és sok becses és ritka darabokban gazdag pénzgyűjteményt szerezvén, azt a nevezett nemzeti intézetnek olly óhajtással ajánlotta fel, miszerint az dicső nevű József főherczeg-nádor félszázadot hivatalviselésének emlékezetére József-nádor-pénzgyűjtemény czim alatt őriztessék.

Fogadja el a tisztelt hitközség e hazafiúi lelkű ajánlatáért az académiának az enyémmel egybe kapcsolt legszívesb köszönetét; s viszonzásul szolgáljon azon minden jó lélek előtt drága önérzet, melyet táplálhat kebelében. Az, ki a haza díszlését a maga részéről is elősegítette: mit Uraságtok az említett gyűjteménynek nemzetivé felajánlása által szinte tettek, miután az már most közhasznúvá lévén, a történelemtudomány terjedésére s megalapítására némi hatással minden esetre leszen.

Fogadja a tisztelt hitközség ezen különös tekintet kinyilatkoztatását mellyel vagyok Uraságtoknak.

Pesten, június 11. 1847

szolgálatra kész lekötelezettjük

Gr. Széchenyi István."

A kitüntető levél a hitközség elöljáróságának 1847. június 20-i ülésén bemutatásra került, ott „örömmel olvastatván, a közgyűlésen közölni és a levéltárba letétetni rendeltetik". Midőn 1860-ban országos gyűjtést rendeztek az Akadémia palotájának felépítésére, a hitközség elöljárósága köriratban és Meisel főrabbi a szószékről buzdította a híveket a nemes adakozásra. 1528 forint – az akkori viszonyoknak megfelelő nagy összeg – gyűlt egybe, melyet Tóth Lőrinc akadémiai pénztárnok nyugtat. Míg a palota 1866 őszén történt avatási ünnepélyére Ziltz Mór hitoktató írt lendületes héber ódát „Kaul Zimroh"[HEB1] címen, mely az avatáson kiosztásra került, és melyért Arany János intézett elismerő levelet a hitközséghez.

A felépült palotában oly zsidó vallású magyar tudósok is foglaltak helyet, kik exponált állásban voltak és vannak a pesti hitközségnél, mint Hirschler Ignác hitközségi elnök, Goldziher Ignác hitközségi titkár, Munkácsi Bernát hitközségi tanfelügyelő.

Zsidó mecénása is akadt mindig az Akadémiának, mint a nagyszerű Bródy Zsigmond és a szerény Halmos Izor.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1925. november 7., 1. o.

[HEB1] Énekhang

Peszách a nagy árvíz évében (1925)

Az ifjú zsidó pesti község 1838-ban javában készülődött Peszách ünnepét megülni, midőn a tavasz váratlanul meleg napsugarai nagy riadalmat okoztak. Az olvadástól megáradt Duna március közepén kilépett medréből és nagy pusztításokat végzett Pest városában. Az alacsonyabb fekvésű utcákba behatolt víz mindenfelé rombolt és pusztított. A hömpölygő víztömeg sok zsidó családot is kiüldözött hajlékából és juttatott koldusbotra. Az első rémületben sokan a szomszédos Palotára menekültek, míg mások kenyér nélkül, hajléktalanul bolyongtak. A bősz elem Bauer Lipótot is elsodorta, feleségét özveggyé, 3 gyermekét árvává tette.

A váratlan csapás Pest minden felekezetű lakosát együvé terelte. Zsidó és keresztény károsullak a vízártól érintetlenül maradt evangélikus templomba menekültek, ahol Lang Mihály lelkész nyújtott oltalmat a szerencsétleneknek. Bach József, a pesti zsidó hitszónok így festi le e képet: „Különös látványt nyújtott Pesten a lutheránus templom, melynek kapui megnyíltak a szerencsétlen hajléktalanok előtt. Sok zsidó keresett a keresztény templomban menedéket s hangos áhítattal végezték ott imájukat."

Minden felekezetű károsultak között, a nyomor pillanatnyi enyhítésére kenyeret és pénzt osztott szét a zsidó hitközség. Megható a péceli zsidók viselkedése, kik a szerencsétlenség hírére egy kocsi kenyeret hoztak Pestre.

Veszélyben forgott a hitközség két temploma és kórháza is, melyek – nem lévén akkor a zsidóknak birtokszerzési joga – bérházakban voltak elhelyezve. Az Orczy-házban volt a két imaház: a zsinagóga és a kultusztemplom, s miután attól kellett tartani, hogy azok falai nem tudnak majd ellentállni a víz árjának, elővigyázatból a hitközségi elöljáróság március 22-én bezáratta a templomokat. Ebbe azonban semmiképp sem tudott belenyugodni Schwab Löb főrabbi. Küszöbön állott Peszách ünnepe, s a hívek nem maradhattak istentisztelet nélkül. Kérésére a terézvárosi épületeket felülvizsgáló bizottság, melynek Vojdicsek József tanácsnok volt az elnöke, a két templomot sürgősen megvizsgálta. A bizottság azokat rendben találta, március végén újból kinyíltak kapui, s a Peszách ünnep istentiszteletei meg voltak mentve.

Több baj volt a kórházzal, mely Csintalan Ignác pesti polgár házában volt elhelyezve. Félő volt, hogy a különben is megrongálódott ház a víz árjától összeomlik. A betegeket ideiglenesen a zsidó iskolába vitték, majd Stáhly professzor közbenjárására egyik közkórházban helyezlek el őket, míg élelmezésükről a hitközség gondoskodott. Csintalan úr házát a hitközség pénzén kijavította, s nyár közepén a betegek visszakerültek oda. De már csak rövid ideig maradt ott a kitűnő dr. Jakobovics Fülöp főorvos vezetése alatt álló kórház. 1841-ben megnyílt a Gyár utcai zsidó kórház, az első saját lelkén épült hitközségi intézmény.

Az árvíz szerencsés elmúltával mindkét templomban hála-istentiszteleten hódoltak a hívek az oltalmazó Isten előtt. A megpróbáltatás híre messze külföldre is eljutott. Sokfelül jött támogatás, míg Salamon neves hamburgi rabbi ez alkalommal tartott és József nádornak ajánlott beszédét kinyomatta, Philippson elterjedt lapjában[DG1] pedig egy névtelenül megjelent kis német vers arról szól, hogy egykor a vízből kimentett Mózes szabadságot hozott a zsidóknak, most pedig az szabadította ki őket az előítélet bilincseiből, hogy a vízbe estek...

Megjelenés:

Egyenlőség, 1925. április 11., 4. o.

[DG1] Ludwig Philippson (1811-1889) által 1837-ben alapított Allgemeine Zeitung des Judenthums-ról lehet itt szó.

Az első pesti rabbi (1926)

(Wahrmann Izrael halála százéves fordulóján)

Egy évszázaddal ezelőtt, 5586. sziván 19-én szomorú szombatja volt a pesti zsidóságnak. Rajongva szeretett papja, Wahrmann Izrael rabbi, aki elsőnek ült a pesti hitközség papi székében, 28 évi áldásos munkálkodás után meghalt. A pesti polgárok lapja, a németnyelvű „Vereinigte Ofner Pester Zeitung" 53. száma következő tömör szavú nekrológban áldoz a nagy férfiú emlékének: „Múlt hó 24-én (1826. június 24. = 1926. június 1.) meghalt Pesten Wahrmann Izrael úr, a helybeli izr. hitközség főrabbija, 71. életévében; hivatásához méltó módon, számtalan tömeg gyászkíséretében, kik még a szomszédos helységekből is eljöttek, ünnepélyesen temették el. A pesti izraeliták, kiknek élén 28 éven át állott, mint főrabbi és mint hűséges, buzgó lelkész, gondos vezért veszítenek el benne; az izr. tanuló ifjúság, melynek erkölcsi és szellemi kiművelésén fáradhatatlanul munkálkodott, atyai barátját vesztette el; miként mindenki, ki a valóban vallásos férfiút közelebbről ismerte, gyászolja a nemes emberbarát elvesztését."

Semmi túlzás nincs e kis megemlékezésben. A tömegekben valami természetes helyes megértés lakozik, és ezen intuíció által vezéreltetve választotta meg ötnegyed évszázaddal ezelőtt az akkor keletkezett pesti zsidó hitközség első lelki irányítóját. Azon körülmény által, hogy Pest városa a XIX. század első felében az ország fővárosává fejlődött, ki volt már jelölve a pesti hitközségnek is vezető helye a magyar hitközségek sorában, és csak a további kialakulás zavartalanságát biztosította a Wahrmann személyében történt szerencsés papválasztás.

Wahrmann Izrael Óbudán született 1755-ben s a bodrogkeresztúri rabbiságból hivatott Pestre. Első dolga volt, hogy a hitközség részére alapszabályokat készített; fáradozása folytán a fejlődő hitközség 1805-ben kórházat alapít, 1808-ban temetőt vásárol, s 1814-ben nyilvános iskolát nyit. Rendezi a hitoktatást és meghonosítja az ifjúsági istentiszteletet. Elmondhatjuk felőle, hogy rendezett hitközséggé tömörítette a Pesten lakó zsidóságot, amely szerető tisztelettel vette őt körül.

Nem tudjuk, hogy milyen volt külső megjelenésében. Ő az egyetlen egykori pesti pap, akinek képét eddig – sajnos – még nem sikerült előteremteni. Egyik kortársa, Well Fülöp tanító „Todtenfeger"[DG1] című elégiájában így szól róla: „Im herrlichen Ornate

[DG1] Todtenfeger nem használatos német kifejezés, jelentése: „halottmosdatás" lehetne. De elképzelhető, hogy Groszmann egyszerűen elírta a címet, s a helyes cím „Totenfeier", tehát temetési szertartás lett volna. Groszmann az információját minden bizonnyal Büchler Sándor művéből (A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig. IMIT, Budapest, 1901) merítette, ahol a szöveg így található: „1826. június 24-én hetvenegy éves korában költözött

pflanzest du Andacht fort."[NE1] Kedves jelenség lehetett, midőn már több, mint 100 évvel ezelőtt papi ornátusban jelent meg az Orczy-házban levő akkori templomban.

Huszonnyolc évi kiváló munkálkodás után halt meg 1826. sziván 19-én s másnap temették a váci töltésen kívül fekvő temetőbe, amelyet az ő szorgalmazására vásárolt a hitközség. Midőn pedig 1910-ben evakuáltatott e régi temető, a kegyeletes utókor a rákoskeresztúri temetőben helyezte el első papjának tetemeit.

Legyen emléke áldott!

Megjelenés:

Egyenlőség, 1926. május 29., 14. o.

Wahrmann jobblétre. Halála gyászba borította az egész hitközséget, melynek fájdalmát Weil Fülöp magántanító Ével Jiszróél vagy Todtenfeyer czimű füzetében tolmácsolta héber és német versekben." Ebből is látszik, hogy már az átvett szövegben szereplő cím is torzult, s vele együtt a szerző neve is (Weil – Well).

[NE1] Csodás papi ornátusban (lelkészi ruhában) folytattad tovább az áhítatot.

A magyar zsidók zsinati törekvései (1926)

Midőn a Mendelssohn által felkeltett művelődési mozgalmak folytán a zsidó kultúra a XIX. században érintkezésbe jutott az európai általános kultúrával; másrészt pedig a zsidóknak lassanként meginduló polgári egyenjogúsítása következtében érintkezésbe jutott az eladdig elzárkózott zsidó társadalom az őt környező társadalommal, azon természetes helyzet állott elő, hogy a zsidó élet egyes mozzanatai – a tanügy, az istentisztelet rendezése, a házassági jog és a hitközségek szervezete – megfontolások és tanácskozások tárgyává váltak. E tanácskozások célja az volt, hogy a zsidó vallási élet lényegének integer megóvása mellett a külső formaságok összhangba kerüljenek az újabb életkialakulásokkal. E kérdésekkel kellett foglalkozni, az élet tette ezt szükségessé, nem pedig „reformátorok" önkénye. Foglalkozni kellett e kérdésekkel, nehogy a feltartóztatás nélkül haladó élet lehengerelje a minden körülmények közt megóvni óhajtott vallási életet, vagy pedig nehogy a vallási, illetőleg zsidó társadalmi élet elzárkózó formaságaihoz való merev ragaszkodás lehetetlenné tegye a zsidóknak a polgári életbe való belekapcsolódását.

A megoldandó kérdéseknek hitéleti köre a súlyosabb probléma, mert hiszen természetszerűleg sokféle lelkiismereti érzékenységbe ütközött és ütközik még mindig. Ez a zsidó hitéletnek belső küzdelme, mely sok harcot érlelt a zsidóságon belül. Németországban eleinte rabbigyűléseken (1844-ben Braunschweigben, 1845-ben Frankfurtban, 1846-ban Breslauban s 1868-ban Casselben), utóbb teológusokból és laikusokból álló zsinatokon (1869-ben Leipzigben és 1871-ben Augsburgban) tettek kísérletet a hitéleti kérdések tisztázására és egyöntetű megoldására. A hozott istentiszteleti és házasságjogi határozatok azonban sok szempontból túl radikális álláspontra helyezkedtek, és éppen ezért alig találtak visszhangra a hitközségekben.[1]

Viszonylagosan könnyebb volt a hitközségek szervezeti kérdéséhez nyúlni, vagyis a zsidó hitközségi élet ügyeit rendezni. Nem hitéleti, nem lelkiismereti, hanem főleg adminisztratív természetű kérdések tartoznak e csoportba, és ezért a zsidóságon kívül álló körök, a világi hatóságok a legtöbb országban habozás nélkül meg is kísérlették azok megoldását. Eltekintve a Napoleon által 1807-ben Párizsba egybehívott synhedrion alkotta hitközségi szervezettől[2], az európai országok kormányai egymás után készítettek szervezeti szabályzatot a hitközségek részére. Galícia 1776-ban kapott „Judenordnung"-ot, Csehországban egy 1797-ből való császári pátens foglalkozik a zsidó községek ügyeinek rendezésével, Bajorországban a hitközségi szervezet alapját az 1813-ban kiadott

[1] Kayserling: Ludwig Philippson. 113. l. s köv., 286. l. s köv.
[2] Graetz: Geschichte der Juden. XI. köt. 6. fej.

„Edict über die Verhältnisse der jüdischen Glaubensgenossen”[NE1] alkotja. Hollandiában 1815-től kezdve jelentek meg királyi rendeletek, melyek a zsidó községeknek egymáshoz való viszonyát szabályozzák. Szászországban az összes zsidó községi ügyek 1834-ben a vallásügyi minisztérium hatáskörébe utaltattak, Franciaországban Lajos Fülöp király 1844-ben szentesítette a zsidó hitfelekezet szervezeti szabályait, s Poroszországban 1847-ben adott ki a kormány egy „Gesetz über die Verhältnisse der Juden”[NE2] című rendeletet.[3]

Hazánkban az 1790 óta egybehívott országgyűléseknek, vagy azok bizottságainak a zsidókra vonatkozó törvényjavaslatai, valamint a zsidóknak az országgyűlésekhez benyújtott, polgári jogokat kérő petíciói egyházszervezeti szabálytervezeteket is tartalmaznak. 1826-ban Rapoch A. L., egy veszprémi magánember[DG1] konzervatív és Chorin Áron aradi rabbi haladó elvekből kiindulva, készít szervezeti szabályzatot.[4]

Zsinat egybehívásának gondolatát nálunk legelőször Horovitz Pinkász pápai rabbi vetette fel 1844-ben.[5] Lehet, hogy a gondolat nem is tőle ered, és csupán a német rabbik éppen akkor Braunschweigben tartott tanácskozását vette mintaképül, midőn Paksra rabbigyűlést hívott egybe. E gyűlés eredendő hibája az volt, hogy Horovitz kettős játékot űzött. A haladó felfogásúak előtt úgy jelölte meg terveit, hogy a különböző színezetű rabbik mind egy zsinattá egyesüljenek, s a laikusok bevonásával konzisztóriumot alkossanak, mely az alkalmazandó rabbikról, az iskolákról és a liturgiáról lesz hivatva a kor szellemében határozni, s így a haladást pártolva azt egyúttal féken is tartaná.

Az így közölt terv reálisnak mondható, mert abban az időben a különböző vallási felfogásúak között még nem mérgesedett el annyira az ellentét, mint a későbbi évtizedekben, s éppen ezért a rabbik és hívek közös munkája alkalmas lehetett volna arra, hogy az egész felekezeti élet minden kérdését közmegelégedésre megoldja. Súlyosan esett azonban a latba Horovitznak nem őszinte volta. Mert bár a gyűlésre valóban minden árnyalatbeli rabbit meghívott, a konzervatív felfogású rabbikhoz egy bizalmas emberével külön körlevelet intézett, melyben felszólítja őket, hogy közösen lépjenek fel a modern törekvések elnyomására s a régi zsidóság változatlan fenntartására.

A haladó felfogású rabbik tudomást szereztek Horovitz kétszínű játékáról, és ezért nem is jelentek meg a gyűlésen. De a pozsonyi rabbi sem tartotta szerencsésnek a tervbe vett rabbigyűlés eszméjét és ezért úgy ő maga, mint az őt követő nagyszámú konzervatív rabbik is távol tartották magukat a gyűléstől. Ennek folytán az országosnak tervezett rabbigyűlésből csak részleges pártgyűlés lett (1844. augusztus 20-án és 21-én), melyen mindössze csak 25, többnyire jelentéktelen, kis hitközség rabbija jelent meg. A Horovitz

[NE1] Rendelet a zsidó hitközösségek helyzetéről.
[NE2] Törvény a zsidók helyzetéről.
[3] Venetianer: A zsidóság szervezete az európai államokban. II. rész.
[DG1] Lásd ugyanerről „A magyar zsidók zsinati törekvései (1918)” c. cikket. Rapoch hivatalánál fogva nem volt „magánember”.
[4] Löw: Der jüdische Kongress. 89. l. s köv.
[5] Az állítólagos 1650. évi nagyidai zsinatról lásd M. Zs. Szemle VIII. évf. 177. l. s köv. (A zsinat helye az említett tanulmányban Szent Ágota, ami a leírás szerint Budától délre, mintegy 5 mérföldnyire eső település volt. Ma már nem létezik.)

által itt előterjesztett javaslatnak következő a gondolatmenete: 1. Az ország hitközségei négy kerületre oszlanak. Minden kerületben egy háromtagú rabbikollégium működik, mely minden vallási kérdésben, valamint a hitközségek és rabbik közt felmerülő viszályokban az egyedüli döntő fórum. Rabbiképesítő oklevelet csak e kollégiumok adhatnak. 2. A helyi rabbi hatásköre a községében előforduló funkciók végzésén kívül, csupán a metszők és tanítók felügyeletére terjed. 3. A négy kerületi rabbikollégium 12 tagja minden harmadik évben nagygyűlést tart, melyen minden rabbi megjelenhet.

Ha a Horovitz-féle tervezet nem is foglalja magába a beígért korszerű javaslatokat és inkább kedvez a minden szabad megmozdulást elfojtó hierarchiának, mégsem tagadható, hogy bizonyos tervszerűséggel akarja megszervezni a hazai zsidóságot. Schwab Löb pesti rabbi ellenindítványt tett a paksi rabbigyűlésen, mely egy rabbikból és laikusokból álló, állami törvényhozás által is elismert országos felekezeti hatóság megteremtését követeli. A Schwab-féle javaslat inkább felelt volna meg a kor követelményeinek, főleg mivel jó iskolák alapítását és egy nyilvános hitvallás (confessio fidei) jellegével bíró vallástani könyv szerkesztését is követelte. Ne tévesszük szem elől, hogy a rendi diétáktól abban az időben várta a magyar zsidóság polgári és vallási egyenjogúsíttatását és már ezért is szükség lett volna a zsidó vallásnak ezen kifelé való demonstrálására.[6]

A Pakson egybegyűlt rabbik egyik javaslatot sem emelték határozattá. Különben kérdéses, hogy ha bármely javaslat elfogadásra kerül is, mi biztosította volna annak végrehajtását; hacsak a közhatóság nem vállalkozott volna a határozatok betartásának ellenőrzésére, ami veszélyesen lett volna hasonló a rendszerint elkeseredett ellenhatást keltő oktrojhoz. A gyűlés résztvevői érezték, hogy eredménytelen munkát végeztek, s ezért elhatározták, hogy döntés céljából a következő évben újabb tanácskozást tartanak Óbudán. Horovitznak 1845-ben bekövetkezett hirtelen halála azonban egyelőre sírba vitte a további magyar rabbigyűlések tervét.

A hazai hitközségek legtöbbjében a múló évekkel növekedett a zűrzavar, s ezért az abszolút kormány el volt tökélve, hogy oktrojtól sem rettenve vissza, korszerűen rendezi a zsidó községek ügyeit. Alapos munkát akart végezni, mégpedig – miként intézkedéseiből kitűnik – részrehajlás nélkül. Hatósági közegei útján 1850-ben úgy haladó, mint konzervatív részről véleményeket gyűjtött a zsidóság egyházi szervezetéről és tanügyi állapotáról. Nemcsak különböző vélemények érkeztek a kormányhoz, hanem egy meg nem cáfolt adat szerint[7] a magyar rabbik egy küldöttsége 1850. szeptember 2-án megjelent Bécsben, az uralkodónak emlékiratot nyújtott át, melyben kéri, hogy az összes magyarországi rabbik hívassanak zsinatba a felekezeti zűrzavarok megoldására.

A kormány nem hívott egybe zsinatot, annyi azonban tény, hogy a különböző felfogásokat tükröztető vélemények beérkezése után, 1851-ben Budára egy szűkebb vegyes bizottságot hívott egybe, hogy a megoldandó kérdésekről véleményt nyilvánítson.

[6] Kohn: Kohn Schwerin Götz. 94. l. s köv.
[7] Allgem. Zeitung d. Judenthums. 1850. évf. 539. l. és 1853. évf. 30. l.

A bizottság egyházi tagjai voltak Schwab Löb pesti, Freyer S. Jakab győri, Löw Lipót szegedi és Zipser Mayer székesfehérvári rabbi; a világi elemet Kassovitz J. H., az iskolaalap-behajtó bizottság elnöke, dr. Löblin Ignác budai orvos, dr. Schwimmer Dávid pesti orvos és Barnay Ignác, a pesti hitközség titkára képviselték. A Sacher helytartósági tanácsos elnöklete alatt 1851. szeptember 23-án és 24-én folyt tanácskozások Löwöt bízták meg, hogy készítsen egy hitközség-szervezeti szabályzatot. Löw a november 17-től 23-ig tartott folytatólagos tanácskozásokon bemutatta 285 szakaszból álló tervezetét, mely kiterjed a hitközségi élet minden ágára. Tárgyalja a zsidók polgári helyzetét, kiknek számára elsősorban polgári egyenjogúságot követel; rendezi a születési, házassági és halotti anyakönyvek vezetését; szabályozza a házassági jogot, az önálló- és fiókhitközségek keletkezését és azok feladatait, a hitközségi tagok, valamint tisztviselők jogait és kötelességeit, az istentiszteleti, tanügyi és szegénygyámolítási kérdést.[8]

A kormánynak az volt terve, hogy e valóban alapos és a hitélet minden mozzanatára kiterjedő szabályzatot császári pátens alakjában életbe lépteti; tényleg azonban a szabályzat csak terv maradt, mely soha meg nem valósult. Nehéz is elképzelni, hogy mi következett volna be akkor, ha a kormány csakugyan oktroj útján lépteti életbe a szabályzatot, melynek elkészítésébe kizárólag csak haladó felfogású rabbik és laikusok vonattak be. Talán már akkor beállott volna a magyar zsidóság pártokra oszlása, ami két évtized múltán be is következett.

A budai tanácskozás óta napirenden maradt és időnként meg is nyilatkozott a magyar zsidóság azon kívánalma, hogy a hitközségi kérdések zsinati úton, egyetemesen szerveztessenek meg. E mozgalom fő fészke a pesti hitközségben volt, melynek rabbija, Meisel 1860 tavaszán javasolja a hazai hitközségek megszervezését. Meiselnek 1863. január 12-én a helytartóhoz benyújtott és annak idején nagy izgalmat keltett memoranduma is sürgeti a hitközségek központi megszervezését, mégpedig oly módon, hogy az ország néhány kiváló rabbijától és művelt laikusokból egy konzisztoriális bizottság alakíttatnék, mely a különböző nagyobb városokban évente többször is gyülekeznék. A nagytekintélyű dr. Hirschler Ignác, a pesti hitközség elnöke ugyancsak emlékiratban kérte még egy évvel előbb, 1862-ben, hogy a kir. kancellária a magyar zsidóság képviselőit hívja mielőbb értekezletre a felekezet ügyeinek megtanácskozása céljából.

De a vidék is hasonló értelemben nyilatkozott. A pápai hitközség 1860. december 19-én tartott „tanácsülése" oly központi szerv alakítását mondja szükségesnek, mely a hitközségek ügyeit rendezi. Löw Lipót a Ben Chananja 1861. július 19-i számában felszólítja a hazai zsidóságot, készítsen elő hitközségi szervezeti szabályzatot, mely az országgyűlés jóváhagyásával válnék kötelezővé. A nagyváradi hitközség 1865-ben intéz felhívást a pesti hitközséghez, hogy a belső ügyek közös megtanácskozására szólítsa fel a hitközségek képviselőit.

[8] Löw i. m. 214. l. s köv.

Miután az abszolút kormány többszöri nekilendülés után sem oldotta meg a bonyolult kérdést, a pesti hitközség az alkotmány visszaállítása után, 1867. április havában emlékiratot adott át báró Eötvös József kultuszminiszternek, melyben a hitközségek központi megszervezése céljából az összes magyarhoni hitközségek képviselőinek gyűlésbe hívását kéri. A memorandum benyújtását 63 vidéki hitközség helyeslőleg vette tudomásul, köztük oly hitközségek is, melyek konzervatív felfogásúak, mint pl. Balassagyarmat, Nagyvárad, Nagykároly, Munkács, Sátoraljaújhely, Pozsony, vagyis a zsinati szervezkedés közóhaj volt.

A kormány szívesen teljesítette a kérést, és egy 1868. február 17-től március 1-ig folyt előkészítő konferencia után kongresszus egybehívását határozta el. A szabad választásból kikerült 220 hitközségi képviselő 1868. december 14-től 1869. február 23-ig tanácskozott a már égetővé vált kérdések megoldásáról. A kongresszus többek között szervezeti szabályzatot készített, mely rendezi a hitközség beléletét, a rabbi működési körét, az összes hitközségeket 26 kerületre osztja, melyeknek elnökei egy országos irodai elnököt választanak.[9]

Nem óhajtunk e helyütt kimerítően foglalkozni a kongresszus eseményeivel, de azt ki kell emelnünk, hogy bár haladó oldalról többször biztosították a konzervatív oldalt, hogy a vallási kérdések teljes kikapcsolása mellett, kizárólag egységes egyházközigazgatási szabályzat lesz megalkotandó a magyar zsidóság számára; bár – továbbá – a konzervatívok részt vettek a februári konferencián, részt vettek a kongresszusi képviselők megválasztásában, bementek a kongresszusba és részt vettek annak tanácskozásaiban is: a hozott határozatok ellen utólag emeltek kifogást a lelkiismereti szabadság nevében.

Az a nézet vált közkeletűvé, hogy a konzervatív zsidóság azért nem fogadhatta el a kongresszusi határozatokat, mert azok nem mondják ki, hogy a hitközség a Sulchan Áruch alapján épül fel. Való igaz, hogy a kongresszusi többség érthetetlen okokból a Sulchan Áruch kifejezést nem vette fel a szabályokba, de ennek ellenében felvette a mózesi-rabbinikus meghatározást, ami magában foglalja a Sulchan Áruch fogalomkörét is. Tulajdonképp egy szavak körül forgó indokolatlan harc volt a kérdésben, mert akár a haladók elfogadhatták volna a mózesi-rabbinikus kifejezés helyett a Sulchan Áruch kifejezést, akár pedig a konzervatívok megelégedhettek volna a Sulchan Áruchot is magában foglaló mózesi-rabbinikus kifejezéssel, annál is inkább, mert a két kifejezés párhuzamos fogalomkörnek a megjelölője. A valóságban azonban az egész Sulchan Áruch kérdés csak kedvező alkalom volt a konzervatív párt különválására. A haladó és konzervatív felfogású zsidóság között ugyanis a XIX. század közepéig annyira megnövekedett a nézetek eltérése, hogy mire a kormány a kongresszust egybehívta, már két ellenségessé vált tábor állott egymással szemben, s ezért nem lehetett az egész magyar zsidóságot kielégítő szabályzatot teremteni.

[9] Groszmann: A magyar zsidók a XIX-ik század közepén. 82. 1. s köv.

A hitközségek egy része elfogadta a kongresszuson alkotott s 1869. június 14-én királyi szentesítéssel ellátott szabályzatot; más hitközségek a konzervatív „Hitőr Egylet" által készített s a királytól 1871. október 22-én jóváhagyott szervezeti szabályzatot fogadták el; a hitközségek egy tekintélyes töredéke egyik szabályzatot sem fogadta el, status quo ante alapon maradt.

A kongresszus óta a magyar zsidóság egységes megmozdulásáról többé szó sem eshet. Az egyes pártok egyházi vagy világi vezetői alkalomadtán külön tanácskozásokat tartottak. A recepció kimondása után Budapesten 1895 október havában tartottak a kongresszusi alapon álló hitközségek rabbijai országos nagygyűlést, hogy a polgári házasságkötés és állami anyakönyvezés törvénybeiktatása által előidézett helyzetben megbeszéljék a jövő teendőit. A világi vezetők 1896. január 5-én tartottak a fővárosban országos értekezletet, melyen a recepció folytán a hazai zsidóságra váró feladatokról tanácskoztak. Ezek azonban már nem voltak egyetemes, hanem csak részleges tanácskozások. Már-már az volt a látszat, hogy az autonómia kivívása érdekében mégis sikerül egyetemes zsinatba hozni az egész magyar zsidóságot, midőn több lelkes ember fáradozására 1912. február 20-án 250 különböző pártárnyalatú hitközség egyházi és világi kiküldöttei Budapesten országos értekezletet tartottak. Ezen autonómiai gyűlés azonban csak látszólag volt pártközi, a valóságban a hivatalos orthodoxia távol tartotta magát tőle. A világháború elején, a történeti események hatása alatt a haladó zsidóság vezetői 1914. szeptember 23-án az összes hazai hitközséghez és rabbikhoz felszólítást intéztek az egyesülésre. E testvéri felszólítás sem talált visszhangra az orthodoxoknál.

Az egész magyar zsidóság egyetemes zsinata, melynek nagyon sok függő kérdést kell megoldania, még csak ezután lesz eljövendő.

Megjelenés:

Magyar Zsidó Szemle, 43. évf. 1926. 190–198.o.

Schweiger Márton (1927)

1834–1905

Az előttünk lebonyoluló napi politika életéből jól ismerjük azt a nem szokatlan jelenséget, hogy minden újonnan összeült parlament a közélet régi szereplői mellé új embereket is hoz fel a széles néprétegekből. Ez új emberek nagyobb része a feloszló parlamenttel együtt rendszerint le is tűnik a közélet színteréről, s csak kisebb, értékes része tudja magát a felszínen tartani. Ezt a jelenséget látjuk az eddig még egyetlen magyarhoni zsidó parlamentnél, a múlt század közepén ülésezett országos zsidó kongresszusnál is. A magyar zsidók által szabadon választott 220 képviselő sorában a zsidó közügyekért már régebben buzgólkodók, vagy azokkal hivatásosan foglalkozók mellett egy sereg homo novus[LAT1] is tűnik fel, hogy azután elvesszen az ismeretlenség homályában. Azon kevesek közül, kik a kongresszus után is hűséges harcosai maradtak a zsidóság közügyeinek, csakhamar kiemelkedik Schweiger Márton, Kecskemét szülöttje és képviselője, a kongresszus háznagya.

Ki volt Schweiger Márton? Akkor – 1868 végén gyűlt egybe az egyetemes gyűlés – egy fiatal, gazdag, független, művelt pesti kereskedő, kinek azonban közszerepléséről nem sokat hallottak kortársai. Hacsak annyit nem, hogy midőn Szentkirályi Móric pesti polgármester kezdeményezésére és Klapka György 48-as tábornok elnöklete alatt 1867-ben minden polgár egyenjogúsítására törekvő „Egyenlőségi Kör" alakult, Schweiger annak igazgatósági tagja lett. De rövid idő alatt a kongresszus egyik legbuzgóbb, legdolgosabb és egyben legnépszerűbb tagja lett, kinek neve csak oly ismertté vált a képviselők között, mint akár Hirschler, Mezei, Wahrmann neve. A háznagyi méltósággal járó munkát a legnagyobb lelkiismeretességgel látta el, és buzgalmának volt eredménye, hogy a kongresszus legalább külsőségeiben valóságos parlamenti képet nyújtott. Ügyességének köszönhető, hogy a pesti megyeház nagytermében minden pártbeli képviselő kellő módon tudott elhelyezkedni és – ami akkor legalább ily fontos volt – a diéták folyósításában akadály nem állott be, hogy továbbá a karzatokon helyet kapott az érdeklődő nagyközönség.

A sok időt, nagy energiát és türelmet igénylő háznagyi teendők mellett jutott ideje az érdemleges tanácskozásokban való részvételre is. Általános tetszést arattak tősgyökeres magyar felszólalásai, ami akkor, közvetlen a Bach-korszak után, még nem volt mindennapi jelenség.

[LAT1] Új ember

Nyilván háznagyi érdemeit akarta a kongresszus honorálni, midőn azon bizottságba választotta Schweigert, mely a kongresszus lezajlása után tovább vezette és intézte a fennmaradt adminisztratív ügyeket. Ezen bizottságban is csak oly céltudatos munkakedvvel végezte az önként vállalt feladatot, mint háznagyi hivatalában és ezért, midőn 1871-ben megalakultak a községkerületek, a pesti kerület őt választotta elnökül, a községkerületi elnökök pedig az Országos Iroda élére állították.

Az Országos Iroda, mely eredetileg csak a kormány és a kongresszusi szabályzatokat elfogadó hitközségek közti közvetítő szerep betöltésére alapíttatott, Schweiger elnöklete alatt a magyar zsidóság érdekeinek szószólója és jogainak kivédője lett. Kortársai feljegyzik róla, hogyha eredeti eszméknek nem is volt közvetlen kitermelője, de munkatársainak s elsősorban Simon József irodai titkár nagy koncepciójú terveinek mindenkor igaz megértője és energikus végrehajtója volt. Schweigernek méltóságos hivatalviselése és fáradhatatlan áldozatkészsége volt egyike azon komponenseknek, melyek az Országos Iroda tekintélyre emelkedését eredményezték. Közel három évtizeden át ez irodából indult ki a magyar zsidóság jogait kivédő, pozícióját megerősítő minden eszme, mozgalom és intézmény. Csak példaképen említjük fel, hogy az Országos Iroda szorgalmazására adta ki Trefort miniszter 1885. évi szabályrendeletét az izraelita anyakönyvek vezetése tárgyában, mely rendelet egyrészt pontosan meghatározta az egyes hitközségek területét és ezzel elősegítette azok megszilárdulását; másrészt az anyakönyvvezető rabbit államhivatali minőséggel ruházta fel, miáltal nagyban emelte ennek tekintélyét. Ugyancsak a Schweiger és Simon által indított irodai sürgetés folytán terjesztetett ki a lelkészi fizetést kiegészítő 1898. évi kongrua törvény a rabbikra is, minek áldását főleg a kis hitközségek papjai élvezik. A zsidó vallás recipiálásának hatása alatt 1896-ban megteremtett Országos Magyar Izraelita Közalap Schweiger elnöklete alatt kezdte meg a magyar zsidóságnak nemzeti szellemben való továbbfejlesztésének munkáját.

Ha kellett, úgy Schweiger sorompóba tudta állítani hivatalos befolyását az igaz ügy győzelmének érdekében. A sötét középkorra emlékeztető tiszaeszlári alaptalan vádaskodást követő antiszemita közhangulatban lefolytatott 1884. évi képviselőválasztásokon néhány antiszemita képviselő kapott mandátumot. Miskolcon is fellépett egy antiszemita jelölt, kinek érdekében – s ez jellemző az akkori közállapotokra – nagy tevékenységet fejtett ki az ottani zsidóság vezető embere, Popper József orvos, ki egyébként a zsidó közügyek régi kipróbált harcosa volt, s már a kongresszuson is, mint bizottsági előadó, tekintélyes szerepet játszott. Popper viselkedése általános feltűnést keltett és Schweiger, mint az iroda elnöke, a zsidó vezérférfiút a liberalizmus és a zsidóság iránti kötelességére figyelmeztette. Az ügynek folytatása is volt. Popper a kultuszminiszternél feljelentette Schweigert, a miniszter kérdőre is vonta őt hivatalos befolyásának kortescélokra való visszaélés címén – de az antiszemita jelölt mégiscsak megbukott, nem utolsó sorban Schweiger ébersége folytán.

Felekezetünk érdekében kifejtett munkálkodása mellett a közgazdasági életben is számottevőleg tevékenykedett; több ipari és kereskedelmi vállalatnak igazgatóságában

foglalt helyet, a Kereskedelmi Akadémia vezérlőbizottságának és a fővárosi törvényhatóságnak is tagja volt. De újra meg újra csak visszatért a zsidóság ügyeinek szent munkájához.

Schweiger Márton, a művelt kereskedő lelkes barátja volt a felekezeti tanügynek. Már mint fiatal férfiú azok mellé állott, kik 1866-ban megalakították a tanítók erkölcsi és anyagi érdekeinek megvédésére és a magyar zsidó tanügynek kifejlesztésére szolgáló Tanítóegyesületet. Elnöke volt az Orsz. Izr. Tanítóképző igazgatótanácsának és a pesti izr. hitközség elöljáróságába beválasztatván, mint e nagy hitközség tanügyi elöljárója fejtett ki évtizedeken át áldásos működést.

A zsidó tanügy iránti nagy szeretetétől vezéreltetve, különös gondot fordított az Orsz. Rabbiképző Intézetre. Sokat fáradozott annak alapításán, odaadással munkálkodott fejlesztésén és büszke örömmel szemlélte felvirágzását. Rabbiképző felállításának eszméje már 1806-ban merült fel hazánkban, azóta is napirenden maradt, míg az 1868–69. évi kongresszus elhatározta, hogy az iskolaalapból elsősorban rabbiképző intézet állítandó fel, mely szigorúan a mózesi-rabbinikus tan alapján áll. A kongresszus szakbizottságot választott, mely a felállítandó intézet számára szervezeti rendet és tantervet dolgozott ki. Schweiger és Simon, mint az Orsz. Iroda vezetői, éveken át buzgólkodtak, fáradoztak, dolgoztak, hogy az újabban és újabban felmerülő nehézségek dacára is valósuljon meg a kongresszus határozata, és hogy a szakbizottság által kidolgozott terv szerint keljen életre a Rabbiképző. Így nyílt meg az intézet 1877. október 4-én, fényes keretek között. Schweiger Mártonnak megvolt az a lelki öröme, hogy mint az Iroda elnöke, egy jól átgondolt történelmi áttekintést nyújtó beszédben elsőnek üdvözölhette az intézet megnyitására egybegyűlt előkelőségeket és díszes közönségét.

Az Orsz. Rabbiképző Intézet a kultuszminiszter felügyelete alatt áll, a közvetlen vezetést pedig a miniszter által kinevezett 24 tagú vezérlőbizottság gyakorolja. Magától adódott, hogy Schweiger a vezérlőbizottság tagja lett, és hogy a bizottság őt választotta elnökül, valamint a növendékeket segélyező „Éc Chájim”[HEB1] egylet is. Közel három évtizeden át mindhalálig állott a vezérlőbizottság élén, és midőn 1905. december 31-én bekövetkezett halála után a tanári kar nevét, az intézet jótevőit megörökítő márványtáblába vésette, csak azt a valóságot rögzítette, mit Schweiger Márton öncselekedeteivel vésett be aranybetűkkel az újkori magyar zsidóság történetének márványlapjába: fáradhatatlan munkása volt a hazai zsidóság szent ügyének és múlhatatlan emlékű jótevője a magyar zsidó Alma Maternek.

Megjelenés:

Magyar-Zsidó Szemle, 1927, Emlékkönyv a Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára 1877–1927 II. kötet, 227-230. o.

[HEB1] Az élet fája.

Kohn Sámuel (1841–1920) (1929)

Élet és korrajz

Bevezetés

A Mendelssohn utáni zsidóság mind e mai napig három fő irányban halad a vallási élet külső formái tekintetében. Az egyik irány követői abban találják a politikailag emancipált és európailag kultivált zsidóság fenntartó erejét, hogy kibontakozva a tradíciók köteleiből, vallási életük gyakorlásában is teljesen átengedik magukat a környezet asszimiláló hatásának. A másik irány követői, látva a tradíció útjáról való ezen nagy letérést, az ellenkező szélsőségben keresnek biztosítékot a zsidóság számára és még a természetes korszerűségből, az önmagától adódó haladástól is iparkodnak teljesen elzárkózni. E két szélsőséges irány között halad a felvilágosult konzervativizmus, melynek követői belső meggyőződésből csüggnek az ősi hitéleten, de amellett nem zárkóznak el az élet által követelt haladástól sem, jól tudva, hogy midőn a természetes fejlődés törvényének vetik alá magukat, csak életképesebbé teszik azt, ami nekik oly szent, a vallást.

Ezen mérsékelten haladó, de épp oly joggal mérsékelten konzervatívnak is nevezhető irány egyik legkiválóbb tudományos képviselője volt Frankel Zakariás (szül. 1801, mh. 1875) drezdai főrabbi, ki az 1854-ben megnyílt boroszlói rabbiszeminárium élére jutva a középirány szellemében nevelt több papi generációt az összzsidóság számára.

A kiváló mesternek méltó tanítványa, fennkölt eszméinek kongenális megértője, lelkes felkarolója és a magyar Izraelben terjesztője volt Kohn Sámuel pesti főrabbi. A 18. század végén keletkezett és a kontinens egyik legnagyobb gyülekezetévé fejlődött pesti hitközségnek negyedik főrabbija[1] kora ifjúságától késő aggságáig, egy fél évszázadot meghaladó időn át[2] állott hívei nagy tömegének élén, a teljes férfiú minden készségével. Az általa helyesnek felismert útról soha le nem tért sem jobbra, sem balra és bölcs mérsékletével megóvta hitközségét kisiklásoktól, ezzel is elősegítve annak méltán kiérdemelt nagy hírnevét. A díszes állás, melyet betöltött, a zsidóság körén túl is korán ismertté tette nevét és a dicsőség fénye, mely hosszú köztevékenysége alatt bőven sugárzott feléje, besugározta hitközségét is, mely el nem múló kegyelettel őrzi a nagy papnak dicső emlékét.

[1] Pesti főrabbik voltak: Wahrmann Izrael (sz. 1755, mh. 1826) 1799-től 1826-ig, egy évtizedes interregnum után Schwab Löb (sz. 1794, mh. 1857) 1836-tól 1857-ig; Meisel Farkas Alajos (sz. 1815, mh. 1867) 1859-től 1867-ig.

[2] Kohn 54 évig volt pesti rabbi; ily hosszú ideig, eddig még egy rabbi sem működött Pesten. A száz évet élt Oppenheimer Simon dájján (sz. 1751, mh. 1851) ötven évig működött a pesti hitközségnél.

I. TANULÓÉVEK

Jámbor életű, tudós elődöknek dicsőségét gyarapító sarja Kohn Sámuel született Baján 1841. szeptember 21-én, Tisri 6-án, vagyis Ros Hásónó és Jom Kippur [DG1] közti időben. Atyai részről a Posen tartománybeli Schwerinből ide származott Kohn Schwerin Götz (sz. 1760, mh. 1852) bajai és Bács megyei főrabbinak, a bajai „gáon"-nak, anyai részről pedig Neuschlosz[DG2] Jakab (mh. 1867) dunaszerdahelyi rabbinak, utóbb óbudai magántudósnak, kit szülőhelyéről Vágvecséről „rabbi Jákob Vecs"-nek neveztek, volt unokája. Neuschlosz a már akkor tekintélyes Goldberger Ferenc óbudai gyárosnak leányát bírta feleségül, s így Kohn Sámuel anyai réven rokonságban állott a kiegyezés évében elsőnek nemesített zsidó családdal, az óbudai Goldbergerékkel.[3] Szülei a zsidó tudományokban kiváló Kohn Ignác kereskedő (mh. 1902) és Neuschlosz Karolina (mh. 1884) gondos nevelésben részesítették rabbinak szánt elsőszülött, utóbb egyetlennek maradt gyermeküket. (Második fiuk, Henrik, mint boroszlói tanuló meghalt 1860-ban.)

Első kiképzését szülővárosának zsidó népiskolájában nyerte, hol a 6-10 éves gyermekek heti 43 órát töltöttek, s a tanóráknak majdnem felében Bibliával és héber nyelvtannal foglalkoztak. Manheim József volt az iskola kitűnő magyar tanítója, ki a Szentírás egyes részeit magyarra is fordította.[4] Ne feledjük, hogy akkor, a 19. század negyvenes éveiben indult meg a hazai zsidóság magyarosodása és a jó magyar tanító nem volt mindennapi jelenség. Perles Baruch Áser nagy tudományú rabbisági ülnök (Perles József kiváló müncheni rabbi atyja) vezette őt be a Misna és Talmud ismereteibe. Kohn Sámuel később egy barátjához írt levélben rajongva emlékszik meg első mesteréről: „Tanítóm, jótevőm, ifjúkorom vezetője volt – írja – ki szeretett engem és kit én is úgy szerettem, tiszteltem, mint gyermek az atyját".[5] A gyermek tanulmányi előmenetelét a pátriárka korban levő bajai nagyatya ellenőrizte és amikor Bibliából, Rásiból és a Misnából kihallgatta, gyakran buzdította, hogy foglalkozzék szorgalmasan természettannal, geográfiával és nyelvtannal is.[6]

Középiskolai tanulmányait a bajai katolikus gimnáziumban végezte, mégpedig részben mint nyilvános, részben mint magántanuló. Közben Perles vezetése mellett beható teológiai tanulmányokat folytat s 1854-ben, bar micva ünnepélyén tartott hosszabb beszédben gyarapodó tudásának szép tanújelét adta.[7] A kisdiák verseket is farag, elbeszéléseket és elmélkedéseket ír, s írómappájában megőrzi azokat.

A gimnázium 6 osztályának elvégzése után komoly probléma vetődött fel Kohn Sámuel előtt. Melyik teológiai iskolában folytassa további kiképeztetését? Szíve vágya szerint a nemrégiben megnyílt boroszlói rabbiszemináriumba lépett volna. Erre biztatta őt

---

[DG1] Lásd a kötet végi szószedetben

[DG2] A családnév írása valójában Neuschloss.

[3] Kohn: Kohn Schwerin Götz

[4] Pollák: A bajai iskola monográfiája.

[5] Egy fogalmazványban megmaradt francia nyelvű levél 1857-ből.

[6] Kohn: i. m. 33. l.

[7] A hat részre tagolt német beszéd kéziratban megmaradt.

rokona, Goldberger Erzsébet asszony is, ki bő anyagi támogatást helyezett kilátásba, ha a már akkor híressé vált németországi[DG3] rabbiképzőbe lép. Anyai nagyatyja, Neuschlosz Jakab azonban – Schwerin Götz már nem volt életben – határozottan ellenezte, hogy az ő unokája modern szemináriumba járjon. Kismartonba küldte Hildesheimer Izrael (sz. 1820, mh. 1899) jesibájába, hol a bachurok a teológiai tantárgyakon kívül gimnáziumi oktatásban is részesültek. A nagyapa úgy képzelte, hogy unokája számára ez a legideálisabb iskola. Az unoka azonban a különben jól látogatott jesibának sem teológiai, sem gimnáziális tanításában nem találta meg azt, amit várt; a túlzsúfolt bachur-tanyákon pedig semmiképp sem érezte magát otthonosan. Néhány hónap múlva el is hagyta Kismartont.

A nagyatya tanácsára most – 1857-ben – Pápára ment, melynek jesibáját Sommer Sámuel rabbi (mh. 1859) vezette, ki nemcsak ünnepelt talmudi tekintély volt, hanem világi műveltséggel is bírt, tiszta német nyelven beszélt és jól tudott franciául is. Az akkor már elaggott, betegeskedő rabbi azonban csak rendszertelenül tudta megtartani előadásait, a fegyelem is meglazult a bachurok között, úgyhogy Kohn Sámuel itt még rosszabbul érezte magát, mint Kismartonban. Néhány hónapig csak eltengődött, magánszorgalomból sokat foglalkozott Szentírással, héber grammatikával és Talmuddal, leckeórákat is adott, de azután Pápának is hátat fordított.[8]

Kismartoni és pápai tapasztalatai a rendszeres iskolához szokott komoly ifjúnak végleg kedvét vették a jesibáktól, s most már mi sem tudta őt Boroszlótól visszatartani. 1858 őszén beiratkozott a szemináriumba, hol tudományszomja kielégülést lelt. Goldberger Erzsébet bőkezűsége és minden diák pénzforrása, a leckeadás anyagi gondoktól mentesítik őt. Mecénásához 1858. november 14-én boldogan írja: „Csak most az európai kultúra központjában, főtisztelendő Dr. Frankel és a többi tanár úr vezetése mellett látom, hogy mily csekély az, mit eddig munkálkodtam, és hogy mily sokat kell még dolgoznom. Végtelen nagy a tudomány mezeje, mely szemeim előtt feltárul és csak most kezdem sejteni, hogy mi az igazi tudomány".[9]

Szemináriumi tanulmányai közben elkészült a középiskolai érettségire, melyet 1861. július 25-én „bene maturus"[DG4] eredménnyel tett le a bajai gimnáziumban. Az 1859. évi nyári vakációját rokonainál tölti Schwerinben, hol néhány kellemes hetet tölt, miről írómappájába került néhány kedélyes verse tanúskodik. De ugyancsak itt kezdi meg a később nyomtatásban megjelent első tudományos dolgozatát Illés prófétáról.

A gimnáziumi érettségi után 1861. őszi szemesztertől kezdődőleg párhuzamosan látogatta a boroszlói tudományegyetemet és a rabbiszeminárium felső tanfolyamát. Az egyetemen Magnus, Oginski, Roepell, Schmölders professzoroknál hét féléven át

[DG3] A mai lengyelországi Wrocław, régi magyar nevén Boroszló, a rabbiszeminárium alapításakor a Porosz Királyság sziléziai (volt osztrák) tartományának volt a fővárosa. Németország 1871-ben jött csak létre.

[8] Kohn Sámuelnak részben szóbeli közleményei, részben kéziratban maradt feljegyzései nyomán.

[9] A levél fogalmazványa kéziratban megmaradt.

[DG4] Jó szintű érettségi

hallgatott filozófiát, keleti nyelvészetet és történetet. E két utóbbi tudományszak terén, miként látni fogjuk, maradandó értékű, úttörő munkálkodást fejtett ki a további években. A rabbiszemináriumnak, hol Frankel Zakariás, a művelt és jámbor talmudista mellett Grätz Henrik (sz. 1817, mh. 1891) a nagy zsidó történetíró, Bernays Jakab (sz. 1824, mh. 1881) a finom lelkű klasszika-filológus és Zuckermann Benedek (sz. 1818, mh. 1891) tudós kronológus tanítottak, Kohn Sámuel egyik legszorgalmasabb, legkomolyabb és legtehetségesebb hallgatója volt, aki kivívta magának tanárai, első sorban Frankel és Grätz szeretetét és nagyrabecsülését. Grätz, ki 1865-ben szentföldi tanulmányútra készült, Kohnt is magával akarta vinni útjára, de mire 1872-ben megvalósíthatta tervét a tanítvány már régen a pesti hitközség papja volt.[10] Frankel igazgató az 1866. nyári szemeszterig tartó egész tanulmányi idő alatt nagy szeretettel viseltetett iránta, s egész 1875-ben bekövetkezett haláláig állandó levelezésben állott vele. „Nekem atyám volt ő – így emlékszik meg egykori tanítójáról tartott emlékbeszédben –, atyám a szeretet és jóindulat által, gondosságával és útmutatásával".[11]

A szorgalmas teológus szívesen forgatta a tollat és egész kis íróvá nőtte ki magát, kinek kéziratos könyvében egyre szaporodtak a különböző tárgyú versek, fordítások, elbeszélések és tanulmányok. Diáktársainak körében fel szokta olvasni egyik-másik költeményét, Petőfi és Kisfaludy több versét az ő fordításából ismerték meg a német szeminaristák. Még be sem töltötte 20. életévét, midőn több dolgozata már nyomtatásban is megjelent. A Löw Lipót (sz. 1811, mh. 1875) szegedi főrabbi által szerkesztett Ben Chananja 1860-ban közli a „Siralmak Könyve" egy részének metrikus fordítását és a Meisel pesti főrabbi által szerkesztett Carmel két versét („Die Jericho Rose" és „Modim"), valamint egy elbeszélését („Der Kleine Moses") hozza. A leendő hitszónok is korán mutatkozik meg, midőn 1860 augusztusában „Sóftim"[DG5]szombatján, majd ugyanazon év Szukkoth[DG6] ünnepének első napján szülővárosa templomában, néhai nagyatyja szószékén vendégszónoklatot tart.

Ily biztató előzmények után jelent meg a Frankel-féle Monatschrift 1863. évfolyamában „Der Prophet Elia in der Legende" címen első önálló tudományos dolgozata, mely jól megalapozta szerzője tudományos hírnevét. Két év múlva, 1865. április 7-én a boroszlói tudományegyetem „De Pentateucho Samaritano" című latin nyelven írt disszertációja alapján bölcsészdoktorrá avatta. A rabbiszeminárium igazgatója pedig 1866. május 22-én igazolja, hogy Dr. Kohn Sámuel a rabbihivatal viselésére érett. Az intézeti alapszabályok értelmében 1867. január 27-én ünnepélyesen rabbivá avattatván, Frankel Zakariás kezéből átvette a rabbiképesítő oklevelet, a hattárát.

[10] Kohn szóbeli közlése. Lásd még Bloch Ph: Biographie des H. Grätz. 60 1.
[11] Kohn: Die beiden Gotteswege.
[DG5] Lásd a kötet végi szószedetet.
[DG6] Lásd u.o.

II. PESTI RABBISÁG

Rabbiképesítő okmányait még kézhez sem kapta Kohn Sámuel, midőn a pesti hitközség 1866. június 17-én rabbivá választotta a 25 éves ifjút. Az országnak már akkor is legnagyobb és legtekintélyesebb hitközségében az aranyszájú Meisel Farkas Alajos főrabbi, mellette pedig Wahrmann Juda (sz. 1792, mh. 1868) és Brill Sámuel Löb (sz. 1814, mh. 1897) rabbitanácsosok lelkészkedtek. A magyar nyelvnek egyikük sem volt ura. Az 1839–40. évi országgyűlés szabadelvű szellemének hatása alatt a hazai zsidóság körében nagy léptekkel haladt előre a magyarosodás, s 1860-ban, mihelyt az abszolutizmus megenyhült, a megmagyarosodott pesti zsidó ifjúság magyar hitszónok alkalmaztatását követelte. A hitközség elöljárósága és Meisel főrabbi is elismerték az ifjúság követelésének jogos voltát, de csak hat év múltán került sor annak megvalósítására.[12] A hitközség megbízásából Deutsch Sámuel szertartási elöljáró, Dr. Beck Baruch ügyvéd, volt eperjesi hitszónok, Dr. Hirschler Ignác, a vezető szerepet betöltő szemorvos, volt hitközségi elnök, Mezei Mór (sz. 1836, mh. 1925) az Izr. Magyar Egylet alelnöke és Dr. Pollák Henrik orvos (sz. 1821, mh. 1894) tagokból álló szűkebb bizottság több irányban keresett alkalmas jelöltet. Kutatásuk során a boroszlói szemináriumhoz is fordultak. Frankel igazgató Kohn Sámuelre hívta fel figyelmüket. Kohnnak a bizottsághoz intézett magyar levele oly tetszést keltett[13], hogy haladéktalanul meghívták vendégbeszéd tartására. 1866. június 2-án mondotta el szónoklatát, melynek tárgyául e kérdést választotta: „Mi tartotta fenn Izraelt?" A Zakariás próféta 4. fej. 16. versére épített beszéd kifejti, hogy Izrael megszűnt nemzet lenni, de mint vallás örökké fog élni. Ez volt az első magyar prédikáció, mely a hatalmas Dohány utcai templomban elhangzott. Az előkelő megjelenésű, szerényen viselkedő, kellemes modorú papjelölt egy csapásra megnyerte az elöljáróság, Meisel főrabbi és a hívek tömegeinek tetszését. A hitközségi választmány 1866. június 6-i ülésén ki is mondja: „Tekintve, hogy Dr. Kohn Sámuel úr Baján születve, 24 éves, nőtlen állapotú, 8 évig a híres boroszlói szemináriumot látogatván, a tudor és Rabbi okmányt megnyerte, nemcsak a szeminárium jelen igazgatója Dr. Frankel úr által, hanem mindazok által, kik ösmerik, mély tudományára, szeplőtlen jellemére és hitszónoki tehetségére nézve melegen ajánltatik, tekintve, hogy Dr. Kohn Sámuel úr f. hó 2-án a templomban tartott magyar hitszónoklatával köztetszést aratott és az egész községben felüle a legkedvezőbb bírálatok keringenek, tekintve végre, hogy a felolvasott bizottmányi jegyzőkönyv szerint maga főrabbi úr Dr. Meisel is a betöltendő hitszónoki állomásra Dr. Kohn Sámuel urat tökéletesen alkalmasnak és ajánlhatónak tartja, a választmány rövid tárgyalás után a bizottmány indítványát egyhangúlag elfogadta és Dr. Kohn Sámuel urat maga részéről hitközségi hitszónokká választotta, határozván úgy, ezen választmányi választás szinte az alapszabályok értelmében a hitközség

[12] Büchler: A zsidók története Budapesten. 501 1. – Groszmann: A magy. zsidók a XIX. száz. közepén. 51 1.

[13] „Ihr ungarisches Schreiben in seiner schlichten Wahrhaftigkeit und anziehenden Bescheidenheit hat tiefer gewirkt, als alle bombastische Phrasen, vondenen sonstige Candidaten sich leicht berauschen lassen" – írja neki Dr. Pollák egy 1866. máj. 14-i baráti levélben.

képviselői testületének megerősítés végett aláterjesztessék”[14]. Erre a hitközség közgyűlése június 17-én „minden tárgyalási vitát mellőzve, közfelkiáltással”[15] egyhangúlag megválasztotta a főrabbitól független állású rabbivá és hitszónokká. A megválasztott pap június 30-án tartotta székfoglaló beszédét „a zsidó lelkész feladata” gondolatkört fejtegetve.

A magas pozícióba jutott ifjú pap elsőben is felújította atyai nagyatyjának emlékét. „Midőn tanulmányaim befejeztével Magyarország fővárosába kerültem – szerénykedik évtizedek múltán is – a nagyatya iránt megőrzött kegyelet volt az, mi az unokának barátokat és jóakarókat szerzett, még mielőtt ideje és alkalma lett volna azoknak rokonszenvét kiérdemelni”.[16] Majd felkereste anyai nagyatyját Óbudán. A jámbor aggastyán ekképp fogadta boldog unokáját: „Semmiképp sem tudok azon örülni, hogy a reformer pestieknek lettél rabbija. Tudom, hiába tanácsolnám neked, hogy ne fogadd el e papi széket. De azt igenis elvárom tőled, hogy hitközségedben nem fogsz újabb reformokat teremteni”.[17] És Kohn Sámuel teljesítette nagyatyja kérését. Konzervatív rabbi volt oly értelemben, hogy a kor által követelt és papi elődei által éppen ezért meghonosított vallási, főleg istentiszteleti formaságokat, melyeket hivatalba léptekor a pesti hitközségben talált, e hitközség tradíciójaként tiszteletben tartotta, újakkal meg nem toldotta, de azok mellett hűségesen ki is tartott papságának egész idején. Kohn Sámuelnek ezen konzervativizmusa megóvta a pesti hitközséget akár jobbra, akár balra irányuló vallási kilengésektől és fenntartotta körében a minden szélsőségtől mentes „pesti minhág”-ot.

Hívek és sajtó[18] egyaránt nagy lelkesedéssel fogadták Kohn Sámuel első beszédeit, s nagy reményeket fűztek jövendő tevékenységéhez. Alig félév elmúltával, 1867. elején már büszkén jelenti a hitközség elöljáróságának beszámolója: „Dr. Kohn Sámuel úr, a meghívott új hitszónok, tisztelt főrabbinknak méltóan áll oldalán és hivatalát méltósággal és szaktudással tölti be a hitközség teljes megelégedésére”. A fővárosi társadalom is csakhamar munkásai közé állítja a fiatal rabbit, s a Szentkirályi Móric pesti polgármester kezdeményezésére és Klapka György 48-as tábornok elnöklete alatt 1867-ben a polgári egyenjogosítás kivívására törekvő „Egyenlőségi Kör” választmányába hívja meg.[19]

A munka éppen nem volt csekély, ami az új rabbira várt, főleg mivel ő volt a nagy hitközség egyetlen magyar hitszónoka. Az egész magyar és vele a pesti zsidóság azon időben bizonyos ideális – lázas életet élt. Az abszolutizmust követő magyar nemzeti újjáéledés, az alkotmány visszaállítása és a koronázás, a zsidók polgári egyenjogosítása, a kongresszus, a népiskolai törvény megalkotása: mindmegannyi jelentős esemény, melyek

[14] Pesti hitk. jegyzőkönyve 1866. év 192. sz.
[15] U. o. 194. sz.
[16] Kohn: Kohn Schwerin Götz, 3 I.
[17] Kohn szóbeli közlése.
[18] Magyarország és a nagyvilág. 1866. dec. 2-i szám.
[19] Groszmann: u. o. 45 1.

gyors egymásutánban követték egymást, s melyek a legelső hitközség magyar rabbijára sokszoros munkát róttak.

A magyar nyelvnek a zsidók körében való terjesztésére 1843-ban alakult, de az abszolutizmus által elnémított „Magyarító Egylet" 1860-ban „Izraelita Magyar Egylet" néven újra feléledt, s célul tűzte ki „hitfeleinknek magyar és a magyar nemzetnek izraelita irodalmat szerezni". E cél elérésére Ágai Adolf (sz. 1836, mh. 1916), Fenyvessy Adolf (mh. 1920), Hirschler Ignác (sz. 1823, mh. 1891), Rózsay József (mh. 1885), Tencer Pál (sz. 1835, mh. 1905) és még mások nyilvános felolvasásokat tartottak az egyletben. Kohn Sámuel nyomban hivatalba lépésének első téli évadján minden második szombat este tartott felolvasást a zsidó irodalomról. Ez volt az első ilynemű magyar nyelvű kísérlet.[20]

Az uralkodó 1867. február 17-én kinevezte a felelős minisztériumot, s a hazai zsidó hitközségek istentiszteleteken ünnepelték az alkotmány visszaállításának nagy nemzeti jelentőségét. A pesti templomban február 23-án Kohn Sámuel tartotta az ünnepi beszédet. „Menjetek ki – szólt – fővárosunk ünnepélyes díszruhát öltött utcáira, hol nemzeti zászlaink frissebb, szabadabb szellőtől lobogtatva ragyognak, s hallgassatok ott a megelégedés s boldogság ezer nyelvű szózatára; figyeljetek saját kebleiteknek édes sugalmára, melyekben most az örömittas indulatok árja hatalmasan hullámzik, s ott is, itt is azt fogjátok hallani: Magyarország újjászületett!... Visszanyerte azt, mi oly mély gyökeret vert a nemzet szívében, hogy onnét csak ezzel együtt szaggatható ki – ősi alkotmányát".[21] A székesfehérvári hitközség kérelmére március 4-én az ottani templomban is prédikált a nemzeti örömünnepről. E beszédének hatása alatt határozta el az ottani hitközség magyar rabbi meghívását és így egyengette az utat Kohut Sándor (sz. 1842, mh. 1894) számára.

Az alkotmány visszaállításának betetőzéséül általános öröm közepette folytak le a koronázási ünnepségek, melyekből a zsidó hitközségek is kivették részüket. A pesti zsidók hódoló küldöttségét I. Ferenc József király kegyesen fogadta az üdvözlők sorában, miképp a község jegyzőkönyvében olvasható: „A hitközségi elöljárók a lelkészek kíséretében őfelsége a királynak hódolatukat és örömérzelmüket kifejezni szerencsések voltak a szerencsés koronázás eredménye fölött és legkegyelmesebb fogadtatásban részesültek".[22] A trón zsámolya előtt álló küldöttség szónoka a fiatal pesti rabbi volt, ki néhány nap múlva, június 15-én a koronázási hálaistentiszteleten ismét a templomi szószéken állott. „Valóban fenséges egy csere! – kiált fel örömében – Egy király az ő népének legdrágább kincsét (alkotmányát) adta vissza s e nép megint királya nagylelkűségét dicső, fényes koronával hálálta meg".[23]

[20] Groszmann: u. o. 50 l.
[21] Kohn: Zsinagógai Szónoklatok. 102 l
[22] Pesti hitk. jegyzőkönyve 1867. év 422. sz.
[23] Kohn: u. o. III l.

A nagy tapintatot és bölcsességet igénylő deputáció vezetésében Kohn Sámuelnek már előzőleg is volt része, midőn a kinevezett kormány kultuszminiszterét, báró Eötvös Józsefet május 12-én üdvözölte a hitközség tantestülete nevében.

A hazafias ünnepségek sora augusztus 18-án, a király születése napján tartott egyházi szónoklattal záródott le a sokat igénybe vett fiatal pesti pap számára. A gróf Andrássy Gyula miniszterelnök által aznap adott díszebédnek ő is meghívott vendége volt, miként azóta is minden évben a király születése napján hivatalos volt a mindenkori miniszterelnöki díszebéden, melynek étkezésében természetszerűleg részt nem vett.

A kiegyezés és koronázás éve elhozta a magyar zsidóság külön örömét is az emancipációnak 1867. december 28-án történt törvénybe iktatásával. Hosszú évtizedekre visszanyúló küzdelmek győzelmes befejezését jelenti a polgári egyenjogosítás, melynek elnyerését hála-istentiszteletekben ünnepelte az egész hazai zsidóság. A pesti hitközség 1868. január 12-én tartott egyenjogosítási ünnepén Kohn Sámuel beszédében büszkén állapította meg, hogy „nem körülmények által kényszerítve, nem valamely kényúr hatalomszavára, nem egy kisebbség zajos ellenmondása és tiltakozása mellett adták nekünk vissza jogainkat, hanem egy egész nemzet önként tette ezt”.[24] A budai hitközség templomában február 2-án tartott ünnepi istentiszteletnek is ő volt a szónoka.

III. Kongresszus. Rabbiképző. Tanügy

Lezajlottak a magyar zsidóság örömünnepei, melyeket a komoly munka hétköznapjai követtek az 1868. november 14-én Pesten megnyílt és 1869. február 23-ig tartott országos zsidó kongresszussal. Régi óhajok és kívánalmak megvalósítására vállalkozott a kongresszus: a vallási kérdések teljes kikapcsolása mellett egységes egyházközigazgatási szabályzatot teremteni az ezt erősen nélkülöző magyar zsidóság számára. A kongresszus, melyet 1868 februárjában értekezlet előzött meg, a kitűzött célt el nem érte, sőt a hazai zsidóság feldarabolását eredményezte. De annak kigondolói, elsősorban Hirschler Ignác, a magyar zsidóság akkori vezérférfia, utóbb a kongresszus elnöke, Kohn Sámuel, Hirschler bizalmasa és tanácsadója, valamint Eötvös József kultuszminiszter tisztán ideális szándéktól vezéreltetve feltétlenül nemeset és jót akartak alkotni. „A kongresszus nem hozta a várt eredményeket – mondja két évtized múltán Kohn Sámuel –, s érte Hirschlert szokták felelőssé tenni, egyebek közt sok oly dologért is, mely nem az ő szellemében, sőt – én tudom – tanácsa ellenére történt ottan, vagy pedig egyáltalán nem a kongresszusnak volt szüleménye... Lehet, hogy téves feltevésből indult: de akkor egy nagy szellemnek volt az tévedése, olyan, melyben egy Eötvös osztozott vele”.[25] Az is bizonyos, hogyha úgy a haladó pártban, mint konzervatív oldalon meg lett volna az a konciliáns gondolkozásmód, melyet a csodálatos mértékben parlamentárisan fegyelmezett Kohn Sámuel képviselt és juttatott viselkedésével és beszédeiben

[24] Kohn: Hogyan fogadjuk, és hogyan hálájuk meg az egyenjogosítást?
[25] Kohn: Emlékbeszéd Dr. Hirschler Ignác fölött.

kifejezésre: a kongresszus elérhette volna kitűzött célját, de semmi esetre sem vezetett volna a hazai zsidóság részekre bomlására.[26] De viszont az is tény, hogy midőn az elkerülhetetlenül szükségessé vált kongresszus elgáncsolására szövetkeztek a „Hitőr Egylet"-be tömörült konzervatívok, ennek ellensúlyozására 1868. november 20-án 40 haladó felfogású rabbi tanácskozást folytatott Óbudán, melynek eredményeképp Kohn és Brill pesti, valamint Hirsch Márk (sz. 1833, mh. 1909) óbudai rabbi kíméletlen hangú körlevélben lándzsát törnek a haladás ügye mellett. A kongresszus után pedig minden kétséget kizáró módon, világos szavakkal fejti ki a szószéken saját és a haladó zsidóság vallási felfogását: „Nem kővé vált szokások s megcsontosult régi külsőségek képezik Izrael vallását; az évezredek lefolyta alatt nem maradt ugyanaz, nem hevert tétlenül... Mert a zsidó vallásos élet a friss, pezsgő élettel szoros összeköttetésben maradt mindig. A régi az ő számára nem volt az élet fája, hanem a forrás, melyből a jelen foly s a jövő fejlődik... Csak alapeszméit, régi igazságait óvta meg egészen a mai napig rendületlen hűséggel; nem azért mivel régiek, hanem mivel régiségük dacára még mindig igazak".[27] Avagy pedig: „A jövőben többé nem állunk, hanem haladunk és velünk községünk és községünk után széles e haza minden községe – az egész magyar Izrael".[28] De a haladás nem léphet ki az általunk követett „rabbinikus zsidóság" határaiból, mert csak ez a zsidóság életképes.[29] Midőn így szembehelyezkedett a minden haladásnak hadat izenő maradiaknak, egyben megóvta a „rabbinikus" alapon álló haladó zsidóságot a „neológia", a hitújítás látszatától, vagy még inkább a rosszul alkalmazott megnevezéstől.

A kongresszus 220 képviselője közül húszat küldött a pesti zsidóság, s Kohn Sámuel nagy népszerűségét fényesen tanúsítja, hogy a választásoknál Barnay Ignác (sz. 1813, mh. 1878) érdemes régi hitközségi titkár mellett a fiatal rabbi kapta a legtöbb szavazatot. (1688 szavazat közül 1656 „igen" jutott reá.) Az 1868. december 14-től 1869. február 23-ig tartott tanácskozások során Kohn Sámuel 21 ízben szólalt fel, mindannyiszor higgadtan, tárgyilagosan, egy bölcs hangján, és éppen ezért még az ellenpárt soraiban is nagy figyelmet keltve. Általánosan megállapították róla, hogy az egyetemes gyűlés legparlamentálisabb szónoka, ki a szigorú tárgyilagosság teréről soha le nem tért.[30] Egyik felszólalásában kifejti, hogy a zsidóságban és így a kongresszuson is vannak különböző vallási felfogású emberek, de nincsenek vallási pártok. Az egyik túl hosszúra nyúlt ülésen, midőn már minden további érvelgetés fölöslegesnek látszott, kijelentette, hogy legpraktikusabb beszéd ilyenkor a szavazás.

A kongresszus „ugró pontja" volt a Sulchan Áruch kérdése, vagyis, hogy zsinatszerűleg kimondhassák-e vagy sem, hogy a hitközségek a Sulchan Áruchban kodifikált törvényeken alapulnak. A konzervatívok követelték ennek kimondását, a

[26] Venetianer: A zsidóság szervezete az európai államokban. 500 l. s. köv. – Groszmann: i. m. 82 s. köv.
[27] Kohn: Zsinagógai Szónoklatok, 4 l.
[28] Kohn: u. o. 24 l.
[29] Kohn: u. o. 47 l.
[30] Tencer: Album. 30 l.

haladók ellenezték, arra hivatkozva, hogy a kongresszus nem hivatott vallási szabályokkal foglalkozni, hanem csak közigazgatási ügyekkel. E kérdés megvitatása dúlta fel a kongresszus békéjét, s vezetett végeredményben a hazai zsidóságnak három részre bomlására. Kohn, a magyar zsidóság egységét megmentendő, elvtársával Hirsch Márkkal együtt közvetítő indítványt tett, mely kimondja, hogy a hitközségek vallási, rituális, tanügyi és jótékonysági intézményei mózesi-rabbinikus alapon állanak. A tényleges állapotot feltüntető ezen bölcs javaslat – a hitközségek valóban a Bibliából és Talmudból folyó rabbinikus törvényeken épülnek fel – a konzervatívoknak túl radikális, a haladóknak túl konzervatív volt[31], s ezért egyik oldalon sem fogadtatott el. Lehet, hogyha elfogadták volna, ezzel meg is lett volna mentve a magyar zsidóság egysége. Azon hitközségek, melyek a kongresszusi szabályzatokat elfogadták, 26 községkerületre oszlottak. A pesti hitközség a VI. községkerületbe tartozik, melynek Kohn Sámuel kezdettől fogva képviselője, 1895 óta Schweiger Márton (sz. 1834, mh. 1905) elnök mellett alelnöke volt, s így tagja lett a kerületi elnökök testületének is.

Sokat vitatott kérdés volt a rabbi közjogi helyzete a hitközségben. Kohn kész volt elfogadni a kongresszus többségének azon felfogását, mely szerint a rabbi hitközségi hivatalnok, ki csak külön meghívásra vehet részt az elöljáróság tanácskozásaiban. A mai modern felfogás szerint a rabbi hitközségének nem hivatalnoka, hanem vallási vezetője, kinek joga és kötelessége részt venni az elöljáróság tanácskozásaiban; de Kohn felfogása is megérthető, mert a rabbi tekintélyének emelkedését látta abban, ha mint magasabb hittudó fórum csak bonyolultabb kérdések tárgyalásában vesz részt, és nem avatkozik a hitközségi közigazgatás mindennapi ügyeibe.

Munkás tagja volt Kohn Sámuel a kongresszus iskolaügyi bizottságának, mely beható tanácskozások után kimondotta a felekezeti iskolák fenntartásának, Talmud-Tóra iskolák alapításának és a középiskolai hitoktatás egyöntetű rendezésének szükségességét.

A kongresszus legértékesebb alkotása a rabbiszeminárium, melynek felállítása körül Kohn Sámuelnek, mint bizottsági előadónak, elévülhetetlen nagyok az érdemei. Már akkor több mint félszázados, nagy izgalmakat keltett kérdés nyert befejezést a szeminárium felállításának elhatározásával.[32] Friesenhausen Kohen Dávid talmudista már 1806-ban felvetette nálunk a szeminárium alapításának kérdését, mely azóta is több ízben újult fel, míg a zsidókra rótt hadisarcból uralkodói kegy folytán 1850-ben megteremtett iskolaalap megadta a terv megvalósításának anyagi lehetőségét. Konzervatív részről hevesen ellenezték a szeminárium létesítését, mert féltették tőle a vallásosság érintetlenségét. Jellemző, hogy egy elterjedt hír szerint Jellinek Adolf bécsi hitszónok a dúsgazdag és tekintélyes Schey Fülöp kongresszusi tag útján azt ajánlotta a kongresszusnak, hogy egy „nagyon liberális alapon álló" rabbiképzőt alapítson, mely ne legyen tekintettel a „régi zsidók" szükségleteire és szokásaira.[33] Kohn Sámuel, mint

[31] Az egyik képviselő szerint a Kohn-féle javaslat „a Sulchan Áruchot finom módon becsempészi" a kongresszusi szabályzatokba. – Kongresszusi napló XIX. ülés 3 lap.
[32] Blau: A rabbiképző első 50 éve; Groszmann: u. o. 74. s. köv. 1.
[33] Neuzeit 1869. évf. 39 1.

előadó, éppen a rémhírek leszerelésére és a köztudat megnyugtatására az 1869. február 20-i ülésen világosan és határozottan kijelentette, hogy a felállítandó rabbiiskola szorosan a mózesi-rabbinikus tan alapján fog állani és a szertartási törvények, tehát a Sulchan Áruch tanításáról különösen fog gondoskodni. Ezen előadói bejelentés nemcsak a kongresszus mérsékelt irányú tagjainak vallási belátását igazolja, hanem Kohn legegyénibb vallási gondolkozására is világot vet. Mint az őszintén konzervatív Frankel Zakariás vezetése alatt álló boroszlói szemináriumegykori növendéke, a németországi rabbiiskolában látta a felállítandó magyar rabbiszemináriumpéldaképét és készítette elő annak lehetőségét, hogy a magyar rabbiképző is konzervatív iskola legyen.

A kongresszus által kiküldött héttagú bizottságnak, melynek feladata volt a felállítandó szeminárium tervezetének kidolgozása, természetszerűleg Kohn Sámuel is tagja volt. Nemcsak a tanterv megállapításában volt oroszlánrésze és segített a tanári kart szerencsésen összeállítani – Bloch Mózes (sz. 1815, mh. 1909), Bacher Vilmos (sz. 1850, mh. 1913) és Kaufmann Dávid (sz. 1852, mh. 1899) lettek a tanárok –, hanem a teológiai főiskola felállítását még mindig meghiúsítani célzó törekvések ellensúlyozására többször értekezett Trefort Ágoston kultuszminiszterrel, míg végre 1877. október 4-én fényes ünnepségek között megnyílt az intézet. Midőn a fáradhatatlan pap Tisza Kálmán miniszterelnök, a kultuszminiszter, az országgyűlés mindkét házának, hazai és külföldi tudományos intézetek és hitközségek kiküldöttei, valamint számos rabbi jelenlétében az intézet megnyitásánál ünnepi beszédet tartott, eszméinek győzelmét látta, megvalósulását annak, hogy immár egyengetve van az út, mely a vallási zavarokból a helyes irányba vezeti a magyar zsidóságot. „A jövő nemzedék számára – mondotta – vezetőket, lelki pásztorokat fog nevelni, kik felekezetünk szent érdekeit méltó módon képviselni s híveiket az elzárkózás s az előítéletek vasjárma alól fölszabadítani fogják, kik hitközségeinkben békét, szószékeinkről átok helyett áldást fognak hirdetni, és korunk műveltsége színvonalán állván, tanuló ifjúságunkkal oly nyelven fognak beszélni, melyet ez megért és tisztel.”[34] Büszkén tekintett mindenkor a boroszlói anyaintézet méltó leányára, a magyar zsidó főiskolára, melynek tanárai őszinte barátot, növendékei pedig szíves pártfogót találtak benne.

Néhány héttel a szeminárium megnyitása után, 1877. október 26-án, hódoló küldöttséget vezetett I. Ferenc József király elé, megköszönve az intézet alapításának kegyét, midőn pedig az uralkodó azon év november 15-én magas látogatásával tüntette ki az új intézetet, Kohn is királyi megszólításban részesült.

A kongresszus által kiküldött szemináriumi bizottság 1880-ban feloszlott, s helyébe a kormány 24 tagú vezérlőbizottságot nevezett ki, melynek Kohn állandó tagja volt. Ezen minőségében fogadta az intézetet ismételten meglátogató Trefort minisztert, majd 1889-ben utódát, gr. Csáky Albin minisztert. A szeminárium tanmenete iránt állandó érdeklődést mutatott, majdnem minden rabbiképesítő vizsgán részt vett, több vizsgán elnökölt és azok befejeztével elbocsátó beszédet intézett a felavatandó rabbikhoz.

[34] Bánóczi: Az orsz. rabbiképző intézet első évtizedének története. 10.1.

A tudós Kaufmann Dávid tanárnak korai halálával elárvult homiletikai tanszéket 1900-ban elvállalta, s a leendő rabbikat és hitszónokokat közel egy évtizeden át látta el tapasztalatainak bő tárházából vett gyakorlati útmutatásokkal. A teológusok által bemutatott gyakorlati beszédeknek igazságos, de jóindulatú bírálója volt; nem akarta az ifjú szárnypróbálgatásokat túl szigorú kritikával elbátortalanítani. Mint a Biblia és midrás-irodalom kitűnő ismerője, bírálat közben megmutatta növendékeinek, hogy miképp kell a szónoknak ezen irodalmat a hívek épülésére és tanítására kiaknázni. Tanítványainak ismételten ajánlotta, hogy szorgalmasan tanuljanak és prédikáljanak. „A századik prédikációnál – szokta mondani – okvetlen sikerültebb lesz a százegyedik."

A szemináristákat istápoló „Éc Chájim" egyletnek pártolója volt és Boschán Jakab (mh. 1908), a pesti Chevra Kadisa elnöke az ő tanácsára és buzdítására hagyományozta vagyonát egy szemináriumi internátus céljaira. Sajnos a hagyaték utóbb elértéktelenedett, s így nem felelhetett meg céljának. A pesti hitközség részben az ő szorgalmazására vásárolta meg az intézet könyvtára részére az 1897-ben elhalt nagynevű Brill S. L. rabbi gazdag könyvtárát.[35]

A rabbiképző testvérintézete, az Orsz. Izr. Tanítóképző Intézet igazgató tanácsának is állandó tagja volt Kohn Sámuel.

Még a kongresszus munkálatai előtt, az 1868. év folyamán nagy feladat várt a pesti rabbira, ki egy személyben a pesti izr. elemi iskolák igazgatója is volt: megvédeni a zsidóság érdekeit a népiskolai törvény megalkotásánál. Az abszolút kormánynak egy 1850. évi rendelete a zsidó iskolákat a katolikus papság felügyelete alá állította. A pesti iskolák élén Mayer István Esztergom egyházmegyei áldozár, majd 1857 óta Kriegler János apát állott. Eötvös miniszter megszüntette azon visszás állapotot, hogy más felekezet lelkészei irányítsák a zsidó ifjúság nevelését, és a hitközségi elöljáróság javaslatára a pesti izr. elemi iskolák igazgatójává 1868. március 8-án Kohn Sámuelt nevezte ki.[36]

A kultuszminiszter törvényjavaslatot készített, mely az állam, a törvényhatóságok és a felekezetek által fenntartott népiskolákat egyöntetűen rendezi. A törvényjavaslat országgyűlési tárgyalása előtt a képviselőház tanügyi bizottsága minden hitfelekezet szakembereit is meghallgatta. A zsidóság részéről Kohn Sámuel, mint az iskolák igazgatója, Deutsch Henrik (sz. 1822, mh. 1889) tanítóképezdei igazgató, Holitscher Fülöp és Fuchs M. R. hitközségi elöljárók hallgattattak meg. Kohn 1868. október 30-án tartott szakszerű szabadelőadásban fejtette ki nézeteit a bizottság előtt, a miniszter jelenlétében. Általános érdekű pedagógiai vélemény után annak szükségességét hangoztatta, hogy a törvényhatóság által fenntartott iskola legyen felekezetközi, és ezáltal minden hitfelekezetbeli tanuló oly iskolát kap, melyben nem uralkodik saját vallásával ellenkező vallási szellem. Tandíj szedhető legyen, nehogy a községi iskolák ingyenessége folytán megszűnjék a minden körülmények között fenntartandó felekezeti iskola, melynek

[35] A Rabbiképző évi értesítői és az egykorú napi sajtó.
[36] Mandl: A pesti izr. hitközségi fiúiskola monográfiája. 67 1.

költségei csak a tandíjból fedezhetők. A községi iskolába járó zsidó tanulóknak adassék meg a lehetőség a szombat délelőtti istentisztelet látogatására és szombaton oly tárgyak taníttassanak, melyeknél a zsidó tanulóknak nem kell írniok. A tervezett heti 2-3 hittanóra kevés, mert mi, zsidók, nemcsak vallástant, de héber ismereteket is tanítunk gyermekeinknek.[37] Kohn javaslatai, melyekben a zsidó érdekekért valóban megható módon száll síkra, az 1868. évi népiskolai törvényben csak részben valósultak meg.

A szorosan vett lelkészi munkával túlhalmozott rabbi két év múltán kénytelen volt az iskolaigazgatásról lemondani, és azt Szántó Eleázár (mh. 1893) jeles pedagógusnak átadni. Rövid ideig tartott igazgatói működéséhez fűződik a hitközség új iskolaépületének 1868. évi megnyitása és a tanítók anyagi helyzetének javítása.[38]

Kohn Sámuelnek megválása az iskola igazgatásától korántsem jelentette a tanügytől való visszavonulását. A hitközség Talmud-Tóra iskolájában 1870-től 1883-ig Bibliát tanít és Kayserling, Brill, Deutsch Henrik tanártársaival együtt valóságos proszemináriummá emeli e tanfolyamot, melynek növendékei alapos készültséggel léptek a rabbiképzőbe. Tanítványainak testi jólétét is szem előtt tartja, s 1871 telén figyelmezteti a hitközségi elöljáróságot, hogy a levesintézet (népkonyha) még mindig nem nyílt meg, minek folytán a Talmud-Tóra iskola sok jeles növendéke éhezik a hideg tél idején.[39]

1875-től 1884-ig paptársával, Kayserlinggel együtt ellátja a középiskolák felső osztályaiban a hitoktatást. Egykori tanítványai közlése szerint bár szeretően megértő, de vasfegyelmet tartó tanár volt, ki a vallástant az őt megillető színvonalra emelte. A hitközségi iskolaszéknek egy 1882. évi ülésén ki is fejtette, hogy súly helyezendő a vallástani osztályzatnak érvényre emelésére, és hogy a tanév elején a szülők körlevélben figyelmeztetendők a hitoktatás fontosságára.[40]

Középiskolai ifjúságunkkal való foglalkozása során megérezte, hogy a zsidó nevelés szempontjából mennyire szükséges volna felekezeti középiskola létesítése. „Zsinagóga iskola nélkül nem állhat fenn. Annak számára ez neveli a buzgó ájtatost; csakis izraelita iskolától várhatunk nemzedéket, mely képes lesz arra, hogy a zsinagógában Izráel szabványai szerint imádkozzék az emberiség atyjához."[41] Ezt hirdette már 1869-ben, a hitközség elemi iskolájának avatásánál. Az ifjúság zsidó nevelését tovább akarta fejleszteni, s nem is nyugodott addig, míg a lovag Freystädtler Antal-féle, eleinte kórháznak szánt alapítványt meg nem nyerte egy zsidó gimnázium céljaira.

Hosszú évekre terjedő előmunkálatok után, melyekben főleg Kohn Sámuel, Kármán Mór (sz. 1843, mh. 1915) és Goldziher Ignác (sz. 1850, mh. 1921) vettek részt, nyílt meg 1919-ben az alapítványi gimnázium, az ország egyik legjobb középiskolája.

[37] Izraelita Közlöny 1868. évf. 397 1.
[38] Mandl: u. o. 68 1.
[39] Pesti hitk. levéltár It. 38. szám.
[40] Izr. Tanügyi Értesítő 1882. évf. 70 1.
[41] Kohn: Zsinagógai szónoklatok, 138 1.

A hitoktatás eredményessé tételére Goldziher Ignáccal együtt egy „izraelita hitoktatás vezérfonala" elkészítésén dolgozik. A vezérfonal négy kötetre volt tervezve, s felölelte volna az elemi, polgári és középiskolák egész tananyagát. 1877-ben meg is jelent az első kötet, mely rövid idő alatt 3 kiadást ért el, a többi kötet azonban, nyilván nem Kohn Sámuelen múló okokból nem készült el. Midőn pedig az Izr. Tanítóegyesület 1878-ban pályázatot hirdetett egy bibliafordítás készítésére, Kohn elfogadta a Goldziher, Kármán, Bacher és Bánóczi tagokból álló bírálóbizottság elnökségét. A bizottság Stern Mór és Füredi Ignác tanítóképző tanárok fordítását fogadta el.[42]

Így terjedt ki Kohn Sámuelnek, a nagy hitközség ezerféle lelkészi teendőjével túlterhelt papjának figyelme az oktatás minden mozzanatára. Tanulni és tanítani, ez volt a zsidóság fenntartója, ennek érdekében buzgólkodott ő is, a jó zsidó pap buzgalmával.

IV. Papi működés

Meisel főrabbi 1867. november 30-án, szombati prédikációja után hirtelen rosszul lett, estére meghalt s egy év múlva meghalt Wahrmann Juda, az elaggott rabbitanácsos is. A hitközség minden lelkészi teendője immár Brill és Kohn vállaira nehezedett. Az agg bölcs, kiváló talmudista rabbitanácsos és a fiatal rabbi-hitszónok már kezdettől fogva rokonszenvezett egymással, s e rokonszenv most, hogy ketten maradtak a rabbiságban és nagyon is egymásra voltak utalva, igaz, őszinte, meleg barátsággá fejlődött. Az a bölcsesség, higgadtság, elővigyázat és tudásbeli készség, melyet Kohn Sámuel hosszú lelkészkedésének minden idejében tanúsított, a vele született egyéni hajlamossága mellett Brill rabbival tartott belső barátságnak is volt eredménye. Boldognak is vallotta magát, hogy 31 évig állhatott előtte, mint tanítvány a tanító előtt.[43]

Meisel halála után a hitközség elöljárósága a 26 éves papra bízta a rabbihivatal vezetését, valamint, hogy külső hatóságok előtt képviselje a rabbiságot. De a hitközség akkor már 50.000 lelket számlált, s ez halaszthatatlanul szükségessé tette a rabbiság kiegészítését. Az elöljáróság meleg átiratban köszönetet mond a három évig majdnem minden lelkészi munkát egyedül ellátó rabbinak, s két új taggal egészíti ki a rabbitestületet. Németül hitszónokló rabbinak meghívja a Dohány utcai templomba 1870-ben a már akkor is kiváló szónok és tudós történész hírében álló Kayserling Mayer (sz. 1829, mh. 1905) rabbit a svájci Endingenből, míg a Romhach utcai, akkor felépült zsinagógába 1872-ben a konzervatív irányú Pollák Lajos (sz. 1822, mh. 1905) rabbi hivatott meg a poseni tartományból. Az így kiegészített rabbiságnak 1874 óta a nagy bölcsességű, éles talmudi tudású Brill Sámuel Löb volt elnöke, tagjai pedig Kohn, Kayserling és Pollák. E négy férfiú évtizedeken át a legteljesebb egyetértésben és kartársi szeretetben munkálkodott egymás mellett; összhangos működésük ideje a pesti rabbiság történetének klasszikus korszakát alkotja.

[42] Izr. Tanügyi Értesítő 1879. évf. 14. 1.
[43] Jövő 1897. évf. 16. szám.

A múlt század utolsó harmada, a kiegyezést követő három évtized magával hozta az ország gazdasági megerősödését. A magyar zsidó hitközségek számára is a békés fejlődés ideje volt ez. A pesti hitközség, melynek mi sem zavarta meg belső békéjét, ugyancsak folyton gyarapodott, s kiváló vallási, közművelődési és társadalmi intézmények létesítésével vált közismertté. Kohn Sámuel számára is eljöttek a zavartalan munkálkodás évtizedei, midőn nemcsak szorosan vett lelkészi tevékenységét tudta kifejteni, hanem nagyméretű tudományos művek megalkotására is jutott ideje.

Mint a rabbihivatal vezetője, naponta több órát töltött a hivatalszobában. A pesti rabbihivatalban hívek tömegei fordulnak meg a legkülönbözőbb, sokszor nagyon is bonyolult vallási, gyakran nagyon is kényes magánügyekkel. Házasságkötési, házasságfelbontási, zsidó hitre való áttérési, a zsidó hitből való kitérési, majd visszatérési ügyekben az élet sokszor oly eseteket hoz felszínre, oly bonyodalmakat alkot, hogy a rabbinak nemcsak teológusnak, nemcsak lelkipásztornak, hanem valóságos jogásznak is kell lennie. Elmérgesedett családi ügyek, gyakran üzlettársak közt felmerült nézeteltérések, anyagi összeomlásokból kiutat keresők kérelmei tömegesen terelődnek a pesti rabbihivatalba. Kohn mindenkit meghallgatott, mély tudásából és tapasztalatainak bőségéből merített bölcs tanáccsal látott el. Főleg családi viszályok elsimítására helyezett nagy súlyt, s a családi béke helyreállítása érdekében még otthonukban is felkereste a híveket. Valahányszor pedig a hitközség elöljárósága, valamely vidéki vagy külföldi rabbi, avagy a hitközségen kívül álló hatóság kereste meg vallásügyi kérdéssel, válasza minden homályosságot kerülő, alaposan megindokolt, könnyen megérthető szakvélemény volt. Elévülhetetlen érdeme a rabbihivatal ügykezelésének megmagyarosítása: jegyzőkönyvek, levelezés, bizonyítványok a héber nyelv mellett fokozatosan teljesen magyar nyelvűvé váltak alatta az eddigi német helyett. Itt említjük meg, hogy a rabbik adminisztratív munkával való túlterhelésének elkerülése okából Meisel halála óta a pesti hitközségben külön anyakönyvi hivatal látja el a születési, halálozási és házassági anyakönyvek vezetését.

Közismert érdeme Kohn Sámuelnek a pesti szószék megmagyarosítása. Miként láttuk, az 1866. június 2-án tartott vendégszónoklata volt az első magyar nyelvű egyházi beszéd, mely a Dohány utcai templomban elhangzott. 1866. július 8-án tartotta első magyar halotti beszédét és augusztus 26-án az első magyar esketési beszédet.[44] A szombati és ünnepi istentiszteleteken kezdettől fogva sűrű egymásutánban tartott magyar nyelvű hitszónoklatokat. Kéziratban maradt prédikációs könyvének tanúsága szerint lelkészkedésének első évében 14 magyar egyházi beszédet tartott. Tekintve, hogy a korosabb hívek a XIX. század első felében nyert neveltetésüknél fogva teljesen, sőt az erősen germanizáló Bach-korszakban nevelkedett ifjabb nemzedék is nagyrészt német anyanyelvű volt, nem lehetett a szószéket egy csapásra megmagyarosítani. De amint idővel túlsúlyra emelkedett a megmagyarosodott nemzedék, mind ritkábban prédikált németül, végül is teljesen magyarrá tette a szószéket.

[44] Vadász: A pesti zsidó templom első ötven éve. 28 1.

Magyarosító munkálkodása nem volt erőltetett tüntetés, látszat hazafiaskodás, hanem őszintén átérzett meggyőződéséből fakadt. A hazai zsidóság jognélküliségének korában született még; emlékébe bevéső dött, hogy az ősz nagyapa mégis mily szeretettel teszi le 1848-ban kevés ékszerét a haza oltárára, mily lelkesedéssel állanak családjának tagjai a nemzetőrség sorába[45]; majd mint fiatal pap átélte 1867-ben az egyenjogúsítás nagy lelki élményét, és csak hálatartozását akarta leróni a haza iránt, midőn iparkodott minden erejével szolgálni a magyarság kulturális megerősödését. Csak azt akarta megvalósítani, amit az egyenjogúsítás ünnepén hirdetett: „Egyenjogúsításunknak egyedüli méltó váltságdíja: hazafiság s polgári erény. Kell, hogy egészen a hazáé legyünk, hogy főnk érte gondolkozzék, szívünk érte dobogjon, kezünk érte dolgozzék s ha kell – vérünk érte folyjon is."[46]

Ugyanezen elgondolás vezérelte őt a cionizmus kérdésében is. Az oroszországi és romániai zsidóüldözések és a közép-európai államokban uralkodó zsidógyűlölet hatása alatt Herzl Tivadar (mh. 1904) oly mozgalmat indított meg, melynek célja Palesztinában nemzetközileg biztosított önálló országot létesíteni az egyes országokból kiüldözött zsidók számára. A cionizmus 1897-ben Bázelben tartott kongresszuson szervezkedett, s Európa minden országában egyesületeket létesített. Magyarországon a zsidóság vezető egyéniségei kezdetben idegenül álltak a mozgalommal szemben, s a bázeli kongresszus alkalmával Kohn Sámuel főrabbi, Schweiger Márton, az Izr. Orsz. Irodája és Lipschitz Lipót, az Orth. Közvetítő Iroda elnöke egyaránt a cionizmus ellen nyilatkoztak.[47] Azóta sokan vannak, kik cionizmus és hazafiság között semmi ellentétet nem látnak, s ma másképp gondolkoznak a palesztinai munkáról, mint gondolkoztak a mozgalom megindulásakor.

Templomi beszédeiben, melyek nemcsak az érzelem, hanem az értelem bírálószéke előtt is megállották helyüket, tudatosan kerülte a külső csillogást, a pompázó, de csakhamar elfonnyadó szóvirágokat, a múló értékű lelki megindulások felkeltését. Higgadt és bölcs szavú volt a szószéken, hol a zsidó vallás egyszerű, áttetsző igazságait hirdette egyszerű és áttetsző mondatokban. Gyakran a legaktuálisabb napi kérdéseket vitte fel a szószékre, így pl. az 1869-ben elrendelt népszámlálás alkalmából a népszámlálásról prédikál, a kongresszus előtt és után a zsidóság belső állapotáról, a nyolcvanas években az antiszemitizmus elleni védekezésről szól. 1896. Peszách ünnepi beszédében egy izr. tanítónőképző felállítását sürgeti, 1897. Szukkosz ünnepi beszédében a német „Gemeindebund"[NE1] mintájára alkotandó szövetség eszméjét pendíti meg. A Bibliából és midrás-irodalomból vett találó magyarázatok alkalmazásával megőrizte beszédeiben a zsidó egyházi szónoklatnak sajátos jellegét. Beszédeit az első években nagy gonddal dolgozta ki: bevezetést készített, melyben előre jelezte tanításának tárgyát; magát a tanítást arányosan tagolt 2-3 részben fejtette ki, s az egész beszédet imaszerű befejezéssel zárta

[45] Kohn: Kohn Schwerin Götz. 105 1. s köv.
[46] Kohn: Zsinagógai Szónoklatok. 133 1.
[47] Venetianer: A magyar zsidóság története. 318 1.
[NE1] Hitközségek szövetsége

be. A későbbi években, midőn egyrészt szónoki gyakorlottsága fölöslegessé, de a fővárosi lelkészkedés lehetetlenné is tette a beszédek írásos kidolgozását, meghonosította az exhortát[DG7], a soros tórai vagy prófétai olvasmány valamely mondata alapján kifejtett vallási buzdítást. Exhortának gondolatkörét azonban mindig előre megállapította, a gondolatmenetet legalábbis vázlatosan mindig előre papírra vetette, és soha készületlenül nem lépett a szószékre.

Szombati és ünnepi beszédeit a nemes egyszerűség, alkalmi szónoklatait klasszikus tömörség jellemzi. Általánosan elismerték, hogy alkalmi beszédek tartásában páratlan mester volt, kinek egyik-másik beszéde valóságos essay számba megy. Nem volt hazai zsidó hitszónok, kinek többször lett volna feladata oly nagy és előkelő közönség előtt alkalmi beszédet tartani, mint neki. Hallgatósága körében gyakran voltak írók, művészek, tudósok, akadémikusok, törvényhozók, politikusok és kormányférfiak. A folyton fejlődő hitközség újabb és újabb intézményeinél mondott avató beszédei, hazafias és nemzeti ünnepélyeknél hirdetett papi tanításai, a magyar zsidóság szellemi és pénzelőkelőségét alkotó nagy hitközség tagjainak esketésénél és temetésénél tartott beszédei egész légiót alkotnak.

Avató beszédeinek rövid áttekintése felvonultatja előttünk a pesti és részben hazai zsidóság egy fél évszázadon át alkotott intézményeit, melyeknek létrehozására gyakran ő buzdította híveit. Megkívánta, szinte megkövetelte tőlük a felekezeti intézmények folytonos kiépítését, és ha valamely év új alkotás nélkül múlt el, akkor a szószékről nyíltan korholta őket. 1874. Ros Hasónó ünnepén is így prédikál: „Hitközségünk nem felelt meg szent hivatásának, hogy mint fővárosunk nagy községe, a művelődés zászlóvivője legyen, hogy vezércsillaga legyen a magyar zsidóságnak az új nagy eszmék érvényesítésében, a vallásos és szellemi haladás felkarolásában, pártolásában... Most, az év végén ott van, hol annak kezdetén vala. Aki pedig nem halad, az hátramegy, hanyatlásnak indul”.[48]

Az igazságnak tartozunk azon kijelentéssel, hogy nem volt gyakran oka a korholásra és a hitközség egymás után hozta létre szebbnél szebb intézményeit. Igazgatósága idejében, 1869-ben a hitközség Síp utcai iskoláját, míg három évtized múltán 1896-ban a Wesselényi utcában épült monumentális iskolát avatta. 1869-ben a fiúárvaház Holló utcai épületét adta át rendeltetésének. Ezen épületben lakott azután több mint ötven évig, egész 1920-ban bekövetkezett haláláig, s a rabbiság ez idő szerint is ott tartja hivatalát. Az árvaház Andrássy úti újabb otthonát (jelenleg az Alapítványi Leánygimnázium épülete[DG8]) 1881-ben s a fasori díszes hajlékot[DG9] 1900-ban avatta. A nőegylet által fenntartott leányárvaház Damjanich utcai (azóta lebontott) épületét 1870-ben, majd átépítése után 1880-ban, Dob utcai árvamenhelyét pedig (ma a „Fészek” tulajdona) 1886-ban avatta. 1872-ben a jászberényi templomot adta át magasztos rendeltetésének. A Chevra Kadisa által felállított Damjanich utcai aggokházát (most a

[DG7] Buzdító, figyelmeztető beszéd
[48] Kohn: u. o. 21 1.
[DG8] A mai Andrássy út és Munkácsy Mihály utca sarka
[DG9] Egykori címe: Városligeti fasor 27.

„Mikéfe" tanoncotthona)[DG10] 1874-ben, majd évek múltán a Városligetben épült otthont avatta. 1877-ben, miként már láttuk, ünnepi beszédet mondott az orsz. rabbiképző intézet megnyitásánál. Az Izr. Siketnémák Orsz. Intézetét 1878-ban avatta, miután az ő tanácsára tette lehetővé Fochs Antal (mh. 1874.) névtelenül tett alapítványával a Bethlen téri épület megnyitását. E gyógypedagógiai intézetnek állandóan pártfogója volt, tanmenetét éber figyelemmel kísérte s midőn 1889-ben gr. Csáky Albin miniszter az intézetet meglátogatta, Kohn fogadta őt s felhívta figyelmét arra, hogy a növendékek a magyar nyelven kívül héberül és németül is tanulnak, s vallásos nevelésben részesülnek.[49] A Gyár utcai régi helyiségből kiköltözött hitközségi kórház most is fennálló modern épületét 1889-ben avatta[50], míg a Bródy Zsigmond (mh. 1906.) alapítványából létesült Bródy Adél gyermekkórházat 1897-ben nyitotta meg imájával. Ugyanazon évben avatta az orsz. gyűjtőfogház zsidó imaházát.

Nemzeti öröm- és gyásznapokon a Dohány utcai templomban rendezett istentiszteletek mindenkor a magyar zsidóság hivatalos istentiszteletének jellegével bírtak, melyek legtöbbjén a legmagasabb közhatóságok kiküldöttei vettek részt, s melyeknek kiemelkedő mozzanata mindenkor Kohn Sámuel hazafias beszéde volt. Ily beszédet tartott, miként részben már láttuk 1867-ben az alkotmány visszaállításakor, a koronázás alkalmával, a király születése napján; 1868-ban a zsidók egyenjogúsításakor; 1870-ben br. Eötvös József emlékére rendezett gyászistentiszteleten; 1873-ban I. Ferenc József trónra léptének negyedszázados évfordulóján; 1875-ben V. Ferdinánd leköszönt király halálakor; az 1876-ban elhalt Deák Ferenc emlékére tartott gyászünnepen; 1879-ben az uralkodó pár ezüstmenyegzője alkalmával; 1889-ben Rudolf trónörökös tragikus halálakor; 1892-ben a koronázás 25. évfordulóján; 1894-ben Kossuth Lajos halálakor[51]; 1895-ben a zsidó vallás egyenjogosításának – recepció – törvénybe iktatása örömünnepén; 1896-ban a millenniumi országos ünnepen; 1898-ban a 48-as törvények szentesítésének félszázados fordulóján, majd Erzsébet királyné tragikus halálakor. Ide sorolható még a Cion jótékonysági egyletnek[DG11] a Vigadó nagytermében Liszt Ferenc jelenlétében 1876-ban tartott 25 éves jubileumi ünnepe, melynek Kohn volt szónoka. A világhírű művész a Nőegylet javára hangversenyt rendezett, s ennek megörökítésére az egylet a leányárvaházban emléktáblát helyezett el, melyet 1877-ben Kohn avatott Liszt jelenlétében.[52]

Kellő adatok híján még csak megközelítőleg sem tudjuk megállapítani, hogy hány temetési beszédet mondott. Tény, hogy aki pesti zsidó ember 1866-tól fogva egy félévszázadon át nevet, rangot, tekintélyt szerzett magának, mindeneknek koporsójánál Kohn Sámuel mondott búcsúztatót. Közülük csak néhányat sorolunk fel. 1868-ban Meisel

[DG10] Budapest, VII. Damjanich u. 48.
[49] Neuzeit 1889. évf. 374 l.
[50] A kórház számára nagyobb összeget gyűjtött. A pesti hitk. levélt. Ap./ált. 173.
[51] Egykorú feljegyzések szerint soha azelőtt oly tömeg nem volt a hatalmas templomban, mint ez alkalommal.
[DG11] Budapesti Cion Önsegélyző és Jótékonysági Egyesület
[52] Der Ung. Isr. 1877. évf. 388 l.

főrabbi, 1874-ben Fochs Antal kiváló filantróp, 1875-ben Löw Lipót szegedi főrabbi és Horn Ede államtitkár, 1878-ban Barnay Ignác hitk. titkár, 1879-ben Lányi Jakab volt hitk. elnök, 1880-ban Löw Tóbiás kir. főügyészhelyettes, 1881-ben Dux Adolf kiváló újságíró, 1885-ben Rózsay József orvos, az újkori zsidóság lelkes munkása koporsójánál, majd Aradon Steinhardt Jakab ottani tudós rabbi emlékére rendezett gyászistentiszteleten, 1887-ben Posner Károly Lajos országos nevű iparos, 1889-ben Deutsch Henrik képezdei igazgató, 1891-ben Hirschler Ignác, az első zsidó főrend, kongresszusi elnök és Friedmann Mór főkántor, 1892-ben Wahrmann Mór, az első zsidóhitű országgyűlési képviselő, 1893-ban Szántó Eleázár pedagógus, fiúiskolai igazgató, 1894-ben Pollák Henrik orvos, a zsidó közélet egyik jelese, ki a papkereső bizottság nevében 1866-ban levelezésben állott vele, s kivel azóta meghitt barátságban volt, 1897-ben Brill S. L. rabbisági elnök és Reusz Károly a pesti Chevra Kadisa elnöke, 1898-ban a közjótékonyságban fáradhatatlan Bischitz Johanna, 1899-ben Kaufmann Dávid rabbiszemináriumi tudós tanár, 1900-ban báró Schossberger Zsigmond koporsójánál, majd Goldberger Rafaél budai rabbi emlékére az ottani templomban tartott gyászistentiszteleten, 1903-ban lovag Wechselmann Ignác, kinek bőkezű alapítványából létesült a vakok intézete, 1905-ben Schweiger Márton az Orsz. Iroda első elnöke, Tencer Pál újságíró, a fővárosi és hitközségi közélet munkás tagja, Kayserling Mayer paptársa, 1906-ban Bródy Zsigmond újságíró, főrend, 1908-ban Mandel Pál országgyűlési képviselő, Kohner Zsigmond hitközségi elnök, 1909-ben báró Kornfeld Zsigmond, a hazai közgazdasági élet kiválósága, 1910-ben Halász Nátán leányiskolai igazgató, jeles pedagógus, 1911-ben Weinmann Fülöp kir. közjegyző, hitk. elnök koporsójánál mondott emlékbeszédet.

Anyakönyvi feljegyzések alapján módunkban áll pontosan megállapítani, hogy 1866. július 24-től mikor az első esketést végezte – 1914. október 20-ig – mikor visszavonult az alkalmi funkciók végzésétől – tehát 48 év alatt 7.261 esketési szertartást végzett. A funkciók ily tömegének láttára, melyhez hasonlót aligha végzett bármely hitközség papja, nagyon is megértjük Kohn Sámuel azon többször hangoztatott kijelentését, hogy a fővárosi papnak sokféle és fárasztó munkája közt legfárasztóbb az esketési és temetési szertartások ellátásának munkája.

V. Társadalmi munkálkodás

A nagy tömege folytán eléggé fárasztó alkalmi funkciók végezésénél több lelki gyönyörűséget lelt Kohn Sámuel azon zsidó vallási közművelődési és jóléti intézményekben, melyeknek megalkotásánál ő volt sokszor a kezdeményező, de minden alkalommal a létrehozásnak és irányításnak részese. Dolgozószobájából indult ki már 1868-ban az Izr. Ösztöndíj Egylet gondolata, melyet a kongresszust megelőző februári konferencia résztvevői Eötvös József buzdítására meg is alakítottak. A Kohn Sámuel társelnöksége alatt működő egylet hosszú évtizedeken át támogatta a törekvő fiatal

főiskolai tanulókat, kiknek sorából azután a magyar zsidó közélet számos kiválósága került ki.

Mint a tanítók tisztelője, készséggel vett részt az Orsz. Izr. Tanítóegyesület munkájában. Az 1866-ban történt megalapítása óta az egyesületnek pártoló, majd buzgó választmányi, később tiszteletbeli tagja, 1889 óta tiszteletbeli elnöke. Az egyesületet minden nagyobb akcióban nemcsak nevével, hanem befolyásával és összeköttetéseivel is segítette. Adományokat, alapítványokat eszközölt ki számára, miként maga is az egyesületben tett alapítvánnyal örökítette meg néhai atyja nevét.[53] Az egyesület 25 éves jubileumán mondott templomi beszédét így méltatja a tanítók szaklapja: „Minden szava gyöngy, minden részlete remek, egészében pedig gyémántkoszorú, odaillesztve a hazai zsidó tanítóság kebelére".[54]

Miként láttuk, egy teljes évtizeden át fáradozott a rabbiszeminárium érdekében, míg 1877-ben szerencsésen meg is nyílt az intézet. Tevékeny tagja a szeminárium, a tanítóképezde, a fiú- és leányárvaház, valamint a siketnémák intézete vezérlőbizottságának. Ez intézetek fejlődésére, tanmenetére és főleg valláserkölcsi hivatásának betöltésére évtizedeken át nagy gondot fordított.

A kongresszust követő időben Kohn Sámuel arra törekedett, hogy egyre növekedő hitközségének minél szélesebb rétegében ébressze fel az érdeklődést a felekezet ügyei iránt és terjessze a vallási ismereteket. Ezen cél elérésére kitűnő paptársával Kayserling rabbival együtt 1871-ben „Ungarisch-jüdische Wochenschrift" címen hetilapot indít. A lap foglalkozott zsidó felekezeti napi kérdésekkel, történelmi, irodalmi és pedagógiai témákkal és volt szépirodalmi melléklete is. A két szerkesztőn kívül többek között Goldziher Ignác, Klein Mór becskereki, Kohut Sándor székesfehérvári, Roth Adolf siklósi, Placzek brünni rabbi, Reich Ignác pesti és Wolf G. bécsi történész is dolgozott a lap számára. A két papszerkesztő azonban annyira el volt foglalva lelkészi teendőkkel, hogy már egy év múlva kénytelenek voltak beszüntetni a lapot.

Kohn Sámuel tovább is keres eszközt és módokat a zsidó tudásnak széles körben való terjesztésére. 1879-ben sokat tanácskozott Mezei Mórral a régi Magyarító Egylet új életre keltéséről, s belevitték a köztudatba a magyar zsidó irodalom megteremtésének szükségességét.[55] Az így felkeltett közóhajnak tettek eleget Bacher Vilmos és Bánóczi József, midőn 1884-ben megindították a Magyar Zsidó Szemlét, a magyar zsidó irodalomnak mai nap is viruló szaklapját, melynek Kohn lelkes híve, legelső és szorgalmas munkatársa volt, s melynek hasábjain két, később említendő terjedelmesebb történelmi tanulmányát tette közzé.

A Magyar Zsidó Szemlében Goldziher és Kohn egy népszerű irodalmi vállalat eszméjét vetik fel[56], mely irodalmunkat a modern felfogás ízlésének megfelelő alakban

[53] Izr. Tanügyi Értesítő 1911. évf. 334. 1.
[54] U. 0. 1892. évf. 157. l.
[55] U. o. 1880. évf. 3. és 90 1.
[56] M. Zs. Szemle 1884. évf. 254 és 318 1.

mutatná be a hittestvéreknek és a tudományos világnak is, amely továbbá kiadná a teljes Szentírás héber szövegének egyöntetű műfordítását. Így már előre ki volt jelölve az egy évtizeddel azután megalakult „Izraelita Magyar Irodalmi Társulat" iránya. Az Orsz. Izr. Iroda 1893-ban folyamatba tette a társulat megalakítására irányuló előmunkálatokat, melyek Kohn Sámuel vezetésével oly gyorsan haladtak előre, hogy 1894. február 14-én megtartotta alakuló ülését. Weinmann Fülöp kir. közjegyző világi elnök mellett a megalakulás körül sokat fáradozott pap lett a társulat egyházi elnöke, irodalmi estjeinek gyakori felolvasója, évkönyveinek munkatársa és kiadványainak lelkiismeretes bírálója. A legtöbb választmányi, igazgatósági és felolvasó ülést ő vezette, elnöklete alatt megalakult 1894-ben a „bibliaszerkesztő" bizottság s 1896-ban Marczali Henrik egyetemi tanárral együtt elkészíti a társulat által utóbb kiadott „Magyar Zsidó Oklevéltár" tervezetét. Egy tudományos természetű kérdésben közte és a társulat többi vezető tagja közt felmerült nézeteltérés folytán 1899-ben lemondott az elnöki tisztségről, de továbbra is érdeklődéssel szemlélte a társulat fejlődését, melynek bölcsőjénél állott, s melyet átvezetett a kezdet nehézségein.[57]

A minden izében magyar zsidó pap nem vált közömbössé az összzsidóság ügyei iránt sem. Tanújelét adta ennek, midőn 1879-ben segített megteremteni a zsidóság jogaiért küzdő „Alliance Israélite" magyarországi fiókját. Nem hiányzott akkorában oly törekvés, mely a központi Alliance-tól teljesen független magyar fiókot kívánt létesíteni, de győzött Kohn felfogása: a magyar fiók az eredményesebb működés okából a központhoz csatlakozott. Nemsokára szomorú alkalma nyílt az Alliance magyar híveinek emberbaráti készségüket bebizonyítani. Az 1881–2. évben kiüldözött orosz zsidók támogatására Kohn Sámuel, hatvani Deutsch Bernát (mh. 1893) és Simon József (sz. 1844., mh. 1915.) az Orsz. Iroda titkára tekintélyes összeget gyűjtöttek, hogy a hontalanná vált orosz zsidó testvérek nyomorán enyhítsenek. Később, 1900-ban, midőn a Romániából kiüldözött zsidók Magyarországra menekültek, Kohn főrabbi Sándor Pállal együtt buzgólkodott a szerencsétlen hittestvérek támogatásában.

Hazánk sem maradt ment a zsidógyűlölet árjától. A nyolcvanas évek elején Istóczy Győző országgyűlési képviselő által megindított és mind nagyobb körre terjedő antiszemita mozgolódás kellemetlenkedett a magyar zsidóságnak. Kohn Sámuel szószékre viszi a kérdést, és nagy történeti tudásával kimutatja, hogy a zsidógyűlölet nem magyar jelenség. „Józan gondolkodású, vallás dolgában türelmes s a védtelen iránt lovagias nemzetünknél a zsidógyűlölet, mely sötét századokban annyi nyomort s veszedelmet hozott felekezetünkre, mindig idegen termény volt, melyet külföldről hoztak be ide, s melynek mérges magva csak ott burjánozhatott, ahol nem magyar népség lakta a földet. Magának a magyarnak még rövid pár évvel azelőtt nem volt meg az, mivel minden más nemzet régóta bővelkedik: nem volt zsidó-ellenséges irodalma. Én ilyet kerestem, de nem találtam. De igenis találtam zsidóbarát iratokat, melyekben magyar írók, papok s világiak szót emeltek a jogtalan zsidó mellett, kit a nemzet képviselői egyhangú

[57] Az Imit évkönyvei és Venetianer u. o. 370.1.

határozatából, végre teljes jogú polgárnak, testvérének ismert." Másrészt szigorúan megköveteli híveitől, hogy iparkodjanak másoknál jobbaknak lenni, s ezzel is vegyék elejét a vádaskodásoknak.[58] Az akkori sajtó véleménye szerint e beszédet minden honi nyelvre le kellene fordítani és mint az antiszemitizmus elleni védőiratot, a nép között terjeszteni.[59]

Különben már a hetvenes évek liberalizmusa alatt meghúzódó, s a haladó zsidóság törekvéseit elgáncsoló antiszemitizmusról kendőzetlenül kimondja a szót: „Hiába! Nem kedvelik a művelt, velök egy színvonalon álló, szóval, a szellemileg felszabadult zsidót. Szívesebben látják őt régi szomorú alakjában, kirívó ruházatában, felötlő külsejével, romlott nyelvével, batyuval hátán, falvat bejárván. Ez ínyükre van."[60]

A magyarországi antiszemitizmus külföldi mintára a vérvád sötét rágalmával is kísértett 1883-ban. Kohn Sámuel, Deutsch Bernát és Simon József éber figyelemmel kísérték a Nyíregyházán lefolytatott „nagy per" minden mozzanatát és a fáradhatatlan buzgalmú Szabolcsi Miksa (sz. 1857, mh. 1915), akkor fiatal újságíró tevékenykedésétől függetlenül nagy részük volt abban, hogy Eötvös Károly és Friedmann Bernát vették kezükbe az ártatlanul megvádolt nyírségi zsidók védelmét, mi által a per folyama az igazság medrébe terelődött.[61] Midőn pedig Zimándy Ignác papképviselő „tudományosan" akarta bebizonyítani, hogy a zsidók rituális célra használnak keresztény vért, Kohn Sámuel az egész pesti rabbiság és a rabbiszeminárium tanári karával együtt 1884. október 22-én közzé tett nyilatkozatában valóban tudományos módon megcáfolja a képviselő alaptalan vádaskodásait.[62]

Elült a nyolcvanas évek antiszemitizmusának izgalma, beköszöntött a kilencvenes évek liberalizmusa, s elhozta a recepciót, a zsidó vallás egyenjogúsítását, melyet a magyar zsidóság már az 1867. évi emancipáció óta sürgetett. A pesti hitközség még 1880-ban kiküldött egy bizottságot a kérdés tanulmányozására, melynek Kohn Sámuel is tagja volt. A lappangó kérdés Vázsonyi Vilmos (sz. 1868, mh. 1926) ifjú hevétől kapott erősebb lendületet, míg négy évig tartó politikai küzdelmek után a magyar országgyűlés 1895. november 2-án törvénybe iktatta a recepciót. Kohn Sámuel még aznap a templomi szószéken emlékezett meg a nagy vívmányról és mondott buzgó imát királyért és hazáért.[63]

A recepciós törvénnyel egy időben életbe léptek az egyházpolitikai törvények is, melyek kötelezővé teszik az állami anyakönyvezést és magánüggyé a felekezeti házasságkötést, valamint anyakönyvezést. Ha Kohn Sámuel és pesti rabbitársai

[58] Kohn: Mit tegyünk az ellenünk intézett támadásokkal szemben? [Ünnepi beszéd az 5641. (1880.) Újév első napján a budapesti izrael. hitközség templomában. N. 8° (101 l.) Budapest, 1880. Zilahy S. DG]
[59] Ung. Israelit 1880. évf. 330 l.
[60] Kohn: Zsinagógai Szónoklatok. 77 l.
[61] Venetianer: u. o. 346 l. s köv.
[62] Venetianer: u. o. 359 l.
[63] Gábor Gyula: Az izr. vallás receptiója. – Groszmann: A recepciós mozgalom politikai története.

„reformerek" lettek volna, melyeknek a zsidó vallás lényegét nem érintő, Európa-szerte elterjedt és nálunk is meghonosult istentiszteleti külsőségek megtöréséért és fenntartásáért szerették őket némely körök nevezni, úgy most tág terük nyílt volna a házassági törvények megreformálásával valóban a vallás lényegét érintő újításokat meghonosítani. Tájékozatlanok voltak a hívek, hogy az országos törvény által magánüggyé lefokozott házassági törvények mennyiben és mily mértékben maradnak továbbra is életben. Minden felekezet és így a zsidóság köreiben is attól tartottak, hogy a hívek immár mellőzni fogják az egyházi házasságkötést és felekezeti anyakönyvezést. Kohn Sámuel a pesti rabbiság tagjaival együtt beadvánnyal fordult a hitközség elöljáróságához, s kifejtette annak szükségességét, hogy a felekezeti anyakönyv, mint hitközségi intézmény tovább is tartassék fenn, és hogy házasságkötéseknél a zsidó vallás idetartozó szabályai továbbra is maradjanak teljes mértékben érvényben. Az elöljáróság magáévá tette ezen javaslatokat, melyeknek helyes voltát a jövő igazolta, mivel a papjai által bölcsen irányított pesti zsidóság zöme immár önként kereste vallásunknak a házasságkötésnél és születésnél előírt ősi szertartásait.[64]

A pesti rabbiság intézkedései irányadók lettek az ország többi rabbisága számára is. Az új helyzetben követendő egységes eljárás megtanácskozására ugyanis 1895. október 15-én és 16-án 71 hazai rabbi gyűlt egybe Budapesten. Az országos rabbikonferencia, mely Bloch Mózes rabbiszemináriumi rektort díszelnökül, Kohn Sámuelt elnökül, Löw Immánuelt és Klein Mórt (mh. 1915) alelnökül választotta, teljesen azonosította magát a pesti hitközség határozataival, miáltal az új törvények következtében semmiféle zavar sem állott be vallási intézményeinkben.

A fővárosban egybegyűlt rabbik érezték a gyakoribb közös tanácskozásoknak szükségességét, s ezért egy rabbiszövetség alakítását határozták el, melynek előkészítésével Kohn Sámuel elnöklete alatt Klein Mór nagybecskereki, Löw Immánuel szegedi, Neumann Ede (mh. 1918) nagykanizsai, Perls Ármin (mh. 1914) pécsi és Steinherz Jakab (mh. 1921) székesfehérvári rabbikból álló bizottság küldetett ki. Közben a községkerületi elnökök kongresszus egybehívását tervezték, minek folytán a bizottság elhalasztotta a rabbigyűlés egybehívását. A kongresszus elmaradt, s a rabbik erre megalakították előbb a Dunántúli Rabbik Egyesületét, majd annak kibővítésével 1906-ban az Országos Rabbiegyesületet, mely Kohn Sámuelt díszelnökül választotta. Az egyesület munkálataiban azonban az akkor már előrehaladt korú pesti főrabbi nem óhajtott részt venni, s átengedte a teret ifjabb paptársainak.

A recepció törvénybe iktatását követő évben, 1896-ban fényes keretek közt ünnepelte meg a magyar nemzet s vele együtt a magyar zsidóság is a millenniumot, a honfoglalás ezeréves fordulóját. A millenniumi kiállítás történelmi főcsoport bizottsága, melynek Vaszary Kolozs hercegprímás volt tiszteletbeli elnöke, Kohn Sámuelt az oktatás és tudománytörténeti csoportbizottság tagjává választotta. Ezen minőségében irányította a kiállításnak a zsidó egyházi életet szemléltető csoportja rendezését. Ugyancsak tagul

[64] Mindezekről és a következőkről lásd az egykorú felekezeti sajtót.

hívta őt meg 1899-ben a Fraknói Vilmos püspök elnöklete alatt szervezett „Uránia" magyar tudományos színházegylet művelődéstörténetének szakosztálya. A „Magyar Vöröskereszt Egylet" igazgatóságának felkérésére 1898-ban részt vállalt az egyletnek háború esetén működő tudósító irodája munkálataiban.

A millenniumi évben a községkerületi elnökök elhatározták a recepció emlékére egy közalap megalkotását. A Schweiger Márton elnöklete és Mezey Ferenc (mh. 1927) jegyzősége mellett működő bizottság, melynek munkálataiban Kohn Sámuel is élénk részt vett megállapította, hogy az alap rendeltetése lesz szegény hitközségek támogatása, ösztöndíjak adományozása és közművelődési intézmények létesítése.

Ez időben egy reformhitközség gyenge kísérlete is felütötte fejét a pesti hitközség kebelében. Ezen kísérlet össze sem hasonlítható az 1848. évi reformhitközség szárnypróbálgatásával, mellyel bár téves, de mindenesetre tiszteletreméltó idealizmusból kísérleteztek annak idején. Most az egyházpolitikai törvények közt foglalt és a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény örve alatt néhány izgága hitközségi tag, főleg mészárosok, kik a rabbiság kásrusz-felügyeletét túl szigorúnak tartották, nem éppen vallási buzgalomtól, hanem inkább üzleti céloktól vezéreltetve „Szabad Izráel" címen egy reformált zsidó hitközséget akartak alapítani. A zsidó vallási törvényeket sértő felekezeti kontárkodók ellen Kohn Sámuel a pesti rabbiság nevében erélyesen tiltakozott, mire a kultuszminiszter 1897. november 16-án kiadott rendeletével betiltotta az „új vallás" megalakítását.

VI. Irodalmi munkásság

Nagy hitközség papját a napnak minden órájában szolgálatba hívja a hívek tömege, gyakorta országos, olykor az ország határain is túlterjedő felekezeti ügyek gondozása. Nagy hitközség papja csak a pihenés óráiban tanulhat, csak az éjszakai nyugalom idején munkálkodhat zavartalanul a tudomány mezején. Kohn Sámuel, ki talán minden nagyvárosi pap közül is a legelfoglaltabb volt, súlyos hivatali teendőinek elvégzése után a tudomány búvárlásában talált lelki gyönyörűséget és teremtett soha el nem múló értékű alkotásokat. A nagy pap nagy tudós is volt.

Említettük, hogy korán nyilatkozott meg írói hajlama és már kisdiák korában megtelik kéziratos könyve a legkülönbözőbb tárgyú írásaival: ír verseket, elbeszéléseket, elmélkedéseket, útleírásokat. Huszadik évében járt, midőn dolgozata először jelent meg nyomtatásban. Még 1859-ben elkészítette Jeremiás Siralmainak német nyelvű teljes műfordítását, s ennek egy részét adta közre 1860-ban a Löw-féle Ben Chananjában „Probe einer metr. Uebersetzung der Klagelieder"[NE2] címen.[65] Ugyanazon évben megjelenik a

[NE2] Egy minta a Siralmak metrikus fordításához

[65] A bibliográfiai összeállítást lásd, Weisz: Kohn Sámuel írásai. M. Zs. Szemle 1920. évf. 5. 1. Lásd még Groszmann cikkét u. o. I. 1. és Kálmán Ödön cikkét u. o. 1927. évf. 283 s köv. 1.

Meisel-féle Carmelben „Der Kleine Moses”[NE3] című négy folytatásból álló elbeszélése, egy még 1858-ban írt verses legendája „Die Jericho Rose”[NE4] címen, míg 1861-ben megjelent ugyanott „Modim”[HEB1] című verse.

Huszonkét éves teológus volt, midőn azon kitüntetés érte, hogy „Der Prophet Elia in der Legende”[NE5] című, 1859-ben megkezdett tanulmányát Frankel érettnek tartotta arra, hogy Monatschriftjében 1863-ban kinyomassa. Ebben összeállítja az Illés prófétáról szóló zsidó, keresztény és mohamedán hitregéket, és kimutatja ezeknek egymással való összefüggését. A közel két ívre terjedő munkával, melyet Frankel kísérő szavakkal vezet be, a tudósok sorába lép a fiatal szerző.

Ezt követőleg három úttörő munkát írt a szamaritán nyelvészet terén. „De Pentateucho Samaritano eiusque cum versionibus antiquis nexu”[LAT1] címen Lipcsében 1865-ben latin nyelven megjelent doktori disszertációjában összehasonlítja a szamaritánus Szentírást az eredeti héber szöveggel és kimutatja, hogy a szamaritán szöveg a Szentírásnak régi görög, szír és kaldeus fordításaira támaszkodik. „Samaritanische Studien”[NE6] (Breslau, 1868) és „Zur Sprache, Literatur und Dogmatik der Samaritaner”[NE7] (Leipzig, 1876) című művei a szamaritán nyelvnek szótárát, nyelvtanát, a többi sémi nyelvvel való összefüggését, a szamaritánok irodalmát és vallási hitelveit tárgyalják. Előbbi műve Frankel folyóiratában, utóbbi a „Deutsch-Morgenländische Gesellschaft”[DG12] kiadványaképp jelent meg két, eddig ismeretlen szamaritán szöveggel. Kohn Sámuel e három nagybecsű műve révén elsőrangú szaktekintélynek volt elismerve a szamaritán irodalom tudományában.

Miközben több irodalmi ismertetése és prédikációja jelent meg, hivataltársával Kayserlinggel együtt 1871-ben „Ungarisch Jüdische Wochenschrift” címen szaklapot indít. A lap egy évig állott fenn és Kohn hétről-hétre írja benne népszerű tudományos és felekezeti közérdekű cikkeit, melyek közül tartalmánál és terjedelménél fogva kiemelkedik a Sulchan Áruchról, a zsidó házasságfelbontásról, az 1871. évi, túl radikális augsburgi zsinatról írt cikksorozata.

Kohn Sámuel 1866-ban bevitte a pesti templomba az eleven magyar szót, két év múlva már nyomtatásban is megjelenik magyar beszéde[66], 1875-ben pedig „Zsinagógai szónoklatok” címen egész prédikációs kötete lát napvilágot. A talmudi és midrás-

[NE3] A kis Mózes
[NE4] A jerikói rózsa
[HEB1] Köszönöm: מודים
[NE5] Illés próféta a legendában
[LAT1] A szamaritánus Pentateuch és kapcsolata a régi változatokkal
[NE6] Szamaritánus tanulmányok
[NE7] A szamaritánusok nyelvéről, irodalmáról és dogmatikájáról
[DG12] A Deutsche Morgenländische Gesellschaft, rövidítve DMG (Német Keleti Társaság), a keleti tanulmányokkal foglalkozó tudományos szervezet, azaz a Közel- és Távol-Kelet, a tágabb értelemben vett Kelet, Ázsia, Óceánia és Afrika nyelveinek és kultúráinak tanulmányozásával foglalkozott.
[66] Kohn: Hogyan fogadjuk, és hogyan hálájuk meg az egyenjogúsítást. Pest, 1868.

irodalomból vett idézetek célszerű alkalmazása adja meg a zsidó egyházi szónoklatok jellegét. Kohn a prédikációs könyvében, mely 12 ünnepi és 12 alkalmi beszédet közöl, megőrzi ezen tradicionális jelleget. Beszédeiben vallásos érzés, világos gondolatmenet és áttetsző nyelvezet vonul végig.

Főmunkaerejét a magyar zsidóság története megírásának szenteli. Komolyan számba vehető előmunkálatok nem állottak rendelkezésére. Zsidó tudósok részéről Löw Lipótnak 1845-ben megjelent „Schiksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn" című és Zipser Mayernek a budai és rohonci hitközségekről 1846-7, illetőleg 1864-5-ben írt tanulmánya, keresztény történészek részéről Hajnik Imre „A zsidók Magyarországon a vegyes házakbóli királyok alatt" (1866) és Helmár Ágost „A magyar zsidótörvények az Árpádkorszakban" (1879) tanulmánya jöhetett tekintetbe. Ennek folytán sok időt és fáradozást igénylő kutatásokat kellett végeznie levéltárakban, könyvtárakban, mindenütt böngészve, hol csak némi adatot remélt találni munkája számára.

Kutatásai közben a Magyar Nemzeti Múzeumban 12 többé-kevésbé értékes, részben igen régi héber kéziratra bukkan, melyeket „A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kéziratai" címen ismertet a „Magyar Könyvszemle" 1877. évfolyamában, majd a „Magazin für die Wissenschaft des Judenthums"-ban is közzéteszi „Die hebräischen Handschriften des ungarischen Nationalmuseums in Budapest" címen. Mind a 12 kéziratnak ismerteti szerzőjét, leírja a kéziratot, s azok érdekesebb részeit fordításban bemutatja. Ezen ismertetésnek és később más dolgozatának kétnyelvű közreadásával kettős cél lebegett szeme előtt, egyrészt a magyar tudós közvélemény elé vinni a zsidó tudományt, másrészt pedig a külföld figyelmét felkelteni a hazai szellemi életre.

Ugyancsak a Nemzeti Múzeumban feltalált kéziratok, valamint a bécsi és müncheni kéziratok alapján írja meg 1878-ban a talmudistának éleselméjével és az irodalombúvárnak hangyaszorgalmával „Mordechai ben Hillel" címen a XIII. századbeli talmudi gyűjtőmunka szerzőjének életét és irodalmi munkálkodását. Különös balsors érte úgy Mordechait, ki mártírhalált halt, mint a vallási élet szabványait összeállító művét, mely megrongálva származott az utódokra. Kohn Sámuel a gyéren folyó forrásokból némiképp rekonstruálja a tudós mártír életét és irodalmi munkálkodását. Legbehatóbban Mordechai fő művével, talmudi döntvénytárával („Széfer Mordechai") foglalkozik, a kéziratok alapján helyreállítja annak helyes szövegét, és a Mordechai által felhasznált több mint 300 halachistára vonatkozó életrajzi és irodalmi összeállítást sorakoztat fel.

A magyar zsidóság történetének adatgyűjtése közben azt észlelte, hogy a régi zsidó krónikák és vallási kérdésekben hozott döntvények közvetve, sokszor csak mellesleg is több-kevesebb adatot nyújtanak azon népek történetére, melyekkel a zsidók érintkezésben voltak, így a magyarok történetére vonatkozó adatokat is tartalmaznak. „Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez" című művében, melyet a „Történelmi Tár" 1879–1881. évfolyamaiban közölt, 32 ily adatot tesz közzé, bevezetésekkel és észrevételekkel ellátva, szó szerinti magyar fordításban, s így nem zsidó tudós köröknek

is megközelíthetővé tett általuk addig hozzáférhetetlen történelmi kútforrásokat. A közölt adatok főleg a magyarok származására, az ország földrajzi elhelyezkedésére, a magyar-török háborúra vonatkoznak. Közben „Vestigia Judaeorum" címen irodalmi harcot folytat Vámbéry Árminnal arról a kérdésről, hogy mennyiben mutatkoznak a zsidóság nyomai a magyarok őstörténetében. Hosszabb-rövidebb cikke jelenik meg a „Monatschrift", a „Zsidó Évkönyv", a „Nemzet", a „Pester Lloyd", a „Pesti Napló", a „Történelmi Tár", a „Magyar Nyelvőr", a „Századok", később a „M. Zs. Szemle" és az „IMIT Évkönyv" egyes évfolyamaiban.

Szem elől nem tévesztve kitűzött fő feladatát, a klasszikus történetírás minden eszközének felhasználásával szünet nélkül dolgozik a magyar zsidók történetét tárgyaló nagy munkáján. Fáradhatatlanul kutatja a forrásokat, a lelt adatokat lelkiismeretesen átvizsgálja, a kritika éles fényébe helyezi, az értéktelent elmellőzi, az értékeset felhasználja s a szétfolyó anyagot szerencsésen szilárd formába öntve jelenteti meg 1884-ben főműve első kötetét „A zsidók története Magyarországon, a legrégibb időktől a mohácsi vészig" címen.

A zsidók történetének megírásánál nem könnyű dolog megőrizni a szükséges tárgyilagosságot. „Események és viszonyok, a szemlélő álláspontjához képest, más-más színben tűnnek fel. Ahol a felekezetiség sérelemre utal, ott a hazafiság helyes intézkedést, a körülményekkel igazolható jogos eljárást lát; mert másképp ítél a felekezeti érzület, másképp a nemzeti tudat, meg másképp az elfogulatlan tárgyilagosság." Így vezeti be Kohn történelmi művét, melyben csodás módon meg tudta őrizni a történetíró köteles részrehajlatlanságát és szigorú tárgyilagosságát. A hazai zsidóságnak a mohácsi vészig terjedő történetét négy korszakra osztja: 1. A legrégibb időktől a honfoglalásig 890. körül. 2. A honfoglalástól az 1092-i szabolcsi zsinatig, mely legelőször csorbította a zsidók jogait. 3. A szabolcsi zsinattól a zsidóknak Nagy Lajos alatt 1360-ban történt száműzetéséig. 4. A száműzetéstől 1526-ig, a mohácsi vészig. Megírja a zsidóknak e négy korszakra terjedő külső történetét és kimutatja, hogy az ezeréves Magyarország területén már a honfoglalás előtti időkben is éltek zsidók, és hogy a honfoglaló magyarok közt zsidók is voltak.[67] Az Árpád-házi királyok alatt keresztények és zsidók között barátságos viszony állott fenn, s csak a külföldi uralkodók hozták be a Magyarországon eladdig idegen türelmetlenséget. A külső történettel párhuzamosan bemutatja a hazai zsidók társadalmi, vallási és szellemi életének fejlődését.

Hogy szigorú tudományos színvonalú könyvét szélesebb körökben is el tudják olvasni, az események elbeszélése során tartózkodik hosszadalmasabb bizonyítgatásoktól és csupán az általa megállapított tényeket vonultatja fel. Hogy azonban a tudósoknak és szakembereknek módjukban álljon minden állítását ellenőrizni és felülbírálni, az általa használt kútfők értelmezését részint szöveg alatti jegyzetekben, részint a könyv végén közölt hosszabb függelékben indokolja meg. E függelékek mindegyike egy-egy önálló

[67] Más történészek részben más tudományos eredményre jutnak e kérdésekben. Lásd Büchler: i. m. 13 1.

tudományos értekezés. Ugyancsak történelmi következtetéseinek ellenőrizhetése céljából könyve végén 68 addig még ki nem adott okiratot tett közzé.

Ötödfél évtized múlott el Kohn Sámuel történelmi könyvének megjelenése óta és mind e mai napig is páratlan munka maradt, melyet különféle kivonatban ismertettek, később megjelent munkákban felhasználtak, de helyébe újabbat állítani nem tudtak. A Kohn-féle magyar zsidók története éppoly állandó értékű marad, mint nagy tanítójának, Grätznek „Geschichte der Juden"-ja. Kohn úgy tervezte, hogy egy második kötetben meg fogja írni, ugyancsak négy fejezetre osztva, a magyar zsidók történetét a mohácsi vésztől napjainkig. Rengeteg anyagot gyűjtött a második kötet számára, azokat szakszerűen rendezte, részben fel is dolgozta és egyes fejezetei készen állanak a nyomda számára.

A zsidó irodalomnak magyar nyelven való terjesztésére Bacher Vilmos és Bánóczi József által 1884-ben megindított „Magyar Zsidó Szemlének" kezdetétől fogva munkatársa volt, ő írta számára az első tudományos cikket „A honfoglaló magyarok és a zsidók" címen, a hazai zsidóság történetére vonatkozó több okiratot jelentetett meg benne. Itt jelent meg utolsó két, utóbb önálló tanulmányként is megjelent műve, melyek méltóan sorakoznak történelmi főmunkája mellé. Közülük az első 1889-ben jelent meg „A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira" címen. A szombatosok keresztény szekta, mely a reformáció hatása alatt a XVI. században keletkezett Erdélyben. Bethlen Gábor fejedelem főkancellárjának, Péchi Simonnak hitbuzgalma folytán felvirágzott, majd hosszú üldöztetések nyomása alatt aláhanyatlott, híveinek száma egyre apadt, míg végre a Bözödújfaluban lakó utolsó szombatosok közvetlenül az emancipáció után, 1868-ban nyíltan a zsidó vallásra tértek. A szekta háromszázados külső történetével kapcsolatosan megismerjük belső történetét, dogmáit, vallási és szellemi életét és irodalmát. A különféle könyvtárak és levéltárak kéziratiból napfényre kerül a magyar irodalomnak egy addig javarészt ismeretlen ága, melyet hitcikkek, káték, héber imák fordításai és eredeti magyar imák, teológiai iratok és prédikációk alkotnak. A hazai egyháztörténelem és a magyar irodalomtörténelem e nagy fontosságú, stiláris tekintetben is tökéletes művét Kohn Sámuel az érdeklődő külföldi tudósok számára is hozzáférhetővé akarta tenni. Ezért 1894-ben német nyelven is közzé tette „Die Sabbatharier in Siebenbürgen, ihre Geschichte, Literatur und Dogmatik" címen, mint adalékot az utolsó három évszázad vallás- és kultúrtörténetéhez.[68]

A M. Zs. Szemlében jelent meg 1899-ben másik, egyben utolsó nagyobb történelmi műve „Kohn Schwerin Götz bajai és Bács megyei főrabbi. Élet és korrajz. 1760–1852." címen. Kohn irodalmi emléket állít ebben atyai nagyatyjának, az egykor nagyhírű bácskai gáonnak. A dolgozat ugyan elsősorban a hálás unoka kegyeletétől van

[68] A zsidó hitre tért szombatosok 1874 óta a Kohn által gyűjtött pénzekből fizették hitoktatójukat. Egy 1903. január 15-i levelükben így hálálkodnak: „Szegény hitközségünk iránt tanúsított kegyességét megköszönni képtelenek vagyunk." 1904 óta az Izr. Közalap fizette a hitoktatót.

áthatva, de mint az újkori magyar zsidóság történetének egy részlet kidolgozása, minden időkben értékes olvasmány marad.

Az 1893–1900. évben megjelent Pallas Nagy Lexikon számára megírja az összes bibliai korszak utáni zsidó irodalmi és történeti cikkeket; „Samareitikon und Septuaginta" című dolgozatában 1894-ben ismét visszatér ifjúkori kutatásainak munkaköréhez; egy-egy dolgozata jelenik meg az IMIT Évkönyvben, a M. Zsidó Szemlében, egy-egy prédikációját teszi közzé. Azután már csak nagy történeti munkájának második kötetén dolgozott szüntelenül, szinte élete utolsó napjáig, s csak a halál gátolta meg annak befejezésében.

VII. Magánélete. Utolsó évek

A templom szószékén, a tudomány és irodalom műhelyében, a lelkészi hivatal szobájában és minden magyar zsidó ügy szolgálatában fáradhatatlanul munkálkodó papnak élete nyitott könyv volt híveinek nagy tömege előtt. Mint 25 éves ifjú került az ország legelső hitközségének papi méltóságába és egyenes jelleme, valamint szerencsés külső körülmények folytán minden zökkenés nélkül sorakoztak egymás mellé a szakadatlan munkában töltött hosszú évtizedek, melyeknek növekedésével növekedett Kohn Sámuel híveinek és tisztelőinek száma is. Valamerre csak megjelent, a késő aggkoráig meg nem görnyedt, délceg termetű, ifjabb korában férfias szépségű, később tiszteletet parancsoló fehér hajfürtű, ősz szakállú pap, mindenütt áhítatos hangulatot keltett már puszta megjelenésével.

Paptársaival testvéri egyetértésben munkálkodott, és nem utolsó sorban az ő nagy tapintatosságának érdeme, hogy nemcsak a hitközségben, hanem széles e hazában fogalommá vált a Kohn, Kayserling, Brill és Pollák rabbikból álló rabbikollégium évtizedes összhangos és éppen ezért áldásos együttműködése. E harmonikus együttműködés nem változott meg akkor sem, midőn kidőlt paptársai helyébe ifjabb munkatársak léptek. A pesti rabbiság 1900-ban Feldmann Mózes (sz. 1859, mh. 1927), 1905-ben Fischer Gyula (sz. 1861) és Hevesi Simon (sz. 1868), 1907-ben Adler Illés (sz. 1868, mh. 1924) rabbik megválasztásával egészült ki. Kohn Sámuel őszinte szeretettel fogadta fiatalabb paptársait, kik tisztelettel hajoltak meg a tapasztalt, bölcs, agg főpap előtt. A rabbiság minden hétnek szerdáján az ő elnöklete alatt rendes ülést tartott; az abban uralkodó előkelő hangulat, az ott elhangzott bölcs eszmecserék valóságos magas kúriává avatták a pesti papi tanácskozást. Tanácskozás után szívesen elbeszélgetett paptársaival, s visszapillantva hosszú köztevékenységére, elmondotta élete egy-egy érdekesebb epizódját, vagy jellemezte néhány találó kifejezéssel a közéletnek egyik-másik egykori

szereplőjét. A méltóságának tetőpontján álló főpap atyai szeretettel volt azon kezdő papok iránt is, kik hosszabb-rövidebb ideig segédlelkészkedtek mellette.[69]

Elmondhatjuk, hogy 1866-tól 1920-ig, tehát 54 éven át Kohn Sámuel volt a pesti hitközség egyetlen szilárd pontja, aki mellett egyházi és világi vezetők nemzedéke jött és ment el. Papi működése alatt egymás után Lányi Jakab (mh. 1879), Neuwelt Ármin (mh. 1888), Wahrmann Mór (mh. 1892), Kohner Zsigmond (mh. 1908), Weinmann Fülöp (mh. 1911), Adler Lajos (mh. 1927) és Székely Ferenc ült a hitközség elnöki székében. Soha semmiféle esemény meg nem zavarta a közte és a mindenkori világi vezetők közt fennálló jó viszonyt. Mindenkor lojálisan meghajolt a világi vezetőket megillető jogok előtt, és éppen ezért soha senki sem csorbította az ő papi jogait. Nem utolsó sorban az ő érdeme, hogy soha egyenetlenség nem támadt a pesti hitközség egyházi és világi vezetői között, és mi sem dúlta fel a hitközség belső békéjét. A hatalmas Dohány utcai templom fényes istentiszteleteinek ő volt szellemi irányítója, kinek papi akarata előtt tisztelettel hajoltak meg Friedmann Mór (mh. 1891) és Lazarus Adolf (mh. 1925), a művészi képességű ünnepelt főkántorok.

Megszámlálhatatlan volt tisztelőinek tábora, de éppen papi méltóságánál fogva kerülte a barátkozásokat. Brill rabbi, a nagy bölcs, Pollák Henrik az újkori zsidóság e fáradhatatlan bajnoka, Hirschler Ignác az első zsidó főrend, Goldziher Ignác a világhírű orientalista, Deutsch Henrik preparandiai igazgató, Bloch Mózes szemináriumi rektor, Kaufmann Dávid szemináriumi professzor tartoztak azok közé, kikkel meghitt baráti érintkezésben állott. Levelezési érintkezésben volt Mommsen, Nöldeke, Delitzsch, Strack, Kautzsch külföldi tudósokkal, Cassel, Philippson, Geiger, Perles, Zunz, Löw, Hochmuth és még más zsidó teológusokkal. Lelkiismeretesen végezte sokoldalú hivatását, és ez teljesen kielégítette egyébként szigorú mértékkel mérő öntudatát. Boldognak érezte magát könyvtárszobájában, mely egyike volt a legértékesebb magánkönyvtáraknak. Hidegen hagyta őt a Magyar Tudományos Akadémia eljárása, midőn 1889-ben Szász Károly református püspök ajánlata ellenére sem választotta őt tagjai sorába.

A népszerűség keresésétől távol állott, annak hajhászásához hajlamossága sem volt; mégis egymás után halmozták el a szeretet és megbecsülés jeleivel, és mindenki hódolattal hajolt meg nem erőltetett, hanem lényéhez tartozó előkelő, szinte főúri modora előtt, mely igaz főpappá avatta őt. Nem volt a nagy hitközség területén oly zsidó felekezeti jellegű tudományos, társadalmi vagy jótékonysági intézmény, mely nem sietett volna őt dísztagjai közé választani. A fővárosnak 1872-ben történt egyesítése[DG13] óta a törvényhatóságnak tagja volt, de felekezetét nem érintő közügyekbe való avatkozástól

[69] Blau Lajos 1887, Weiszburg Gyula (sz. 1866, mh. 1919) 1892-től 1905-ig; (mellette egy ideig Fényes Mór) 1905 nyarán ideiglenesen Weisz Miksa (szül. 1872); 1906-ban Richtmann Mózes (szül. 1880) és 1906 óta Groszmann Zsigmond (szül. 1880).

[DG13] Napjainkban Budapest egyesítését az 1873-as évfordulóhoz kötjük, ugyanis 1873. november 17-én kezdte meg működését a főváros tanácsa, átvéve az ügyek vitelét a korábbi városoktól és Pest megyétől. Valójában ez egy folyamat volt, amelynek során egy évbe telt, míg megszületett Budapest. Ezért Groszmannak igaza van akkor, amikor az egyesítést 1872-re keltezte, mert 1872. december 23-án hirdették ki a városegyesítéséről szóló törvényt (1872. évi XXXVI. trv.).

tapintatosan tartózkodott. Annál nyomatékosabban emelt szót a zsidóságot érintő ügy érdekében; így pl. 1880-ban egyik fölszólalásának az lett eredménye, hogy a fővárosi iskolák zsidó tanulói a zsidó ünnepeken iskolai szünetet kaptak.[70]

Huszonöt éves papi jubileumát meleg szeretettel ünnepelte meg a hitközség, s nevére nagyobb alapítványt tett, mint rabbiszemináriumi ösztöndíjat[71], az Orsz. Izr. Tanítóegyesület pedig hálája jeléül kőnyomatú arcképét 200 példányban kinyomatta és tisztelői közt szétosztotta. Minden más ünnepeltetést, melyre 54 évi papsága idején bőven lett volna alkalma, a leghatározottabban elhárított magától. Akarata ellenére kapta meg legfelsőbb helyről a királyi, majd az udvari tanácsosi és ezzel a „méltóságos" címet.

Kohn Sámuel a zsidóság érdekében kifejtett munkája mellett családja meghitt körében találta meg boldogságát. A szülők iránti tiszteletet senki nálánál tökéletesebben nem gyakorolta. Házába vette agg szüleit, haláluk napjáig bőségesen ellátta, rajongó szeretettel vette őket körül, s amellett fennen hirdette, hogy ő lakik szüleinél, nem pedig szülei laknak nála.[72] Anyja elhalálozásakor, 1884-ben a hitközségi elöljáróság részvétirata találóan mondja: „anyja iránti fiúi kötelességek gyakorlásában is a legnemesebb erény tündöklő példáját nyújtá Főtisztelendőséged a híveknek".

A pesti főpapnak minden tekintetben méltó hitvestársa volt Löwbeer Katalin (szül. 1849, házasság 1867, mh. 1921), egy előkelő brünni családnak angyali jóságú, nagy műveltségű és finomlelkű leánya, kinek révén Placzek B. brünni főrabbival sógorsági viszonyba jutott. Több mint öt évtizedes, ideálisan harmonikus házasságuk zavartalan boldogságát fokozta egyetlen fiuk, Kovács Géza, a Hitelbank igazgatója és két leányuk, Lánczi Géza fővárosi orvos neje és Halász Frigyes fővárosi ügyvéd neje gyermeki ragaszkodása és társadalmi emelkedése.

Az 1905-ben kiegészített pesti rabbiság élére az elöljáróság főrabbinak nevezte ki az akkor már négy évtizede munkálkodó papot, s ezzel betöltésre került a Meiselnek 1867-ben bekövetkezett halála óta 38 éven át betöltetlenül maradt pesti főrabbi méltóság. Egy további évtizeden át munkabírásnak teljességével vállvetve dolgozott ifjabb paptársaival. Az aggság koronájával díszített főpap bölcs irányítója volt ezen általa megélt második papi generációnak, mely tagjainak egyéni értékessége folytán méltán vált világhírűvé.

A világháború kitörése és ennek elfajulása nagy lelki fájdalmat okozott a jámbor papnak. Gyakran hangzott el ajkáról afeletti bánkódó szava, miért nincs a vallás papjainak, különösen pedig az uralkodó egyházak nagy méltóságainak annyi hatalmuk, hogy győzelemre tudnák vinni minden vallás közös szent célját, a békét. Testi elgyengülés is erőt vett az életében oly sokat dolgozott férfiún, olyannyira, hogy fokozatosan visszavonult a nyilvános működéstől. Amikor ötvenévi lelkészkedés után látta, hogy feladatának nem képes már teljes mértékben eleget tenni, hitközsége elöljáróságától nyugdíjaztatását kérte. Az elöljáróság azonban nem óhajtotta a hitközséget megfosztani a

[70] Ung. Isr. 1880. évf. 403 l.
[71] Pesti Hitk. Levéltára It. 192.
[72] Izr. Tanügyi Értesítő 1902. évf. 65 1.

bölcs aggastyán papi vezetésétől, s ezért a templomi funkciók végzése alól őt felmentette, és arra kérte, hogy korlátozza munkáját a rabbikollégium további vezetésére. Az érdemes főpap meghajolt az elöljáróság óhaja előtt, és a nagy nyilvánosság elől való csendes visszavonulásában is pontosan vezette tovább a pesti rabbiságot, nap-nap után felkeresve a magánlakásával kapcsolatos lelkészi hivatalt.

Fiatalabb éveiben nyári szabadságát hazai, vagy külföldi fürdőhelyeken töltötte, honnan felújult erővel tért vissza munkájához. Egyetlenegyszer volt komoly beteg, 1886 tavaszán tüdőgyulladás támadta meg, melyből azonban többheti betegség után szerencsésen felgyógyult. Később a nyári hónapokat svábhegyi nyaralójában töltötte. A kommunizmus rémesztendeje ettől a pihenőtől is megfosztotta az agg főpapot, ki zokszó nélkül viselte az áldatlan állapotok súlyát. De szervezete megérezte a pihenés hiányát, és a következő télen mind rövidebbre szabta a rabbihivatalba tett napi látogatását. Egy ily látogatás után, 1920. február 27-én, péntek délelőtt, miután e sorok írójával egy ideig elbeszélgetett[73], jóízűen szívva szivarját, visszavonult magánlakásába, ott hirtelen rosszul lett, ágynak dőlt, s néhány napi betegség után felesége, gyermekei és unokái karjai közt 1920. március 11-én – 5660. Ádár 21-én – csendesen elszenderült. Másnap nagy részvét mellett temették a rákoskeresztúri temetőben. Utolsó kívánságához képest hitközsége és családja került minden gyászpompát, koporsójánál csupán paptársa Fischer Gyula búcsúztatta a nagy papot, míg frissen hantolt sírjánál az egész rabbitestület „kádis" imát mondott.

Ott nyugszik az „új" temetőben a „régi" pesti rabbikkal egy sorban Kohn Sámuel, a pesti hitközségnek leghosszabb ideig működött és soha el nem homályosuló érdemeket szerzett főpapja, kinek emléke legyen áldva.

Megjelenés:

Magyar Zsidó Szemle 46. évf. 1929. 1-3. szám, 18-56. o.

[73] Áldom jó sorsomat, hogy 20 éven át a nagy rabbi lábainál ülhettem, 5 évig, mint hallgatója és tanítványa a rabbiszemináriumban, 15 évig, mint segédlelkésze a pesti rabbiságban, kit bizalmára méltatott. Két évtizeden át éreztette velem atyai jóindulatának bőségét. Legyenek ez igénytelen sorok dicső emléke iránt érzett örök hálámnak szerény jelei. G. Zs.

A pesti hitközség akkor és most (1930)

Maleachi, az utolsó próféta[DG1] széfer zikkoraun[HEB1], az emlékezés könyvéről[DG2] szól – melybe vészterhes időben beíródik az istenfélők reménykedése. Ilyen széfer zikkoraun az Egyenlőség is, mely a múlt század nyolcvanas éveinek legelején, a tiszaeszlári hangulat vészterhes évadján indult útnak, és azóta ötven éven át tartja ébren a Magyar Izrael reménykedését.

Midőn az Egyenlőség egész könyvtárra telő 50 évfolyamának foliánsait végiglapozzuk, fájó szívvel temetünk sok feltűnt szép reményt, mely azonban csak nem akart valóra válni. De viszont örömmel tölt el bennünket egy-egy derengő reménysugárnak élő életté való megvalósulása. Hogy mily messzire haladtunk főleg a belső fejlődés útján e félszázad alatt, legjobban akkor látjuk, ha a mai állapotot összevetjük az 50 év előtti állapottal. Tesszük ezt a következő sorokban az ország első, a pesti zsidóság hitközségénél, mely megnövekedett méreteinél fogva természetszerűleg legszembeszökőbben mutatja a megtett út nagyságát. Csak rideg adatokat állítunk egymás mellé. A csupasz számok és adatok szólnak a legbeszédesebben a végzett munka eredményéről, melyről az Egyenlőség bizton elmondhatja: „quorum magna pars fui”.[LAT1]

Zsidó hitközségnek fundamentuma a Tóra. A tan ismeretének terjesztését szolgálta 50 év előtt az 1848 óta fennálló fiúiskola és az 1852 óta fennálló leányiskola közel 800 tanulóval, előbbi Seligmann (Szántó) Eleázár, utóbbi Fischer (Halász) Nátán igazgatása alatt, továbbá a közös iskolákba járó körülbelül 8.000 tanuló vallásoktatásban való részesítése.

Ma a hitközségnek 8 iskolája van – 4 elemi, 2 polgári és 2 gimnázium – 3.000 tanulóval, és több mint 20.060 közös iskolába járó tanuló részesül vallásoktatásban. Ezenkívül a Tóra terjesztését szolgálják ma a vallásoktatás mellett a liturgiái gyakorlatok, a héber iskolák, a Talmud-Tóra intézetek, a bibliatanulmányi alapítvány, a Bar Micva tanfolyamok és az ifjúsági istentiszteletek.

Ez utóbbi intézmény már élvezet a Tórán emelkedő avaudóhoz[HEB2], a felnőttek istentiszteletéhez, mely 50 év előtt a pesti hitközség két templomában ment végbe, az 1859-ben épült Dohány utcai templomban és az 1872-ben elkészült Rombach utcai zsinagógában. A hitközség lelkészi szolgálatát négy rabbi látta el: Brill Sámuel Löb rabbisági elnök (mh. 1897), Dr. Kohn Sámuel (mh. 1920), Dr. Kayserling Mayer (mh.

[DG1] Malakiás (kis)próféta.
[HEB1] ספר זכרון (széfer zikaron)
[DG2] Malakiás, III. 16.
[LAT1] Amiben nagy részem volt (Vergilius: Aeneis)
[HEB2] Avodá: Magyarul: munka, de vallási értelemben ima, szolgálat, „szívvel végzett szolgálat”.

1905) és Pollák Eleázár (mh. 1905) „hitszónokok". (Ez volt e három kiváló főpapnak hivatalos címe.) A Dohány utcai templomban Friedmann Mór főkántor és Suschny Jakab másodkántor, a Rombach utcai zsinagógában Ábrahám Juda Léb kántor, valamint Spitzer Jakab és Keller József előimádkozók állottak szent szolgálatban.

Ma, ötven év múltán hét temploma van a hitközségnek, mégpedig a két főtemplom mellett az V. kerületi Csáky utcában, a VI. kerületi Aréna úton, a VII. kerületi Zuglóban, a VIII. kerületi Nagyfuvaros utcában és a IX. kerületi Páva utcában. Ezek mellett vagy 40 imaegyleti és intézeti templom áll fenn, köztük a Bethlen téri, a fiúárvaházi, leányárvaházi és gimnáziumi 3 gyönyörű templom. Az 50 év előtti 4 rabbival szemben ma 10 rabbi (2 főrabbi. 3 hitközségi rabbi, 4 körzeti rabbi, 1 kasrusz[DG3] rabbi), azonkívül több imaegyesületi és intézeti rabbi végzi a cura pastoralis[LAT1] munkáját. A kántorok és előimádkozók száma közel 20.

A gemilusz chaszódim[DG4] egyik legszebb megnyilvánulása a kórház fenntartása. Félszázaddal ezelőtt a hitközség egyetlen, Gyár utcai kórházában évente 700 fekvő- és 5.000 járóbeteg keresett gyógyulást, kiket Dr. Stiller Bertalan főorvos. Dr. Báron Jónás sebész, Dr. Szily Adolf szemész, egy másod- és egy harmadorvos kezeltek. Ma 3 kórháza van a hitközségnek, a központi Zsidókórház, a Bródy gyermekkórház és a Kaszab-klinika. E kórházak, melyek legújabban végzett átalakítások és felszerelésük után bármely gyógyintézettel kiállják a versenyt, sok kiváló, országos hírű orvosát évente 8.000 fekvő- és 10.000 járóbeteg veszi igénybe.

De talán még ennél is ékesebben hirdeti a haladást, melyet a pesti hitközség a jótékonyság terén tett, azon tény, hogy az 50 év előtti általános szegénygyámolítás mellé sorakozik ma a Rabbiképző, Tanítóképző, Ösztöndíjegylet, Diáksegítő Bizottság, Ahavasz-Réim, Szünidei Gyermektelep, Patronázs Egyesület, Mikéfe, Joint, Minosz és még más közjótékonysági és kulturális intézmény állandó szubvencionálása.

A pesti zsidóság nagy áldozatkészségét dicséri a Chevra Kadisa felvirágzása is, mely a temetkezés kegyeletes művének szigorúan tradicionális végzése mellett a hatalmas Aggokházát, Szeretetházát és Felnőtt Vakok Otthonát tartja fenn.

A hitközség adminisztrációját 50 évvel ezelőtt Dr. Goldziher Ignác titkárral együtt egy héttagú tisztikar látta el. Ma tíz ügyosztály több mint 60 tisztviselővel bonyolítja le a nagy hitközség napi munkáját. A hitközségnél és összes intézményeinél összesen ezren teljesítenek szolgálatot.

A grandiózus fejlődést mulató számok és adatok korántsem jelentik általában a hazai zsidóság számbeli megnövekedését vagy éppen gazdasági megerősödését. A főváros, mint kultúrcentrum magához vonzza a hazai zsidóság nagyobb tömegeit annyira,

---

[DG3] Kasrusz: a vallási felügyeletet igénylő élelmiszerek felügyelete, ellenőrzése

[LAT1] Gondoskodás.

[DG4] „Szeretet, kedvesség adása" (Gemilut Hasadim). Olyan micva, önzetlen jócselekedet, amely a zsidó közösségben szélesen értelmezett: a szegények felruházása, betegek gyógyítása, az éhezők etetése, a halottak temetése és a betegek felkeresése, vagy Magyarországon akár kamatmentes kölcsön folyósítása is lehetett.

hogy a mai Magyarország területén lakó majdnem 500.000 zsidó közül körülbelül 200.000 lakik a pesti hitközség területén, vagyis a főváros IV–IX. kerületeiben. Így tehát a pesti zsidó hitközség intézményei tulajdonképp az egész magyar zsidóság több mint egyharmadának alkotása. De igenis magasztos példát mutatnak arról, hogy az életképes zsidóság, mely nem rendelkezik egyházi vagyonnal, csak tagjainak áldozatkészségével, önerejéből mivé tudja fejleszteni intézményeit.

A visszaemlékezés nyomán felénk száll az ige: „lemáán tízkéru váásziszenu”[HEB3]. Emlékezzetek a múltra és cselekedjetek a jövő számára!

Megjelenés:

Egyenlőség jubileumi száma, 1930. január, 42-43. o.

[HEB3] A héber fordítást Groszmann maga adja meg.

Az első magyar vallástanár (1931)

A magyar tanügy történetében jelentős korszakot jelent az 1848–49. évi szabadságharc leveretését követő abszolutizmus évtizede. A Bach-kormány a leigázott ország elnémetesítésére igen alkalmas eszköznek ismerte fel az iskolákat, melyek részére tartalmas és magas színvonalú tantervet állapított meg. De nem a közművelődés terjesztése, hanem a germanizálás volt a fő cél, és ezért a kormány elnémetesítette az egyetemet, a középiskolákat, de még a népiskolákat is.

Az abszolutisztikus kormány által kitűzött célt világosan hangoztatta Haas Mihály címzetes püspök, iskolafelügyelő 1858. október 4-én, a budapesti katolikus gimnázium megnyitóünnepén mondott beszédében. „Ezen iskolához meghívott tanárok német kitartást, német türelmet, német tudományt és német műveltséget hoznak magukkal."

A régi pesti Redutban megnyílt katolikus gimnáziumot sűrűn látogatták a zsidó tanulók. Az első félévben beírt 151 tanulónak majdnem fele, 67 volt zsidó, s az 1860-ban beírt 302 tanulónak már több mint fele, 174 volt zsidó. A zsidó tanulóknak nagy létszáma abban leli magyarázatát, hogy a katolikus vallású tanulók inkább látogatták a piaristák gimnáziumát, a protestánsok pedig a maguk egyházának iskoláját. A tanítás természetesen mindenütt németül folyt, miképp német volt minden felekezet vallástanítása is.

Vajon miképp folyt a zsidó tanulók vallásoktatása és ki oktatta őket? Nem találunk arra adatot, hogy a zsidó hitoktatás magában a középiskola épületében történt volna a rendes tanítás keretében, a rendes iskolai fegyelem mellett. Sőt egy hitközségi jegyzőkönyvből nem éppen épületes dolgok derülnek ki. Az elöljáróság megütközéssel értesül arról, hogy a hitközség iskolájába – akkori nevén „Normalhauptschule" – vasárnapokon és ünnepnapokon vallástanra járó „külső tanuló ifjúság" fegyelmi kihágásokat követ el és diáki csínytevésben megrongálja az iskolai szerelvényeket. A hitoktatók felszólíttatnak, hogy a jövőben teljes szigorral tartsanak fegyelmet a hitoktatásnál.

Kik voltak a hitoktatók? Két elaggott úr. A 76 éves Bach József, egykor neves hitszónok (szül. 1784, mh. 1866) és a 68 éves Wahrmann Juda rabbitanácsos (szül. 1792, mh. 1868). Mindkettő nagy műveltségű lelkész, de bizony a 60-as évek tanulóifjúsága kinőtt a kezükből. Hiszen egyáltalán nem volt könnyű feladat az iskolai szünnapokon, a rendes tanintézeten kívül eső területre vallástanra berendelt diákok között fegyelmet tartani. Mennyivel nehezebb volt ez abban az időben, midőn már érezhető volt az októberi diploma által teremtett közhangulat előszele és a zsidó tanulóifjúságban is felbuzdult a magyar nemzeti érzés, mely nem akart meghajolni a németajkú hitoktatás előtt.

A helytartótanács 1861 elején elrendelte a katolikus gimnáziumban a magyar tannyelvet. Az iskola élére Nagy Márton piarista rendfőnök került igazgatónak, ki 1861.

március 15-i félévnyitó ünnepi beszédében szóvá tette, hogy a megmagyarosodott iskolában immár csak az izraelita vallás tannyelve német. Erre az iskola 108 zsidó tanulója arra kérte az igazgatót, hogy ők is magyar nyelven tanulhassák a vallástant. Az igazgató legott a következő érdekes és megörökítésre méltó átiratot intézte a hitközséghez:

„A Nagy Tekintélyű Izraelita Község Elöljáróságának, Helyben.

F. év Mártius 15-kén átalakítva megnyíltak az államgymnasium tantermeinek ajtai, hogy a tanuló ifjúság, mely eddig rövid harmadfélévi fennállása óta kizárólag német nyelven vezettetett s oktattatott, ez időtől fogva magyar nemzeti szellemben magyar tanárok által – vezetésem alatt – oktattatnék.

Az ifjúság részéről ez átalakítás tárt kebellel fogadtatott elannyira, miszerint teljes joggal remélhető, hogy a közvárakozás óhajtott sikerrel találkozandik. Így fogadta ezt a nemzeti nyelv iránt hő buzgalommal viseltető izraelita ifjúság, mely a tanodának túlnyomó részét teszi. Ezen ifjúság áthatva a jó ügytől, hozzám, mint igazgatóhoz folyamodott, hogy neki, miután a magyar nyelvet legnagyobbrészt bírják – kisebb része pedig bírni óhajtja, engedtessék meg, miszerint a vallástant hasonlókép magyar nyelven tanulhatná. Magyar nemzetiség szempontjából a buzgóság dicséretet érdemel: mindazáltal a nyelvben még igen gyengék oda utasítandók lehetnének, hogy ezek a félévben még anyanyelvükön tanulnák, mint olyatén tudományt, mely a szívre és lelkekre inkább hat; míg ellenben a magyar nyelvben erősebbeknek, mint forrón óhajtják, magyar nyelven adatnék elő, nehogy megtagadás esetében a vallástanulást talán – mi könnyen megtörténhetnék – saját rovásukra elhanyagolnák. Ajánlom e fontos ügyet a Nagy tekintélyű Község Elöljáróság méltó figyelmébe. Kelt Pesten, Martius 19. 1861. Nagy Márton igazgató."

A hitközség szívesen tett eleget az igazgató felszólításának. Hiszen saját iskoláiban már 1860 októberében meghonosította a magyar tannyelvet. Magyar nyelvű hitoktatásra alkalmas tanerőkben sem volt hiány. Mannheimer N. F. hitoktató teljesen bírta a magyar nyelvet s a hitközség iskolájában magyarul tanította a vallástant. Zilz Mór hitoktató pedig már 1851-ben, majd 1858-ban írt magyar nyelvű vallástani könyvet. Deutsch Henrik jeles pedagógus is akkor tűnt fel. De akadt hívatlan tanerő is. Rokonstein Lipót, ki Pesten újságíróskodott, utóbb vidéken rabbiállást töltött be, önhatalmúlag akarta elfoglalni a középiskolai magyar hitoktatói állást, amely jogtalan törekvésnek Meisel főrabbi erélyes fellépése vetett gátat. A főrabbi olyan módon javasolja a kérdés megoldását, hogy Deutsch Henrik végezze a hitoktatást azon középiskolai tanulók részére, kik teljesen bírják a magyar nyelvet; azon tanulókat pedig, kik még nem tökéletesek a magyar nyelvben, Mannheimer N. F. hitoktató tanítsa magyar és német nyelven.

A kérdés megoldása fölött nem lehetett sokáig tanácskozni. Nagy Márton igazgató 1861. április 6-i újabb levelében ezt írja a hitközségi elöljáróságnak: „A mostani kényes körülmények – ifjúságnál főképp – még eszélyes halogatást sem tűrnek". Ezért Meisel

főrabbi javaslatát magáévá tette az elöljáróság és a gimnázium igazgatója is elfogadta azt. Az elöljáróság Deutsch Henriket 1861. október 13-án nevezte ki magyar hittantanárrá azon világos megjegyzéssel azonban – mondja a kinevezési határozat –, hogy jutalmazása csupán csak az eddig is fennálló tandíjakra szorítkozván a községi pénztár semminemű fizetéssel terheltetik".

Deutsch Henrik, az első magyar vallástanár 1822-ben született Trencsénben. Több hazai jesivát látogatott, tökéletes tudásra tett szert a Biblia és a Talmud tudományában, megtanult több modern és klasszikus nyelvet. Lovasberényben, Kecskeméten tanítóskodott, majd Meisel pesti főrabbi figyelme feléje fordult és 1859-ben a Talmud-Tóra iskolához hívta meg, mely vezetése alatt valóságos proseminárriummá fejlődött. 1861-ben lett a főváros összes középiskoláinak vallástanára, 1868-ban pedig a zsidó tanítóképző igazgatója. Az 1868–69. évi kongresszusnak egyetlen tanító tagja volt, s abban az időben szerkesztette az „Izraelita Közlöny" című felekezeti lapot. Az 1877-ben megnyílt rabbiszeminárium rendkívüli tanára lett, s elsőnek tett kísérletet a Talmud magyar nyelvű előadására. Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki, s érdemes úttörője volt a zsidó teológiai tudomány magyar nyelvű művelésének.

Az első magyar vallástanár 1899. december 18-án halt meg. Kezdeményező munkálkodásával kiváló és érdemes utódok számára járhatóvá tette az ifjúság nevelésének göröngyös útját.

Források:

A pesti izr. hitközség 1860. és 1861. évi jegyzőkönyvei. A pesti izr. hitközség levéltára Tk. 56.

Perepatits: A budapesti V. ker. magy. kir. áll. főgimn.

Megjelenés:

Múlt és Jövő 1931. január., 25-26.o.

Bach József, a zsidó vikárius (1932)

Száz évvel ezelőtt nagyon büszkék voltak a pesti zsidók hitszónokukra, Bach Józsefre. Mikor magára öltötte a zsidóknál akkor még szokatlan reverendáját és elmondotta a még ugyancsak szokatlan irodalmi német nyelvű prédikációit, nemcsak a hívek tömegét vonzotta a templomba, hanem keresztény papok és tudós tanárok is eljöttek őt meghallgatni.

A gyorsan népszerűvé vált hitszónok Óbudán született 1782-ben. Gyermekkorában sokat foglalkozott Bibliával és Talmuddal, majd Csehországba ment, ott magánúton elvégezte a gimnáziumi osztályokat, letette a prágai egyetem bölcsészeti tanfolyamának vizsgáit, és azután az ottani technikán a felső matematikából „magister" címet kapott. Hazajött Óbudára, kereskedő lett, megnősült, tönkrement, mire tanítóskodásra adta magát.

A haladottabb formájú istentiszteletet kedvelő pesti zsidók bécsi mintára, 1826-ban „kultusztemplomot" nyitottak, s az akkor 44 éves Bachot ide hívták meg hitszónoknak és hitoktatónak. Versenytárs nélkül állott az új hitszónok. Azon évben halt meg Wahrmann Izrael főrabbi, a dájjánok nem voltak a szónoklat emberei, új főrabbit pedig tíz éven át nem választottak. Ez az évtized volt Bach aranykora.

Büszkék voltak reá hívei, de saját maga is büszke volt önmagára. 1832. június 10-én eldicsekszik a templom elöljáróihoz intézett levelében, hogy „az ő komoly foglalkozása teljesen igénybe veszi a gondolkodóerőt és az egész intellektuális képességét". Két év múlva, 1834. május 21-én „az ő nehéz hivatásának fárasztó, minden szellemi erőt állandóan igénybe vevő teljesítményeiről" elmélkedik egy beadványában. Több levelében megismétli a következő öndicséretet: „Én voltam a haza izraelita hitközségeiben az első hitszónok, ki az emberiséget boldogító tiszta isteni igét közmegérthető, népszerű és mégis kiművelt nyelven iparkodtam nagyszámú helybeli, de meg a négy vásár idején idegen izraeliták előtt is, gyakran nem kisszámú másvallásúaknak jelenlétében, beható erővel és módon megvilágítani és beszédes szóval a szívekre kötni." Leveleiben büszkén írja neve alá: „Dr. der Phil. der höheren Mathesis Magister".

Egy évtizeden át tartott a matematikus hitszónok vagy a hitszónokló matematikus csillagának ragyogása. A pestiek 1836-ban Schwab Löb rabbit ültették a főrabbiszékbe, ki nemcsak nagy tudós volt, hanem egyaránt művésze a régi „derásának" és a korszerű „hitszónoklatnak". Most már az ő beszédeihez sereglettek a hívek, míg Bach teljesen háttérbe szorult. A megsértődött hitszónok 1851. december 10-én, negyedszázados működés után, nyugdíjaztatását kéri. Dagályos lemondólevelét emígy kezdi:

„Mindennek megvan a természetben, miként az emberéletben is, a maga határozott időtartama, a maga elmozdíthatatlan célja, melyen túl megtörvén az erő, minden tevékenység megbénul; az embernek fizikai és szellemi ereje is idővel lassanként

elhasználódik, és főleg évek hosszú során át folytatott szakadatlan erőmegfeszítésben teljesen felőrlődik, míg végül az erők végleges kimerültsége folytán munkaképtelenség áll be." Ilyen és hasonló elmefuttatásoktól hemzseg minden levele, melyeket sűrűn írogatott, és amelyekből könnyen megérthetjük, hogy az újszerűségtől kezdetben lebilincselt hívek egy évtized után kijózanodtak, és többé nem rajongtak „szentbeszédeiért". E levelében az elkeseredett ember megrója az 1848. évi hitközségi vezetőket, kik fizetését csökkenteni merészelték és „unberufene vacirende Lehrer und andere revolutionäre Brauseköpfe"[NE1] jelzővel illeti őket.

Azután elült a harag, Bach visszavonta lemondását és csökkentett fizetéssel tovább szolgált, sőt túlélte az 1857. április 3-án meghalt Schwab főrabbit. De ez éppen nem jelentette az öreg hitszónok csillagának újra felragyogását, mert azt megint csak elhomályosította az 1859-ben megválasztott új főrabbi, Meisel rendkívüli szónoki készsége. Bach erre ismét bejelenti lemondását, hogy miképp az év augusztusában írja: „az állandóan produktív tevékenység megerőltetései után" kipihenje magát. De mintha levélírás közben megbánná az akkor már 77 éves aggastyán ezen bejelentését: gyorsan hozzáteszi, hogy annyi ereje van még azonban, hogy „amint sokoldalú tudós és ritka hitszónok egyaránt kiváló dr. Meisel oldala mellett vikárius gyanánt álljak". Egyben eldicsekszik hosszadalmas levelében – minden levele bőbeszédű –, „él bennem a remény, hogy őfelsége, a mi nemesen gondolkodó legfelsőbb császárunk, ki nem hagyja viszonzatlanul a közjó körül kifejtett igaz érdemet, pro singulari merito[LAT1] valamely kitüntetésben fog részesíteni".

Két év múlva, 1861-ben beteljesült vágya, és az öreg úr I. Ferenc József királytól megkapta az arany érdemkeresztet. Különben is büszkén mutogatta az elismerő okiratot, melyet még a király nagyatyjától, Ferenc császártól kapott, valamint a városi hatóság, gimnáziumi igazgatóságok és Schedius Lajos tudós egyetemi rektor dicsérő iratait.

A hitközség 1863-ban teljes fizetéssel és pótlékokkal nyugdíjazza a 81 éves hitszónokot, ki még mindig tetterőt érzett magában, és egy „theologus és hitszónok" alkalmazásáig felajánlja további szolgálatait. Pihenést és nyugalmat csak a sírban talált, hová 1866. február 3-án tért. A régi Váci úti temetőbe temették, honnan 1910-ben költöztették az új temetőbe.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1932. szeptember 17., 6. o.

[NE1] Illetéktelen üresfejű tanárok és más forradalmi forrófejűek.
[LAT1] Egyedülálló érdemeiért.

Brill Azriél magyar esküje (1932)

Az első pesti főrabbi, Wahrmann Izrael papi kollégiumának értékes tagja volt Brill Azriél (Izrael), ki 1805-ben mint 27 éves fiatalember kezdte meg pesti működését, és 1853-ban bekövetkezett haláláig, tehát közel félszázadon át töltötte be a dájjáni hivatalt.

Az 1825. évről keltezett két működési bizonyítvány arról szól, hogy „Herr Israel Brill, Jurist und Substitut das hiesigen Herrn Rabiners, Aufseher der Schächter und des Coscher Fleisches”[NE1], tehát mint vallásjog-tudós, mint a főrabbi helyettese és mint a metszők és kóserhús felügyelője 20 év óta fejt ki tevékenységet az egész helybeli község legnagyobb megelégedésére „zur grössten Zufriedenheit der sämmtlichcn hiesigen Israelit-Communitaet”[NE2].

A szorosan vett dájjáni teendőkön kívül még egy érdekes ügykör is tartozott Brill Azriel feladatai közé. Valahányszor zsidó embernek, akár mint peres félnek, akár mint tanúnak esküt kellett tennie, úgy a polgári, mint a katonai hatóságok megkívánták, hogy az eskü letételénél rabbi legyen jelen, ki hitfelétől kivegye az esküt. A pesti „K. K. Kriegsgericht”[NE3] például 1849. december 6-ra a „Neugebäude”-ba [DG1] rendeli be Brillt egy zsidó tanú megeskettetésére és felszólítja őt: „wollen Sie gefälligst die Thora mitnehmen”[NE4].

Természetes, hogy nem a templomban használatos Tóra, hanem Biblia volt az, amit a rabbi az eskü szentségének jeléül az esküt evőnek kezébe adott.

Egész csomó hivatalos irat szól arról, hogy Brill Azriél ezen irányú papi tevékenységét is mily lelkiismeretes pontossággal és kellő méltósággal látta el. (Dr. Fischer Gyula főrabbi, szemináriumi igazgató úr szívessége folytán volt alkalmam betekintést nyerni az iratokba, melyek a Brill-család birtokában vannak.) A katonai rokkantotthon, a budai helyőrségi hadbíróság, több gyalog- és tüzérezred parancsnoksága, „Szabad Királyi Pest Város Hely. Főbírája és Törvényszéke Többi Tanácsnoki”, „Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült Vármegyék Rendei”, mind-mind elismerőleg szólnak a pesti dájján ügybuzgalmáról és arról, hogy „magát az ily munkálkodások alkalmával mindig szerényen és tisztelettelje sen viselte”. Talán legérdekesebb a következő irat, mely egyben a hazai zsidó papok magyarosodásának fényes dokumentuma.

„Tettes Nemes Pestmegyének 1846-ik évi június 23-án Pesten tartott fenyítő törvényszéke.

[NE1] Jogász, a helyi rabbik helyettese, a mészárosok és kóser húsárudák felügyelője.
[NE2] Az egész helyi izraelita közösség legnagyobb megelégedésére.
[NE3] Hadbíróság.
[DG1] A hajdani Újépület: katonai erőd és kaszárnya. A mai Szabadság tér helyén állt.
[NE4] Legyen kedves, hozza magával a Tórát is.

799. Brill Izraél a Pesti Izraélita egyház másodrabbija, a magyar nyelvet értő Izraélitákra nézve, általa fogalmazott magyar eskü formát ez alkalommal vévén alkalmazásban, ez eset az első, amidőn az Izraéliták a törvényszéken magyarul eskedtek meg. Említett rabbinak az eskü forma akképi átfordításával a magyar nyelv iránt tanúsított buzgósága annyival nagyobb dicséretet érdemelvén, minthogy a törvényszék e részben kifejezett kivánatának a magyar nyelvbeni járatlansága mellett is két hónap alatt készséggel eleget tett; – ezen eljárása jegyzőkönyvileg méltányoltatott, s erészben Pajor Titus szolgabiró úr által jegyzőkönyvileg utasítani, jelen határozat pedig a közelebbi közgyűlésen felolvastatni rendeltetett. Kiadta Hajós Josef aljegyző."

Ha elgondoljuk, hogy a németajkú vidékről, a Pozsony megyei Schlossbergből ideszármazott rabbi abban az időben, midőn csak keletkezőben volt a hazai zsidók megmagyarosodása, előrehaladott korában nekifeküdt a magyar nyelv tanulásának és már két hónap múlva magyar nyelven tudott ténykedni: valóban megértjük a hatósági méltánylást. Mi pedig büszke érzéssel nyitjuk meg az érdemes pesti papnak emlékét.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1932, november 26., 8. o.

Egy alaptalan régi zsidóüldözés (1932)

A most induló 5693. zsinagógai év a magyar zsidóság történetének szomorú évfordulóját hozza magával. Ebben az évben lett 700 esztendős a beregi szerződés, mely a hazai zsidóság megaláztatását foglalta magában.

Árpád-házi II. Endre 1205-ben lépett a magyar trónra. A nagyravágyó, de gyenge király teljesen felesége, meráni Gertrúd befolyása alatt állott, ki a magyar urak mellőzésével minden méltóságot és jövedelmet rokonainak meg vendégeinek juttatott. Egyik testvérét, a léha életű Biberachot kalocsai érsekké tette, a gyilkosság vádja elől ide menekült másik testvérét, Ekbert bambergi püspököt birtokokkal látta el, a német lovagrendnek egész országrészeket ajándékozott. Az emiatt felzúduló magyar urakat a király azzal csillapította le, hogy pazarul osztogatta közöttük a koronabirtokokat, minek folytán kiürült a királyi kincstár.

II. Endrének szenvedélye volt a háborúskodás. De ehhez pénz kellett, mit az elszegényedett nép kizsarolásával tudott csak előteremteni. A király példájára a főurak és főpapok is részt vettek az általános zsarolásban. Végveszélybe sodródott az ország, mire a jobb belátásúak sürgetése folytán a király 1222-ben kiadta az Aranybullát, mely hivatva lett volna rendet teremteni.

Az urak, kik kapzsiságukkal és garázdálkodásaikkal a bajoknak előidézői voltak, már akkor is értettek ahhoz a módhoz, hogy úgy akarták maguktól elterelni a figyelmet, hogy a zsidót állították oda bűnbak gyanánt. Szerintük a zsidó adóbérlők és a királyi pénzverdék hivatalnokai voltak a közállapotok megrontói. Lehet, hogy a zsidó bérlők és hivatalviselők valóban nem voltak jobbak a főnemesi és főpapi uraknál, de semmi esetre sem voltak rosszabbak náluknál. Mert mit mond az Aranybulla a zsidókról? „Kamaraispánok, pénzverő só- és adótisztek országunkbeli nemesek legyenek. Izmaeliták és zsidók ne lehessenek.” („Ismaelite et iudei fieri non possint.”) Márpedig, ha valóban a zsidók lettek volna az ország lezüllesztői, úgy az Aranybulla nem említette volna őket csak mintegy mellékesen a mohamedán vallású bolgárokkal (izmaeliták) együtt, és nem rendelkezett volna felőlük ennyire enyhén, hanem súlyos megtorlással élt volna ellenük. A zsidó paragrafus nem is a zsidók bűnössége folytán, hanem az egyház sürgetésére került az Aranybullába, mely különben életbe sem lépett, és a király továbbra is megbízott zsidó tisztviselőiben és bérlőiben.

Az Aranybulla kibocsátása sem tudott rendet teremteni az országban, annyira el volt már terjedve a fegyelmezetlenség. Erre Róbert esztergomi érsek a pápa parancsára 1232-ben egyházi átok alá vette az egész országot. Az átoklevél, mely az ország bajainak okozóit névleg is megemlíti, a zsidókról teljesen hallgat. Így tehát a zsidók vagy egyáltalán nem voltak részesei az országos nyomor előidézésének, vagy legfeljebb is elenyészően

parányi, a másoké mellett észre sem vehető részük lehetett benne. De bizony hiábavaló volt a zsidók ártatlansága; az egyházi urak őket bűnösöknek állították, és nekik bűnhődniük kellett. Az egyházi átok megtörte a királyt, úgyhogy 1233 nyarán kénytelen volt Jakab praenestei püspök, pápai követtel megkötni a beregi szerződést, és a főpap kezébe esküt tenni, hogy zsidók és izmaeliták ezentúl nem lesznek a kamarai jövedelmek bérlői, pénzügyi, sóügyi, vagy bármilyen más közhivatalnokok, s hogy a zsidók és izmaeliták oly jelt fognak viselni ruhájukon, melyről meg ismerik őket, hogy nem keresztények („certis signis distinguantur et discernantur a christianis”[LAT1]).

Az egyház győzött, a magyar zsidók kizárattak hivatalaikból, kiűzettek foglalkozásukból, azonfelül még meg is lettek bélyegezve a zsidó jellel. De vajon megjavult-e ettől az ország állapota? Bizony, a gyenge király egész életén át a zavarok csak nem akartak elmúlni, a bajok csak nem akartak megszűnni.

A szerencsétlen Endre után 1235-ben fia IV. Béla ült a trónra. A „második honépítő” első tettei közé tartozott, hogy a jogtalanul szerzett birtokokat bitorlóiktól visszaszedte. Nemcsak világi uraktól, hanem különféle szerzetesi rendektől is visszavette a törvénytelenül szerzett javakat, míg zsidó egy sem találtatott a birtokbitorlók között. Azután a zsidókat visszahelyezte hivatalukba, mert segítségük nélkül nem tudta volna rendbe hozni az államkincstárt. Mikor pedig a gyászos emlékű tatárjárás után hozzáfogott az ország újjáépítéséhez, a zsidókat is munkába fogta, és 1251-ben szabadságlevéllel – privilégium – biztosította jogaikat.

Mert a zsidó, minden félreértés és félremagyarázás ellenére, mindenkor építő munkása volt a befogadó hazának.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1932. október 1., 25. o.

[LAT1] Egyes jelekkel elválasztva és megkülönböztetve a keresztényektől

A veszprémi zsidóság (1932)

A rabbiképző katedráján és más helyütt is gyakran buzdította dr. Blau Lajos igazgató tanítványait, írnák meg hitközségük történetét, hogy az így nyert részletképekből összefogó képet nyerhessünk a hazai zsidóság történetéről. A tanítói szónak engedve írta meg és tette közzé dr. Kun Lajos veszprémi főrabbi hitközsége történetét*, és bocsássuk előre, hogy derekas munkát végzett. Előtanulmányok, de főleg jegyzőkönyvek és okmányok alapján élvezetes és tanulságos módon vonultatja fel előttünk a veszprémi zsidóság 200 éves múltját, küzdelmeit, sikereit, hitközségének és intézményeinek kifejlődését, virulását, aláhanyatlását, majd új életre kapását.

A bőséges anyag következőkép tagozódik a könyvben: A hitközség története (1–100. l.). A veszprémi izr. hitközség elemi, ismétlő és polgári leányiskolájának története (101–119. l.). A veszprémi Chevra Kadisa története (120–141. l). A jótékonysági és kulturális egyletek története (142–162. l.). A veszprémi zsidóság Veszprém gazdasági életében (163–171. l.). Függelék (173–183. l.).

A magyar zsidó hitközségek, melyeknek legtöbbje a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején keletkezett, történetének közös a sémája. A szabadságharc előtti időkben függés a földesúr kegyétől – a veszprémieknek a mindenkori püspök volt a földesura. Ezen kegyet busás „védelmi pénzen" kellett megvásárolni, de fizetni kellett ezen felül még „türelmi adót" a királyi kamara, „portiót" a megyei fiskus részére. Miután továbbá a felekezetek, intézmények, mint templom, iskola, pap, kántor, tanító, sakter, temető is pénzbe kerültek, adóktól éppen nem voltak megkímélve a féltékeny városi polgárok által keresetükben erősen korlátozott zsidók. Veszprémben is, másutt is a vezetők főgondja volt az egyetemlegesen fizetendő közadók méltányos beosztása. A zsidók jövedelme elsősorban házaló kereskedésből folyt, de már korán akad köztük helyhez kötött kereskedő, és ma is van Veszprémben oly 3 üzlet, melyet zsidók alapítottak még 1840 előtt. Zsidó kisiparosok mellett ott látjuk már 1833-ban a több munkást foglalkoztató zsidó gyárost is.

A séma folytatódik a szabadságharcot megelőző egy és az azt követő két évtizedben. Künt küzdelem a polgári egyenjogúságért, belül pedig vallási villongás a konzervatív és haladó felfogásnak között, mely az 1868–9. évi kongresszusban és az ezt követő szervezeti különválásban éri el tetőpontját. A veszprémi hitközség sem marad ment ezen benső egyházpolitikai izgalmaktól, de a különválás megpróbáltatása elkerüli a hitközséget. Köszönhető ez első sorban szerencsésen megválasztott papjainak, Rakonitz

* A veszprémi zsidóság múltja és jelene. Eredeti okmányok és jegyzőkönyvek alapján. 1932. (Rabbik és tanférfiak a szerzőnél három pengős kedvezményes árban kaphatják meg a munkát.)

Reuben (1790 előtt), Pilitz Chananél (1791–1806), Fuchs Árje Jehuda (1809–1833), Flesch József (1836–1855), Hochmuth Ábrahám (1859–1889), dr. Kiss Arnold (1896–1901), dr. Hoffer Ármin (1902–1928), dr. Kun Lajos (1929 óta) rabbiknak és feladatuk magaslatán álló világi vezetőknek, kiknek sorát Rapoch Árje Léb díszíti és a nemrég elhalt dr. Spitzer Mór zárja le egyelőre. Nekik köszönheti a veszprémi hitközség 1865-ben épült monumentális orgonás templomát és ennek méltó pendantját, az 1893. évi tűzvészben elpusztult iskola helyett 1895-ben épült kétemeletes iskolaépületét.

A séma folytatódik. Emancipációtól recepcióig benső gyarapodás, az 1895. évi recepciós öröm, az 1896. évi millenniumi boldogság, majd lezuhanás a háború iszonyatába, vesztett háború és forradalmak okozta mélységbe. De reménye is közös minden hazai zsidó hitközségnek, hogy eljön még egy dicső Nagy-Magyarország és benne egy boldog Izrael. Ebben csendül ki a lelkesen és sok szeretettel megírt könyv, melyből néhány érdekes adatot külön is kiemelünk.

Gr. Zichy Ferenc 1799-ben hajlandó bizonyos ellenszolgáltatások fejében templomot és paplakot építtetni. Hogy az istálló fog paplakká átalakíttatni, az már annál kevésbé lehet sértő a rabbira – írja a gróf – mert, hiszen ő maga, de meg a császár is Schönbrunnban istállóból átalakított szobákban lakik (23. l.).

A hitközség vezetői a püspök által 1810-ben kiadott és 1814-ben megújított szabályzatban felhatalmazást kapnak, hogy az engedetlenkedőket négy szombaton át templomi ülésüktől eltilthassák, a sértegetőket pedig három napra elzárhassák, vagy 12 botütéssel büntethessék (29. l.). Ez a joga más hitközségeknek is megvolt. Baján pl. ez időben egy külön „hitközségi börtön" volt, másutt pedig az ily börtönt a templom előcsarnokában levő vaskaloda helyettesítette. (L. Kohn, Schwerin Götz, 24. l.).

Az 1823. évi alapszabályok egyik pontja elég furcsán avatkozik a rabbi jogkörébe és meghagyja, hogy mielőtt a rabbi valakinek „mórénu" vagy „chóver" címet[DG1] ad, azt tartozik a vezetőségnek bejelenteni. A kántor és sámesz meg éppen köteles hetenként kétszer jelentkezni az elöljárónál rendelkezések átvétele céljából (39. és 40. l.). Ezt jelöli Löw Lipót „Parnessimthum" névvel. Utóbb mégis megenyhülnek a parnassim[DG2], és a 11 tagú hitközségi vezetőség hivatalba léptekor a rabbi előtt esküt tesz a templomban (48. l.).

A veszprémi templomot 1840-ben a pesti „Cheszed Neurim"[DG3] egylet által meghonosított „Chor-Schul" mintájára alakítják át (51. l.). Nevezett pesti templomot valóban a „Cheszed Neurim" egylet alakította még 1828-ban, de 1840-ben, mikor a veszprémiek mintát vesznek, már megszűnt az egylet, és temploma évek óta a hitközség tulajdonában volt. Pesten volt különben egy „reformtemplom" is, melyet az abszolút kormány 1852-ben bezáratott. Talán a veszprémi „Cheszed Neurim" egyletet is azért oszlatta fel 1853-ban a megyefőnök (46. l.), mert ifjú tagjai hódolhattak a vallási haladásnak, ami akkor politikai bűn számba ment.

[DG1] Lásd az első kötet szómagyarázatait
[DG2] Gondnokok, illetve a templomi szolgálatok végzői
[DG3] Lásd az első kötetben

A veszprémiek jó ízlését dicséri az átalakított templom rendje, hogy az első padsorokban csak azok foglalhatnak helyet, kik fekete kalappal jönnek a templomba. De a célon már túllőttek, mikor megtiltják a gyermekek ártatlan örömét, hogy Szimchász Tóra[DG4] napján zászlókat hozzanak a templomba (51. l.). Nem volt érzékük a gyermeki öröm vallási nevelésre való kiaknázhatása iránt. Különben is „modern" templomaink némely istentiszteleti intézkedésében az erőszakolt „rendtartás" kegyetlenül bánik el a lelki hangulat megnyilvánulásával.

Az elöljáróság tagjai 1846-ban passzív rezisztenciába léptek az elnökkel szemben, mire a püspöki ügyvivő megfenyegeti őket, hogyha az elöljárósági üléseken meg nem jelennek „első esetben 2, másodikban 4, harmadikban 6 forintokba büntettessenek". Hol a roshakóholi[DG5] tekintély csődöt mondott, segített a püspöki szigor. Ez is adalék ahhoz, hogy mennyire szükséges volt egy zsidó egyházi szervezet megalakítása.

Az abszolutizmus idején a hazai zsidók több ízben kérelmezték az uralkodónál a polgári egyenjogúsítást. Szerző is tud egy 1857. évi pozsonyi deputációjárásról (62. l.). Kár, hogy ezt forrás említése nélkül hozza és röviden végez is vele.

Érdekes megtudnunk, hogy Hochmuthtal egyidőben, 1859-ben Freudiger Mózes Óbudáról is pályázott a veszprémi rabbiállásra (63. l.), holott Veszprém mindig „modern" hitközség volt.

Kongresszusi képviselőül Hochmuth választatott meg. Szerző csak annyit említ, hogy herendi Fischer Leó gyáros volt a kisebbségben maradt ellenjelölt (69. l.). A porcelángyáros Fischer Mór fia az orthodoxiát képviselte, és már a kongresszust megelőző „februári értekezleten" jelen volt, annak iskolabizottsági munkálataiban részt vett, majd az orthodoxok 1870. évi un. ellenkongresszusának alelnöke volt. Ha talán röviden is, de a teljesség kedvéért lehetett volna ismertetni Hochmuth értékes kongresszusi tevékenykedését is. Hiszen az iskolabizottság egyik legkiválóbb tagja volt, ki egyrészt bölcsen hirdette, hogy az összes magyar zsidó hitközségek mózesi-talmudi alapon állanak, másrészt fáradhatatlan részt vett a kongresszuson felállítani elhatározott rabbiszeminárium tervezetének elkészítésében, a megnyílt szeminárium vezérlőbizottságának pedig érdemes tagja volt.

Az 1870. évi budget szerint a rabbi 1005, a kántor 600 forint, tehát elég szép fizetést húzott, a dájján azonban már csak 150 forintot, mindössze 50 forinttal többet, mint a házmester. Ez valóban érthetetlen szűkkeblűség és a Tórának nem nagy megtiszteltetése. A kalandos életű Robinsohn kántor (73. l.) neve eredetileg nyilván Rubinsohn volt.

Szerző ismertet egy 1788. évi helytartótanácsi rendeletét, melynek értelmében csak az a zsidó nyerhet házassági engedélyt, ki a „normál" iskolát elvégezte (103. l.). Ily megszorítások később is fennállottak. 1811-ben legalább Ausztria területén a zsidó

[DG4] Lásd az első kötet szómagyarázatai között
[DG5] Ros-ha-kahal (rasekol): a helyi közösség (itt: zsinagóga) feje, vezetője.

házasulóknak a Herz Homberg-féle Bné-Cionból[DG6] vallástani vizsgát keltett tenniök, míg 1853-ban az egész monarchia területén érvényben volt a hírhedt „Politischer Eheconsens"[DG7].

Érdekes, hogy Veszprémben már 1831-ben egy Mirjam nevű tanítónő működött. E száz év előtti tanítónőről nevénél többet nem tudunk meg (106. 1.).

A 144. lapon említett „Israelitischer Leseverein" nem ismeretlen jelenség. A múlt század 30-as és 40-es éveiben országszerte keletkeztek zsidó olvasókörök és társaskaszinók, melyek korszerű népiskolák alapításával a polgáriasodás értékes előmunkálatait végezték. Természetes, hogy a felvilágosult veszprémiek közt is alakult ily „Leseverein".

Még néhány apró megjegyzés.

A 24. l. említett zsidók terménykereskedők voltak, de nem gyümölcskereskedők. (Früchtenhändler az nem Obsthändler). – A „jüdisch-deutsch" megnevezés helyett (105. l.), ma már használatosabb a „jiddis" név. – Az a „hazkára", mely 1901-ig tart, nem „örökös" (129. 1)[DG8]. – Kik hiszünk az eljövendő feltámadásban, nem mondjuk az elhunytakról, hogy a sírkert „örök" lakói (130. l.). – A 49. lapon ígért telekvásárlási szerződést hiába keressük a függelékben.

De ezek csak apró tollhibák, melyek mit sem vonnak le a dolgozat értékéből. שניאות מי יבין [DG9]. A szépen megírt, tetszetősen kiállított, 7 függelékkel és 18 képpel ellátott könyvet nem csak a veszprémiek, de mindenki élvezettel fogja olvasni, kit a magyar zsidóság története és sorsa érdekel.

Megjelenés:

Magyar Zsidó Szemle, 1932. 5-7. szám, 186-189. o.

[DG6] Bné Zion, vallási-erkölcsi olvasó gyerekeknek. Augsburg, 1812. Írta: Herz Homberg (1749–1841)

[DG7] Az 1853. június 3-án megjelent rendelet szerint zsidó jegyesek csakis a vőlegény lakóhelyének megyei hatóságától kapott engedélyével köthetnek házasságot. Lásd: Groszmann 1. kötet. A magyar zsidók a XIX. század közepén c. tanulmány.

[DG8] Az emlékezés a halottra.

[DG9] Idézet a 19. zsoltárból (13): A tévedéseket ki veheti észre?

Pesti rabbiválasztás száz év előtt (1932)

Az 5593. zsinagógai év Szukkoth félünnepének első napján, csütörtökön, a polgári időszámítás 1832. évének október hó 11. napján a pesti zsidó gyülekezet vezetői a községi tagok sürgetésére behatóan tanácskoztak arról, miképp vihetnék dűlőre az immár évek óta húzódó rabbikérdést. Wahrmann Izrael[1], a pestiek kiváló első főrabbija, a község tulajdonképpeni megszervezője, 28 évi áldásos működés után 1826. június 24-én meghalt. Halála után az események úgy alakultak, hogy csak egy teljes évtized elmúltával, 1836-ban töltették be helyét Schwab Löb[2] prossnitzi rabbival. Ezen évtized alatt a pesti zsidóság többször is, de mindig eredménytelenül kísérelte meg, hogy a növekedő gyülekezet élére méltó papot állítson. Ily meddő kísérletről számolunk be a következőkben.

Három évvel a főrabbi halála után, 1829-ben a község – akkor még nem volt „hitközség, hanem קהל קהלה[HEB1] Israelitische Kommunität – kiküldött egy bizottságot, jelölné meg azon rabbikat, kik alkalmasak arra, hogy közülük választassék a pesti rabbi.[3] A bizottság hét jelöltet nevezett meg, köztük az elhunyt főrabbinak fiát, dr. Wahrmann Dávid Józsefet. Az elhalt főrabbinak népes családja volt. A bodrogkeresztúri papsága idején 1793-ban született Dávid József és az 1796-ban született Juda nevű két idősebb fiát rabbikká nevelte.[4] Alapos teológiai kiképeztetésük mellett a pesti egyetemre is járatta őket, ami abban az időben a magyar rabbik között példátlanul állott. Dávid József még atyja életében megnősült, gyermeke is lett, egy ideig szülei házában lakott[5], majd a lengyel Wisnicen teljesített rabbiteendőket. Wahrmann Dávid József a pesti rabbi állásra való jelöltetésnél tovább nem vitte, mert a jelölő bizottság a saját 7 jelöltje közül csak hármat ajánlott megválasztásra, mégpedig Bródy Sámuel pollnaui, Oppenheimer Hirs temesvári és Strasser Lázár nagymagyari rabbit.[6]

Ráchel asszony, köznéven Regina, a főrabbi özvegye[7], ki még férje életében számított a hitközségekben dívó utódlásra, nem hagyta annyiban a dolgot, fia mellőzése

---

[1] Reich I. hozza életrajzát, Béth-Él 1.

[2] Életrajzát megírta fia Schwab Dávid, az Allgem. lllustr. Judenzeitung 1860. évfolyamában.

[HEB1] Közösség.

[3] Büchler S.: A zsidók története Budapesten, 412. 1. és M. Zs. Szemle VIII. évf. 109. l.

[4] A Wahrmann-fiúk születési helye és ideje a pesti hitközség 1820 és 1825 évi népszámlálási lajstromából állapítható meg.

[5] Az 1825 évi népszámlálási lajstrom 200-ik családlapja.

[6] E két utóbbi magyar rabbi közül Oppenheimer Hirs (mh. 1859) atyjának, Dávidnak halála után lett temesvári rabbi. (Singer: Temesvári rabbik 21. l.); Strasser Lázár nagymagyari, győri, majd vágújhelyi rabbi volt, mh. 1849. (Stein: Magyar Rabbik V. évf. 819. sz.)

[7] A Bodrogkeresztúron született papné az 1820 évi népszámláló íven 55 évesnek, az 1825 évi népszámlálásnál 58 évesnek van feltüntetve. Levele megírásakor tehát 62 vagy 64 éves volt.

fölött nem tudott napirendre térni. 1829. december 16-án szép jiddis betűkkel megírt következő terjedelmes levelet küldte a község tagjaihoz és köröztette azt közöttük:

„Hochzuverehrende Herrn!

Gestützt auf die allgemeine Achtung und Ehrfurcht, die mein Mann הרב הגאון מו״ה ישראל ווארמאן זצ״ל[HEB2] sich durch sein rastloses Bemühen, das Wohl der hiesigen קהלה[HEB3] zu fördern, erwarb; auf die Freundschaft, deren er sich von Seite aller Derjenigen rühmen durfte, welche von seinem eifrigen Bestreben, den Frieden und die Eintracht in derselben stets zu erhalten, überzeugt waren; eingedenk seines sehnlichen Wunsches, den er einige Wochen לפני מותו[HEB4] gegen mich aussprach התורני החכם המפואר מו״ה דוד יוסף בנו זצ״ל [HEB5] mit seiner Familie hieher kommen zu lassen, um demselben dass רבנות בחייו[HEB6] zu übergeben und ihn zu seinem Nachfolger erklären zu lassen, welche Worte stets meinem Gedächtnisse vorschweben, zugleich aber auch mein Gemüth mit tiefer Betrübniss erfüllen und mit peinlicher Unruhe quälen so oft ich daran denke, das Selbe noch nicht in Erfüllung gegangen sind – mache ich unterzeichnete Wittwe dieses verewigten frommen Mannes זצ״ל[HEB7] hiermit an alle Männer und Freunde desselben, an alle Diejenigen, denen das Herz für Gottesfurcht und Tugend schlägt, meine unterthänigste Aufforderung, daß die zur Anstellung eines רב[HEB8]-s, welche gegenwärig die Aufmersamkeit der קהלה[HEB9] beschaftigt, meinen Sohn התרני החכם המפוא מו״ה דוד יוסף וואהומאן נ״י[HEB10] allen andern Konkurrenten vorziehen, und für denselben gütigst ihre Nahmen unterschreiben wollen. Zur mehrern Deutlichtkeit und Überzeugung meiner gerechten Forderung halte ich es nicht für Überflüssig folgende Gründe hinzu zufügen, und zwar:

1. Macht es das Gefühl der Dankbarkeit, das jeden gebildeten Menschen auszeichnet, nothwendig, daß man gegen einen רב der durch einen Zeitraum von 28 Jahren sein Amt mit Pünktlichkeit und Redlichkeit ausübte, durch Errichtung mehrerer wohlthätigen חברות[HEB11] die קהלה[HEB12] bildete[8], für die Unterstützung der Armuth mit so viele Wärme das Wort sprach und für den Unterricht der Jugend durch die Errichtung und Erhaltung der gegenwärtig bestehenden Lehranstalt vornämlich Sorge trug[9]; der stets

[HEB2] Rabbi tanítónk (morenu), vezetőnk, Wahrmann Izrael, áldott legyen az igaz ember emléke
[HEB3] Közösség
[HEB4] Halála előtt
[HEB5] A néhai rabbink, tanítónk, David Joszef dicsőséges, bölcs tóratudós fia
[HEB6] Életében rabbi tisztséget betöltő
[HEB7] Áldott legyen az igaz ember emléke
[HEB8] Rabbi
[HEB9] Lásd: Heb3.
[HEB10] A dicsőséges, bölcs tóratudós, rabbink és tanítónk, David Joszef Wahrman, éljen sokáig
[HEB11] Barátság
[HEB12] Lásd: Heb3.
[8] Büchler i. m. 390 1, felsorolja a Wahrmann Izrael által létesített jótékonysági egyesületeket.
[9] Mandl B: A pesti izr. hitközségi fiúiskola monográfiája, 4 s. köv. ismerteti Wahrmann Izrael fáradozásait az iskola létesítése körül.

bemühet war, durch seine eindringende Reden die religiösen Gefühle seiner Zuhörer zu wecken und die Aussöhung der gegeneinander erbitterten Gemüther zu bewerk-stelligen, Rücksicht habe und schon aus diesem Betrachte seinen Sohn allen Andern vorziehe. Im HEB13 שולחן ערוך יורה דעה סימן רמ״ה[10] wird ausdrücklich anbefohlen, daß der Sohn und Sohnes Sohn vor andern den Vorzug haben sollen, wenn sie in Ansehung der Gottesfurcht die Stelle ihres Vaters zu vertreten verdienen und ihm an Kentniss, auch nur einigermassen gleichkommen, אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים כל זמן שממלאים מקום אבותיהם ביראה והם חכמים קצת[HEB14]. Daß dieser דין[HEB15] in mehrern קהלות[HEB16] in Erfüllung gebracht wurde, braucht nicht erst erwähnt zu werden; in Sambek, Temesvar, Eisenstadt[11], Krakau, Bresslau u. s. w. wurden die Söhne der verstorbenen רבנים[HEB17] unbedingt zur Stellvertretung ihrer Väter berufen, wiewohl jene früherhin das רבנות[HEB18] nicht ausgeübt hatten.

2. Besitzt mein Sohn alle diejenigen Eigenschaften in vollem Masse, welche die gebildetere Klasse unserer Nation an einem רב[HEB19] verlangt, indem er

a) schon in seinem ledigen Stande in תלמוד ופוסקים[HEB20] einen ausgezeichneten Ruf sich erworben und die Kentniss der הוראה[HEB21] sich volkommen Eigen gemacht hat. Seit jener Zeit suchte er durch vortgesetzten Fleiss sich in diesem Gegenstande immer mehr zu vervollkommnen. Welches er durch seine התרה[HEB22] hinlänglich zu erweisen im Stande ist[12]. Der verstorbene הרב הגאון המפורסם מו״ה העשיל קאדלבורג אב״ד דק״ק ווישניץ [HEB23] hat ihm bei seiner Abreise aus diesem Ort kreisamtlich die הוראה[HEB24] seiner Gemeinde eingeräumt welches nöthigenfalls nachgewiesen werden kann.

HEB13 Sulchan Áruch: Jore Dea, 245. fejezet

[10] Sulchan Áruch: Jore Dea 245 fej. 22 §, Isszerlesz glossája.

HEB14 Még fia és fiának fia is előrébb valók másoknál mindaddig, amíg istenfélelemmel töltik be őseik helyét, és még ha kevésbé bölcsek is.

HEB15 Törvény

HEB16 Közösségek

[11] Zsámbékra vonatkozólag Stein (i. h. IV. évf. 5 sz.) úgy tudja, hogy az ürményi, majd veszprémi, utóbb zsámbéki Rakonic Ruben rabbit fia Méir követte. Ez a zsámbékiek szóbeli közlése is. Kun L. (A veszprémi zsidóság 17 l.) azonban Zsámbék helyett Zsámbokot tud. A temesvári Oppenheimre vonatkozólag l. a 6 sz. jegyzetet. Kismartonban Glogau Aser Leml-t követte fia Jechiél Michael s ennek 1818-ban bekövetkezett halála után az unoka, Rafael lett a rabbi. (Stein, i. m. IV. évf. 541 sz. s Markbreit: Beiträge 53 l.)

HEB17 Rabbik

HEB18 Rabbinátus

HEB19 Lásd: Heb8.

HEB20 Talmud és döntőbírók

HEB21 Utasítás

HEB22 Engedélyezés, feloldás

[12] Az egyébként bőbeszédű levél, sajnos, nem említi meg, hogy Wahrmann Dávid József hol tanult és kitől, vagy kiktől kapott rabbiképesítő hattárát.

HEB23 A híres és bölcs mesterünk Heshil Kadelburg, a wisniczi Av Beit Din

HEB24 Utasítás

b) Auch in der ebrischen Literatur einen hohen Grad erreicht und nicht nur, לימוד התנ״ך עם דקדוק ומליצה[HEB25] sich Eigen gemacht, sondern in dieser Sprache auch Vieles schrieb, wie dieses aus mehrern von ihm verfassten Aufsätzen, die bei mir liegen zu ersehen ist.[13]

c) In der lateinischen und deutschen Sprache fest ist.[14] Auch auf der hiesigen Universität die Philosophie absolvirt und durch seinen Fleiss es dahin brachte, daß er mit der Ehrenpalme des Doktorates der Philosophie geschmükt wurde, welches aus seinem Diplome ersichtlich ist.[15]

d) Von seiner Kindheit an einen gottesfürchtigen und moralischen Lebenswandel führte, alle verdächtigen Gesellschaften vermied und sich durch seinen liebenswürdigen Umgang die Zuneigung und Freundschaft aller derjenigen erwarb, welche ihn jeher kennen lernten, wie Dieses auch in seiner התרה[HEB26] volkommen bezeugt wird. Ein Mann, der durch gründliche und ausgebreitete Kenntnisse unter den Seinigen hervorragt und selbe auch mit einem glänzenden Charakter vereinigt, muss sicher die Ehrfurcht eines jeden Menschen abnöthigen, der Gelehrsamkeit und Tugend auch nur einigermassen zu schätzen weiss und gegen erhabene Eigenschaften Achtung hegt.

3. Als er vor drei Jahren hier war und über seinen Vater einen הספד[HEB27] hielt, erachtete er es für nothwendig vor seiner Abreise bei אסיפת הקהל[HEB28] zu erscheinen und für mich eine Fürbitte einzulegen. Bei dieser Gelegenheit gab man ihm das Versprechen, daß man bei der Anstellung eines רב[HEB29]-s ihn allen Andern vorziehen werde. Männer von Ehre werden aber mit ihrem Versprechen kein Spiel treiben, sondern demselben treu bleiben.

4. Ist mein Sohn ein hiesiger Tolerirter[16], Durch seine Anstellung braucht keine fremde Familie hergezogen zu werden. Auch besitzt er ein anständiges Vermögen,

---

[HEB25] Tóratanulás nyelvtannal és stilisztikával

[13] A katalógusok nem ismernek Wahrmann Dávid Józseftől megjelent munkákat, s így a jelen levélben említett dolgozatok csak kéziratban maradtak

[14] Wahrmann később nagyváradi rabbi lett. A váradiak között még ma is fennmaradt a hír, hogy egykori rabbijuk „apotheker lösen", a patikusok nyelvén, azaz latinul is tudott beszélni. – Lakos Lajos „A váradi zsidóság története" című könyvében is említi forrás megnevezése nélkül: „Hogy különben mily tudományos ember lehetett, elég csak azon körülményre mutatnunk miként egy császári főtörzsorvos temetése alkalmával a gyászbeszédet latin nyelven tartotta." (212 l.)

[15] A vágújhelyi Einhorn Ignác, ki később a pesti reformtársulat rabbija, majd Horn Ede néven kereskedelmügyi államtitkár volt, 1844-ben így ír Wahrmannról: „(Er) ist der erste Doktor der in Ungarn ein Rabbinat bekleidet, da die bisherigen deutschen Rabbiner Ungarns wohl philosophisch gebildet, aber doch nicht öffentlich als Doktoren promovirt sind." (Literaturblatt des Orients, 1844 évf. 802. l.) „Ő az első doktor Magyarországon, aki rabbinátust tölt be, mivel az eddigi magyarországi német rabbik, bár filozófiában képzettek, mégsem szereztek nyilvánosan doktori címet."

[HEB26] Engedélyezés, feloldás

[HEB27] Gyászbeszéd

[HEB28] Közösségi gyűlés

[HEB29] Lásd: Heb8.

[16] Lásd a 24. számú jegyzetet.

wodurch seine Subsistenz mehr gesichert ist. Als Hiesiger, wird er auch mit grösserem Eifer an der Beförderung des Besten in seiner קהלה[HEB30] arbeiten.

Ich hoffe, daß alle rechtliche und gut gesinnte Menschen, bei denen das Gefühl der Ehrfurcht und Freundschaft gegen Meinen Mann זצ״ל[HEB31] nicht erloschen ist, meine angeführten Gründe zu Gemüthe fassen, die Wahrheit und Richtigkeit derselben einsehen und sich bewogen finden werden, meiner Aufforderung Gerechtigkeit wiederfahren zu lassen. Pest, den 16-ten Dezember 829. רחל אלמנת הרב מהו׳ ישראל ווארמאן זצ״ל" [HEB32].[17]

✡

A fenti levél fordítása

Igen Tisztelt Urak!

Annak alapján, hogy férjem Izrael Wahrmann, áldott legyen az igaz ember emléke, általános tiszteletet és hódolatot érdemelt ki szüntelen fáradozásával a helyi közösség javának előmozdítása érdekében; továbbá a barátság alapján, amellyel dicsekedhetett minden olyan személy részéről, akik meg voltak győződve szorgalmas igyekezetéről a béke és egyetértés állandó fenntartásáért ugyanebben a közösségben; Emlékezve leghőbb vágyára, amelyet néhány héttel a halála előtt mondott el nekem, miszerint családjával együtt ide kellene hívni Dávid Joszefet – tanítónk és rabbink, emléke legyen áldott – dicsőséges tóratudós fiát, hogy neki adhassa át a még életében a rabbiságot és őt nyilváníttathassa utódjának, amely szavak állandóan lelki szemeim előtt lebegnek, egyben viszont mély szomorúsággal is töltik el és gyötrő nyugtalansággal kínozzák lelkemet, ahányszor eszembe jut, hogy azok még nem váltak valóra – alulírott, ezen feledhetetlen jámbor férfiú – emléke legyen áldott – özvegye, ezennel minden emberét és barátját és mindazon személyeket, akiknek szíve az istenfélelem és erény jegyében dobog, igen alázatosan felszólítom, hogy amikor egy rabbit vesznek fel, ami jelenleg lefoglalja a közösség figyelmét, fiamat, a dicsőséges tóratudóst, Dávid Joszef Wahrmannt, tanítónkat és rabbinkat helyezzék minden vetélytárs elé, és legyenek szívesek az ő érdekében aláírni.

Nem tartom feleslegesnek a következő indokokat is hozzáfűzni ehhez, hogy jogos követelésem még egyértelműbb és meggyőzőbb legyen, mégpedig:

1. A hála érzése, amely minden művelt embert jellemez, szükségessé teszi, hogy az ember egy olyan rabbit, aki teljes 28 éven át pontosan és becsületesen töltötte be tisztségét, több jótékonysági egyesület segítségével együtt támogatta a közösséget, a szegények

[HEB30] Közösség
[HEB31] Áldott legyen az igaz ember emléke
[HEB32] Ráhel, Wahrmann Izrael rabbi, áldott legyen az igaz ember emléke, özvegye
[17] E levél, valamint a jelen dolgozatban felhasznált jegyzőkönyvek a pesti hitközség levéltárában Rb. 1. szám alatt fekszenek.

megsegítése érdekében oly sok melegséggel emelt szót, és kiváltképp gondoskodott az ifjúság oktatásáról a jelenleg is működő iskola megalapításával és fenntartásával; aki szüntelenül azon fáradozott, hogy erőteljes beszédei által hallgatósága vallási érzelmeit felébressze és elérje az egymással szemben ádáz lelkek kibékülését, tekintetbe vegyünk, és már csak ezen szempont miatt is az ő fiát mindenki más elé helyezzünk. A Sulchan Áruch Jore Dea részében kifejezetten az a parancs, hogy a fia és fiának fia másokkal szemben előnyt élvezzen, ha az istenfélelem szempontjából megérdemlik és ha tudásban valamennyire is felérnek vele. Hogy ez a törvény több közösségben is teljesült, meg sem kell említenünk; Zsámbékon, Temesváron, Kismartonban, Krakkóban, Boroszlóban stb. feltételek nélkül az elhalálozott rabbik fiait jelölték ki apjuk helyettesítésére, bár azok korábban nem gyakorolták a rabbiságot.

2. Fiam mindazon tulajdonságoknak teljes mértékben birtokában van, amelyeket nemzetünk képzettebb osztálya egy rabbitól megkövetel, amennyiben

a) már nőtlen állapotában is kiváló hírnevet szerzett a Talmud és a Szentírás ismertében és a tanítás tudását tökéletesen elsajátította. Azon idő óta igyekezett folyamatos szorgalommal mindig tovább tökéletesíteni magát ebben a tárgyban. Ezt az engedélyével elégségesen be is tudja bizonyítani. Az elhunyt vizsnyici szent közösség bíróságának vezetője, híres tanítónk és rabbink, Heishel Kadelburg járási hivatali szinten ráruházta közösségének tanítását, amikor elutazott innen, amit szükség esetén bizonyítani tudunk.

b) A héber irodalomban is magas fokon áll, és nem csak a Szentírás olvasását és a nyelvtant sajátította el, hanem ezen a nyelven sok mindent írt is, amint az több általa megfogalmazott tanulmányból látható, amelyek nálam megvannak.

c) A latin és német nyelvben biztos tudással rendelkezik. A filozófia szakot is elvégezte a helyi egyetemen, és szorgalma által odáig vitte, hogy a filozófia doktorátusának tiszteletbeli pálmájával tüntették ki, ami diplomájából kitűnik.

d) Gyermekkorától fogva istenfélő és erkölcsös életmódot folytatott, került minden gyanús társaságot és szeretetreméltó viselkedésével kezdetektől fogva kiérdemelte minden olyan személy jóindulatát és barátságát, aki csak megismerkedett vele, amint ezt az engedélye is teljességgel bizonyítja. Egy olyan férfiú, aki alapos és széleskörű tudása által kimagaslik az övéi közül, és ez még ragyogó jellemmel is párosul, bizonyára minden olyan emberben tiszteletet vív ki, aki valamennyire becsüli a kiművelt tudást és az erényt és tiszteli a kiemelkedő tulajdonságokat.

3. Amikor három évvel ezelőtt itt volt, és atyjáról gyászbeszédet tartott, szükségesnek érezte elutazása előtt a közösség gyülekezete előtt megjelenni és érdekemben közbenjárni. Ennek alkalmával megígérték neki, hogy egy rabbi alkalmazásakor mindenki mással szemben előnyben fogják részesíteni. A becsület emberei viszont nem fognak játszadozni ígéretükkel, hanem hűek maradnak ahhoz.

4. A fiam helyi tolerált zsidó. Alkalmazása esetén nem kell egy idegen családot ideköltöztetni. Rendelkezik tisztes vagyonnal is, ezáltal még inkább biztosítva van a

megélhetése. Helybéliként nagyobb buzgalommal is fog dolgozni a saját közössége javának előmozdításán.

Remélem, hogy minden tisztes és jóindulatú ember, akiben a férjem, áldott legyen az igaz ember emléke, iránti tisztelet és barátság érzelme nem hunyt ki, meg fogja szívlelni felsorolt érveimet, be fogja látni azok igazságát és helyességét, valamint indíttatva fogja érezni magát arra, hogy a felszólításomnak eleget tegyen. Pest, 1829. december 16. Ráhel, Wahrmann Izrael rabbi, áldott legyen az igaz ember emléke, özvegye.

✡

Az anyai szív által elgondolt és hozzáértő ember által – talán éppen az érdekelt fiú volt az – jól megszerkesztett levelet néhány nap múlva, december 22-én a pesti község életében később nagy szerepet játszó Ullmann Gábor[18] és az utóbb „tornyai" előnévvel nemesített Schossberger Sáje Wolf[19] ajánlólag írták alá, még pedig ékes jiddis betűkkel הק׳ גבריאל אולמאנן[HEB33] és שעי׳ וואלף שאסבערגער[HEB34]. Példájukat még további 113 pesti zsidó családfő követte. A gyülekezet vezetősége sietett is a közóhajnak eleget tenni és még azon hét péntekjére, december 25-re, Chanuka 5. napjára אסיפת הקהל[HEB36]-t, községi gyűlést hívott egybe. A gyűlésen 83 hitközségi tag jelent meg, többek között Kassowitz Jakab Hers[20], a későbbi iskolaalap-bizottság elnöke, Saphier Azriel[21], a híres humoristának zsidó ismeretekben jártas bátyja, Rosenthal Salamon[22], a nagytudományú községi elöljáró, Wodianer Ruben Rudolf[23], a tanügy lelkes barátja, a már említett Schossberger S. W. és több más jónevű hívő. Határozatba hozták, hogy Wahrmann Dávid József „rücksichtlich seiner besondern Vorzüge und wissenschaftlichen Käntnisse, gleich den bereits als kandidationsfähig annotirten Rabinen vorgemerkt werde und gleichförmig mit den als Kandidaten aufgezeichneten Rabinern zur Kandidation auch gebracht und in der Wahl רב דקלתינו[HEB37] genommen werden soll." [NE2]

A választást, mely előzetes megállapodás szerint „mittelst אסיפת הקהלה[HEB38] durch öffentliche Abstimmung und eigenhändiger Unterzeichnung"[NE3] fog megtörténni,

[18] Löw L: Der jüdische Kongress, 107. l. s köv.
[19] Groszmann Zs.: A magyar zsidók a XIX. század közepén, 46. l.
[HEB33] Ifjabb Gabriel Ullmann
[HEB34] Sáje Wolf Schossberger
[HEB36] Közösségi gyűlés, vagy a közösség összegyűjtése
[20] Groszmann Zs.: i. m. 9. l.
[21] Mandl B.: i. m. 12. l.
[22] Büchler S.: i. m. 396. l.
[23] Mandl B.; i. m. 23. l.
[HEB37] Közösségünk rabbija
[NE2] Különleges erényeire és tudományos ismereteire való tekintettel a már jelöltképesnek nyilvánított rabbikhoz hasonlóan elő kell jegyezni és a már jelöltként feljegyzett rabbikhoz hasonlóan jelölni is kell és a רב דקלתינו választásába fel kell venni.
[HEB38] Lásd: [HEB36]
[NE3] A közösségi gyűlés útján nyilvános szavazással és sajátkezű aláírással

sürgősen, már vasárnapra tűzték ki. A közbeeső szombaton a község összes templomaiban – több egyesületi templom volt – közhírré tették „daß alle ב״ב דקהלתינו[HEB39] nämlich tolerirte, commorirte, deren Söhne und Schwiegersöhne zur אסיפת הקהלה[HEB40] unausbleiblich erscheinen sollen”.[24] [NE4] A szavazati joggal bíró községi tagokat ezen felül még személyesen is meghívták a választásra.

A szigorúan hangzó „unausbleiblich”[NE5] meghagyás ellenére vasárnap, december 27-én, chanuka 7. napján nagyon is gyér számban, mindössze csak kilencvenöten jelentek meg a rabbiválasztó gyűlésen. A választás megkezdése előtt újból kimondották, hogy a pollnaui, temesvári és nagymagyari rabbi mellett Wahrmann is jelöltetik és hogy „welcher von diesen vier in Kandidation genommenen רבנים[HEB41] mittelst Stimmenmerheit לרב אב״ד פה קהלתינו עלה [HEB42] derselbe von drei רבנים[HEB43] eine התרה[HEB44] haben müsse.”[NE6]

Végül mégis csak hozzáfogtak a választáshoz, mely a felvett jegyzőkönyv szerint a következő módon folyt le: „Es wurden vier Bogen mit Namensaufschriften der vier zur Kandidation aufgenommenen Individuen auf der Weise der עדה הקדושה[HEB45] vorgelegt, daß jederman demselben Bogen seine Namensunterschrift beigeben soll, für welchen er gestimmt sei. Es wurde von den Anwesenden jeder namentlich vorgerufen, um unparteilich und nach seinem freien Willen einen der vier Bogen A, B, C et D unterzeichnen”.[NE7] A választáson, miként láttuk, a szavazatra jogosultaknak csak egy töredéke jelent meg, Wahrmann Dávid József mindmegannyi lelkes híve, kik kivétel nélkül mind reá szavaztak. „Als Resultat ergab sich – folytatja a választási jegyzőkönyv – daß alle anwesende בני האסיפה[HEB46] mit freier Willkür mittelst ihre eigenhändige Unterzeichnung auf den Bogen sub D להתו׳ החכם המפואר מו״ה דוד וואהרמאן[HEB47] als רב דק״ק

[HEB39] Közösségünk tagjai
[HEB40] Lásd: [HEB36]
[24] Tolerált volt az a zsidó, ki helyhatósági engedéllyel állandóan itt lakhatott, míg a commoránsoknak csak bizonyos ideig volt szabad a városban lakniok. Az 1820. évi népszámláló könyvben 594 család szerepel, az 1825 éviben 804 család van feljegyezve. Büchler i. m, 368 1. hozza, hogy 1833-ban már 1346 zsidó család lakott Pesten, azonban csak 530 családnak volt türelmi és commorálási engedélye, vagyis az itt lakók egy harmadának.
[NE4] hogy közösségünk tagjai, mégpedig a toleráltak, commoránsok és azok fiai és vejei kötelező jelleggel jelenjenek meg a közösségi gyűlésen.
[NE5] Kötelező jelleggel
[HEB41] Rabbik
[HEB42] A közösségünkben rabbivá, a törvényszék bírájává vált
[HEB43] Rabbik
[HEB44] Engedélyezés, feloldás
[NE6] aki a feljegyzett négy jelölt rabbi közül szótöbbség által a bíróság által jóváhagyottan győztesként kerül ki, annak engedélyt kell kapnia háromtagú bíróság rabbijaitól.
[HEB45] Szent tanú
[NE7] Négy ívet raktak ki a négy jelöltként felvett személy nevével a szent tanúság módjára úgy, hogy mindenki írjon alá azon az íven, amelyik jelöltre szavazni szeretne. A jelenlévők közül mindenkit név szerint szólítottak, hogy pártatlanul és szabad akarata szerint írja alá az egyik ívet az A, B, C és D ív közül.
[HEB46] A gyűlés tagjai
[HEB47] Az okos és bölcs Dávid Wahrman

פעסט[HEB48] ihre Zustimmung gaben und so mittelst allgemeiner Stimme gewählt und auch öffentlich aufgerufen wurde. והבריה הזאת נעשה בהכשר גמור ואמתו ולמז״ט ולברכה.” HEB49 NE8

A választás megrendezői azonban semmiképp sem voltak megelégedve az eredménnyel. Okkal kevesellték a hívek részéről megmutatkozó érdeklődést, holott azt szerették volna megmutatni, hogy a hívek nagy többsége Wahrmannt óhajtja rabbinak. Ezért, bár jelöltjük már szabályosan meg lett választva és a választás promulgálva „öffentlich aufgerufen” – utólag mégis elhatározták „daß um der bereits geschehenen Wahl mehr Nachdruck zu geben und zur Ehre und Hochachtung das gewählten Individuum החכם המפואר מה״ו דוד יוסף וואהרמאן הרב [HEB50] als ernannter רב דק״ק פעסט[HEB51] welcher sich überzeugen solle, daß die meissten Stimmen מבני הקהלה[HEB52] für ihn sind”[NE9], a szavazatgyűjtést folytatják még az nap este, egy e célra kiküldött bizottság előtt. De bizony a szavazók este sem jelentkeztek tömegesen, minek folytán még két napig gyűjtötték a szavazati aláírásokat. A választási bizottság csak két nap elmúltával, december 29-én fejezi be a választási jegyzőkönyvet, mely szerint „hat bemeldete Komission mit heutigem Tage ihren diesfälligen gehabten Auftrag gänzlich vollzogen”[NE10]. Végeredményben a két nap letelte után Wahrmann ívére 253 aláírás jutott, vagyis az 530 szavazati joggal bíró tolerált és commoráns pesti zsidónak fele vett részt a szavazásban[25] és nyilatkozott az elhunyt főrabbi fia mellett „und so mit unwiderruflich הרב הד"ל[HEB53] der hiesig israelitischen Kommunität als רב דקהלתינו[HEB54] erklärt und ernannt worden ist.”[NE11]

A választás szerencsés befejezéséről boldogan értesítik Wahrmannt hívei, kik különös örömet éreztek afölött, hogy a papválasztás szent cselekménye nyugodtan és a legnagyobb rendben folyt le. „Wir legen demnach – szól az új paphoz küldött értesítés – unser Gratulation ehrerbietigst mit dem Beifügen ab, daß מעלתן היקר[HEB55] fast einstimmig

---

[HEB48] A pesti szent közösség rabbija

[HEB49] Ez a választás teljesen tiszta volt, igaz, jó szerencse és áldás kísérje.

[NE8] Az lett az eredmény, hogy minden jelenlévő tag szabad akaratából, sajátkezű aláírásával a D íven a dicsőséges bölcsre, tanítónkra és rabbinkra, Wahrmann Dávidra adta le szavazatát, mint közösségünk rabbijára, és így egyhangúlag őt választották meg és nyilvánosan ki is hirdették.

[HEB50] A dicsőséges bölcs Wahrmann Dávid Joszef rabbi

[HEB51] A pesti szent közösség rabbija

[HEB52] A közösség tagjaitól

[NE9] Hogy a már megtörtént választás erősebb nyomatékosítást kapjon, valamint, hogy a megválasztott személy, a dicsőséges bölcs, tanítónk és rabbink, Wahrmann Dávid Joszef, mint kinevezett közösségünk rabbija iránt érzett tisztelet és nagyrabecsülés jeleként meg tudjon győződni arról, hogy közössége tagjainak legtöbb szavazata mellette áll.

[NE10] Az említett bizottság a mai nappal ez irányú megbízatását teljességgel elvégezte

[25] Az 1833 évi népszámlálást véve alapul.

[HEB53] Azaz a közösség rabbija

[HEB54] Közösségünk rabbija

[NE11] És ezzel a helyi izraelita közösség a bölcs rabbit visszavonhatatlanul közösségünk rabbijává nyilvánította és kinevezte.

[HEB55] Drága excellenciás uram

מכל בני הקהל[HEB56] (da alle, auch bei der אסיפה[HEB57] nicht Anwesende ihre Unterzeichnung meistens Ihnen gaben) Sie eingedenk der Verdienste ihres seligen Vaters und in Anerkennung ihrer eignen Vorzüge und wissenschaftlichen Känntnisse, die vollkommene Zuneigung sich erworben haben, die Sie uns dadurch vergelten können, wenn Sie durch Ihre Amtirung und an der Spitze einer der ersten Gemeinde Ungarns, das Wahre, das Gute, das Nützliche mit Mässigung uns belehrend und verbreitend, dieselbe zum Muster aller andern bringen wollen. Und bitten zugleich Ihre gefällige Meinung aus, in welcher Zeit wir das Vergnügen haben könnten, Sie in unsere Mitte zu sehen, wodann wir nicht ermangeln werden Ihnen der Form wegen den אגרת הרבנות[HEB58] einzusenden."[NE12] Az elég lazán írt levél[26] kenetteljesen zárul: „Und nehmen auch für die Zukunft die Worte des Psalmisten zum Wahlspruch"[NE13] –

דברי שוחרי טוב ודורשי אמת המצפים לתשובתו – ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום.[HEB59]

Reménnyel eltelve várták a pesti hívek megválasztott papjuk válaszát, reménykedve tekintettek felejthetetlen első főrabbijuk fiának lelkészi munkálkodása elé. Wahrmann azonban húzta-halasztotta az általa igényelt és neki megtisztelő módon fel is ajánlott rabbiszék elfoglalásának idejét. Majd üzleti ügyeit akarta előbb lebonyolítani[27] – úgy látszik Wisnicen nem csak rabbi, hanem kereskedő vagy bankár is volt, s ezért írhatta az özvegy főrabbiné levelében, hogy fiának „tisztességes vagyona" van. Majd a felajánlott fizetést, évi 1600 forintot kevesellte, amit a hívek készek lettek volna 2000 forintra felemelni „nebst angemessenen ordentlichen Quartier".[NE14]

Közben telt az idő, múltak az évek és Wahrmann a pesti rabbi állást még mindig nem foglalta el. Erre a község már kifogyott türelméből, annál is inkább, mert újból meg újból meg kellett állapítania „daß der heisse Wunsch und das sehnliche Verlangen מבני קהלתינו[HEB60] sich längst und nun wider dahin ausgesprochen, den bereits längst und öfters

---

[HEB56] A közösség minden tagjától
[HEB57] Gyűlés
[HEB58] A rabbinátus levelét
[NE12] Ezért gratulációnkat igen nagy tisztelettel megtesszük, hozzáfűzve, hogy Ön, Excellenciád, közösségünk tagjai közül majdnem egyhangúlag (mivel mind közül, a gyűlésen nem megjelentek közül is a legtöbben Önnek adták aláírásukat) megszerezte az emberek tökéletes rokonszenvét néhai édesapja érdemeire és saját erényeire, tudományos ismereteire való tekintettel, amit Ön nekünk azzal hálálhat meg, ha tisztségében, az első magyarországi közösség élén mértékletesen az igazat, a jót, a hasznosat tanítva nekünk és ezeket terjesztve ezt a közösséget a többi számára példaképpé szeretné tenni. Egyben kikérnénk szíves véleményét, hogy milyen időpontban örvendhetnénk annak, hogy köreinkben láthatjuk, amikor is nem fogjuk elmulasztani, hogy a forma szerint átadjuk Önnek a hivatalos levelet rabbivá való kinevezéséről.
[26] Fogalmazványa a pesti hitközség levéltárában.
[NE13] És a jövőben is a zsoltáríró szavait tartjuk jelmondatunknak.
[HEB59] Akik jót kívánnak és igazságkeresők, várják a válaszát. „Az Úr ad erőt népének, az Úr megáldja népét békességgel." Zsolt.29.
[27] Büchler: i. m. 413. l.
[NE14] Illő rendes kvártély mellett
[HEB60] Közösségünk tagjaitól

gefassten und auch bestätigten Beschluss: der Aufnahme eines רב[HEB61]-s לקהלתינו [HEB62] wegen der höchst fühlenden Nothwendigkeit halber, einmal zu Stande zu bringen".[28] [NE15] A bizonytalanságnak véget kellett vetni és a község, mely 1829 végén Wahrmannt „unwiderruflich", visszavonhatatlanul papjává választotta és nevezte ki, kénytelen-kelletlen más pap után nézett, kit Schwab Löb prossnitzi rabbi személyében szerencsésen meg is talált.

Wahrmann Dávid József számára is csakhamar méltó működési tér nyílott. A már akkor tekintélyes és népes nagyváradi hitközség 1839 körül papjává választja. Papi hatásköre kiterjedt egész Bihar megyére. Váradi hívei között békés egyetértésben működött 1853. február 15-én bekövetkezett haláláig.[29] Egy váradi kortársa 1844-ben így ír róla: „Nebst seinen gründlichen Kenntnissen in der hebr. Literatur und im rabbinischen Fache, besitzt er auch eine ausgezeichnete wissenschaftliche Bildung und ist Doktor der Philosophie. Seine Reden sind rein deutsch und haben durchwegs eine moral. Tendenz. Ohngeachtet die Orthodoxie hier noch im hohen Grade herrscht. wird er doch allerseits gerne gehört."[30] [NE16]

Rachel asszony anyai szívének vágya, hogy elsőszülött fiát pesti papnak lássa, nem valósult meg. De bekövetkezett az, amire nem is gondolt. Másodszülött fia, az egyetemet végzett, nem kevésbé művelt Wahrmann Juda[31] 1851-ben mint dájján és hitoktató kapott

---

[HEB61] Lásd: [HEB8]

[HEB62] A közösségünknek

[28] Az 1832 okt. 11-i jegyzőkönyv.

[NE15] Közösségünk tagjainak leghőbb óhaját és sóvárgó vágyát már régen is és most újra kinyilvánítottuk, ez pedig a régóta és többször megfogalmazott és megerősített határozat: közösségünknek most már véghez kell vinnie egy rabbi alkalmazását ennek igen erősen érzett szükségessége miatt.

[29] Lakos: i. h. Lakos kiemeli, hogy az 1848-49 évi szabadságharcban a lengyel származású rabbi mily megértéssel viseltetett a magyar ügy iránt. A lengyel származtatás természetesen téves. Wahrmann, ki Bodrogkeresztúron, atyja meg Óbudán született, a lengyel Wisnicből haza jött Magyarországra. Leitner–Freund: Az Oradeai Izr. Szent Egylet Chevra Kadisa 20 éves története, 45. l. hozza Wahrmann sírkövének fényképét. Sírirata azt mondja:
הגאון הגדול צדיק ונשגב היקר אד מו״ה דוד יוסף הלוי דאקטאר וואהרמאן זצוק״ל
נפטר ז׳ זאדר תרי״ג לפ״ק ... .נשיא אלהים א׳ב׳ד ורם דפר
(A nagy és igaz bölcs, a kiváló és drága mesterünk, David Joszef Halevi, doktor Wahrmann, szent emléke legyen áldott, elszenderült a 613. év (1853) Adar hónap hetedikén…)
Wahrmann nagyváradi elődje, Rosenfeld József 1839-ben halt meg, s így ő ezen idő után került Váradra. A pesti népszámlálási lajstrom szerint 1793-ban született, tehát 60 éves korában halt meg. Atyja Izráel 71 éves, öccse Juda 72 éves lett.

[30] Literaturblatt des Orients, i. h.

[NE16] A héber irodalom és a rabbinikus tárgyak alapos ismerete mellett kiváló tudományos műveltséggel is rendelkezik és a filozófia doktora. Beszédei tiszta német (nyelvűek), és mindig erkölcsösek. Iránya. Bár itt még mindig nagymértékben uralkodik az ortodoxia, mindenki szívesen hallgat rá.

[31] Héber nyelvű munkája מערכת ההעתקות (német alcíme: „System der Tropen, als Beitrag zum ästhetischen Verständnisse der hebr. Sprache") 1831-ben jelent meg Budán. – דת יהודה (Júda vallása) című német nyelvű hittankönyve a felsőbb iskolák számára ugyancsak Budán jelent meg 1861-ben, második kiadása pedig halála évében, 1868-ban.

meghívást a pesti rabbiságba, melynek 1868-ban bekövetkezett haláláig tiszteletben álló tagja volt.

Megjelenés:

Magyar Zsidó Szemle 49. évf. 1932, 8-10. szám. 280-289. o.

Kik vezették eddig az Országos Irodát? (1932)

A mi főprokurátoraink

A kongresszusi tagozathoz tartozó magyar zsidóság bizalma most ültette az Országos Iroda elnöki székébe a fáradhatatlan buzgalmú Stern Samut, a pesti hitközség nagyérdemű elnökét. Ezzel kezébe adta a legfőbb világi méltóság díszét, de egyben felelősségteljes munkáját is. Midőn az új elnök működése elé reménykedve tekint az egész hazai zsidóság, nem korszerűtlen visszapillantani az eddigi elnökök sorára.

Nagyban folytak a pesti vármegyeházában a magyar zsidó parlamentnek, a báró Eötvös József kultuszminiszter előterjesztése folytán I. Ferenc József király által 1868–69-re egybehívott kongresszusnak tárgyalásai. Mezei Mór itt erős agitációt fejtett ki egy felekezet-igazgatási központi elnökség megalkotása érdekében. A konzervatív ellenzékhez tartozó Hildesheimer Izrael kismartoni rabbi ezért félig tréfásan, félig komolyan így aposztrofálta az akkor még ifjú Mezeit: „den ich recht bald als einen Oberprocurator begrüssen möchte”[NE1]. Az okos Hildesheimer előre megsejtette, hogy a magyar zsidóság élére férfiak fognak kerülni, kik mint egy központi szerv elnökei, olyan pozíciót fognak elfoglalni, mely közel jár a protestáns egyház jól kiépített szervezetének legfőbb világi, a főprokurátori méltósághoz. Az Országos Iroda elnöksége felel meg ezen méltóságnak.

Az Országos Iroda, melyet Pauler Tivadar kultuszminiszter 1871-ben kiadott rendelete keltett életre, eredetileg csak a kormány és a hitközség közti közvetítő szervnek volt tervezve, pontosan körvonalazva „közvetíteni a kongresszusi statútumokat elfogadó izraelita lakosság és a kormány között.” Schweiger Márton, a kongresszusnak volt háznagya, ki előzékenysége folytán nagy népszerűségre tett szert, választatott az Iroda első elnökéül. Méltóságát 1935-ben bekövetkezett haláláig, tehát negyedfél évtizeden át töltötte be. Úgy Schweiger Márton, mint kiváló munkatársa dr. Simon József irodai titkár a „közvetítő” irodát zsidó vallásközigazgatási kérdések elintézésénél nélkülözhetetlen közeggé építette ki, mely minden zsidó ügyben tanácsadóként állott a minisztériumok rendelkezésére és védelmezőként a hitfelekezet oldalán. Innen indult ki többek között az anyakönyveket rendező 1885. évi Trefort Ágoston-féle rendelet, valamint a lelkészi fizetés állami kiegészítéséről szóló 1898. évi kongruatörvénynek a rabbikra való kiterjesztése is.

A Hildesheimer állal megjósolt főprokurátorsághoz csak 1906-ban, Schweiger halála után jutott Mezei Mór. Már 70 éves volt, mikor az iroda elnökévé választották. A független kereskedő után a politikus ügyvéd, ki a főváros közgyűléstermében kerületi

[NE1] Akit nagyon hamar főgondnokként szeretnék üdvözölni.

„törzsfőnök”-nek számított és az országgyűlésen Wahrmann Mór halála után 1892-től 1901-ig képviselte a Lipótvárost. Kora ifjúsága óta munkása volt a zsidó közéletnek, befelé zászlóvivője a hazai zsidóság megmagyarosodásának; kifelé előharcosa az egyenjogúsításnak, fáradhatatlan részese a kongresszus munkálatainak, kit annak idején tréfásan „a kongresszus zsebkiadásának” nevezték. Két évtizeden át, egészen 1925-ben bekövetkezett haláláig irányította az Irodát. Miként Schweiger elnöknek Simon, úgy volt Mezei Mórnak dr. Mezey Ferenc irodai titkár hűséges munkatársa. A Mezei Mór – Mezey Ferenc rezsim egyik fő törekvése volt a felekezeti önkormányzat, az autonómia teljes kivívása, melynek érdekében az Iroda beadványok özönét terjesztette a váltakozó kormányokhoz. A kormányoknak pedig következetesen csak egy volt a válaszuk: tömörüljön előbb egy testbe, egy tagozatba az egész magyar zsidóság, azután meg fogja kapni az autonómiát. Tett is ez irányban kísérletet a Mezei Mór vezetése alatt álló Iroda, de a kísérlet eredménytelen maradt: a három részre tagozódott magyar zsidóságot nem lehetett már a kongresszus előtti egységbe visszavezetni. Egy eredmény mégis mutatkozott; a kongresszusi, orthodox és status quo tagozat között enyhült a régi feszültség, és a „pártközi” érintkezés szívélyessé vált. A zsidóság ősz bajnokának, az 1868. évi emancipáció és az 1895. évi recepció harcosának még látnia kellett azt a jogfosztottsághoz hasonló nehéz sorsot, mely a vesztett világháború folytán reá szakadt a magyar zsidóságra.

Halála után Mezey Ferenc, mint ügyvezető elnök állott az Iroda élén, majd 1927-ben elnökké választatott. A kereskedő, azután a politikus után hivatalnok ember került az elnöki székbe. Mezey Ferenc harcos természet volt, ki nagy energiával küzdött egész életén át és kishivatalnokból a hazai zsidóság első világi méltóságába küzdötte fel magát. Jog szerint mindössze csak egy hétig volt elnök, de évtizedeken át tényleges vezető és irányító, ki sok maradandót alkotott. A zsidó közalap, a zsidó múzeum, a rabbiszeminaristák és tanító-preparandisták internátusa az ő alkotásai közé tartoznak. Sok harcot vívott meg a zsidóságon belül és kívül egyaránt. Küzdelmeiben megszokta a győzelmet, a magyar zsidóság felsőházi képviseletének kérdésében azonban alulmaradt. A küzdelmek felőrölték vaserejét is. Már nagybeteg volt, mikor 1927-ben tényleges elnökké választották, de a választást csak néhány nappal élte túl.

Ekkor a zsidóság tiszteletreméltó nesztora, dr. Eulenberg Salamon vette kezébe, mint ügyvezető elnök az Iroda vezetését, hogy azt rövid idő múlva átadja báró Kohner Adolf elnöknek. Tanáccsal és tettel mellettük állottak dr. Gábor Gyula tudós ügyvezető alelnök és Bakonyi László buzgó főtitkár. Báró Kohner 1929-ben országos értekezletet hívott egybe, melynek feladata volt a már 60 éves és sok tekintetben elavult kongresszusi statútumok korszerű átalakítását előkészíteni. Közben azonban egészségi okokból visszalépett az elnökségtől.

Helyébe Stern Samu választatott, ki mint a pesti hitközség elnöke rövid néhány év alatt tanújelét adta a zsidó ügyek vezetéséhez való rátermettségének. Feladatul tűzte ki magának, hogy az 1929. évi országos értekezlet abbamaradt munkáját tető alá hozza, de oly módon – szó szerint idézünk –, „hogy a régi statútumok módosítása kapcsán a

kongresszusi zsidóság szervezetében megfelelő és méltó szerepet kell juttatnunk papjainknak". A vallásfelekezet szervezeti kérdésének egyedül helyes meglátása ez, mely hivatva van kiküszöbölni a kongresszusi statútumok legsúlyosabb hibáját, amit modern gondolkozású ember nem is tud megérteni, hogy a zsidóságot érintő ügyek intézésénél éppen a zsidó papok, a rabbik szoríttattak háttérbe. A hatvan-hetven év előtti „liberális" ábrándozók nagy győzelemnek képzelték a „klerikálisoknak" elgáncsolását. Stern Samu, a felekezeti ügykezelés „reálpolitikusa" hivatva van levenni a zsidóságról „esz cherpász Micrajim"[HEB1], Egyiptom gyalázatát és a biztatóbb jövő felé vezetni a magyar Izraelt.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1932. december 24. 16. o.

[HEB1] את חרפת מצרים / Egyiptom gyalázatát. Józsué 5:9.

Régi hiúságok (1932)

Gyakran tapasztalható emberi gyengeség, hogy akik elérkeztek az életkor bizonyos határához, már nem szívesen beszélnek arról, hogy hány tavaszt láttak jönni meg tűnni. Általában szeretik az emberek magukat fiatalítani. Mikor a fáraó kérdezte a 130 éves Jákobtól, hogy hány esztendős, az ősz pátriárka a nem éppen tapintatos kérdésre kitérőleg válaszolt: „Kevesek és nyomorúságosak voltak életem évei". Talán az „ájin ho-rá" a „rossz szem" miatt félnek az emberek bevallani életkorukat.

Az „önfiatalosításnak" néhány érdekes példája derül ki régi írásokból.

Wahrmann Izrael, a pesti zsidó község érdemes első főrabbijának sírkövén meg van örökítve, hogy 71 éves korában halt meg 1826-ban. Eszerint 1755-ben született. Élete utolsó szakában kétszer is volt Pesten zsidó népszámlálás, mégpedig 1820-ban, majd 5 év múltán 1825-ben. A pesti hitközség levéltárában megőrzött népszámlálási könyv szerint az első népszámlálásnál a báró Orczy-féle házban lakó főrabbi, kiről síriratából megállapítjuk, hogy akkor 65 éves volt, csak 61 évesnek vallja magát vagy vallotta őt másvalaki. Feleségét Reginát 55 évesnek mondja. A második népszámlálásnál a 70 éves agg még egy újabb évet hallgat el és 65 évet vall. Feleségét is megfiatalítva, öt évből csak hármat tud be rovására, 58 évesnek mondja.

Még szembeötlőbb Oppenheimer Simon rabbisági elnök esete, ki a főrabbinál idősebb volt, de nálánál sokkal fiatalabbnak vallotta magát. Oppenheimer sírirata büszkén hirdeti, hogy az 1851-ben elhalt pap 100 éves életének felét a pesti rabbiságban töltötte. Eszerint 1751-ben született. És íme az 1720. évi népszámlálásnál a terézvárosi Kolman-féle házban lakó 69 éves „Kircheninspector" 50 éves férfiúnak vallja magát, sőt 5 év múlva, 1825-ben is következetesen még mindig csak 50 évesnek van bejegyezve. Annál inkább tesz engedményt feleségénél Rozália asszonynál, ki az első népszámlálásnál 40 éves, de öt év múlva már 48 éves.

Éveinek számából kevesebbet takargatott a terézvárosi „Ungarisches Haus" lakója Brill Izrael[DG1] „Jurist" azaz „dájján", ki sírirata szerint 1853-ban halt meg 75 éves korában, tehát 1778-ban született. Az 1820. évi népszámláló-lap a 42 éves férfiút 40 évesnek, az ugyancsak Rozália nevű feleségét 34 évesnek tünteti fel. Öt év múlva Brill életéveinek számából újabb két év hiányzik: csak 43 éves. Felesége azonban az 5 év alatt 8 évet öregedett, 43 éves lett. Oppenheimer felesége is 8 évvel lett öregebb ezen 5 év alatt!

[DG1] Más (gyakori) előfordulása: Brill Azriél. Vö. Blau Lajos: Brill Sámuel Lőw a pesti rabbiság elnöke. Bp. Athénaeum, 1902. Groszmann szövegeiben is így szerepel, lásd: A pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története és Magyar zsidók a XIX. században.

Ne feledjük el egyébként, hogy a pontos életkor megállapításának bizonytalanságát nagyban előmozdította a születési anyakönyvek hiánya a zsidó községekben.

A világi urak is értettek a „fiatalosításhoz". A terézvárosi Gömöri-féle házban lakó dr. Jakobovits Fülöp neves pesti orvos 1820-ban 40 éves, öt év múlva csak 42 éves. Felesége is ez idő alatt 35-ből csak 39 éves lett. A doktorék, kiknek 2 leányuk és 1 fiuk volt, szép háztartást vezettek. Volt náluk szobalány, szakácsnő, gyermekgondozónő és kocsis. A népszámláló-könyvből kitűnik, hogy Kadisch Joáchim nagykereskedő, kinek felesége, 3 fia és 2 leánya volt, 6 személyt foglalkoztatott házában: instruktort, könyvelőt, szolgát, kik zsidók, szobalányt, szakácsnőt és dadát, kik keresztények voltak.

Letűntek a régi emberek apró hiúságaikkal. De a mai emberek is szeretik a kényelmet, a jólétet és úgy szeretnék, hogy az élet éveiből minél több jusson számukra, de minél kevesebb lássék meg rajtuk.

Hogy is mondotta a bölcs Kohelet? „Hiábavalóságok hiábavalósága, minden csak hiábavalóság."[DG2]

Megjelenés

Múlt és Jövő, 22. évf. 1932. október. 266.o.

[DG2] A Prédikátor könyve ezt többször is mondja. Pl. 1,2; 12,8.

A régi pesti zsidó kórház (1933)

I.

A pesti zsidó kórház, a hitközség jogos büszkesége, egyben legrégibb intézménye közel 13 évtizedes múltra tekint vissza. Régi tapasztalat, hogy a gyógyulást kereső és ápolásra szoruló szegény beteg hittestvér felépülését fokozottan elősegíti az oly környezet, melyben nemcsak jó orvosok gondoskodnak teste gyógyításáról, hanem vallási szükségleteinek kielégülését is megtalálta. Éppen ezért a 18. század végén keletkezett pesti hitközség, bár még nagyon szegényeseik voltak anyagi lehetőségei, első feladatai közé sorozta egy kórház létesítését. Különben is a Pesten elsőnek letelepedett zsidó családok a szomszédos Óbudáról származtak ide, és csak régi hitközségük intézményét utánozták, hol már 1770 körül volt zsidó kórház.

Szerény kezdetből indult meg a pesti kórház. 1805-ben valahol a zsidók lakta városrésznek ma már meg nem állapítható utcájában, de lehet, hogy éppen a zsidó centrumban, a „Judenhof"-nak nevezett Orczy-házban ideiglenesen bérbe vettek egy szobát, abba beleállítottak négy ágyat, néhány orvosi szert vásároltak, és ezzel már meg is volt a zsidó kórház, melyet Jacobovics Fülöp, a Mátészalkán 1782-ben született, és Király utca 1261. számú házban lakó „Medicin Doctor und Universitäts Mitglied"[NE1] vezetett nagy ügybuzgalommal és szeretettel. Az egyetem orvosi karának akkoriban nemcsak a professzorok voltak tagjai, hanem a jelesebb karbeli oklevéllel bíró doktorok is.

A hitközség beköltözése folytán napról napra gyarapodik, a betegek száma egyre növekszik, a kórház tágul. 1808-ban már több szobából, majd egy egész házból áll és Jacobovics doktor mellett még egy orvos, Hoffmann Albert, a Pozsony megyei Oroszvárban 1786-ban született és a Váci út 1266. számú házban lakó „Magister Chirurgi"[LAT1] serénykedik a betegek körül. A kórházi költségek is egyre növekszenek, úgyhogy a hitközség 1824-ben kénytelen a helytartóság beleegyezésével és jóváhagyásával, az intézet fenntartásának céljaira gabella-többletet kivetni tagjaira.

A kórház nagyon gyakran változtatta helyét, és 1841-ig, míg saját hajlékába jutott, ötször is költözött egyik bérházból a másikba. A háztulajdonosok ugyanis nem szívesen fogadtak be épületeikbe kórházat, a környezet sem örült az ilyen szomszédságnak, és ha már beengedték valahová, ott bizony nagyon magasra verték fel a lakbér összegét. Ezért kellett a kórháznak oly sokat vándorolnia. Egy 1837. évi felségfolyamodvány el is panaszolja: „dass die wenigsten Hauseigenthümer ein Spital in ihr Haus aufnehmen wollen, und die dadurch gesteigerten Zinsungen führen die Nothwendigkeit herbey, die

[NE1] Orvos és egyetemi tag
[LAT1] Sebészmester

Spitallocale öfters zu wechse'n, und es ist nicht nothwendig, den schädlichcn Einfluss eines wandernden Spitals auf die leidende Menscheit zu beweisen."[NE2]

A „vándorló kórház" 1815-ben a Kreutzgasséban, 1827-ben a Diófa utca 267. számú házban, majd a Dohány utca 307. szám alatt helyezkedik el. Legtovább 1830-tól 1841-ig Csintalan Ignác házában talált hajlékot, a Felbergasse és Grosse Kreutzgasse sarkán, a mai Dohány utca és Kazinczy utca szögében, a Rókus kórház közel szomszédságában. A sarokháznak 10 ablaka utcára nyílt, 5 az udvarra, melyben volt kút is, meg „Senkgrube"[NE3] is, hol volt akkor még a csatornázás! Volt továbbá kertje és fáskamrája, melynek egy deszkával elkerített része szolgált halottaskamrául. Egy derék gabonakereskedő, a Nagykanizsáról ideszármazott és itt tolerált Pollák Márkus volt a hitközség részéről kinevezett kórházelöljáró, nemes emberbarát, az intézetnek bőkezű támogatója. A helyiségekért a kórház eleinte 480 osztrák értékű forint évi bért fizetett, de Csintalan úr, „az említett Ispotály Háznak Tulajdonossa", utóbb már évi 1000 forintot fizettetett magának. Nagy pénz volt ez akkor, hiszen az o. é.[DG1] forint a bankóforintnak majdnem ötszörösét érte.

Abban az időben a zsidóknak nem volt telekvásárlási joguk. Nemcsak a kórház, hanem a templom és az iskola is bérelt helyiségben volt elhelyezve, e két utóbbi az Orczy-házban. A pesti zsidók már régebben tettek kísérletet ezen visszásság megszüntetésére. Még 1825-ben felségfolyamodvánnyal fordullak I. Ferenc királyhoz, és tőle kértek telekvásárlási engedélyt templom, iskola meg kórház céljaira. A királyi dekrétum elvben nem is zárkózott el a kérés teljesítése elől, de előbb annak megállapítását kívánta, „num et qualem fundum reccurrentes actu finem in hune praesto habeant" azaz, hogy vajon van-e egyáltalán folyamodóknak, és ha igen, minő pénzalapjuk az építéshez? Azt is tudni akarta a királyi határozat, hogy vajon az intézmények fenntartása nem fogja-e a zsidók adófizető képességét hátrányosan befolyásolni?

Megjelenés:

Egyenlőség, 1933. március 11., 21. o.

II.

Az évek folyamán lassan-lassan összegyűlt valamelyes építési alap. Nagyot lendített az ügyön Schack I. polgári nagykereskedő, ki 1834-ben 4000 o. é. forintot, továbbá a már említett Pollák Márkus kórházi elöljáró, ki 1835-ben 6000 o. é. forintot adományozott a kórházépítés céljaira. Nemes gondolkodására vall, hogy a Rókus

[NE2] Nagyon kevés háztulajdonos akar kórházat befogadni a házába, és az így megnövekedett érdeklődés a kórház helyének gyakoribb változtatásának szükségességéhez vezet, és nem kell bizonyítani a vándorkórház káros hatását a szenvedő emberekre.
[NE3] Emésztő
[DG1] Osztrák értékű

Kórháznak 2000 forintot, a Josefinum[DG2] városi árvaháznak is 2000 forintot, a pestlipótvárosi róm. kath. plébániának 500 forintot, a pesti evang. egyháznak 500 forintot adományozott. A Chevra Kadisa egyik választmányi ülése egyhangúlag és örömmel kimondta, hogy a 6000 o. é. forinttal járul a kórházépítéshez, de szükség esetén még nagyobb összeg kiutalásától sem zárkózik el. Erre a hitközség 1837-ben újabb felségfolyamodvánnyal fordul V. Ferdinánd királyhoz, kitől egyelőre csak a kórház részére kér telekvásárlási engedélyt. A királyi kancellária véleményt kér Pest szabad királyi város tanácsától, amely annak hangoztatása mellett, hogy őt illeti meg a jog „Bürger und Einwohner in ihrer Mitte aufzunehmen, Juden und Zigeiner zu oder nincht zu zulassen"[NE4], oly javaslatot tesz, hogy a 700 közadófizető és 100 adómentes családból álló hitközségnek adassék meg a kórház építésére a telekvásárlási jog. Az uralkodó a helytartótanács útján 1838-ban meg is engedi, hogy „in exteriori suburbit Theresiani parte"[LAT3] a Terézia előváros külső részében vásároljanak telket. Az Aradi utca 823. számú házhelyet veszi meg a hitközség, melynek elöljárói Boskovitz L. József és Pinkas Adolf büszkén jelentik, hogy „mit freudigen Gefühlen den ersten eigenthümlichen Grund und Boden der Gemeide betreten haben"[NE5].

Az 1838. évi pesti nagy árvíz pusztító hullámai egyelőre elmosták a kórház építésének megvalósulását. Számtalan épület megrongálódott, sok ház összeomlott, és mire az árvíz elvonult, lázas építkezés indult meg a városban, több mint 3 ezer házat kellett újra felépíteni, ami érthető módon nagyon megdrágította az építőanyagot meg a munkabért. De kitűnt az is, hogy a megvásárolt telek alacsonyan fekszik, és kórház céljaira nem alkalmas. Azért a hitközség új telket keresett, mely a házcsoportokon kívül, de azért mégis könnyen hozzáférhető helyen fekszik. A beépített várostól távol eső Gyár utca és Aradi utca sarkán Heinrich János pesti polgárnak majorsága terült el, melyet több házhelyre osztottak fel. A hitközség 1840 tavaszán 6000 forintért megvette ezt az 1205 négyszögölnyi telket, melynek főútvonala a Gyár utcában, oldalvonala az Aradi utcában volt, és melynek háta mögött a mezőségeken már tervezve volt egy új utca nyitása. A mostani Teréz körút az akkor még nem létező városon kívüli utca, melyet az építendő kórház mögé képzeltek, hol azt egykorú térképek nagy mezőségeket tüntetnek fel.

A telekvásárlási okmány, „Grund Gewähr-Brief"[NE6] kiköti, hogy csak kórház építhető, amelyben a betegeken és a személyzeten kívül senki sem lakhatik, és hogy semmi olyan foglalkozást nem szabad benne űzni, ami a polgárok jogainak kárára volna, különösen, hogy nem fog ott a hitközség húst árusítani, bort és más italt kimérni, vagy bármely üzletet nyitni, „und die Gemeinde von allen was nur im Entferntesen zum Nachttheil der Bürgerlichen Rechte abziehen könnte, sonderlich: von Fleisch-

[DG2] Helyesen: Josephinum. Teljes neve: Josephinum Szabad Királyi Pest Városi Árva Intézet.
[NE4] Tehát a város joga a „polgárok és a lakosok közé történő bevonás, zsidók és cigányok befogadása vagy be nem engedése".
[LAT3] A Terézia külváros külső oldalán
[NE5] „Örömteli érzésekkel léptünk a közösség első saját földjére"
[NE6] Alap(ító) garancia levél

Ausschrottung, Ausschenk des Weines und aller gestigen Getränke. Eröffnung von Gewolbern und dreigleichen sich enthalten solle".[NE7] 1840. május 7-én Oesterreicher Dávid és Kern S. Enoch elöljárók személyében a Heinrich-örökösök és két meghívott tanú jelenlétében Szloboda Mihály városi szenátor birtokba vezette, illetőleg helyezte a pesti hitközséget, miképp a hivatalos írás mondja: „in fundum nunc suo modo introducti respective statuti sunt".[LAT4]

Megjelenés:

Egyenlőség, 1933. március 25., 12. o.

III.

A pesti zsidók első tulajdontelkén csak hamar felépült a hitközség első épülete. Hild József neves építész tervei alapján Kasselik Ferenc építőmester 1841 őszére elkészült a kórházzal. Az egyemeletes háznak 13 ablakos fő frontja a Gyár utcára, 4 ablakos mellékfrontja az Aradi utcára nézett. Mindkét fronton volt kijáró: a Gyár utcában tágas főkapu két mellékajtóval, az Aradi utcában pedig, a ház folytatásául épített falkerítésen a mellékkapu. A mai Jókai utca 1. számú bérpalota helyén volt a kórház, melynek magasföldszintjén személyzeti lakások, fürdőszoba, és egyéb mellékhelyiségek voltak elhelyezve, míg az emeleten két nagy kórterem volt, egy a férfi- és egy a nőbetegek számára. Eredetileg 20-20 ágyat terveztek, de anyagi okokból 12-12 ágy került a közös termekbe. Az ágyak mind vasból voltak, ami akkor nagy haladást jelentett. A két nagyterem között volt egy imaszoba, melynek a kórtermekre nyíló ajtajai a péntek esti és szombat délelőtti istentisztelet idején nyitva voltak, hogy a fekvőbetegek is részt vehessenek benne. Egy későbbi kórházszabályzat értelmében az istentiszteleteken minden járóbeteg, kinek az orvos megengedi, valamint a szolgálatmentes személyzet volt köteles megjelenni, a más vallású betegek részére pedig lehetővé kellett tenni a vasárnapi templomlátogatást.

Volt még a kórházban három 6 ágyas terem a szembajosok, bőrbajosok és bujakórosok számára, azonkívül négy különszoba 2-2 ággyal. A betegek nagy része ingyen ápolásban részesült, a fizető betegek a közös teremben napi 40 krajcárt, a különszobában 1 forintot fizettek gyógyításért, ápolásért és ellátásért. A kórház udvarán volt a halottaskamra, hol az ötvenes években nemcsak a kórházban elhaltakat, hanem a szűk lakásokba szorult szegény családok halottjait is felravatalozták. Két kút szolgáltatta a vizet, minden kórterembe egy korsó ivóvíz volt készítve poharakkal. Télen fával fűtötték

[NE7] A (zsidó) önkormányzat tartózkodjon minden olyan dologtól, ami távolról is érintheti a polgárjogokat, különösen: a húsok kimérésétől, a bor és minden szeszes ital felszolgálásától. A boltok és hasonlók megnyitásától tartózkodni kell.
[LAT4] Most szabályosan bevezették és beiktatták őket a birtokba

a kályhákat, az esti világítást gyertyák meg olajmécsesek, utóbb petróleumlámpák szolgáltatták. A kórház szükségletei voltak ez időben: „Holz, Licht, Eis, Blutegel”[NE7]. A piócák gondozását a bennlakó alorvosnak kellett ellenőriznie. Csak három évtized múltán, 1870-ben cserélték fel a kutat vízvezetékkel és a petróleumlámpát gázlámpával.

A kórházat, melyhez tágas kert is tartozott és mely felépülésekor Pest legkorszerűbb gyógyintézete volt, 1841. szeptember 15-én avatták József nádor, valamint más országos előkelőségek jelenlétében, és 1842. január 1-én adták át a közhasználatnak. A társadalom minden rétege rokonszenvvel fordult a zsidó kórház felé, és segített azt pénz- vagy természetbeni adományával támogatni. A tehetősebb és szegényebb hitközségi tagok mellett ott látjuk az adományozók sorában Győry László és Zichy György grófokat, Ráth József lipótvárosi plébánost, Török József patikust, míg Kanitz M. L. hittestvér egy teljesen felszerelt házi gyógyszertárat adományozott.

*

A hitközség dr. Rózsay József tekintélyes orvos elnöklete alatt kórházi bizottságot nevezett ki, melynek fő gondja volt tudományos színvonalon álló jeles orvosokat helyezni a kórházba. Dr. Jacobovics Fülöp az első főorvos, ki egyébként a múlt század negyvenes éveiben megindult magyarosodási mozgalom körül szerzett nagy érdemeket, 1850-ben leköszönt állásáról.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1933. április 8., 23. o.

IV.

A Zsidókórház második főorvosa dr. Jacobovics Antal lett, ki aztán 1861-ben dr. Gross Fülöpnek adta át helyét. Ekkor tűnik fel dr. Löwy Ignác, majd dr. Hermann Adolf, és az utóbb oly kiváló hírűvé vált dr. Stiller Bertalan neve. E főorvosok, mind megannyi kiváló belgyógyász, a „Primarius”[LAT5] címet viselték.

Sok ingadozáson ment át a kórházi sebészet. Még a bérelt helyiségben, miképp láttuk, Hoffmann Albert chirurgus sebészkedett, 1858-ban dr. Loeblin Miksa sebész nevével találkozunk. Volt idő, midőn az intézetnek nem is volt sebésze, hanem a belgyógyász főorvos az alorvosok segítségével látta el a kisebb műtéteket, míg a súlyosabb operációkat dr. Balassa János, a pesti egyelem professzora, „unser Honorar Chirurg Professor V. Balassa”[NE8] végezte, miképp sürgős esetekben a nagyhírű dr. Semmelweis Ignác nőgyógyászt is segítségül hívták. 1866-tól 1874-ig ismét a belgyógyász főorvos operál. A műtétek a kórteremben folytak. Később berendeztek ugyan

[NE7] Fa, fény, jég, pióca.
[LAT5] Első / magas rangú orvos, főorvos
[NE8] Tiszteletbeli sebész professzorunk, V. Balassa professzor.

egy szobát műtőteremnek, az operált betegek azonban a többi betegek között feküdtek. 1874-ben került a kórházhoz dr. Báron Jónás, aki megszervezi a sebészeti osztályt, és aki mellett 1883 óta dr. Alapy Henrik ténykedik.

A szemészeti osztályt dr. Oesterreicher Ede, egy jóhírű szemészeti klinika tulajdonosa, majd dr. Vidor „Oculist"[DG3] vezeti, 1876-ban pedig dr. Szily Adolf veszi át annak vezetését. 1865 óta más szakorvosai is vannak a kórháznak: dr. Bőke fülorvos[DG4], dr. Kohn fogorvos és dr. Wilhelm villámgyógyász személyében. Kétévenként változtak az alorvosok, a secundáriusok[LAT6]; egy időben dr. Wahrmann Simon, az első pesti főrabbi unokája is e minőségben működött. A zsidókórház orvosainak tudományos színvonalát mutatja, hogy a legtöbb osztályvezető orvos a pesti egyetemnek magántanára volt. A hetvenes évek közepén némely körök szót is emelnek amiatt, hogy a kórházban a tudományos kutatás miatt több beteg elesik a gyógyítástól, mert tanulmányozásra alkalmas betegeket „aus alter Herren Länder"[NE9] díjtalanul vesznek fel és tartják a kórházban a betegség egész tartama alatt, még ha más betegek elől el is veszik a helyet. A kórház orvosi karához tartoztak a „szegényorvosok" is, kik az otthon fekvő szegény betegeket gyógykezelték és látták el gyógyszerrel a kórházfenntartó hitközség és Chevra Kadisa költségén.

Az orvosi személyzet mellett volt egy gondnoknő, „Spitals-Mutter"[NE10], kit később Abeles Lajos gondnok vált fel, volt továbbá 2 férfi ápoló, 1 ápolónő, egy előimádkozó és egy keresztény házmester. A betegek és bennlakó személyzet élelmezése nem történt házilag, hanem a hitközség szerződésben állt egy konyhabérlővel, aki a „Spitals Traiteur", „étnök" címet viselte. A kórházi szabályzat értelmében „die Kost soll strenge nach den rituellen Vorschriflen bereitet werden".[NE11]

Az 1841-ben megnyílt intézet felszerelése két évtized alatt elkopott, megrongálódott, mire 1862-ben közgyűjtés folyt a hitközségi tagok között „új kórházi fehér ruha, bútor és egyéb szükségelt holmik" beszerzésére. A pesti német színház azon év április 13-án „zenészeti és szavalási Académiát" tartott a kórház javára, mégpedig mivel ezen nap a keresztény nagyhétbe esett, a hercegprímás külön engedélyével. Az intézet kertjét a városi főkertész utasításai szerint 1866 tavaszán újítják meg és alakítják át. Ezen évben új fénytől körülvéve állott az akkor negyedszázados kórház, melyet Erzsébet királyné látogatásával tüntetett ki.

A kórház kapui nyitva állottak minden beteg számára. A pesti járványügyi bizottság köszönetét mond a hitközségnek „a szenvedő emberiség érdekében tanúsított azon nemes és önzetlen tettéért, hogy az 1872–3. évi kolerajárvány tartama alatt az izraelita kórházban segélyt kereső kolerában szenvedő betegeknek valláskülönbség nélküli felvételét

[DG3] Vidor Zsigmond szemész
[DG4] Bőke Gyula fülorvos
[LAT6] Segédek
[NE9] Az ősi földekről (értsd: a világ minden tájáról)
[NE10] „Kórház anya"
[NE11] Az ételt szigorúan a rituális szabályok szerint kell elkészíteni.

engedélyezni szíves volt, és hogy a betegek ott minden tekintetben a legnagyobb felügyelet alatt gyógykezeltettek". Az 1878. évi okkupációs háborúban megsebesültek közül ugyancsak felekezeti különbség nélkül 15 katonát ápoltak a kórházban a hitközség és a Chevra Kadisa közös költségén. A főváros tanácsa pedig 1885. december 29-i ülésén következőket állapítja meg: „A pesti izr. hitközség által fenntartott VI. ker. Gyár utcai izr. kórházban a tiszti főorvos jelentése szerint nem kizárólag felekezeti, hanem más szegénysorsú betegek is befogadtatnak és ápoltatnak. A kórház ezáltal a hatóságnak a területén levő vagyontalan betegek ápolását részben megkönnyíti".

Az eredetileg szegény zsidó betegek számára tervezett kórház így vált csakhamar a felekezeti különbséget nem ismerő emberszeretet otthonává, a pesti zsidóság egyik legszebb és legnemesebb alkotásává. A Gyár utcai kórházban egy félszázadon át, 1889-ig sok-sok ezer szenvedő beteg lelt gyógyulást. Míg az 1841. évi megnyílást követő években 200–300 volt a betegek száma, a nyolcvanas években már meghaladta az évi 900-at. 1868 óta bejáró betegek előtt is megnyíltak a kórház kapui. Eleinte 300–500 volt évente a bejáró beteg, 1884-ben már meghaladta a 7 ezret.

A hitközség vezetősége a betegek nagy száma miatt már 1872-ben foglalkozott egy újabb, tágasabb kórház építésének gondolatával. A Ludovika környékére gondolták az új kórházat, utóbb a Városliget tövében, az Aréna út melletti városi faiskola telkében állapodtak meg. Itt épült és nyílt meg 1889-ben a pesti zsidókórház új otthona, a 130 év előtti egyszobás, négyágyas kórháznak európai hírű utóda. Ennek a ma már ötödik évtizedében levő, szüntelenül megújuló kórháznak dicsőséges története azonban már a jelenhez tartozik, és nem érkezett még a történeti visszaemlékezés távlatába.

(Források: A pesti izr. hitközség levéltárának Kh. iratai, egykorú jegyzőkönyvei és évi jelentései, továbbá Dr. Engländerné Brüll Klára jeles könyve: Orvosok és kórházak Pest-Budán.)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1933. május 6., 30. o.

A pesti zsidó istentisztelet (1933)

A kettős tornyú, mór stílusú, Dohány utcai hatalmas templom, Förster Lajos bécsi építésznek tervei alapján Wechselmann Ignác zsidó építész vezetésével épített és 1859-ben elkészült remek alkotás, melynek tágas csarnokai szombatról szombatra megtelnek az áhítatos hívők ezreivel, időrendben második „kultusztemploma" a pesti zsidóknak. Az eredetileg egy szerény egylet, a „Chevra Cheszed Neurim" által létesített templom hiterősítő és vallásnevelő munkáját a hitközség vezetősége belátta, azt csakhamar intézményei sorába iktatta, és 1830-ban az Orczy-ház egyik udvari emeletes épületében helyezte el, hol közel három évtizeden át, a Dohány utcai templom elkészültéig maradt. A bécsi Mannheimer-féle istentisztelet mintájára indult pesti „kultuszistentisztelet" főleg a műveltebb és vagyonosabb hitközségi tagoknál talált erős visszhangra, s a legtöbbször szerencsésen megválasztott hitszónokok, kántorok és orgonisták mozdították elő egyre növekvő népszerűségét.

Bach József, a matematikusból lett hitszónok a maga idejében jól töltötte be helyét, és virágos nyelven mondott szónoklataival főleg az 1830–1840. években vívott ki magának általános elismerést. Schwab Löb, a hitközségnek 1836-tól 1857-ig ünnepelt főrabbija épp oly buzgalommal hirdette az Igét a „kultusztemplom" szószékén, mint a konzervatív „zsinagógában". Részben az ő utasításai szerint épült a Dohány utcai templom, melynek szónokai voltak az aranyszájú dr. Meisel Farkas Alajos, aki 1859-től 1867-ig lelkészkedett nálunk, majd 1866-tól 1920-ig dr. Kohn Sámuel, az első magyar hitszónok, és 1872-től 1905-ig dr. Kayserling M., a tudós népszerű prédikátor. Élénk szónok volt mellettük dr. Weiszburg Gyula segédlelkész, a későbbi főtitkár. A templom istentisztelete az ő idejükben világhírűvé emelkedett azon áhítatos hangulat folytán, mely azt eltöltötte.

A papok mellett állottak a jeles kántorok, akik művészetükkel még fokozták a hívek áhítatát. A régi kultusztemplom első kántora Denhof Ede Károly, a híres bécsi Sulzer tanítványa, 1830-tól 1840-ig állott az „ámud"[DG1] előtt, honnan fiatalon dőlt ki. Tanítómestere, Sulzer így jellemezte őt: „ein Mann imposant von Gestalt, durch die Kraft seines Organs, durch den Ausdruck innigster Andacht dem Gebete heilige Weihe zu verleihen wusste"[NE1].

Kevésbé volt szerencsés a választás, midőn 1842-ben a hitközség a morva származású Löwenstamm M. G. kántort szerződtette a kultusztemplomba. Énektudása és előadómodora nem talált osztatlan visszhangra a templom híveinél, kik panaszkodnak,

[DG1] Alacsony zsinagógai pulpitus, lásd a szószedetben.
[NE1] Egy impozáns alkatú férfi, aki orgánumának ereje által, a legmélyebb áhítat kifejezése által képes volt arra, hogy az imának szent ünnepélyességet kölcsönözzön

hogy „sein Vortrag der Gebethe und Gesangsweise im Allgemeinen sehr missfalle und durchaus nicht geeignet sei das Gemüth der Zuhörer zu erbauen und zur Andacht zu stimmen" – sőt panaszkodnak – „die Tempelbesucher meistens ihre Sitze verlassen haben, dergestalt, dass an Sabbath-Tagen der Tempel verödet und ganz verwaist steht".[NE2] A hitközség csakhamar véget vet a nem épületes állapotnak és más kántort keres Löwe Móric strassburgi „ministre officiante" – így nevezik a francia kántorokat – ajánlkozik Pestre. Jiddis levelében önérzetesen írja: „Ich will Ihnen zeigen, was Ihnen noch niemand gezeigt hat".[NE3] Bemutatkozása után a kultusztemplom híveinek meg is tetszik, a hitközség 1844-ben hat évre szerződteti, mire az egyik templomelöljáró jelenlétében Schwab főrabbi kezébe leteszi a hivatali esküt.

Löwe szerződésének lejárta után, a szabadságharc leveretését követő gazdaságilag aláhanyatlott évben a hitközség nem volt hajlandó új kántort alkalmazni. A templom elöljárói aggódva látták, hogy a kántor nélkül álló templom látogatói megcsappannak, annyira, hogy „die Mizwos ein ungesuchter Artikel – und die Spenden nur karglich gebracht werden".[NE4] Jó kántort kérnek, mivel erre „nicht nur von der Mehrzahl der achtbaren Betsitz-Inhaber unseres Tempels, sondern auch von zahlreichen verehrten Besuchern der Synagoge aufgefordert wurden".[NE5] Attól is kell tartani, hogy a hívek szét fognak széledni és a hitközség kötelékéhez nem tartozó reformpárthoz fognak csatlakozni, és hogy „die ohnehin schon zahlreiche Reform-Partei noch durch Viele, aus unserem Tempel Austretende vergrössert werde."[NE6]

Ezen félelem alaptalannak bizonyult, a reformtemplom 1852-ben megszűnt, ábrándozó hívei kijózanodva tértek vissza az anyahitközségbe. A kultusztemplom pedig 1857-ben Friedmann Mór személyében szerencsésen oly kántort talált, ki negyedszázados itt működésével fényt és dicsőséget hozott a közben a Dohány utcai templomba vonult kultuszistentisztelet számára. Utóda, a felejthetetlen Lazarus Adolf liturgiai tudásával, a héber szöveg tökéletes interpretálásával és énekművészetének ízlésességével csak növelte az istentisztelet méltóságát.

Az 1830-ban megnyílt régi kultusztemplomot a hitközség 1851-ben átalakíttatta és Schwab főrabbi véleményezése alapján meghonosította benne a német egyházi énekeket és az orgonát. Jeiteles Mór karvezető évek múltán egy beadványában így emlékszik meg erről: „Als der Reform sich auflöste und der Gottesdienst mit Orgelbegleitung eingeführt wurde, ordnete ich den Gottesdienst für Orgel und componirte die deutschen Lieder, zu

[NE2] Az imáinak bemutatása és az éneklése általában nagyon kellemetlen, és semmiképpen sem alkalmas a hallgatóság elméjének felemelésére és az imádkozásra – sőt panaszkodnak – a templom látogatói többnyire elhagyták a helyüket, ezért a templom szombat napján elhagyatottan és teljesen árván állt.
[NE3] Meg akarom mutatni önöknek azt, amit még soha senki nem mutatott.
[NE4] A micvák nem keresett cikkek – és az adományok csak szűkösen csordogálnak
[NE5] Nemcsak a templomunk tiszteletreméltó imaszék-tulajdonosainak többsége, hanem a zsinagóga számos tisztelt látogatója is felkérte őket.
[NE6] A már így is nagyszámú Reform Párt sokakkal fog bővülni, akik elhagyták templomunkat.

welchen der seelige Operrabiner [DG2] Schwab die Texte gab."[NE7] Papp György volt az első orgonista „welcher – írja a karvezető – blind war und um ein Jahresgehalt blos 100 Fl. C. M. fungirte." [NE8] Sem Papp, sem a későbbi orgonisták nem voltak zsidó vallásúak. Zsidó ember ugyanis szombaton és ünnepnapokon nem ülhet hangszer mellé.

Friedmann főkántor 1857-ben még a régi templomban kiépítette az istentisztelet zenei részét és Hössli J. Jakab, a Nemzeti Színház zenésze töltötte be mellette az orgonista tisztét. A Dohány utcai templom új, nagy orgonája dr. Wöhler Gotthard konzervatóriumi tanár felügyelete alatt készült. Hössli nem is bírta az iramot, és kénytelen megállapítani, hogy „ist das neue Orgel-Werk ein weit grösseres, daher auch einlerchtender Weise die Anstrengung, dasselbe zu handhaben sowohl geistig, als auch körperlich eine weit grössere ist."[NE9] Erre Wöhler ül az orgona mellé, ki tíz éven át volt orgonista Észak-Németország egy nagy orgonája mellett, Pomerániában pedig hatósági orgonaellenőrző. Több évre terjedő szorgalmas munkával 1875-ben elkészült az egész istentisztelet partitúrájával, melyben összeállította a templomban meghonosult magánszólamoknak, korális énekeknek és azok orgonakíséretének gyűjteményét. E gyűjtemény benyújtásánál leszegzi a tényt, hogy „Ergänzungen und Nachträge werden kommen müssen, denn der musikalische Theil des Gottesdienstes erträgt keinen in sich abgeschlossenen Stillstand"[NE10]. Huszonegy évi szolgálat után, 1871-ben megható magyar levélben búcsúzik a hitközségtől és az orgonától: „El nem mulaszthatom még sajnálatomnak kifejezést adni, hogy korom és növekvő gyengülésem nem engedi továbbra folytatni szolgálatomat azon módon, miként azt eddig művészi tehetségemmel és erőmmel szoktam teljesíteni. Hasonlóan mély fájdalommal veszek búcsút azon gyönyörű és magasztos hangszertől, melynek diszpozícióját én valék szerencsés tervezni és mely remekműnek felépítését személyesen őriztem ellen."

Wöhler örökébe a Liszt Ferenc külsejű Schweida Rudolf lépett. Friedmann és Lazarus főkántorok mellett a művelt zenésznek esztétikai érettségével járult hozzá a pesti kultuszistentisztelet színvonalának emeléséhez. Több évtizedes művészi teljesítmény után a háborús években vonult nyugalomba.

Rabbik és kántorok, énekesek és zenészek minden tudásukkal állottak magasztos helyükön és közösen alkották meg ezt a fenséges istentiszteletet, mely lelki élményt és

[DG2] Az eredeti szövegben Oberrabbiner helyett Operrabbiner áll.
[NE7] Amikor a reformot (a reformzsidó közösséget) feloszlatták, és bevezették az orgonakíséretes istentiszteletet, orgonára hangszereltem az istentiszteletet, és megkomponáltam a német énekeket, amelyekhez Schwab áldott főrabbi adta a szöveget.
[NE8] aki – írja a karvezető – vak volt és mindössze 100 konvenciós forint évi fizetésért dolgozott. (C.M.: Conventions-Münze. DG)
[NE9] Az új orgona sokkal nagyobb munka, ezért az ezzel járó erőfeszítés mentálisan és fizikailag is sokkal nagyobb.
[NE10] Kiegészítésekre és függelékekre lesz majd szükség, mert az istentisztelet zenei része nem visel el semmilyen önmagában lezárt szünetet

hitbeli kielégülést nyújt mindazoknak, kik a hatalmas templom csarnokaiban alázattal járulnak Isten színe elé.

(A Pesti Izr. Hitközség levéltára Kr. iratai alapján.)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1933. január 28., 11. o.

A pesti zsidó község megszilárdulásának korából (1933)

Szabad királyi Pest város területén a „tűrt" zsidók a 18. század hetvenes éveiben az egyik toleráltnak lakásán végezték közös ájtatoskodásukat, a városi hatóság azonban ezt a „jogosulatlan gyülekezést" betiltja. Miután József császár 1783-ban megnyitotta a zsidók előtt a város kapuit, a letelepültek már a következő évben a Király utcai Hauslir-ház egyik szobájában tartották az immár engedélyezett „minjánt", majd 1796-ban szerény templomi szerelvényeikkel az Orczy-házba költöznek, hol kétszer is változtattak imahelyiséget, mégpedig 1820-ban, majd 1830-ban is. Ez utóbbi évben berendezett imaház már szép tágas volt és büszkén viselte a בית הכנסת הגדולה [HEB1] megkülönböztető nevet. Mert a közel 600 személyt befogadó „nagy zsinagóga" mellett több magánház, מנין [HEB2] is volt Pesten, melyeket imaegyesületek, הברות [HEB3] tartottak fenn. E magánimaházak egyrészt megnehezítették anyagi szempontból a nagy zsinagóga fenntartását, másrészt rendetlenségeknek és többrendbeli botránynak voltak okozói. 1812-ben még a városkapitány is kénytelen volt beleavatkozni, és szigorú rendeletet kibocsátani, hogy a templomban mindenki köteles az elöljáróság által számára kijelölt hellyel megelégedni és civakodástól tartózkodni.[1]

Ullmann Gábor hitközségi elöljáró erre bátor lépésre határozta el magát. A városi hatóság segítségével feloszlatta az egyesületeket és az általuk fenntartott imaházakat bezáratta. Csak a „Cheszed Neurim" egylet által létesített „kultusztemplomot", mely a hívek tekintélyes részének vallási szükségletét volt hivatva kielégíteni nem záratta be, sőt a hitközség intézményei közé sorozta. A községi tagok szabad akaratára volt bízva, hogy a régi istentiszteleti formákat megőrző zsinagógába, vagy az újabb formákat meghonosító kultusztemplomba járjanak ájtatoskodni. A feloszlatott imaegyesületek tulajdonában volt templomi szerelvényeket a zsidó község a városi hatóság segédletével birtokba vette.[2]

A megszüntetett egyesületek és imaházak volt vezetői, kik eddigi szerepüket és hatáskörüket elvesztették, csak nehezen tudtak beletörődni az intézkedésekbe. Némelyik ellenszegülő és az új renddel szembe szálló viselkedéssel kísérlette meghiúsítani a községi elöljáróság egységesítési munkáját. Lustig Benjamin Wolf[3], egyik legrégibb idő óta Pesten

---

[HEB1] A Nagy Zsinagóga
[HEB2] Minjan (zsidó vallási kötelezettségek elvégzéséhez szükséges, legalább tíz felnőtt férfiból álló csoport.)
[HEB3] Egyesületek, alapítványok, társaságok
[1] Reich: Beth-Él 225. l. s köv.
[2] Löw: Der jüdische Kongress, 149 és 163 l.
[3] Az 1832. évi konskripció adatai szerint „Benjamin Wolf Lustig Trakteur" született Zsámbékon 1777-ben és 1802 óta lakik Pesten.

tolerált zsidó, ki egyébként chevra gabbai[DG1] is volt, izgága embereket toborzott maga köré „einen aufrührischen Anhang von Poltrons sich geworben"[NE1], azokkal a községházába vonult, hol a zugzsinagógák és egyesületek feloszlatására kiküldött hatósági bizottság éppen tanácskozást folytatott az elöljárósággal, e „poltronok" kíséretében az ajtóba állt és a tanácsterembe bekiáltotta: מקדש השם. [HEB4] Az elképedt Ullmann Gábor elöljáró nyomban felszólította a hatósági bizottságot „diesen Aufruf zur Empörung ad notam zu nehmen." [4] [NE2]

Mit is jelent a מקדש השם [HEB5] kifejezés, melyet Lustig a terembe kiáltott és amelyben Ullmann lázadásra való szítást látott? Hivatalos írás ekképp értelmezi azt: „Bescheid. Auf schriftlichen Ansuchen das Herrn Gabriel Ullmann ddo. 16. Febr. 1833, des Inhalts: Die Bedeutung und Anwendung der hebräischen Worte Mekadésch Haschém (מקדש השם) gewissenhaft zu verdeutschen: wird hiermit vom Amtswegen beschieden, dass die in Frage gestellten Worte Mekadésch Haschém einen den Rabbinen gewöhnlichen Ausdruck bilden, welcher mit nachstehenden deutschen Redensarten gleichbedeutend sind: „Sich, oder etwas Gott weihen", „Sich, oder etwas Gott widmen", „Sich Gott hingeben", „Sich Gott aufopfern", „Für Gott etwas ausgezeichnetes thun". Vulgo aber wird mit dieser Redensart gewöhnlich ausgedrückt: „Im Gottes Namem, auf jeder Gefahr hin etwas behaupten, oder sich einer Sache widersetzen." Pest den 25t Febr. 1833. Johann Carl Kohlmann, der hebräischen Bücher Revisor und Censor." [NE3]

A hivatalos cenzor szakvéleményével – aki egyébként eredetileg zsidó tanító volt, majd kitért[5] – megegyezik Brill Azriél és Kunitzer Mózes rabbisági ülnökök szakvéleménye, kik még nyomatékosabban kiemelik, hogy „ein solches Individuum, welches sich selbst mit Lebensgefahr einer Sache widersetzt, mit den Ausdruck Mekadesch Haschem zu benennen ist."[6] [NE4]

[DG1] A temetkezést végző Chevra Kadisa közösségi adóbegyűjtője.
[NE1] Szájhősökből álló lázongó kíséretet toborzott magának
[HEB4] Az Örökkévaló szentélye
[4] A pesti hitközség levéltára Szv. 16, ahonnan e dolgozat adatai merítve vannak.
[NE2] Ezt a megbotránkoztató felszólítást vegyék figyelembe, jegyezzék fel
[HEB5] Lásd: [HEB4]
[NE3] Határozat. Gabriel Ullmann úr 1833. febr. 16-i írásbeli kérelmére, miszerinte a héber Mekadésch Haschém szavak értelmét és használatát lelkiismeretesen le kell fordítani németre, ezennel hivatalból ezt a határozatot hozzuk: a kérdéses Mekadésch Haschém szavak a rabbik számára szokásos kifejezést alkotnak, amelynek jelentése a következő német szólásokkal azonos: „Istennek szenteli magát / valamely tárgyat", „Istennek ajánlja magát / valamely tárgyat", „felajánlja magát Istennek", „feláldozza magát Istennek", „valami kiemelkedőt tesz Isten számára". A köznyelvben viszont ezzel a fordulattal ezt szokás kifejezni: „Isten nevében minden veszély ellenére állítani valamit vagy ellenállni valaminek". Pest, 1833. febr. 25. Johann Carl Kohlmann, a héber könyvek revizora és cenzora.
[5] Mandl: A pesti izr. hitk. fiúiskola monográfiája 15 l.
[6] Feltűnő, hogy a 3. rabbisági ülnöknek, Oppenheimer Simonnak szakvéleménye nincs kikérve. A főrabbi állás akkor nem volt betöltve.
[NE4] az olyan személyt kell a Mekadesch Haschem kifejezéssel megnevezni, aki élete veszélyeztetése árán ellenszegül valaminek

A Lustig által támasztott izgalom egyelőre következmények nélkül maradt és az elöljáróság következetesen folytatta az egyesületek és magánimaházak feloszlatását. Egy-egy fenyegető levél, melynek írója jónak látta a névtelenség homályába burkolódzni, kísérelte meg az elöljáróság tagjait megfélemlíteni, vagy legalábbis elkedvteleníteni a község egységesítési munkájától. Ullmann a következő klasszikus szavakba öntött levelet kapta: „Freund! Dein Hochmuth führt dich zu weit. Dein Verfahren führt dich zu deinen Verderben. Beseitige deine Rathgeber, bemeistre dich, kehre um, nimm den Rath von deinem Freund Brutus."[NE5] Stern Márkus elöljáróhoz durva hangú jiddis levél jött, melynek névtelen írója azt tanácsolja neki, hogy köszönjön le elöljárói tisztjéről, menjen vissza Bajára, ahonnan jött „sonsten werdet ihr kein gutes Ende nehmen, ihr mit euer ganze Familie werdet es bereuen."[NE6] Sejtették, hogy csak Lustig lehet az alattomos levélíró, kinek tehetetlen izgatását és kicsinyes bosszantását túlbecsülve, életveszélyes fenyegetésnek minősítették, vagy miképp az izgalomtól túlfűtött képzelődés mondatta velük: „welche beyde Schreiben schräkliche, auf Meuchelmord beruhende Drohungen äussern."[NE7]

A lappangó ellenségeskedés rövid idő múltán kirobbanásra vezetett, melyben a békétlenkedő Lustig maradt alul. A pesti község már a század eleje óta évről évre bérbe adta a mácoszliszt árusításának jogát. Az 1833. évi Peszách ünnep közeledtével Rosenfeld Leon, Koppel Móric és Baumann Joáchim pesti tolerált lisztkereskedők szakvéleményének meghallgatása után az elöljáróság megállapította a bérbeadás feltételeit, majd háromszori kihirdetés útján közzé tette: „Von Seite der hiesigen isr. Gemeinde-Vorstehung wird hiemit bekannt gemacht: dass nächstkommenden Sonntag, als am 24t Dieses Vormittag die Herbeyliferung des קמחא דפסחא [HEB6] Osternfleck-Mehls, für den Bedarf unserer hiesigen Comunität auf diesem Jahre 5593 (d. i. 1833) in Pacht gegeben wird. Es werden daher alle jene hiesige hiezu geeignete und Sachverständige Pachtlustige hiemit eingeladen, ihre diesfällige Offerte bis längstens obigen Tag um 9 Uhr Vormittag, versiegelt ins Gemeinde-Haus einzureichen." [NE8]

[NE5] Barátom! Önhittséged túl messzire visz téged. Eljárásod a vesztedhez vezet. Szabadulj meg tanácsadóidtól, uralkodj magadon, fordulj vissza, fogadd meg Brutus barátod tanácsát.

[NE6] Különben nem lesz ennek jó vége számotokra, családotokkal együtt mindannyian meg fogjátok bánni

[NE7] Amely két levél szörnyű, orgyilkosságon alapuló fenyegetéseket fogalmazott meg

[HEB6] Peszáchi liszt (arámi). Ősi szokás, amelyet a Hálachá könyveiben is megemlítenek. Peszách ünnepe előtt külön adománygyűjtést kell tartani a rászoruló családok számára. Az összegyűjtött pénzből a családok élelmiszert tudnak vásárolni az ünnepre.

[NE8] A helybéli izraelita hitközség elöljárósága ezennel kihirdeti: hogy következő vasárnap, folyó hó 24-én délelőtt a kalácsnak való peszáchi liszt beszállítását a helyi közösség igényeit kielégítendő folyó évre, 5593-re (azaz 1833-ra) bérbe adjuk. Ezért felkérünk minden alkalmas és hozzáértő helybéli személyt, aki szeretné bérbe venni, hogy ezirányú, pecséttel lezárt ajánlatát legkésőbb a fenti napon 9 óráig nyújtsa be a községházán.

A nyilvános versenytárgyaláson Lustig Benjamin Wolf is részt vett. Ajánlatában, mint „einer von die alten ב"ב דקהלתינו [HEB7] [NE9] hangsúlyozta, hogy nem akar az ügyleten meggazdagodni, „mich nicht zu bereichern, sondern einen kleinen Verdienst für meine Zeitversäumnis, um אלופי קהל [HEB8] beweisen, dass ich ein wirklicher Patriot von קהלתינו [HEB9] bin."[NE10] A bérleti jogot azonban az előnyösebb ajánlatot tevő Sachs Fanni asszony kapta meg. A szorgalmas és becsületes özvegyasszony már 26 éven át bírta a bérletet a község és a vásárlók legnagyobb megelégedésére, ami ugyancsak latba esett a jog neki ítélésénél. A bérlettől elesett Lustig erre ott a helyszínen súlyos botrányt rendezett, ökölbe szorított kézzel megfenyegette Ullmann Gábor elöljárót, az őt lecsillapítani akaró egyik elöljárónak székkel ment neki, s csak nagy nehezen sikerült az izgalomtól feldúlt embert kivezetni a községházából.

A „kehilla patriótája" másnap még azon melegében árulkodó beadvánnyal fordult a városi tanácshoz. Részrehajlással és csalással vádolta meg a község egész elöljáróságát, melynek tagjai „aus der Ursache passionirt und neidisch sind, weil ich vom heiligen Verein Vorsteher bin und nicht in Cultus Tempel gehen will."[NE11] Beállítása szerint tehát a Chevránál viselt tisztsége és vallási irányzata miatt irigységgel és gyűlölettel vannak iránta. Ezzel akaratlanul is elárulta a viszálykodás végső okát, mely a magánimaházak feloszlatásában és a kultusztemplom fenntartásában lelhető fel. Bosszútól vezettetve, beadványában még attól sem riadt vissza, hogy a hatóság beavatkozását kérje a zsidó község ezen teljesen belső ügyébe. „Um diesen ordnungswidrigen Unfugen und Persönlichkeiten vorzubeugen, eine neue Licitation zur Lieferung des Ostermehls in Beiseyn eines hiezu gerichtlich abgeordneten Magistrats Individuums gnädigst anzuordnen."[NE12]

A városi tanács a beadványt még aznap kiadta Boráros János tanácsnoknak az ügy kivizsgálására, esetleges kiegyezés létrehozására, és ennek sikertelensége esetén jelentéstételre. A tanácsnok a községi elöljárósághoz juttatta a beadványt, mely február 26-i felterjesztésében tárgyilagosan ismerteti Boráros előtt az árverés szabályos lefolyását, egyben visszautasítja Lustig újabb árverezés elrendelésére irányuló kérelmét és túlkapását, mellyel a közhatóságot akarja bevonni a vallási élet köréhez tartozó ezen kérdés elintézésébe „da es ihm doch nicht unbekannt ist, dass der Vorstehung die alleinige

[HEB7] Mint közösségünk tagja (arámi)
[NE9] Mint egy a közösség régi tagjai közül
[HEB8] Elöljárók
[HEB9] Közösségünk
[NE10] Nem azért, hogy meggazdagodjak, hanem hogy egy kis pénzt keressek az én eltöltött időmért, s hogy elöljáróként bizonyítsam, hogy én egy valódi hazafi vagyok a (zsidó) közösségünkből.
[NE11] Amiatt szenvedélyesek és féltékenyek, mert én vagyok a szent egylet vezetője, és nem akarok a kultusztemplomba menni.
[NE12] Hogy e szabályellenes rendbontásoknak és személyeskedéseknek elejét vegyük, kegyesen rendeljenek el új versenytárgyalást a peszáchi liszt szállítására az erre bíróság által kijelölt városi tanácsi tagok jelenlétében.

Manipulation sämmtlicher lsraelitischen Ritualien, wohin auch diese Mehl-Lieferungs-Verpachtung gehört, ohne Einfluss der Local-Behröde gestellt sey." [7] [NE13]

Még keményebb azon beadvány, mellyel másnap fordul az elöljáróság a magistratushoz, kérve Lustig példás megbüntetését „zum warnenden Beyspiel für ähnliche Aufwiegler."[NE14] Szabadságvesztéssel, elzárással való sürgős megbüntetését kéri, a késedelmezés már veszélyes lehet, miképp a beadvány külzete nagy betűkkel mondja „periculum in mora"[LAT1], továbbá „wird gebeten diese Bittschrift durchgehends zu lesen"[NE15]. Hosszúra nyúló körmondatokban indokolja az elöljáróság a súlyos büntetés kiszabásának kérelmét. „Weil aber vorbenannter Lustig in dieser Schmähschrift die ganze hiesige Vorstellung als Betrüger angibt, und jeden anwesenden Vorsteher einzeln mit diesen Schimpfnamen belegt, so können wir in so lange, bis der schändliche Frevler und Aufwiegler einer ganzen Nation B. Wolf Lustig – der gegen alle Ordnung und Sittlichkeit, aus übermüthiger Bosheit, jeder guten und heilsamen Hohen und Höchsten Verordnung die Spitze bietet – und solche in ihren Keime zu ersticken sich bestrebet – nicht gehörig und seinem Verbrechen angemessen, durch längere Arrest Strafe zu Paaren getrieben wird – in keiner Gemeinde-Verhandlung erscheinen, weil wir noch grösseren Unbilden ausgesetzt zu seyn gefährdet wären, denn dieser Lustig erlaubt sich solche freche und immer weiter greifende Verwegenheiten, welche im Sinne der auf Allerhöchsten Befehl am 9 ten März 821 No. 6314 erflossenen Hohen Statthalterey Verordnung – auch mit körperlicher und Gefängniss-Strafe geahndet zu werden, die höchste Zeit ist".[NE16] A beadvány írója önmagát nyugtatja meg, midőn az ennyire szigorú büntetés kérését indokolja. „Dergleichen zügellose und verwegene Vergehungen können ohne zu statuirenden wirksamen Straf-Beyspiel nicht abgestellet werden – dahero ist die wohlverdiente Bestrafung das Wolf Lustig besonders gegenwärtig um so nothwendiger, damit die wegen der Allerhöchsten Ortes angeordneten Aufhebung der Vereine und

[7] Löw Lipót nyilván ráolvasná a község vezetőségére, hogy maga mutatott rossz példát arra, hogy miképp lehet a közhatóságot belevonni zsidó belügyekbe, mikor az egyesületi templomokat bezáratta. Lásd Löw i. h, (Das Parnassimthum in Pest).

[NE13] Hiszen számára nem ismeretlen, hogy az elöljáróságnak kizárólagos rendelkezési joga van az izraeliták minden rituális ügyében, és ide tartozik a lisztszállítás haszonbérbe adása is, a helyi hatóság befolyása erre nem terjed ki.

[NE14] Figyelmeztető példaként hasonló bujtogatók számára

[LAT1] A késlekedés veszélyes.

[NE15] Kérjük, hogy ezen kérvényt haladéktalanul olvassák el

[NE16] Mivel azonban a fent nevezett Lustig ebben az ócsároló levélben az egész helyi elöljáróságot csalóként tünteti fel, és minden jelenlévő elöljárót egyenként ilyen gúnynevekkel illet, így addig, amíg B. Wolf Lustigot, egy egész nemzet szégyenletes gonosztevőjét és bujtogatóját – aki öntelt gonoszságból minden rend és erkölcs ellenében minden jó és üdvös, magas és legmagasabb rendeletnek ellenszegül és azokat igyekszik csírájukban elfojtani – nem távolítják el megérdemelten és bűntettének megfelelően egy hosszabb fogházbüntetéssel, nem tudunk megjelenni egyetlen községi tárgyaláson sem, mert még nagyobb kellemetlenségek veszélyének tennénk ki magunkat, mivel ez a Lustig olyan arcátlan és egyre határtalanabb vakmerőséget enged meg magának, amilyeneket legfőbb ideje a legmagasabb parancsra 1821. március 9-án kiadott 6341. sz. magas helytartósági rendelet értelmében testi fenyítés és elzárás büntetésével is megtorolni.

Winkelsynagogen, durch den Verlust ihres Amtes und Wirksamkeit sich gekränket fühlenden, aufrührischen Gemüther abgeschrecket werden, ihre Bosheit und Tücke an der Gemeinde-Vorstehung auszuüben."[NE17] A metternichi korszak stílusában megfogalmazott beadvány ekképp zárul: „Die gesammten Israeliten Vorsteher bitten und erwarten dahero, eine den wiederholten groben Vergehungen des Wolf Lustig angemessene Bestrafung desselben Obrigkeitlich anzuordnen, und in sogleichen Vollzug zu bringen; weil ansonsten alle Ordnung aufhören müsste, auch kein gesitteter, friedliebender und uneigennütziger Mann sich je mehr den Gemeine-Dienst oder für das Gemeine Beste opfern würde."[NE18]

A beadvány, melyet az elöljáróság minden tagja aláírt, nem tévesztette el célját. A városi tanács is úgy látszik, félt a „periculum in mora" veszélyétől, sürgősen letárgyalta az ügyet, s ennek eredményeképp már a március 2-i ülésnek jegyzőkönyvében következők foglaltatnak:

„1477. Herr Johann v. Boráros Magistrats-Rath erstattet auf die Bitte des Wolf Lustig wegen neuer Licitation zur Lieferung des Ostermehls amtlich Bericht. Da, laut gegenwärtigen Berichts, die Licitation der Ostermehls-Lieferung ordnungsmässig geschehen, und darüber der Contract bereits abgeschlossen ist, kann dem Gesuche des Bittstellers wegen Anordnung einer neuen Licitation nicht willfahrt werden. Worüber H. Berichtleger die betreffenden Partheien zu verständigen hat. Urbrigens wird gedachter Bittsteller wegen der Beschimpfung, welche er sich gegen die Vorsteher der Judenschaft erlaubt hat, dann seines vorhin auch vor der Magistratual Coon in Betreff der Sperrung der privat Synagogen und Vereine abgeordnet, wie aus deren mündlichen Bericht erhellet, bezeugten unanständigen und ruhe störenden Benehmens halber mit einem achtundvierzig stündigen Arreste bestraft, und die Vollziehung dieser Strafe an ihm dem H. Stadthauptmann aufgetragen." [NE19]

[NE17] Az ilyesmi féktelen és vakmerő vétségeknek nem lehet véget vetni hatékony büntetési példa statuálása nélkül – ezért Wolf Lustig jól megérdemelt büntetése különösen most azért is szükséges, hogy ezáltal az egyesületek és zugimaházak legmagasabb helyen elrendelt megszüntetése, valamint a tisztük és tevékenységük elvesztése miatt magukat sértve érző, lázongó lelkeket elriasszák attól, hogy gonoszságukat és csalárdságukat a községi elöljáróság ellen fordítsák.

[NE18] Minden izraelita elöljáró azt kéri és azt várja el tehát, hogy ismételt durva vétségeinek megfelelően rendeljék el Wolf Lustig büntetését, és azt azonnal hajtsák is végre; mert egyébként minden rendnek vége szakadna, és többé nem szentelné magát egyetlen művelt, békeszerető és önfeláldozó férfi sem a községi szolgálatnak vagy a közjónak.

[NE19] 1477. Boráros János úr városi tanácsos Wolf Lustig kérelmére hivatalos jelentést tesz a peszáchi liszt szállítására kiírt újabb versenytárgyalás ügyében. Mivel ezen jelentés szerint a peszáchi liszt szállítására kiírt versenytárgyalás szabályszerűen történt, és már megkötötték erről a szerződést, a kérelmező újabb versenytárgyalásra irányuló kérelmének nem lehet helyt adni. Erről a jelentéstevő úr az érintett feleket értesíteni köteles. Egyébiránt nevezett kérelmezőt a sértés miatt, amelyet a zsidó elöljárókkal szemben megengedett magának, valamint a korábban a magánimaházak és egyesületek bezárása ügyében kirendelt *Coon* tanács (** ?) előtt is tanúsított – amint az ő szóbeli beszámolójukból kiderül – tisztességtelen és a nyugalmat megzavaró viselkedése miatt, 48 órás elzárással büntetjük, és megbízzuk a városi kapitányt ezen büntetés végrehajtásával."

Lustig Benjamin Wolfra nézve ily kellemetlen módon végződött többszörös rendbontása. Az idők távlatából nehéz lenne ma már megállapítani, hogy viselkedésének indokai között mennyi volt az általa előhozott vallási buzgalma és mennyi volt a reá fogott hatalomvesztés fölötti elkeseredés. Az elöljárók – vagy miképp a városi hatóság nevezi őket: die Vorsteher der Judenschaft [NE20] – törhetetlen céltudatossága azonban kétségtelenül hozzájárult az alig keletkezett és rohamosan fejlődő zsidó gyülekezet egységének megerősítéséhez.

Megjelenés:

Magyar Zsidó Szemle, 50. évf. 1933. 9-12. szám, 261-267. o.

[NE20] A zsidóság elöljárói.

Magyar szó a zsinagógában (1934)

Az 1840. év Peszách ünnepén nagy jelentőségű papi tanítás hangzott el az akkor németajkú Pest városa zsidó templomának szószékéről. Schwab Löb főrabbi beható szavakkal buzdította híveit a magyar nyelv megtanulására, a magyarosodásra.

„Nemcsak anyagi érdekünk, de kötelességünk is ez a haza iránt, mert csak a magyar nyelv által tehetjük magunkévá a magyar szellemet is" – hirdette immár közel száz év előtt az ékesszavú, lelkes rabbi.

A papi szó erős visszhangot keltett, főleg az ifjúság körében. A zsidó orvosnövendékek buzgalmából csakhamar megalakul „A honi Izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egylet", melynek élén „nagyérdemű kórházigazgató Jakobovics Fülöp tudor" állott, aki mellett Barnay Ignác, dr. Rózsay József, dr. Finály Zsigmond és Diósy Márton szorgoskodtak. A 400 tagot számláló egylet magyar óvodát meg iskolát létesített, olvasótermet tartott fenn és felolvasásokat rendezett. Eleinte „tekintetes Nagy Pál nyugalmazott kir. Professor, a Tek. Nemzetes Vármegye Táblabírája" olvasott fel szombatonként a magyar történetből, megfelelő tiszteletdíj ellenében; később már az egylet tagjai olvasták fel eredeti vagy fordításos dolgozataikat.

Az egylet „szállása" a „Jó pásztorhoz" címzett házban, utóbb a „Két Sas utcában, a Prix-ház első emeletében" volt kibérelve, átmenetileg a hitközség „tanácstermeinek kisebbikét" engedte át használatra. A hitközség különben is évi 125 forinttal segélyezte az egyletet, mely kiadásait a tagdíjakból és „egyesek szíves ajándékából" fedezte. Az igazgató választmány 1845 nyarán kibocsátott felhívásban emígy buzdít a belépésre: „A magyar nyelv ismerete e hon bármely lakosának elkerülhetetlenül szükséges. Küszöbön állunk az időszaknak, melyben többé tanodába, kézműves műhelybe, üzérkedő boltba s lelkészi szószékre senki nem léphetend honi nyelvünk ismerete nélkül. Sőt, máris beköszönt ránk az idő, hogy akármely bennünket illető oklevél vagy törvényszéki határozat tudomására nem juthatnak, ha magyarul nem tudnak. Miután pedig a honi nyelv már a társadalmi életben is minden más nyelvet háttérbe szorítani kezde, azok, kik ezt nem tudják, irántai hanyagságukat vagy közönyösségüket elég drágán, t. i. minden míveltebb társalgási élvezetről lemondása által lakolni kényszerülvék".

Közben egy kis félreértés merült fel a „zsenge egylet" és a pesti hitközség vezetői között. Az elöljáróság az alapszabályok elfogadásánál kimondotta: „Nachdem übrigens die Gemeinde Kraft ihrer hohen Orts sanctionirten Statuten die Invigilanz auf alle unter Israeliten hiers besbehenden Vereinen zu führen hat, so muss sie auch bei diesem neuen Verein es sich vorbehalten, demselben ein Mitglied aus ihrer Mitte beizugeben, das allen Anschluss und Generalsitzugen beiwohnen und darsuf wachen wird, dass die Vereins

Statuten nicht verletzt und die Sphäre des Vereins nicht überschritten werde." [NE1] Ezen felügyeleti jog ellenére az alapszabályok az elöljáróságnak megkerülésével jutottak jóváhagyás végett a kormány elé. Az egylet vezetői siettek kimagyarázkodni, hogy nem ők a hibásak, hanem „Hofagent v. Porkoláb", kit csak a kérvény szerkesztésével bíztak meg, önhatalmúlag be is nyújtotta a kormányhoz. Az elöljáróság hajlandó volt magát megnyugtattatni, a kormány pedig 1846. március 24-én megerősítette az alapszabályokat.

Az eredményesen működő egylet foglalkozott a magyar zsidó sajtó megteremtésének gondolatával is, miként az 1847. március 1-én kibocsátott körleveléből ez kitűnik. „Hányszor történik, hogy egyesek vagy egész községek undokul támadtatnak meg, s mi, kik a sajtó közelében állunk, mi hallgatunk, bár vérző szívvel, de hallgatnunk kell, nem tudván, igaz-e a vád vagy nem. Ily igaztalan támadások, hamis rágalmak megcáfolása saját közlöny által történhetnék meg csak sikeresen; minthogy azonban olyan magyar zsidó érdekű hírlap létesítésére eddigelé kevés reményünk van, annak némileg kipótlására egy évenkénti megjelenendő „Magyar izraelita naptár" kiadását határoztuk el, melyben minden politikai problémától mentesen, de hű és valódi állapotját akarjuk megismertetni e honbeli hitsorsosainknak".

A naptár „1847-i őszhó 20-án" meg is jelent, gazdag tartalommal.

Az évkönyvbe írt „vezérszózat"-ban Diósy Márton egyesületi titkár nagy lelkesedéssel írja: „Tényekkel kell bizonyítanunk, miként a magyar zsidó nem chimaera; hisz Ábrahám és Árpád földiek voltak, s miért nem egyesülhetnének utódaik egy eszmében: a nemzetiségben? A magyar nemzetiség és a mi vallásunk egy bölcsőből kerültek; miért ne lehetne azokat egybeolvasztani? Mi csorbítást szenvedne vallásunk: a monotheismus, ha nyelvre, érzelem és értelemre magyarokká lennénk?"

Az asszimiláció lelkes szószólója a nemzeti hasonulást csak a társadalmi életre kívánja kiterjeszteni és nyilván azok megnyugtatására, kik a nemzeti haladástól féltették a régi vallásosságot, így nyilatkozik: „Se talárt, se kardot ne öltsetek: se vallási, se politikai mozgalmakba szorosabb értelemben ne avatkozzatok. A mi terünk sem a zsynagoga, sem a megyeháza; se rabbik, se kortesek ne legyünk; a békés, barátságos társasétet a te küzdőhelyed, felvilágosult magyar zsidó!"

Diósy Márton vezérszózatának megjelenésével egy időben az egylet választmánya 1847. október 21-én terjedelmes beadványt terjeszt a pesti hitközség elöljáróságához, mely mégis csak rátér a „zsynagoga terére". „Jó ideje már – írják –, hogy a kebelbeli imaházban szombatonkint egy, a közönségesnél rövidebb isteni tisztelet tartatik azok számára, kik a rendes és hosszabb isteni tiszteletnél jelen nem lehetnek". Miután a választmány ezen intézkedés fölötti örömének ad kifejezést „nemcsak azért, mert ezáltal

[NE1] Mivel az önkormányzat a helyileg jóváhagyott alapszabálya értelmében felelős az itt élő izraeliták között létező összes egyesület felügyeletéért, fenn kell tartania a jogot arra is, hogy saját tagjai közül egy tagot rendeljen ki ebbe az új egyesületbe, aki részt vesz minden ülésen és közgyűlésen, és gondoskodik arról, hogy az egyesület alapszabályát ne sértsék meg, és az egyesület hatáskörét ne lépjék túl.

minden izraelitának alkalma szolgálatik szombati imádságait vallásunk rendelete szerint az imaházban végezni, hanem főleg azért, mert ez intézkedésben első lépését megpillantottuk s üdvözöltük azon korszerű megváltoztatásoknak, melyeket köztünk az isteni tisztelet, hogy hatását felekezetünkbeliekre gyakorolja, szükségel" – következő kérelemmel vannak: „Különösen kérjük, méltóztassék a Nagyérdemű Elöljáróság megengedni, hogy a fent érintett isteni tisztelet alkalmával időnként magyar egyházi szónoklatok is tartassanak. Vannak a Magyarító Egylet tagjai között oly ifjak, kik arra ajánlkoznak és mind képességük, mind pedig erkölcsi feddhetetlenségük a legajánlatosbak. A Magyarító Egylet felügyelését terjesztené ki arra, hogy a tartandó egyházi szónoklatok, mind formára, mind tartalmára nézve, a hallgatóságot kielégíteni tudják. Ez ismét egy lépés volna előbbre a nemzetesülés fölé".

Az elöljáróság 1847. október 31-én megtárgyalta a beadványt. Az istentiszteletnek nem is burkolt célzásokban történt megreformálási ajánlatára még csak nem is válaszol, vagyis hallgatásával visszautasítja azt. Másképp határozott a magyar szónoklatokról, amelyekhez elvben hozzájárult. „In Anbetracht des religiös-patriotischen Zweckes dieser Bitte, wird dieselbe mit Vorbehalt der Plenarratification in Thesi vom Vorstande bewilliget, unter der Bedingung jedoch, dass jenes Mitglied des Magyarító Egylet-s, welchen derselbe mit dieser Function betraut, vorerst der Gemeinde namhaft gemncht und in moralisch religiöser Beziehung sich als untadelhaft bewähren muss, und dass alle diesfällige Vorträge unter Controll des H. Local Oberrabiners gestellt, von ihm immer im Voraus approbirt werden mussen." [NE2]

Az egylet által kiszemelt szónok nyilván Einhorn Ignác rabbijelölt volt, a nemsokára megalakult pesti reformtársulat hitszónoka, utóbb Horn Ede néven kereskedelemügyi államtitkár. Egyelőre azonban nem került sor a magyar hitszónoklatok meghonosítására, útját állotta annak a szabadságharc csatazaja, majd az abszolutizmusnak szigora. Tizenhárom év múltával, 1860-ban Meisel főrabbi ajánlatára a hitközség elöljársága határozta el a magyar hitszónokunk alkalmazását, de további hat év múltán, dr. Kohn Sámuel rabbink 1866. évi megválasztásával vonul be a magyar hitszónoklat a pesti templomba, hogy azóta magyar szóval hirdesse a zsidó vallás örök igazságát.

Ekképp győzedelmeskedett az 1846. évi Peszách ünnepén elhangzott papi tanítás.

(Forrás: A pesti izr. hitközség levéltárának Et. 22. számú iratai.)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1934. május 5., 13. o.

[NE2] Tekintettel e kérés vallási-hazafias céljára, azt a Testület elviekben a plenáris ratifikáció fenntartásával engedélyezi, azzal a feltétellel azonban, hogy a Magyarító Egylet azon tagját, akit e feladattal megbíz, előbb a község előtt meg kell nevezni és erkölcsi-vallási tekintetben feddhetetlennek kell bizonyítani, továbbá, hogy minden ilyen előadást a helyi főrabbi ellenőrzése alá kell helyezni, és mindig előzetesen általa jóváhagyandó.

Milyen volt 100 éve a pesti zsidóság (1934)

A XVIII. század végén keletkezett pesti zsidó gyülekezet évtizedeken át tartó benső forrongás után szilárdult egységes hitközséggé. A kialakulás első évtizedeinek határozatlanságában egymás után keletkeztek a közös céllal mit sem törődő, sőt azt meg is károsító imaegyesületek. Amikor egynéhány itt lakó zsidó ember éppen jónak látta, egyletet alakított, tagsági díjakat szedett, templomot nyitott, gyűjtötte a kegyes adományokból befolyó „tőkéjét", és ezzel bizony erősen hátráltatta az ifjú hitközségnek templomát meg közérdekű intézményeit. De még akadt néhány jobbmódú zsidó, kik lakásukban egyszerűen „házi minjánt" rendeztek, és így vonták ki magukat a hitközség templomának látogatása alól.

Igaz ugyan, hogy Pesten 1833-ban már 1343 családfő lakott, és ha tekintetbe vesszük, hogy az Orczy-házban levő „nagy zsinagóga" mindössze csak 585 imaszékkel bírt, némiképp megértjük azoknak törekvését, akik újabb istentiszteleti lehetőségeket akarlak alkotni. De buzgalmukban túlmentek a megengedhető határon is, mert bár a hitközség templomán kívül volt még két elismert imaház, mégpedig a „lengyel templom" és a „török templom": a különböző egyletek 12 „magánimaházat" tartottak fenn, melyeknek nem mindegyikében uralkodott templomhoz méltó rend és áhítat.

Egy 1833. január 25-i beadvány, melyet a hitközség elöljársága intézett a városi tanácshoz, felvonultatja előttünk az akkori pesti zsidó egyleteket és azok templomait, íme, az egyletek: 1. Chevra Kadisa, Heilige Brüderschaft 2. Menachem Avélim, Tröster der Trauerenden Verein 3. Bikkur Cholim, Kranken Bosuch Verein 4. Cheszed Neurim, Verein der Ledigen 5. Sandekóausz, Verein zum Gevatterstehen 6. Háchnószász Kálló, Braut-Ausstattungs Verein 7. Ánsé mókaum, Armen Hausirer Verein 8. Ánsé córó, Invaliden Verein 9. Nauszóim vagy Nauszé másszó, Trägler Verein 10. Háchnószász Aurchim, Fremde Begastung Verein 11. Éc Chájim, Baum des Lebens 12. Taumché, Jeszaumim, Waisen, Unterstützungs-Verein, vagy Orphanat lnstitut.[DG1]

Az egyletek legtöbbje nemes céllal alakult, jótékonyságot gyakorolt és tagjai közt ápolta a vallásos érzületet. Megható például, hogy a rokkant zsidó katonák, az invalidusok, egyletük templomában közös istentiszteletre gyűltek, vagy pedig, hogy a teherhordó zsidó napszámosok kora hajnalban, munkába állás előtt együtt ájtatoskodtak. Idővel azonban háttérbe szorult a nemes cél, az egylet öncél lett, melynek üzemben tartása felemésztette a befolyó jövedelmeket s így vajmi kevés jutott belőlük a jótékonykodásra. Különben is

[DG1] 1. Szent Egylet. 2. A gyászólók vigasztalói. 3. Beteglátogató Egylet. 4. Fiatalok, nőtlenek támogatása. 5. Komaegylet. 6. Menyasszony kiházasítás. 7. Szegény házalók egylete. 8. Hadirokkantak egylete. 9. Hordár Egylet. 10. Vendégek fogadása. 11. Élet fája. 12. Árvák támogatói.

minden egyletnek volt 4 templomelöljárója, 18 tagú választmánya, templomszemélyzete. Az egyletek határozatokat hoztak, bélyegzővel ellátott bizonyítványokat állítottak ki „und als bestehende Körper für sich, Statum in Statu machen[NE1]", panaszkodik az említett beadvány.

A hitközség elöljárósága, a gyülekezet egysége megbontásának véget vetendő, 1833-ban erélyes lépésre határozta el magát. A városi hatóság útján feloszlatta az összes egyleteket és bezáratta templomaikat. Egyedül a magasztos hivatású és nélkülözhetetlen Chevra Kadisa részesült kivételben. Az elöljáróság már január 25-i beadványában megállapította: „Weil dies Brüderschaft aller Orten wo Israeliten wohnen, als ein dem Ritus anklebender, folglich für unentbehrlich anerkennter wohlthätiger Verein bestehet, so ist solcher auch seiner edlen Zwecke wegen durch die hiesige Israeliten Vorstehung genehmigt worden"[NE2]. A többi egylet feloszlatásával még meg is növekedett munkaköre, miképp a hitközségi elöljáróságnak egy azon év július 14-i beadványa értesíti a városi tanácsot, „dass die essentielle Wohlthaten, die in denen Vereinen ihrem Namen und Bestimmung nach befördert werden sollten, durch den Central-Verein der bei allen Israeliten von jeher bestehende Verein der heiligen Brüderschaft mit weniger Kosten-Aufwand und unter Aufsicht des Gemeinde-vorstandes ausgeübt werden könnte" [NE3].

A feloszlatott egyletek vezetői némi berzenkedés után belenyugodtak a tényekbe, főleg miután az elöljáróság átvállalta a jótékonyság gyakorlását. A volt egyleti tagoknak öt oldalra terjedő aláírásával ellátott, 1834. január 6-án – tehát éppen most száz éve – keltezett nyilatkozata ekképp szól erről:

„Wir Endesunterfertigten erklären hiermit freiwillig und ungezwungen, dass nachdem wir am heutigen Tage von dem hierortigen Gemeinde Vorstande bei abgehaltener öffentlicher Sitzung aufs Gemeinde-haus vorgeladen und uns die hohe Statthalterei Verordnung in Betreff der Geldvertheilung der aufgehobenen Vereine bekannt gemacht, zugleich aber uns der Spruch der hiesigen Rabinats Adjuncten angedeutet wurde, vermög welchen diese bey sämtlichen Vereinen vorfindige Gelder und sonstige Effecten laut Mosaischem Ritus in keinem Falle zu einem profanen Gebrauch, sondern nur zu einem wohlthatigen Zweck verwendet werden können, so bewilligten wir hiedurch, dass das bestehende Vermögen der sämmtlichen Vereine, und die Ausführung der bestandenen Zwecke der Einsicht und Leitung des Gemeinde Vorstandes dergestallt überlassen, dass dieser nach Thunlichkeit der Mittel die zweckmässigste Wohlthaten ausüben werde". [NE4]

[NE1] Csak mint önmaguk számára létező testületek, államot képeznek az államban

[NE2] Mivel ez a testvériség minden olyan helyen létezik, ahol a rítushoz ragaszkodó izraeliták élnek és ezért a nélkülözhetetlennek elismert jótékonysági egyesületet, nemes céljai miatt a helyi izraelita vezetés is jóváhagyta.

[NE3] Hogy az alapvető jótékonysági tevékenységeket, amelyeket az egyesületekben nevük és céljuk szerint támogatni kell, a Központi Egyesület, a szent testvériség egyesülete, amely mindig is létezett minden izraelita között, kevesebb költséggel és a községi tanács felügyelete alatt végezze.

[NE4] Mi, alulírottak, önként és kényszer nélkül kijelentjük, hogy miután a mai napon a helyi községi tanács által a községházán megtartott nyilvános gyűlésen a községházára idéztek bennünket, és a

Megnyugtatólag hatott még az elöljáróság azon intézkedése is, hogy a feloszlatott Cheszed Neurim egyletnek Orczy-házi kultusztemplomát hitközségi kezelésbe vette, és ezzel egy közel 500 üléses, tágas és igen látogatott imaházat bocsátott a hívek rendelkezésére. A Cheszed Neurim egyik legrégibb egylet volt, melynek az 5566. zsinagógai évből, tehát 1806-ból való a pecsétje. Abban az időben a pesti főtemplomban az volt a szokás, hogy szombaton és ünnepeken a nőtlen ifjakat nem hívták a Tóra elé. Ezért Wahrmann Izrael rabbi és az elöljáróság engedélyével egyletet alakítottak az ifjak, és külön istentiszteletet tartottak. Idővel megszűnt a nőtlenek fel nem hívásának szokása, de az egylet és annak temploma továbbra is fennállott, és tagjainak java része nem is nőtlen, hanem családos ember volt. Midőn pedig 1827-ben a templom a bécsi Mannheimer-féle korális istentisztelet mintájára rendezkedett be, a hitközségnek a vallási haladást pártoló tagjai odatömörültek. Az egylet vezetői, midőn templomuk is a megszüntetés veszélyének volt kitéve, egy 1833. március 2-i felségfolyamodványban arra hivatkoznak, hogy „In und Ausländer waren überrascht und fanden Wohlgefallen an dieser Einrichtung und gaben uns die grössten Lobsprüche des so erspriesslichen Unternehmens”[NE5].

Az elöljáróság még azon évben feloszlatta a többi egylettel együtt a Cheszed Neurim egyletet is, de a hívek nagy része vallási szükségletét kielégítő templomát hitközségi intézménnyé tette. Az időtől fogva nyugalom költözött a megerősödött és egységes hitközségbe. A tagok egy része ezen „kultusztemplomban”, másik része a régi „zsinagógában” talált lelki épülést. A régi Orczy-házi kultusztemplom helyébe lépett az 1859-ben avatott fenséges Dohány utcai templom, míg az ugyancsak Orczy-házi zsinagóga hívei az 1872-ben avatott gyönyörű Rombach utcai templomba vonultak.

(Forrás: A pesti hitközség levéltárának Et. 5. iratai.)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1934. január 27., 10. o.

feloszlatott egyesületek részére történő pénzosztásról szóló főkormányzói rendeletet megismertették velünk, és egyúttal a helyi rabbinátus adjunktusainak döntéséről is tájékoztattak bennünket. Mely szerint e pénzeszközök és egyéb, minden egyesületben talált javak a mózesi rítus szerint semmiképpen sem használhatók profán célra, hanem csakis jótékony célra, ezennel jóváhagyjuk, hogy az összes egyesületek meglévő vagyona és a meglévő célok végrehajtása a községi tanács belátására és irányítására legyen bízva oly módon, hogy az a legmegfelelőbb jótékonykodást az eszközök célszerűsége szerint gyakorolja.

[NE5] Mind a bel-, mind a külföldiek meglepődtek ezen a berendezésen, tetszett nekik és a legnagyobb dicsérettel illettek minket az ily hasznos vállalkozás miatt

A zsidóság hazafias szerepe kapitalizmus kezdeteiben (1934)

A XIX. század liberális évtizedeiben Magyarország a gazdasági fejlődésnek addig még csak el sem képzelt fokát érte el. E kornak históriai szemlélője, Szekfű Gyula állapítja meg, hogy az ország „nyugodt békességgel láthatott hozzá anyagi és szellemi műveltségünk százados hiányainak pótlásához". (Említendő könyve 236. lapján.)

E történelmi megállapítás azonban semmiképp sem akadályozta Szekfűt abban, hogy „Három nemzedék és ami utána következik" című terjedelmes művében hatalmas vádiratot ne készítsen a liberalizmus ellen, minden bajt, amit a feje tetejére állított XX. század előidézett, visszamenőleg a múlt század liberalizmusának rovására írva.

Természetes, hogy bennünket, magyar zsidókat, akik a szabadelvű érában jutottunk polgári és gazdasági egyenjogúsághoz, sem kímél meg. Rólunk szólva letér a szigorú következetesség útjáról. Majd mi vagyunk a magyar sovinizmus „illúziójának" terjesztői, akik dogmává emeltük a magyar állameszme nagyságát – majd meg éppen ellenkezőleg, mi vagyunk a nemzetietlen internacionalizmus szószólói. Azután bennünket, zsidókat tett meg a kapitalizmus birtoklóivá, kiket úgy rajzol le, mint akik odaállunk „az aranyat osztó malom" elé, és csak annyit juttatnak másoknak, amennyit mi már nem tudunk az aranyból felkapni. Könyvének második lapján mégis már mibennünk keresi a kapitalizmus esküdt ellenségeit, a marxistákat.

Nem lehet feladatunk, hogy egy futólagos kis cikkben vitába szálljunk a nagy felkészültséggel, csak éppen célzatosan megírt tudományos munkával, mely szándékosan látszik kerülni a múlt kertjének minden rózsáját, hogy annál élesebben mutasson a tövisekre, melyek nélkül még sincsenek rózsák. Nem vitatkozunk arról, hogy mi volt a liberalizmus áldása és mi volt bűne a magyar hazával szemben; arról sem, hogy az őstermelésből és hivatalviselésből kizárt zsidóságnak a kereskedelemben és iparban való elhelyezkedése joggal nevezhető-e az aranyat ontó malom elé állásnak. Csupán csak egyetlen egy kis iratot akarunk bemutatni a XIX. század közepéből, és ezzel megmutatni, hogy bizony, amit ma némely körök világnézeti okokból elítélnek, azt akkor világosan megkívánták a hazai zsidóságtól, és hogy a munkában való részvételt nem odatolakodásnak, hanem határozott kötelességnek jelezték a zsidók számára.

A „Magyar Gazdasági Egyesület" 1845-ben körlevelet bocsátott ki „hazafiúi kérelem és nyilatkozat a felállítandó középponti gazdaképző intézet és példánygazdaság" érdekében. A körlevél közli, hogy gróf Zichy Miklós társulatot létesített egy központi gazdaképző intézet és mintagazdaság megalakítására. A társulat első feladata négy tanárnak kiképeztetése és külföldi utaztatása, melynek költségei „három évre kötelezett

10 pengő forintnyi részletekkel lesznek kiteremtendők". A körlevél reméli, „hogy az egyelőre kívánt 320 részlet rövid idő alatt fedezve leend; ellenkezőleg ama keserű hiedelemmel kellene megbarátkoznunk, hogy idegen nemzetek gúnyos állításai rólunk nem alaptalanok, hogy a magyar tespedő helyzetéből mozdulni nem akar, s hogy mi áradozó szavakkal igen, de tettekkel és áldozatokkal a hazán segíteni vagy nem értünk, vagy nem akarunk".

A gazdasági egyesület elnöke, gróf Károlyi György a pesti zsidó községhez is elküldi a körlevelet, mégpedig a következő tanúságos levél kíséretében:

„Nagyérdemű Közönség! Örvendetes köztudomásra van nem csak a főváros, hanem a hazának nagyobb része előtt is azon élénk részvét, mellyel a nagyérdemű közönség minden közhasznú vállalat irányában tettleg mutatni szokott, s meg vagyunk győződve, hogy e hazafiúi részvétet annál nagyobb mértékben szokta nyilvánítani, mind nagyobb áldást reményli a gyámolítandó vállalatból, mind ez összes hazára, mind annak egyes osztályaira kiáradni. – Midőn tehát az idemellékelt nyilatkozatot, mint hazánk egyik legsürgősb s fájdalom, a szükségesnél tovább elhanyagolt teendői egyikének programmáját a nagyérdemű Közönséggel közölni bátor vagyok; azon erős hiedelmet táplálom, hogy az ügy annál melegebb rokonszenvre s pártolásra fog találni, minél bizonyosabb az, hogy a mezőgazdaság ama tér, hol hazánknak Israelita osztálya magának legbiztosabban nem csak rokonindulatokat ébreszteni, hanem polgári, jogegyenlőséget is kivívni képes; s minthogy az itt tervezett gazdaképző intézet lesz az, melynek hasznait s gyümölcsét gyermekeik legbiztosban s leghamarább arathatják. Ki is egyébiránt becses válaszukat kikérve, őszinte becsüléssel maradok, a nagyérdemű Közönség alázatos szolgája, Pesten március 22-én 1845. Gr. Károlyi György Egyesületi Elnök".

Íme szó szerint a levél. Hivatkozik a zsidóságnak azon közismert hazafias erényére, hogy az oly intézményeket gyámolítja legjobban, melyekből az „összes hazára" jut előny, s egyenesen felszólítja a zsidókat, hogy kapcsolódjanak be a mezőgazdasági munkába, s arra neveljék gyermekeiket. Tehát a hazai zsidóság nem tolakodott az aranyat ontó malom elé, hanem oda állt, ahová szólították őt és ahol tér nyílt munkája számára. Ezen elvitathatatlan valóság világlik ki gr. Károlyi György leveléből is.

Még valamit. A grófi levél 1845. március 22-én kelt, és egy hét múlva a pesti község elöljárósága már következő határozatot hozta: „Nachdem das patriotische Wirken dieses Vereins allgemein bekannt und gemeinnützig ist, und auch die projectirte Muster – Wirtschaft nur von besondern Vortheilen und Nutzen für die einländische Feldoeconomie sein wird – so beschliesset der Gemeindevorstand mit Vergnügen, dieses patriotische Unternehmen auch seinerseits zu befördern, und von den programmässigen Actien sechs Stücke, und jede Actie auf 10 f. Cm. Zehn Gulden Conwmze auf drei Jahre zu subscribiren, demzufolge zu diesem nützlichen Zwecke jährlich Sechzig Gulden Conwmze für die Jahre 1845, 1846, 1847 – aus der Gemeinde-Cassa beizusteuern, was dem ansuchenden Vereine als Antwort zu berichten, und in der nächsten allgemeinen

Sitzung mitzutheilen ist. Aus der Sitzung Pest, am 30. t. März 1845. Gemeinde Vorstand allda”.[NE1]

Sok volt, vagy kevés a 6 részlet, mellyel a pesti zsidóság hozzájárult a hazafias vállalat előmozdításához? Kérdésünkre a körlevél megadja a választ, midőn azzal dicsekszik, hogy a Magyar Gazdasági Egyesület „osztatlan részvéte jeléül saját pénztárából 10 részlettel járult” a vállalathoz. Erről tehát több szót nem kell vesztegetnünk.

Ez egykorú kis okmány révén elfogulatlanabbul ítélhető meg, hogy mi módon szerepelt a zsidóság a kapitalizmus kezdeteiben.

(Forrás: A pesti izr. hitközség levéltára Ct. 40).

Megjelenés:

Egyenlőség, 1934. szeptember 9., 26. o.

[NE1] Minthogy ezen egyesület hazafias munkássága általánosan ismert és jótékony, továbbá a tervezett mintagazdaság a hazai mezei gazdaságnak csak különös előnyére és hasznára lesz, a községi tanács örömmel határoz, hogy e hazafias vállalkozást a maga részéről előmozdítja, és a programadó részvényekből hat darabot vásárol, és minden egyes részvényt 10 f. Cm-ért. Tíz konvenciós forint három évre, és ennek következtében e hasznos célra az 1845, 1846, 1847. évekre – a községi pénztárból évente hatvan konvenciós forinttal járuljon hozzá, melyről a kérvényező egyesületnek válaszul jelentést kell tenni, és a következő közgyűlésen kihirdetni. A pesti találkozóról, a 30. nap Március 1845. Hitközségi elöljárók”.

Az Ullmann botrány (1935)

Barátilag egymásba fonódó két kéz domborodik ki abból a pecsétbélyegzőből, melyet a pesti hitközség a múlt század harmincas éveiben készített hivatalos használatra. Viharos évtizedek szerencsés elmúltát jelképezte a „Concordia", „Egyetértés" körirattal ellátott bélyegző, jelezve, hogy a fiatal gyülekezet tagjai fátyolt vetnek a múlt sajnálatos félreértéseire és békejobbot nyújtanak egymásnak a jövő felépítésére.

A gyülekezet egyre gyarapodó tagjai és az élre jutott vezetők nehezen tudták megérteni egymást. A múlt század első három évtizedében ugyanis nem közbizalomból választott elöljárók, hanem hatóságilag kinevezett városi regálebérlők, „Deputirte" vezették a hitközséget. Megesett, hogy egyik-másik ily kinevezett „Deputirter" visszaélt elöljárói hatalmával vagy nem volt éppen kellő módon körültekintő és takarékos a közpénzek kezelésében, miért is a „deputáció" erős ellenszenvet váltott ki a hívek sorában. A község tagjai könnyelműséggel és alkalmatlansággal vádolták a vezetőket, ezek pedig fegyelmetlenséget olvastak a hívek fejére. Napirenden volt a civakodás, pörlekedés és a külhatóságoknál való kölcsönös bepanaszolás, csúnya beárulás.

A támadások középpontjában Ullmann Mózes lipótvárosi tolerált nagykereskedő állott, aki Pozsonyban született 1783-ban, fiatalon került Pestre, már 1806-ban tagja volt az elöljáróságot jelentő deputációnak, és két évtizeden át vezette a hitközség ügyeit, hogy azután az elöljárói székből hűtlenül bevonuljon a katolikus egyházba.

A hitközség tagjai már eleve is ellenérzéssel voltak iránta és megállapították róla, hogy „er in unsere Religion nicht mehr, als nur den Namen Jud zwecklos führet"[NE1], csak annyiban tartozik a vallásfelekezethez, hogy minden ok nélkül viseli a zsidó nevet.

A hívek ellenszegültek neki és elöljárótársainak, utasításaikat nem követték, határozataik ellen lázadoztak, szóban és írásban sértegették őket. Az elöljáróság szorult helyzetében a városi tanácstól kért segítséget. A tanács 1815. január 21-i üléséből utasítja is a városkapitányt „um denem Vorstehern der Judenschaft, die ihnen Magistratualiter aufgetragene geschäfte zu erleichtern, und um ihnen au dieser Ende das gebührende obrigkeltliche Ansehen von allen hiesigen Juden ohne Ausnahme zu bewirken"[NE2] – tegye a kapitány közhírré, hogy aki nem veti magát alá feltétlenül az elöljáróság intézkedéseinek – „nicht unbedingt unterwift"[NE3] – az amennyiben tolerált zsidó volna, első esetben megfelelő büntetésben részesül, második esetben még türelmi jogát is elveszítheti;

[NE1] „Ő nem több a mi vallásunkban, mint a zsidó név érdemtelen viselője"
[NE2] Hogy a zsidó közösség vezetői számára megkönnyítse a magisztrátus által rájuk bízott ügyeket, és hogy e célból kivétel nélkül minden helyi zsidó által kellő hivatalos elismerést szerezzen.
[NE3] Nem feltétlenül engedelmes

amennyiben az ellenszegülő nem tolerált csak kommoráns zsidó volna, már az első esetben nyomban testi fenyítékben részesül és a városból kiutasíttatik.

Nem nagy eredménnyel járhatott e szigorú rendelet, s ezért Ullmannék sürgetésére a városi tanács két év múlva, 1817-ben kénytelen volt az megújítani és a templomokban kihirdettetni. Erre már a hívek is megmozdultak és alázatos beadványban feltárták a tanács előtt panaszaikat. Előadják, hogy eddig óvakodtak „einem Löbl. Magistrat mit Juden-Sachen lästig zu fallen"[NE4], ügyeikkel a tanácsot terhelni, bár már évek óta, hogy Ullmann elöljárónak tolta fel magát „seit Moses Ullmann sich in diesem Amte aufdrang"[NE5], alig tudják elviselni a reájuk nehezedő nyomást.

Most azonban tovább már nem hallgathatnak, miután „M. Ullmann sich selbst zu unserer ersten Behörde und Behetescher aufdringen will, und uns mit destöndigen Unruhen zu unterjochen glaubt."[NE6] A kinevezett elöljárók Ullmann vezetése mellett meg sem hallgatják a szabályszerűleg melléjük állított 12 tagú bizalmi testületet, hanem mindenben önkényesen intézkednek, holott Ullmann „bey einer Zahlreichen Judenschaft weder ein Vorsteher zu seyn fähig ist, noch eine Handhabung über solche Gegenstände, die der Religion betrifft, haben könne."[NE7]

A község tagjainak panaszos beadványa annyit elért, hogy egy 1818. április 25-i polgármesteri rendelet az elöljárók iránti engedelmességre inti ugyan a híveket, de az elöljáróknak meghagyja, hogy a hitközség bevételeiről és kiadásairól rendes könyvet vezessenek, indokolatlan kiadásoktól tartózkodjanak, és fölösleges személyzet alkalmazásával ne terheljék meg a hitközséget.

A béke ezután sem tudott helyreállni és az ellenségeskedés a Mórról ideszármazó előkelő Rosenthal család és Ullmann között tört ki. Rosenthal Izsák „Kirchenvater", templomatya 1822-ben a városi tanácshoz intézett beadványában Ullmannt perlekedő, erőszakos embernek mondja, aki elöljáró létére nem restellt az 1814. évi pesti medárdi vásáron verekedéssel nyilvános botrányt okozni, majd 1815-ben még hatósági személyt is sértegetni.

Így húzódott éveken át a botrány, a perpatvar és háborúskodás. A hatóságilag kinevezett elöljárók hatalmaskodtak, a hívek érzékenykedtek és a béke távol maradt. Nyilván mindkét oldal hibás volt, hiszen a községgé alakulás és kiforrás nyugtalan éveit élte akkor a pesti zsidóság. Ullmann Mózest azonban találóan jellemezte Rosenthal Izsák, midőn őt „zweideutig", kétszínű embernek mondta. Hűtlenül elárulta ősi hitét, elhagyta vallását, el élettársát és a keresztvíz alá hajtotta fejét.

Amit Ullmann Mózes elrontott, azt csakhamar jóvátette öccse és veje, Ullmann Gábor, aki 1833-tól 1836-ig terjedő elöljárói hivatalviselésével békét és rendet teremtett a

[NE4] A zsidókat érintő ügyekkel a magisztrátust
[NE5] Mióta Moses Ullman rátelepedett erre a hivatalra
[NE6] M. Ullmann első számú tekintélyünkként és irányítónkként akarja magát ránk erőltetni, és azt hiszi, hogy elnyomhat minket romboló zavarokkal.
[NE7] Egy nagyszámú zsidó közösség mellett egy elöljárónak nincs és nem is lehet hatalma a vallási kérdésekben.

hitközségben, és alapot rakott annak jövendő fejlődése számára. A hívek szeretettel voltak iránta és hálásan ismerték el, hogy ő „stets für die Wohlfahrt dieser Gemeinde eifrigst besorg”[NE8], fáradhatatlanul buzgólkodott a köz érdekében. A városi hatóság, amely annyiszor volt kénytelen beleavatkozni a gyülekezet viharos ügyeibe, most örömmel állapítja meg, hogy „bey gegenwürtigen Bestand die Geschäfte der Nation (t. i. a zsidóság községi ügyei) ruhig und friedsam fliessen.”[NE9]

Maga Ullmann Gábor, midőn betegsége folytán visszalépett a közügyektől, joggal mondhatta beszámolójában: „statutenmüssige Gründung der Gemeinde, Abschaffung der Regellosigkeit und veralteten Missbräuche.”[NE10] Ő tette egymásba a két kezet, a hívek és az elöljárók kezét, hogy egyetértőleg építsék a már akkor is nagyra hivatott pesti hitközség szilárd alapját.

(Források. A pesti hitk. levéltárának Szv. Szt. iratai.)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1935. szeptember 7., 12. o

[NE8] Mindig a legbuzgóbban aggódott a közösség jólétéért
[NE9] A jelenlegi helyzetben a (zsidó) nemzet ügyei csendesen és békésen folynak
[NE10] A közösség törvényes alapítása, a szabálytalanságok és az régi időkben volt visszaélések megszüntetése.

Kossuth Lajos és a rabbi áldása (1936)

Volt idő, midőn a zsidónak még semmi joga sem volt az országban, midőn a zsidó még csak mostoha gyermeke volt a hazának, melyben élt és munkálkodott, melynek felvirágozásán fáradozott. És mégis minden habozás, minden visszavonás nélkül áldozta fel érte akkor is vagyonát, életét és vérét, ha kellett.

Hogy mily szolgálatot tettek a zsidók a magyarság ügyének, azt megértjük herceg Windischgraetz császári hadvezér kiáltványából, amelyet Budapest elfoglalása után, 1849. február 11-én bocsátott ki. „Figyelmeztetem a zsidókat, hogy a felségsértő Kossuthtal, az úgynevezett honvédelmi bizottmánnyal és a rebellisek országgyűlésével minden néven nevezett összeköttetéstől tartózkodjanak, miután bizonyságot szereztem magamnak arról, hogy épp az izraeliták engedik magukat a rebellisek kémei és szállítói gyanánt felhasználni, úgymint feladatuknak tartják, hogy hamis híreket terjesszenek a rebellisek állítólagos győzelmeiről, és ezáltal félelmet és gyanút keltsenek." A zsidóknak a magyar honvédség érdekében kifejtett önfeláldozó szolgálatairól fényesebb tanúságtételt el sem tudunk képzelni, mint Windischgraetz fenyegető proklamációját. Kossuth Lajos a szabadságharc lángoló lelkesítője néhány héttel Windischgraetz proklamációjának közzététele után váratlanul megjelent a nagyváradi zsidótemplomban. Istentisztelet után tüzes beszédet mondott, melyben a magyar nemzet nevében bocsánatot kért a zsidóktól a sok évszázados elnyomatásért, és köszönetét mondott a zsidók által hozott nagy anyagi áldozatokért és fiaiknak a szabadságharcban tanúsított bátorságáért.

Barát és ellenség egyaránt elismerte a zsidóknak a magyar szabadságharcban tanúsított hűséges szolgálatát és hősies bátorságát.

A szabadságharc idején egy legenda járt szájról-szájra a zsidók között, amely csak megerősítette őket annak tudatában, hogy az igazság győzelméért küzdenek, amidőn a magyarság szolgálatába állanak.

A legenda így szól:

Kossuth Lajos atyja ügyvéd volt a Zemplén megyei Monokon. Zemplén megye hazája volt a chaszideus zsidóknak, kik szent áhítattal csüggtek a csodatevő hírében álló Teitelbaum Mózes sátoraljaújhelyi rabbin. A csodarabbinak, kit hívei „cáddik"-nak, jámbornak neveznek, hatalma van élők és holtak felett, belát a jövőbe, intézi a halandók sorsát és még az égiek akaratán is uralkodik.

Ezzel a nagyhatalmú rabbival Kossuth Lajos atyja perben állott.

A per, melynek oka már ismeretlen, régi jó magyar szokás szerint sokáig elhúzódott. Közben meghalt az ügyvédnek két fia, majd maga az ügyvéd is. Zsidók és keresztények egyaránt hittek a rabbi csodatévő erejében és az egész környéken szent

borzalommal rebesgették, hogy Isten büntetése érte a Kossuth-családot, amiért perben állott a cáddikkal.

Már maga az ügyvéd özvegye is attól tartott, hogy igaza lehet a néphitnek és azon aggódott, hogy egyetlen életben maradt fiát, Kossuth Lajost is baj érhetné. Ezért kézen fogta kisfiát, és elvezette a csodarabbihoz, kérve őt, bocsátana meg az ellene vétett családnak. A jámbor lelkű rabbi megbocsátó szeretettel fogadta az aggódó anyát, ki felbátorodva áldást kért kisfiára. A rabbit megnyerte a gyermek élénk tekintete, okos beszéde és kezeit ennek feje fölé terjesztve, a zsoltárnak következő szavaival áldozta meg: „Noszáto lirbecho nész lehisznauszész, mipné kauset, szela." „Adtál jámboraidnak zászlót, hogy ragyogjon az igazság nevében." (60. zsoltár 6. vers.)

A bölcs rabbi azért választotta a zsoltár ezen versét, mert a héber „kauset" szó (magyarul „igazság") összehangzik a Kossuth névvel. Az áldást osztó pap még arra intette a gyermek Kossuthot, hogy sohase legyen ellensége a szegény, jogfosztott zsidóknak. Kossuth anyja pedig, a vallásos protestáns hitű asszony oly becsben tartotta a zsidó pap áldását, hogy a zsoltár szavait beírta imakönyvébe.

Múltak az évek, az újhelyi rabbi elköltözött az élők sorából, Kossuth Lajos pedig a politika küzdőterén a zsidók barátai közé szegődött. És midőn kitört a magyar szabadságharc, és a zsidók felismerték, hogy nekik már az igazság nevében is a magyarság oldala mellett kell küzdeniük, akkor felújították a zsoltárverset, mellyel az újhelyi „cáddik" megáldotta a gyermeket, és következőképp értelmezték annak sorait: „Adtál jámboraidnak zászlót, hogy ragyogjon Kossuth nevében." A héber „kauset" (igazság)[DG1] és Kossuth nevének véletlen összehangzása csak megerősítette a zsidókat azon tudatukban, hogy az igazság érdekében harcolnak és véreznek, midőn Kossuth Lajos zászlaja alá sereglenek. És a szabadságharc dicső, de megpróbáltatásokkal telt napjaiban sok zsidó templomban e zsoltár igéivel imádkoztak a magyarok győzelméért; és a rabbik prédikációkban magyarázgatták a zsoltár szavait.

Kossuth hálás volt: az önfeláldozó zsidók iránt. A szegedi nemzetgyűléssel elfogadtatta a zsidók egyenjogúsítását, amit a nemzetgyűlés 1849. július 28-án egyhangúlag ki is mondott.

Ki tudja, talán az újhelyi csodatevő rabbi szavai irányították akkor Kossuth lelkét? Talán fülében csengett az áldást osztó öreg pap intelme, hogy sohase legyen ellensége a szegény, jogfosztott zsidóknak...

Megjelenés:

Egyenlőség, 1936. június 18., 10. o.

[DG1] Az igazság szó héberül: emet (אמת). A Groszmann által említett kifejezés előfordulása ritka. A Szentírásban az említett zsoltáron kívül Dániel próféta könyve 2:47, és 4:27 helyén fordul elő és a Példabeszédek 22.21 helyén. A קושט talán a „jól megalapozott igazság" arámi eredetű szó lehet. A קשט gyökbetűk jelentése arámi nyelven hasonló az igazsághoz; lehet, hogy a jelentése az igazság és a szépség kombinációja: egy igazság, amely kívülről is szép, egy igazság, amelyet indokolt és illő módon mutatnak be.

Mezei Mór és kora. Születésének századik évfordulójára (1936)

A napóleoni háborúkat követő európai reakciót megtörte a XIX. század öntudatra ébredt szabadelvűségének leküzdhetetlen ereje. A középkori állapotok helyreállítására törekvő Szent Szövetségtől elnyomott Magyarországon is lépésről lépésre tért hódítanak Széchenyi és Kossuth, Deák és Eötvös nemzeti demokratikus eszméi. Ezeknek az eszméknek az abszolutizmus kora után való győzelme naggyá tette a világháború előtti Magyarországot.

Ebbe a korszakba esik a magyar zsidóság megújhodása is. A magyar nemzet nagyjai, akik az emberi jogokért szálltak síkra, valamint a zsidó felekezet vezetői, akik megértették a kor szavát, együtt rakták le a mai zsidóság alapjait. Ez időben indult meg a zsidóság magyarosodása és polgáriasodása, iskoláinak és hitéletének korszerűsítése, ekkor nyerte el polgári jogait és felekezeti alkotmányát. A XIX. század csiszolt a gettóba mesterségesen bezárt zsidóból szabad polgárt, aki az eladdig ki nem bontakozhatott erőit és képességeit a társadalom javára hasznosíthatta.

A most száz éve született és kilencven évet élt Mezei Mór egyike volt azoknak a gondviselésszerű férfiaknak, akik hivatást éreztek magukban arra, hogy segítsenek kivívni a zsidóságnak jogait és ezzel kiformálni a korszak nemes zsidótípusát.

Mezei Mór – a család neve eredetileg Grünfeld volt – 1836. január 17-én született Sátoraljaújhelyen.

Ez időben a magyar zsidóság minden polgári jog gyakorlásából ki volt zárva, de viselnie kellett az összeg közterheket, azonfelül még a lealázó külön zsidóadót, a türelmi taksát is kellett fizetnie. A gyermek öntudatra ébredő lelkivilágára nagy hatással volt a kor liberális felbuzdulása, amely minden zsidó szívében biztató reményt keltett. A rendi diétának Deák Ferenc, Eötvös József, Kossuth Lajos vezetése alatt álló szabadelvű többsége hajlandó volt a zsidó vallást a befogadott vallások közé iktatni és a zsidóknak teljes polgárjogot adni. A felkeltett remények azonban akkor még nem válhattak valóra, a nemesi rendek készsége hajótörést szenvedett a főrendek és a bécsi udvar ellenállásán. De azért az újhelyi kisdiák szíve mégis csak erősebben dobbant, midőn 1846-ban látta, miképp sereglenek zsidó testvérei hálaadó istentiszteletre abból az alkalomból, hogy V. Ferdinánd király eltörölte a türelmi adót, a már nevében is megbélyegzést jelentő közterhet. Mezei ez idő tájt került szülővárosának gimnáziumába. Kitűnő tanulója lett. A Bár Micva évéhez közeledő fiúra mély benyomást tettek az 1848–9-i szabadságharc legendás eseményei, annak a magyar honvédségnek csodatettei, amelyhez családjának több tagja is tartozott. A serdülő fiú a forradalom évében vette fel a Mezei nevet. A

zsidóknál, akik a fővárosban 1844-ben alakult Magyarító Egylet hatása alatt páratlanul gyors ütemben magyarosodtak, ekkor már nem volt ritka a magyar családi név. Magyar nevet vett fel többek között Barnay Ignác, a pesti hitközség főjegyzője, Rózsay József orvos, a Magyarító Egylet alelnöke, Finály Zsigmond doktor, aki már 1825-ben magyar beszéddel üdvözölte Bihar megye főispánját, Diósy Márton, a 48-as minisztérium titkára, Szegfy Mór szépirodalmi író, Galanthay Gábor, Kelethy Zsigmond.

A szabadságharcot követő Bach-korszakban Mezei Mór Pesten befejezte gimnáziumi tanulmányait és elvégezte a jogot. Az 1860. évi októberi diploma által felkeltett nemzeti mozgalom állította először a nagy nyilvánosság elé a huszonöt éves ifjút. Zemplén vármegye, visszanyerve önkormányzatát, tizenhat zsidót választott a megyei bizottságba, s a diétára küldött ifjak sorában, akiknek az volt a rendeltetésük, hogy előkészüljenek a politikai életre és az országgyűlési tárgyalásokról jelentést tegyenek, a kiskövetek közé Mezei Mórt is megválasztotta gróf Andrássy Gyula újhelyi képviselő mellé. Midőn a megyei gyűlésen egy polgártárs jónak látta közbekiáltani, hogy „zsidó nem kell", a központi főszolgabíró felháborodással fejezte ki az akkori közhangulatot: „Ki innét a barbárral!"

A jelesen képzett jogász 1864-ben tette le az ügyvédi vizsgát. Nem volt ez olyan egyszerű. Az áldatlan emlékű Bach-korszakban a zsidó ki volt zárva az ügyvédi pályáról. Két zsidó jogtudor 1858-ban kísérletet tett s az ügyvédi vizsgára bocsáttatását kérte, de csak egyiknek teljesítették kérelmét – mert kereszténynek tartották. Bach bukása után a zsidó ügyvédjelöltek I. Ferenc József királyhoz, fordultak vizsgaengedélyért, s az uralkodó több jelöltnek meg is adta a „királyi privilégiumot" a vizsga letételére és ügyvédi gyakorlat folytatására. Az első királyi szabadalommal vizsgázott ügyvédek voltak dr. Goldstein Simon – Béldi Izor újságíró atyja – és dr. Schönberger Ármin, akik 1861-ben nyitottak Pesten ügyvédi irodát. Egy év múlva dr. Beck, volt eperjesi rabbi tett ügyvédi vizsgát. Dr. Mezei Mór negyedik volt a sorban: 1864-ben tette le királyi engedéllyel a vizsgát, s 61 éven át volt pesti gyakorló ügyvéd.

Midőn Mezei huszonnyolc éves korában elnyerte az ügyvédi oklevelet, már a magyar zsidó közéletnek egyik legfáradhatatlanabb munkása, egyik legnépszerűbb tényezője. 1860-ban, amikor a magyar nemzeti érzés újból megnyilatkozhatott, a zsidó ifjúság Izraelita Magyar Egylet néven új életre keltette a régi Magyarító Egyletet. Az új egylet szerencsésen egyesítette magában a magyarság és a zsidóság ügyeiért való buzgalmat. Sok jeles embert tömörített a maga körébe, akik idővel a magyar zsidó társadalom vezetői lettek. Oly férfiak, mint Rózsay József, Pollák Henrik, Ágai Adolf, Fenyvessy Adolf, Hirschler Ignác, Tencer Pál, Stiller Bertalan, Bródy Zsigmond mind az egylet tagjai voltak. Mezei volt az egylet titkára, majd az ennek támogatásával kiadott első magyar nyelvű zsidó hetilapnak, a Magyar Izraelitának szerkesztője. Lapjában a zsidóság problémáinak egész sorát vetette fel és világította meg éles elmével.

Elsősorban önkormányzati jogot, autonómiát követelt a hazai zsidóság részére. Egy császári pátens 1859-ben a protestáns egyház ügyeit oktroj útján szabályozta; ennek

ellenhatásaképp az autonómia kivívására irányuló mozgalom támadt a protestánsok között. Ettől fölbátorodva Mezei állandóan napirenden tartotta azt a kívánságot, hogy a zsidóság is kapjon önkormányzati jogot saját egyházi ügyeinek intézésére, nehogy hitéleti kérdésekben a hozzá nem értő közigazgatási hatóságok döntsenek. Oly kívánalmat hangoztatott Mezei, amelyet még hosszú évtizedek multán is gyakran kellett megismételniök a zsidóság vezetőinek.

Majd feltűnést keltő cikksorozatban megvilágította az izraelita pénzalap kérdését. Bátran kimondotta, hogy ha a szabadságharcban való részvételükért a zsidókra kirótt hadisarcot a királyi kegy zsidó iskolaalapul visszaadta, akkor a kormánynak meg kell engednie, hogy a zsidók is befolyást gyakorolhassanak az alap kezelésére, mert elvégre a zsidók mégis csak jobban tudják, mint a helytartóság, hogy mire van szükségük. Lett is ebből nagy zűrzavar. Gróf Pálffy helytartó a „lázító" cikk miatt betiltotta a lapot, Mezeit hadbíróság elé állította, és csak a beteg Erzsébet királyné felgyógyulása örömére kiadott „közkegyelem" mentette őt meg a büntetéstől. Egy hónap múlva a lap ismét megindulhatott, de Mezeit eltiltották a szerkesztéstől s azt Tencer Pál vette át.

Mezei nem kedvetlenedett el. Ha nem lehetett szerkesztő; egyszerű munkása lett a sajtónak, amelyben egy lelkes triumvirátus, Mezei, Tencer és Ágai egyforma kitartással küzdött a magyar nemzeti ügy győzelméért és a zsidók jogainak kivívásáért. Különösen Mezei volt kifogyhatatlan erejű a zsidók egyenjogúsításának védelmében. A felekezeti lapon kívül a már akkor nagy tekintélyű Pester Lloydba írta hatásos cikksorozatait. Egy időbelileg hozzánk közelebb eső hasonlattal mondhatjuk, hogy Mezei az volt az 1867-ben törvénybe iktatott emancipációnak, ami Vázsonyi Vilmos volt az 1895-ben megalkotott recepciónak. Miként Vázsonyi ifjúi hévvel és mély jogi tudással küzdött éveken át az írott és élő szó hatalmával a zsidó vallás egyenjogúsításáért, úgy nem ismert annak idején Mezei Mór fáradságot: tárgyalt és írt, buzdított és felvilágosított, míg végre 1867-ben a magyar törvénytárba bekerült a zsidók polgári egyenjogúsítása.

„Mi nem így akartuk a dolgot – írja később Mezei. – Mi úgy akartuk, hogy az 1. § adja meg az ország izraelita lakosainak a polgári és politikai egyenjogúságot; a 2. § a zsidó vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánítsa; a 3. § biztosítsa a felekezetnek az önkormányzati jogot és utasítsa a kormányt kongresszus egybehívására." Mezeiék tehát oly törvényt vártak, amely emancipációt, recepciót és autonómiát hoz egyszerre a zsidóságnak. A kormánykörök azonban megelégedtek az első kívánalommal, az emancipációnak törvénybe iktatásával. Mezei pedig folytatta küzdelmét a magyar zsidóság recepciója és autonómiája érdekében.

A zsidóságon belüli, de még kívülálló tényezők is már régen arra törekedtek, hogy a magyar zsidóság számára egységes egyházigazgatási szabályzatot alkossanak. Sokat emlegették a Pakson 1844-ben tartott első magyar rabbigyűlést, amely többek között egységes szervezetre is törekedett; ismeretesek voltak a kormány által 1851-ben Budára egybehívott szervezeti tanácskozások és ezek meddő volta. A gyermek Mezei hallott ezekről, s a férfiú Mezei segített is dűlőre vinni az évtizedek óta húzódó kérdést.

Báró Eötvös József kultuszminiszter 1868. február 17-re 36 bizalmi férfiút hívott meg a magyar zsidóság minden vallási árnyalatából egy kongresszus előkészítésére. Annak idején nyílt titok volt, hogy Eötvösnek zsidó ügyekben a nagytekintélyű dr. Hirschler Ignác volt bizalmasa, Hirschlernek viszont teológiai kérdésekben dr. Kohn Sámuel pesti rabbi, jogi vonatkozásokban pedig Mezei volt meghitt tanácsadója. Így a februári konferencia egybehívásával végső eredményében Mezei terve valósult meg.

A konferencián Mezei bemutatta a kongresszus részére általa készített választási tervezetet. Kortörténeti szempontból nagyon érdekes a tervezet gondolatmenete. Minden nagykorú és önálló izraelita honpolgárnak megadja a szavazati jogot, ami meg is felel az akkori szabadelvű felbuzdulásnak. De nyomban utána jön egy sötét pont: a rabbi nem bír sem aktív, sem passzív választójoggal. Mezei is beleesett az akkor rosszul értelmezett „felvilágosultság" hibájába. Kifejezésre akarták juttatni, hogy a kongresszus csak igazgatási és nem vallási, lelkiismereti kérdésekkel kíván foglalkozni, és erre egyedüli módnak azt tartották, ha zsidó ügyek tárgyalásából kizárják a – zsidó papot. E kisiklást Mezei évtizedek multán is iparkodik megmagyarázni. „A mai nemzedéknek – mondja – már aligha lehet elképzelnie azt a sok keserűséget, melyet a magyarországi haladó zsidóság akkori vezérférfiai lépten-nyomon lenyelni voltak kénytelenek, ha arra törekedtek, hogy a zsidóság kebelében a művelődésnek egyengessék útját; egyházi átokra és kiközösítésre nyílt kilátásuk". Igaz ugyan, hogy a konzervatív rabbik egy részének 1865. évi nagymihályi „peszák"-ja nagyon is közel járt minden haladás egyházi kiátkozásához – Mezeiék azonban mégis túllőttek a célon, midőn a „klerikálizmus"-tól való félelmükben zsidó ügyek tárgyalásánál el akarták némítani a rabbikat. Dr. Hildesheimer Izrael rabbi, a művelt konzervatívok vezére jellemezte legjobban a Mezei-féle javaslatot, midőn kérdezte: „Hogyan mertek a javaslat készítői férfiakat, akik nem tolvajok, nem rablók, se nem vagyonbukottak, egyik legszentebb emberi és polgári joguktól megfosztani?" Sietve meg is változtatták a választási szabályzatot oly módon, hogy minden hitközségi tisztviselő, így tehát a rabbi is, választó és választható.

A pesti megyeház nagytermében 1868. december 14-én ült össze a kongresszus 220 megválasztott tagja, köztük sok haladó és konzervatív rabbi is. 1869. február 23-ig tárgyalták a szervezeti és tanügyi kérdéseket, valamint a jövőben egybehívandó kongresszusok választási szabályzatát. Dr. Hirschler Ignác volt a kongresszus elnöke, Mezei Mór egyik jegyzője és az igazoló bizottság előadója. Valóságos zsidó parlament volt ez a kongresszus, amelyben a legszélsőbb irányok is képviselve voltak. Gondoljunk csak arra, hogy egy teremben ült pl. Hochmuth veszprémi, Steinhardt aradi rabbi, a haladás két előharcosa, és Menáchem Asch ungvári rabbi, a megalkuvást nem ismerő vallási konzervativizmus fanatikusa.

A kongresszus nem érte el kitűzött célját, egyházigazgatási szabályzatát nem tudta egyetemessé tenni, sőt a hazai zsidóságot három pártra bontotta. De azért az egyetemes gyűlés szellemi mozgatói – és itt elsősorban Mezeire kell gondolnunk – ha nem is voltak tévedésektől mentesek: a rabbiképző főiskola életre hívásán kívül is nagyot alkottak a hitközségi szervezet megteremtésével. E szervezet egyik-másik pontja az idők folyamán

elavult; ha azonban az eredeti terv szerint összeültek volna a további kongresszusok, az elsőnek alkotását fokozatosan hozzáidomíthatták volna a kor követelményeihez. Csak az 1935. évben tartott országos nagygyűlés vállalkozott a közel hét évtizedes mulasztás pótlására. A tervbe vett további kongresszusok választási szabályzatát is Mezei készítette el, és alig volt oly mozzanata az egyetemes gyűlésnek, amelyben ne lett volna része. Mindenkor ügyelt arra, hogy a házszabályok pontos betartásával a parlamenti színvonal őriztessék meg, miért is tréfásan elnevezték őt „a kongresszus zsebkiadásá"-nak,

Elültek a kongresszus által vert hullámok, és a magyar zsidóság a kiegyezést követő szabadelvű korszak évtizedeiben zavartalanul élhetett honfiúi és vallási kötelességeinek. Oly korszak volt ez, melyben egyrészt a magyar zsidó hitközségek megerősödtek vallási és kulturális intézményeikben, másrészt a zsidó vallású közgazdászok, politikusok, tudósok, művészek, írók, iparosok és kereskedők segítettek naggyá tenni a hazát és tiszteletet szerezni a zsidó névnek. Mezei Mór is tele kézzel vett részt a köztevékenységben, és csakhamar a főváros egyik legismertebb ügyvédje lett. A Lipótváros politikai és társadalmi életének élére került, és mivel a városháza közgyűlési termében számosan őt ismerték el vezérül, a kerületi „törzsfőnökök" közé számították.

Wahrmann Mór halála után 1892-től 1901-ig a Lipótvárost képviselte az országgyűlésen. Mint meggyőződéses hatvanhetes politikus, aki Deák eszméiben látta a maga politikai ideálját, a szabadelvű kormánypártnak volt tagja. Különösen Szilágyi Dezső igazságügyminiszter, a nagy jogász tüntette ki barátságával kiváló jogi képességgel ékeskedő Mezeit. Egy időben szerették a zsidókra ráfogni, hogy ők minden kormánynak feltétlen követői, majd meg szemükre vetik, hogy nem eléggé kormánytámogatók. Mindkét felhánytorgatásra klasszikus cáfolat maga a Mezei-család. Míg Mezei Mór a hatvanhetes kormánynak volt híve, addig testvéröccse, Mezei Ernő, jeles publicista, a Kossuth-eszmék rajongója képviselővé választatván, a negyvennyolcas függetlenségi párthoz csatlakozott. Hiszen a kormányt támogató pártban foglalt helyet Wahrmann Mór, Mezei Mór, Mandel Pál, Neumann Ármin, viszont ellenzéki volt Visontai Soma, Szatmári Mór, Bakonyi Samu, Leitner Adolf, Pető Sándor. Vázsonyi Vilmos volt ellenzéki, majd meg egy kormánynak a tagja. A zsidó politikusok egyéni meggyőződésüket követve, voltak kormánytámogatók vagy ellenzékiek, de mindig szabadelvűek.

A magyar zsidóság polgári és egyházi egyenjogúsítását, amelyért az ifjú Mezei Mór küzdött és amelyet férfikorában az 1867. évi emancipáció csak részben valósított meg, öregkorában az 1895. évi recepcióval látta betetőzve. Ez eredmény kivívásának nem volt tétlen szemlélője, hanem egyik buzgó harcosa. Már a kongresszus utolsó előtti ülésén indítványozta, hogy kerestessék meg a kultuszminiszter oly törvényjavaslat készítésére, amely a zsidó vallást a törvényesen bevett vallások sorába iktatja. Midőn pedig Vázsonyi Vilmos és Szabolcsi Miksa buzgalmára 1892 januárjában a főváros egész zsidó előkelősége a recepció érdekében nagygyűlést tartott, Mezei volt mind ennek, mind a végrehajtó bizottságnak is elnöke. A képviselőházban Mandel Pál és Neumann Ármin zsidóhitű képviselőkkel együtt éles elmével védte a recepciót, amely Szilágyi Dezső, Csáky Albin, Bánffy Dezső, Papp Géza, Wekerle Sándor és Wlassics Gyula megalkuvást

nem ismerő színliberális politikusok buzgalma folytán 1895-ben végre is bekerült a magyar törvénytárba.

Egy évtizeddel később, 1905-ben a magyar zsidóság a legnagyobb elismerés és bizalom tanújelét adta az akkor már hetvenedik életévéhez érkezett, de még mindig csodálatosan munkabíró Mezei Mórnak: az Országos Iroda elnökévé választotta. Az Iroda, amely Pauler Tivadar kultuszminiszternek 1871-ben kiadott rendelete szerint eredetileg csak a kormány és a hitközségek között közvetítő szerv volt, idővel a magyar zsidóság érdekeinek védője lett. Már Schweiger Márton, az Iroda első elnöke és Simon József titkár a haladó zsidóság körében nagy tekintélyben állottak. Schweiger utódát, Mezeit szívesen tekintették a kongresszusi alapon megszervezett zsidóság világi vezérének. Midőn a kongresszuson Mezei nagy hévvel védelmezte a szervezeti szabályzatot, Hildesheimer tréfálkozva mondta róla: „den ich recht bald als einen Oberprocurator begrüssen möchte”[NE1]. A könnyedén odavetett jóslat évtizedek múltán komoly valóra vált, Mezei a haladó zsidóság központi szervének elnöke lett, s főprokurátori méltósággal töltötte be tisztét.

Egészen 1925. november 20-án bekövetkezett haláláig, tehát két évtizeden át állt az Iroda élén, s az agg elnök visszatért ifjúkora eszményéhez, a zsidó autonómia kivívásához. Ennek érdekében az Iroda titkárával, a nagyszerű Mezey Ferenccel karöltve beadványok özönét terjesztette a váltakozó kormányokhoz. A kormányoknak pedig következetesen csak egy válaszuk volt: tömörüljön előbb egy testbe a magyar zsidóság, majd azután megkapja az autonómiát. Ez irányban is tett kísérletet a Mezei Mór vezetése alatt álló Iroda, de a kísérlet eredménytelen maradt. A három részre tagozódott magyar zsidóságot nem lehetett már a kongresszus előtti egységbe visszavezetni. De Mezeinek tagadhatatlan érdeme, hogy a magyar zsidóság hármas tagozata, a kongresszusi, ortodox és status quo ante tagozat között a hosszú éveken át sajnálatosan fennállott ellenségeskedést szívélyes pártközi érintkezési forma váltotta fel.

Nehéz viszonyok súlyosodtak a magyar zsidóságra, midőn Mezei Mór száz év előtt először pillantotta meg a napvilágot, de a zsidóság reménykedve nézett a jövő elé. Nehéz viszonyok között van a magyar zsidóság, midőn hálás érzéssel újítjuk fel az elköltözött patriárka dicső emlékét. És mi is reménykedve tekintünk a szebb jövő elé, mert hiszünk az emberiség gyógyulásában, hiszünk az emberiesség győzelmében, hiszünk egy eljövendő boldog Nagy-Magyarországban, hiszünk Izrael Őrzőjében.

Megjelenés:

IMIT Évkönyv 1936, 197-208.o.

[NE1] Akit nagyon hamar főgondnokként szeretnék üdvözölni.

Petőfi védője: Rosenthal Mór (1936)

A Petőfi rajongók nagy táborához tartoztak az erősen magyarosodó zsidók is. Herzfeld Sándor hódoló érzelemtől eltelve „Örömkönnyek" címen a költőt dicsőítő verses röplapot adott ki, melynek egy példánya a Petőfi-ház ereklyetárában van megőrizve. A hatszor négysoros strófákból álló dicsőítő vers a Nemzeti dal költőjét, mint hozzánk jött angyalt ünnepli, kinek buzdító szavára felébredt magyar nemzet.

Porban hevert szegény hazánk,
Még néhány hetek előtt,
Egy jó angyal jött le hozzánk,
Megállott a nép között.
Talpra magyart szólt az áldott,
S minden fül megértette:
örömmel fegyverbe állott Árpád dicső gyermeke.
Felébredt a magyar nemzet,
Levetette rabláncát,
Igen, felébredt a nemzet,
Szabadítá hazáját.

Herzfeld Sándor a középkori zsidó piút költők módjára minden második sor kezdőbetűiből Petőfi Sándor nevét hozza ki.

Petőfi és a márciusi ifjak a 12 pontban kifejtették az egész magyar nemzet reményét és várakozását, hogy az uralkodó az alkotmányos kormányzás útjára fog lépni. V. Ferdinánd hajlandó is lett volna a nemzet kérését teljesíteni. A gyenge uralkodó azonban nem volt ura akaratának. Csak játékszer volt a bécsi kamarilla kezében, mely Magyarország szabadsága ellen tört, mint az események csakhamar szomorúan igazoltak is. Ebben a hangulatban írta Petőfi elkeseredett költeményét „A királyokhoz", melynek mind az öt versszaka csalódottan kiált fel: „Nincsen többé szeretett király".

A szókimondó költemény erősen felkavarta a közhangulatot. Egyesek gáncsolták a költőt, míg mások megértve elkeseredését, védelmére keltek. A támadást egy „Honfi szózat" című verses röpirat kezdte meg, melyet Mező Dániel ügyvéd, hajdúböszörményi nemzetőr írt alá. A röpirat „éretlen Petőfi" „hűtlen betyári nyelvű dalnok", „áruló", „zavarhalász" jelzőkkel illeti a nép koszorús költőjét.

A „Jelenkor” s az „Életképek” védelmére siettek, visszautasították „egy klarinétos ellenversét”. Megrótták Mező Dánielt, aki „a szenny és piszok egész tárát kimerítette a derék népköltő irányában”, és aki „csapszéki poesisével Sándort befeketítni” akarta.

Egy szerény zsidó tanító, Rosenthal Mór is ott állt a Petőfit védők sorában, Rosenthal nem volt kezdő magyar író. Már 1841-ben magyarra fordította az imakönyvet és a zsoltárokat, majd a Pereket[DG1] és a Hagádát[DG2] is. A lelkes zsidó tanító a Debreczen–Nagyváradi Értesítő május 8-i számában „Felelet Mező Dániel honfiszózatára” címmel 8 strófára oszló 64 soros verset közöl.

„óh te vakmerő, ki nem átallod
Gyalázó gúnyba mártani tolladat

kezdi versét s szemrehányással illeti Mező Dánielt, hogy meggyőző bírálat helyett csak rágalmat szór Petőfire, „akit bámulva néz minden magyar”. Rosenthal megérti Petőfit:

„Az elragadt hő keblű Petőfi
A zord körülményben irá versét
Az elkeseredés vivé tollát,
S önté szavakba lelkének hevét.”

„Mondd meg, hát ki volt az, ki Nemzeti
Dalával lelkesíté a magyart,
Ki hívá harcra a szabadságnak
Buzgó védelmére a férfikart?

A védő vers, melyet „sokaktól felszólíttatva” írt a zsidó tanító, így végződik:

„Becsüld Petőfit, mint nagy férfiút.
Ne korhold őt oly durván, a művelt
Kinevet s Petőfi rád mitsem ad."

[DG1] Lásd a szómagyarázatok között.
[DG2] Lásd az első kötet szómagyarázatait

A meg nem érdemelt támadások mégis bosszantották Petőfit, aki az „Életképek” június 11-i számában kifakadt „inkább érdemlem a vérpadot, mint azt, hogy haszontalan, rongyoslelkű fickók hízlalják rajtam piszkos nyelvüket.”

Néhány hónap múlva, mikor a bécsi fondorlat önvédelmi háborúba sodorta a magyar népet, a szelídlelkű Tóth Kálmán elégtételt szolgáltatott Petőfinek, szólván:

„Beteljesült? beteljesült tehát
A népköltőnek jósoló szava;
Beteljesült tehát, hogy nincs király
Akit szerethet egy szabad haza ...”

A sokak által félreértett Petőfit az utókor elfogulatlan hódolata veszi körül, és mi meghatva gondolunk a zsidó rajongókra, akik már életében felismerték a halhatatlan költő nagyságát.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1936. március 5., 13. o.

Az eltűnő Orczy-templom (1937)

I.

A 18. század végén a zsidók Pesten főleg a Terézia elővárosban telepedtek le, s a Király utcai Hauslir-háznak egy szerény szobájában gyűltek össze közös imán. Első zsinagógájukat 1796 őszi ünnepén, a báró Orczy családnak az Országút (mai Károly körút) és Király utca sarkán levő házában nyitották meg, ahol túlnyomólag zsidók laktak. Báró Orczy József háztulajdonos 1796. április 15-én kötötte meg a hitközséggel „mit der Hebreischen Gemeinde" a bérleti szerződést, amelyben kötelezi magát:

„Zum Bethaus angetragenen Abtheilung bis Ende August in verfertigten Stand auf 6 Jahre zu verlassen, jedoch ohne aller Einrichtung, welche sich die Gemeinde nach Willkür zu verfertigen hat".[NE1]

A zsinagóga berendezése nem okozott nagy gondot. Hiszen mindössze csak két szobából állott; egyik volt a férfi, másik a női templom. A kicsiny helyiségért „gelobet die Hebreische Gemeinde, alle für einen und einer für alle, auf das ehrlichste, von den Tag an der Übergabe 250 F. sage Zwey-Hundert fünfzig Gulden jährlich mit barrer Münze zu bezahlen"[NE2].

A hitközség kötelezi magát továbbá, hogy istentiszteletével nem fogja zavarni a ház lakóinak nyugalmát, míg a háztulajdonos a zsinagóga fölötti padlást senkinek sem engedi át használatra „damit die Gemeinde in ihrer Andacht zu keiner Zeit gestöhret werden kann"[NE3].

A templom kántora „Jakob Márton", más néven „Jakob Singer Schulsinger" volt a hitközségnek legrégibb alkalmazottja, akinek az istentiszteleteknél Mordecháj basszista segédkezett. Előbbinek évi 270 forint, utóbbinak 90 forint volt a fizetése.

II.

A 19. század elején erős fejlődésnek indult Pest városa és benne a zsidó hitközség is, amelynek csakhamar szűk lett az 1796-ban bérelt kétszobás zsinagóga. Ezért 1820-tól fogva istentiszteleteit ugyancsak az Orczy-ház első emeletén berendezett, az eddiginél tágasabb zsinagógában tartotta. A „Grosse Synagoge"[NE4] büszke névvel illették a pesti

[NE1] Az imaháznak kijelölt épületrészt augusztus végéig kész állapotban 6 évre átadja, berendezési tárgyak nélkül, ezeket a hitközségnek kell elkészíttetnie magának saját döntése szerint
[NE2] Fogadalmat tesz a héber közösség, mindenkit egyért és egy mindenkiért, hogy a legbecsületesebb módon, az átadás napjától kezdve 250 Forintot évi kétszázötven guldent készpénzben, érmékkel fizet.
[NE3] Hogy a gyülekezetet semmiképpen se zavarják meg az áhítatukban.
[NE4] Nagy zsinagóga

zsidók ezen újabb imaházukat, amelyben Wahrmann Izrael főrabbi hirdette Isten igéjét. A „nagy zsinagóga" mellett volt még egy „Polnische Synagoge"[NE5], szintén az Orczy-házban, míg a városban szanaszét több magánimaház „Minjonims oder privát Haus-Oratorien" keletkezett.

Az Orczy-család 1829-ben nagy elhatározás elé állította a pesti zsidókat. A báróék ügyvédje Mayer Ferenc, az év szeptember 14-én felszólítja a hitközséget, hogy miután az egész házat átalakítják, nyolc napon belül nyilatkozzék, hajlandó-e évi 1600 forintért egy megfelelően megépítendő nagyobb helyiséget bérbe venni.

Ellenkező esetben úgy a „nagy", mint a „lengyel" zsinagógát haladéktalanul lebontja és lakásokká alakítja át. Az elöljárók, Breisach Izsák, Mauthner Ádám, Rosenthal Salamon, Keppel Gerson, Bauer Móric, Ullmann Sámuel és Mandl Zélig a hitközség tekintélyes tagjaival folytatott tanácskozások után úgy határoztak, hogy elfogadják a háztulajdonos ajánlatát s a megnövekedett bérösszeg előteremtése okából a „lengyel" zsinagóga beleolvad a „nagy" zsinagógába, míg a magánimaházakat végleg beszüntetik és felosztják.

Közben a báróék ügyvédje váratlanul évi 3000 forint bérösszeget kért, mire a hitközség 1829. december 13-i ülésén azzal a tervvel foglalkozik, hogy kivonul az Orczy-házból és elfogadja Madaras pesti polgár ajánlatát, aki évi 3000 forintért hajlandó a Könyök utcában levő földszintes házát a maga egészében zsinagóga céljaira átalakítani és bérbe adni.

Felmerült egy másik terv is. Pisztory Jakab városi alkapitány anyósa, Simonyi Borbála asszony is hajlandó volt házában hajlékot adni a zsinagógának, de mire komoly tárgyalásra került a sor, lehetetlen anyagi követelésekkel állt elő.

III.

A megfelelő templomhelyiség keresésével párhuzamosan még egy nagyjelentőségű ügy várt megoldásra. A hitközség több tekintélyes tagja Ullmann Gábor kezdeményezésére a „Cheszed Neurim" egyletnek a Király utcai Fehér lúd-házban levő templomában még 1826-ban bécsi mintára meghonosította a Mannheimer ottani hitszónok által bevezetett „korális" istentiszteletet. A „zsinagóga" látogatói azt kívánták most, hogy a többi magánimaházzal együtt szűnjön meg a korális istentisztelet is, míg ennek hívei arra törekedtek, hogy a hitközség sorozza ezt az istentiszteletet is intézményei közé. A két különböző felfogás vallói Havas József városi tanácsnok közbejöttével 1830. április 30-án szerencsésen megegyeztek egymással.

A békés megegyezésnek az volt alapja „dass die Grosse-Synagoge nach dem alten Ritus in einem eigenen Locale, wie bisher zu verbleiben und zu bestehen habe, dass aber gleichermassen auch ein Tempel, worin der Gothesdienst nach Art des deutschen Cultus,

[NE5] Lengyel zsinagóga

wie selber in Wien unter dem allergnadigsten Schutze Sr. Majestat ausgeübt wird, und hierortss seit vier Jahren bereits bestanden hat, auch ferner in einem ebenfals besondern und eigenem Locale statt haben soll. Wodurch einem jeden hierigen Israeliten die freie Wahl einbereumt ist, um entweder nach dem alten, oder nach dem Rítus mit Choral-Gesang sein Gebeth zu Gott verrichten".[NE6]

A nagyjelentőségű megegyezést „Ausgleichung[NE7]"-ot, amely szilárd alapköve lett a pesti hitközség belső békéjének, a „zsinagóga" részéről Breisach Izsák, Austerlitz Dávid, Pontsen Ábrahám, Wodianer Rudolf és Deutsch Ábrahám, a „kultusz"-templom részéről Wodianer Sámuel, Mandl Zélig, Bauer Móric, Stern Márkus, Kern Enoch Salamon és végül a mindkét részről közbizalomban álló Ullmann Gábor írta alá.

A templombérlés kérdése is szerencsés fordulatot vett. Az Orczy-család méltányosabb lett, mire a hitközség meg is egyezett vele. Előbb úgy tervezték, hogy az épület országúti szárnyát, ahol addig egy festőiskola volt, alakítják át a zsinagóga részére, de aztán végleg abban állapodtak meg, hogy azon a helyen, ahol addig is állt a zsinagóga 88 2/3 négyszögöl területen[DG1], kétemeletes zsinagógát építenek, első emeleten férfi-csarnokkal, a második emeleten 18 oszlopon nyugvó női karzattal.

Az 1830. május 3-án hat évre aláírt szerződés 1400 forint évi bért állapít meg s kötelezi a hitközséget „dass ihre Beth-Anstalt mit Anstand, Ordnung und Ruhe geführt werde"[NE8], a háztulajdonost pedig arra „dass im Hause nichts geschehen dürfe, wass die Andacht in dieser Synagoge wahrend der Beth-stunden stören könnte, sowie auch, dass die Zugange im Hofe an israelitischen Fest- und Feyertagen soviel möglich rein gehalten werden".[NE9]

A zsinagóga belső berendezésének közel 7000 forintot jelentő terhét az imaszéktulajdonosok vállalták magukra.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1937. február 25. 9-10.o.

[NE6] Hogy a régi rítus szerinti Nagy Zsinagóga a maga helységében megmaradjon és létezzen, mint eddig, de legyen ugyancsak egy templom, melyben az istentiszteletet a német rítus szerint végzik, mint ahogyan Bécsben is teszik Őfelsége legkegyelmesebb oltalma alatt és már négy éve itt is létezik, a jövőben is egy hasonlóan különleges és saját helyszínen kerüljön megrendezésre. Ezáltal minden itt élő izraelita szabadon választhat, hogy az Istenhez intézett imáját a régi vagy az új Rítus szerint, kórusénekléssel végzi.

[NE7] Kiegyenlítés, kiegyezés

[DG1] 320 négyzetméter

[NE8] Hogy imaházat tisztességgel, rendben és nyugalomban működtessék

[NE9] Hogy a házban semmi olyat nem szabad tenni, ami az imádság óráiban megzavarhatja a zsinagógában folyó istentiszteletet, valamint, hogy az udvaron lévő bejáratokat a lehető legtisztábban kell tartani az izraelita ünnepeken és ünnepnapokon.

Az Orczy-ház történetéből: a modernek temploma (1937)

A zsinagógával egyidőben épült az Orczy-ház udvarán[DG1] a 8 láb[DG2] és 3 hüvelyk[DG3] hosszú[DG4], 7 láb és 5 hüvelyk széles[DG5], 6 öl[DG6] magas[DG7], boltíves mennyezetű „kultusztemplom", amelynek női karzata 12 oszlopon nyugodott.[DG8] Mindkét templom az Orczy-ház átalakítójának, Cofahl[DG9] urasági építésznek tervei szerint épült, a hitközség által megbízott Pollák Mihály építész ellenőrzése mellett. A kitűzött időre el is készült, úgyhogy az 1830. évi őszi ünnepeket már két méltó templomban ülhették meg a pesti zsidó hívők.

A zsinagógán és templomán kívül volt még az Orczy-házban egy nagy tanácsterem, négyszobás hitközségi iroda, hétszobás paplak, ötszobás főjegyzői lakás, kántor meg hivatalnok lakása és a kóser mészárszék egy nagy jégveremmel.

Az Orczy-házi két templom saját bevételeiből tartotta fenn magát és a hitközségen belül valóságos önkormányzati joggal bírt. Az imaszéktulajdonosok a maguk kebeléből templom-elöljárókat „Schul-Väter"-t választottak, és kizárólag őket illette meg „die Verwaltung, Leitung und Disponirung in jeder Hinsicht, sowohl Betreff der Einkünfte und nöthigen Ausgaben, als auch der innern Verfassung[NE1]" – miképp ez még 1829-ben határozatba ment.

A zsinagóga[DG10] 585 férfi és női imaszékkel volt felszerelve[DG11]; a frigyszekrényben, amelyet felváltva 6 kárpit (porauchesz[DG12]) díszített, 6 széfer-tóra[DG13]

[DG1] Pontosabban az udvari épület első emeletén.
[DG2] Egy láb: 31,68 cm.
[DG3] Egy hüvelyk: 3,18 cm.
[DG4] A hosszúság tehát = 253,44 cm + 9,54 cm = 262,98 cm.
[DG5] A szélessége = 221,76 cm + 15,9 = 237,66 cm
[DG6] Egy öl = 1,9 m
[DG7] Tehát a magassága = 11,4 m
[DG8] Ezekből az adatokból az látható, hogy pontatlanok, hiszen nem 2,5 méter hosszú volt a Kultusztemplom. Minden bizonnyal a „láb" helyett „öl"-t kell értenünk, ahogy minden bizonnyal a „hüvelyk" értékeket „láb"-ként kell értelmeznünk. Ebben az esetben a terem hosszúsága 16,15 m, szélessége 14,9 m. Így a zsinagóga területe mintegy 240 négyzetméter.
[DG9] Helyesen: Zofahl
[NE1] Magyarul: igazgatás, vezetés és elkötelezettség mind a jövedelem, mind a szükséges kiadások, valamint a belső alkotmány tekintetében.
[DG10] Itt most a régi zsinagógáról van szó, nem az első bekezdésben leírt Kultusztemplomról
[DG11] Két szinten: a nőknek külön karzata volt. Ekkora alapterületen nem lehetett volna ezt a tömeget amúgy elhelyezni.
[DG12] Porajchesz: Tóra-szekrény, frigyszekrény takaró gazdagon hímzett, drága függöny.
[DG13] Tóratekercs

volt elhelyezve; előtte függött az ezüst örökmécses, mellette állt az előimádkozó asztal; a templom közepén az almemor[DG14]. Két nagy függő gyertyatartó luszter[DG15] – egyik bronzozva, a másik üvegből – 13 kisebb függő rézluszter, 24 fali rézgyertyatartó, 18 oszlop-gyertyatartó és a női karzaton 22 luszter gyertyafénye terjesztette a világosságot, míg a nyári napsütés ellen zöld posztóból készült ablakfüggöny nyújtott védelmet. A bejárathoz széles lépcsőzet és tágas előcsarnok vezetett. Istentiszteletét Strelitzker Dávid nagy hírű kántor éneke tette vonzóvá, aki mellett a „Bassist, Tenorist, Fistelant und kleiner Sänger"[NE2] négytagú kórusa működött, majd 1836 óta Schwab Löb főrabbi szellemes „derásái"[DG15] nyújtottak lelki épülést a híveknek.

A kultusztemplom 48 padjában 495 férfi és női ülés volt.[DG16] Rácsozattal elkerített pódiumon állt a 10 szépfer-tórát tartalmazó bronz díszítéses frigyszekrény, amelyre felváltva 5 különféle színű bársony porauchesz volt függesztve; az előimádkozó asztal és a szószék. Az örökmécses itt is ezüstből készült, míg két tizenkét ágú nagy álló kandeláber, egy 36 ágú aranyozott függő luszter, 28 négyágú luszter, 12 háromágú és 14 két ágú fali gyertyatartó szórta este a világosságot, s az ablakokon itt is zöld posztófüggönyök voltak. A templom előtt két vastámasztékos nagy lámpa állott, bent pedig felhangzott az orgona hangja.

A bécsi mintára berendezett „kultusz-istentiszlelet" minden funkcionáriusa hivatali ruhát öltött magára. Bach József „Prediger" fekete szövettalárt viselt, fölötte selyem átalvető, fején bársony föveg és nyakán széles ezüstdíszes selyem tallisz volt. Denhof Károly kántor is selyem átalvetőt és talliszt hordott, de kisebb rangja folytán alsó talár nélkül. Sima fekete talárt viseltek ünnepnapokon az áldást osztó kohaniták, a férfiénekesek meg a kardalos fiúk is, akiknek ruhájuk komorságát fehér „Halskragel"[DG17] enyhítette. A templom-elöljárók nem cilindert, hanem tollal ékesített kétszögletű csákót viseltek (Zweispitz-Hüte mit Schmuckfeder), ugyanilyen csákójuk volt, de tolldisz nélkül a sameszoknak és rendbiztosoknak is.

Így ájtatoskodtak az Orczy-háznak 1830-ban megnyílt két templomában a mi elődeink évtizedeken át, amíg a hitközség a múlt század közepén felépítette világraszóló két főtemplomát. Előbb 1859-ben a Dohány utcai „kultusztemplom" épült fel, majd 1872-ben a Rombach utcai zsinagóga. Az azóta gazdát cserélt Orczy-háznak tulajdonosai az egykori kultusztemplom helyiségeit áruház céljaira adták bérbe, míg a volt zsinagógában a hetvenes évek közepén alakult orthodox hitközség hívei ájtatoskodtak mindaddig, míg 1913-ban fel nem épült a Kazinczy utcai szép zsinagóga[DG18].

[DG14] Bima, lásd az 1. kötet szószedetében
[DG15] Csillár
[NE2] Basszus, tenor, falzett és „kis énekes" (minden bizonnyal fiatalabb fiú).
[DG15] Zsinagógai beszéld, lásd az 1. kötet szószedetében
[DG16] Szintén két szinten elhelyezve
[DG17] Gallér. Esetleg álló gallér vagy kisebb nyakfodor (die Halskrause),
[DG18] Még később is: a zsinagóga (és az Orczy-ház) 1937-es lebontásáig a budapesti orthodoxia kezelésében és használatában maradt.

Rövid idő múlva el fog tűnni a pesti zsidóság kegyeletes emlékezésével körülvett ódon Orczy-ház, amelynek egykori templomaiból megmaradt kegyszereket immár, mint patinás emlékeket őrzi meg a mai két főtemplom. A Dohány utcai templom elöljárói 1934-ben Stern Samu hitközségi elnök 60. születése napjára felújították a régi kultusz-templomnak 1850-ben készült bordó selyem porauchesát, amely azóta egyes kiváltságos szombatokon díszíti a nagy templom frigyszekrényét. A Rombach utcai zsinagógának most is használatban levő egyik díszes porauchesa 1852-ben, a másik 1856-ban készült még a régi zsinagóga számára.

Így tartják ébren az elődök vallási buzgalmának kegyelettel megőrzött régi tanúi az utódok vallási hűségét.

(A pesti hitközség jegyzőkönyvei alapján.)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1937. március 18. 10. o.

Az Orczy-ház zsidó papjai (1937)

I.[DG1]

A pesti zsidó hitközség telepesei a 18. század végén a szomszédos Óbudáról jöttek át a fejlődésnek induló városba. Hitéletünk eleinte az óbudai rabbiülnökök, majd 1789 óta Münz Mózes óbudai neves főrabbi felügyelete alatt állt. A főrabbi a szertartási és kasrusz kérdésekben hozott döntéseiért nem kapott fizetést a pestiektől, csupán minden esketés után két forint illetéket. Miután azonban óbudai tartózkodása a sürgős döntést gyakran késleltette, a pesti családfők, szám szerint 39-en 1796-ban már rabbihivatalt viselt s itt letelepült, Boskowitz Adolf[DG2] magántudóst bízták meg, hogy heti 2 forint fizetésért legyen vallási vezetőjük. Erre a féltékeny Münz Mózes a világi hatóságokhoz fordult s kérte, tiltsák el Boskowitz Adolfot a rabbiteendők végzésétől. Városi tanács, vármegye, végül a helytartóság elé került az ügy, melyet az utóbbi úgy oldott meg, hogy Münz Mózest is, meg Boskowitz Adolfot is eltiltotta a pesti lelkészkedéstől. Megengedte azonban, hogy Wahrmann Izrael bodrogkeresztúri rabbi, akit a két vetélytárs perlekedése közben a pestiek rabbivá választottak, foglalja el új állását.

A közbizalommal megválasztott és hatóságilag is elismert első pesti főrabbi, aki 1755-ben Óbudán született, 1799-ben kezdte meg itteni működését. A szerény, de tudós és vallásos pap a kor műveltségének szellemében vezette hitközségét, alapszabályokat készített részére, iskolát alapított, rendezte a hitoktatást és 27 évi lelkészkedésével szerencsésen megszilárdította a fejlődő gyülekezetet. Az egykori jegyzőkönyvek nagy tisztelettel és megbecsüléssel említik nevét – „ádaunénu, maurénu verábbénu, áv bész-dín dekehilloszénu"[HEB1]. A gyülekezet tisztes anyagi ellátásban részesítette, amely a mindenkori pénzviszonyok szerint módosult, s az Orczy-házban méltó lakást adott neki. 1826. június 24-én halt meg 71 éves korában. Sírirata a Tóra fejedelmének mondja őt, akit Isten tett nyájának pásztorává. Dicséri igazságosságát, bölcsességét és békeszeretetét, aki pajzsa volt gyülekezetének.

Wahrmann Izrael főrabbinak első rabbitanácsosa Oppenheimer Simon, nyomban a főrabbi hivatalba léptekor lett dájján. A morva Kromauban született 1751-ben. Százéves életéből 50 évig, 1851-ben bekövetkezett haláláig lelkészkedett Pesten. Sírkövén ez a kívánság van megörökítve héberül: „Temetőnek látogatója, időzz az én síromnál is, mondj

[DG1] Bár ez a cikk római I.-el jelölt, római számokkal jelzett több részt Groszmann nem publikált.
[DG2] Boskowitz Wolf neve ebben a formában ritkán fordul elő. Leginkább Farkasként vagy Wolfként említik. Boskowitz Benjamin Ze'ev (Wolf) Hálévi (1740–1818). Az Adolf eredete: Adel und Wolf, ami magyarul: „nemes farkas." A második világháború előtt népszerű zsidó férfinév volt.
[HEB1] Urunk, tanítónk és rabbink, közösségünk vallási bíróságának elnöke

el egy „menucho nechannó” imát[DG3], ha – ments Isten – bajba jutsz, fohászkodj síromnál, jótékonykodj lelkem üdvösségéért és az irgalmas Isten meg fogja hallgatni könyörgésedet”. A 86 évvel ezelőtt elhalt jámbor rabbi sírját a késő hívek mai napig is felkeresik imájukkal.

Második rabbitanácsos volt a Pozsony megyei Sárváron 1778-ban született Brill Azriél (Izrael). 1814 táján jött Pestre, eleinte fizetés nélkül, időnként megszavazott tiszteletdíj ellenében vett részt a dájjáni teendők ellátásában. Egy óbudai talmudista bizonytalan, sovány kenyerét is irigyelte tőle, s a rabbihivatal viselésére méltatlannak mondotta őt. Kivizsgálás után a főrabbi alaptalannak találta a vádat, mire a hitközség Brillt „in der nemlichen Aktivität”[NE1] hivatalban tartotta, s 1817-ben mint dájjánt és vágóhídi ellenőrt – „als Dajjon de – Kehilloszénu und als Masgiach auf die Schlacht Brücke”[DG4]– rendszeresítette. Közel 40 évig, 1850-ben bekövetkezett haláláig látta el munkakörét, egy működési bizonyítvány szerint, mint „Jurist und Substitut des Hiesigen Herrn Rabbiners, Aufscher der Schächter und des Coscher-Fleischer”[NE2]. Sírirata dicsérőleg mondja róla: „Igazságosan ítélt szegények fölött, de megmondta az igazat a nagyok előtt is”.

A főrabbi és a két dájján javadalmazását egy 1817. évi jegyzőkönyvből ismerjük. Wahrmann főrabbi évi 1200 forint fizetést és 200 forint pótlékot kapott, Oppenheimer dájján 400 forint fizetést és 100 forint pótlékot, Brill dájján 150 forint fizetést és masgiachi pótlékot.

Wahrmann Izraelnek 1826-ban bekövetkezett halála után a pesti hitközség főrabbi széke tíz éven át betöltetlen maradt. Fiát, a kitűnően képzett dr. Wahrmann Dávid József rabbit 1829-ben ugyan főrabbivá választották a pestiek, ez azonban némi ingadozás után nem a pesti, hanem a nagyváradi főrabbi állást foglalta el. Hogy a rabbitanács, a Bész din ne maradjon csonka, a pestiek az 1774-ben Óbudán született Kunitzer Mózes tudós budai rabbit alkalmazták évi 200 forint fizetéssel harmadik dájjánnak. Kettős állását 1837-ben bekövetkezett haláláig töltötte be. Sírirata feljegyzi róla, hogy „könyvei és nemes jó tulajdonságai ismertté tették őt Izraelben”.

Abban az időben a rabbisághoz, amelynek a tízéves interregnum alatt Oppenheimer Simon volt elnöke „erster Rabbinats-Adjunct”[NE3], nemcsak vallási kérdésekkel fordultak, hanem hagyatéki és peres ügyek elintézése is hatáskörébe tartozott, sőt az elöljáróság felkérésére az adófizetés és jótékonykodás fokozását is szorgalmazta a híveknél. A megtiszteltetést jelentő „chóver” címet is a rabbiság adományozta „gegen Erlegung der gewöhnlichen Honorarien”[DG5]. Különben sem Oppenheimer, sem Brill nem

---

[DG3] Az „igaz nyugalom” („menuchá nechoná”) imája: Él málé ráchámim – gyászima, amit temetéseken és különféle megemlékezéseken mondanak. Ebben kérjük az Örökkévalót, adjon „igaz nyugalmat” az elhunytnak.

[NE1] Ugyanabban a tevékenységben

[DG4] Mint a közösség vallási bíráját és a vágóhíd rituális ellenőrét.

[NE2] Jogász, a helyi rabbik helyettese, a mészárosok és kóser húsárudák felügyelője.

[NE3] Első rabbisági helyettes

[DG5] A szokásos díjak megfizetése ellenében. (A megtisztelő cím átvételekor bizonyos összeget kellett a közösségnek adományozni.)

voltak a szó embere, úgyhogy a zsinagógában szünetelt a rendszeres igehirdetés. Csupán a kultusztemplomban tartott Bach József hitszónok (szül. Óbudán 1784-ben, meghalt 1866-ban) 1827 óta „religiös moralische Vorträge”.[NE3]

Megjelenés:

Egyenlőség, 1937. május 13., 16. o

[NE3] Vallási erkölcsi előadást.

Híres rabbik az Orczy házban (1937)

Az Orczy-házban 1830-ban megnyílt két templom hatéves bérlete lejárt. A hitközség sokallta az eddigi bérösszeget és már-már azon volt, hogy temploma számára új helyiséget keres. De 1835-ben mégis csak megegyezett Róth Ignác urasági ügyvéddel és megújította a bérletet.

Volt tehát templom, de nem volt benne főpap, hiszen Wahrmann Izrael főrabbi halála óta egy teljes évtized múlt el. A hitközség most már elodázhatatlan szükségét érezte „einen würdigen Rabiner als ersten Religion Vorsteher hier zu besitzen”[NE1]. Ezért ugyancsak 1835-ben Schwab Löb prossnitzi rabbit választották főrabbinak, „welcher nebst einen gründlich Talmudischen Wissen, auch alle sonst wünschenswerthe Kentnisse und zum Rabbiner nöthigen Eigenschaften, besonders aber einen ausgezeichnet guten moralischen Character besitzt”[NE2]. Az egyhangúlag megválasztott főrabbi a morva Kromauban született 1794 Zájin Ádár[DG1] napján, a nikolsburgi Benét Mordechájnak, majd a pozsonyi Szófer Mózesnek volt tanítványa. 1824-ben Gerritschben, 1831-ben Grossnitzben lett rabbi. A választás után két tekintélyes hitközségi tag, Kassowitz J. H. és Pollák Leon Prossnitzba utazott és Schwabnak átadta felvételi okmányát „den ebraeischen Vocations-brief.”[NE3]

Addig is, míg az új főrabbi elfoglalta állását, Oppenheimer Simon, Brill Azriél és Kunitzer Mózes dájjának, akik az egyik hitközségi szolga lakásán tartották a rabbisági üléseket, látták el továbbra is a lelkészi teendőket. Kunitzer Mózes, akiről a hitközségi jegyzőkönyv megállapítja, hogy „als Rabbiner in Neu Ofen und bereits seit acht Jahren Rabbinats Assessor hier, seinem Amtaberufe stets mit grösstem Eifer vorgestunden, und sein Betragen stets von der Art war, dass er sich immer die Würde seines Standes erhalten, und des allgemeinen Achtung würdig bezeigt.”[NE4] – Két rangidősebb dájján társával egyenrangba helyeztetett.

Bach József hitszónok pedig, aki eddig csak valamelyik dájján segédletével végezhetett esketéseket, önálló esketési jogot nyert. Az új főrabbi hivatalba léptéig a három dájján és a hitszónok mindkét templomban esketett egyaránt.

[NE1] Hogy egy méltó rabbi legyen itt beiktatva, mint első számú vallási vezető

[NE2] Aki a Talmud alapos ismerete mellett rendelkezik a rabbi számára szükséges minden más kívánatos tudással és tulajdonsággal, de különösen kiváló erkölcsi tartással.

[DG1] Lásd a szómagyarázatok között

[NE3] A héber kinevezési okmányt

[NE4] Mint rabbi Neu Ofenben (Budán) és már nyolc éve itt rabbinátusi assessor (ülnök), a legnagyobb buzgalommal szolgálta hivatali hivatását, és magatartása olyan volt, hogy mindig megőrizte rangjának méltóságát, és méltónak mutatkozott az általános tiszteletre.

Schwab Löb főrabbi, akit Bécsben egy tekintélyes hitközségi tag és egy szolgálatára kiküldött alkalmazott várt, Vörösvárott pedig Ullmann Gábor elnök és két elöljáró fogadott, 1836. január 28-án érkezett Pestre. Első pillanattól mindvégig nagy tisztelet és szeretet vette őt körül. Az Orczy-házban szépen berendezett tágas lakásban lakott, s váltakozó sorrendben mindkét templomban hirdette Isten igéjét. Egyaránt mestere volt a régiformájú „derásának" és a korszerű prédikációnak is, úgyhogy az egész hitközség osztatlan szeretete és megbecsülése vette őt körül. Egy levelében, amelyet veje, Löw Lipót tett közzé (Der jüd. Kongress 161. ap.), nyugodtan állíthatta magáról „dass ich in beiden Gotteshäusern meiner Gemeinde abwechselnd fungire, und von beiden Theilen als ihr gemeinschaftliches Religions oberhaupt geachtet und geehrt werde".[NE5] A vallási kiforrások idején fenn tudta tartani a pesti hitközség békés egységét, amelyben érvényre vitte említett levelében is kifejtett álláspontját, „dass es zwar nicht gestattet sei, eine, durchgreifende, d. i. eine den historischen Boden verlassende, die religiöse Einheit anflösende Umgestaltung des Kultus vorzunehmen, dass jedoch eine zeit-gemässe Reform desselben nicht nur erlaubt, sondern Pflicht und dringendes Bedürfniss sei".[NE6]

Hivatalba lépése után kezébe vette a születési és házassági anyakönyvek vezetését, amelyek ez idő óta vannak a pesti hitközségben rendszeresítve. Mint az iskolaszék elnöke, pártfogója volt a tanügynek és barátja a tanítóknak. Maga bár német anyanyelvű, 1840-ben szószékről buzdítja híveit a magyarosodásra, a zsidók egyenjogúsítása érdekében petíciót készít, mely az országgyűlés elé kerül, vitairatot ír a zsidó vallás erkölcsi tanításának védelmében, vallástani kézikönyvet szerkeszt, amely nemcsak hasznos tankönyv volt, hanem a sokaktól félreismert zsidóságnak nyilvános hitvallása is.

A szabadságharc idején tanúsított hazafias viselkedése miatt az osztrák katonai hatóság, vejével, Löw Lipóttal együtt 1849-ben heteken át fogva tartotta a pesti Neugebäude-ban. Midőn az abszolút kormány rendezni akarja a zsidóság alkotmányát, az országszerte jó hírrel bíró pesti főrabbinak is meghallgatja véleményét. A hitközségen belül pedig oly nagy a tekintélye, hogy a mindenkor megválasztott elöljáróság az ő kezébe teszi le a hivatali esküt. Kunitzer Mózes halála után a budai rabbiság teendőit is ellátta. Huszonegy évi áldásos működése után 63 éves korában halt meg 1857. április 3-án, Niszán 9-én, sábbosz-hággodault[DG2] megelőző pénteken. Sírirata mondja róla: „Szerénysége volt az ő fejének koronája. Éleseszű és mélyen gondolkozó tudós, aki korának páratlan hitszónoka".

Schwab Löb mellől egymás után haltak el a rabbitanácsosok. Kunitzer Mózes 1837. Sevát 27-én, Oppenheimer Simon 1851. Sevát 22-én és Brill Azriél 1853. Sevát 25-

[NE5] Felváltva szolgálok gyülekezetem mindkét istentiszteleti helyén, és mindkét részről tisztelet és megbecsülés övez, mint közös vallási vezetőjüket.
[NE6] Az meg nem engedett, hogy a kultusz alapos, azaz a történelmi talajt elhagyó és a vallási egységet kiváltó újjászervezésére vállalkozzanak, de annak korszerű reformja nemcsak megengedett, hanem kötelesség és sürgető szükséglet.
[DG2] Sabbath Hagadol (a nagy szombat), a húsvét előtti szombat.

én tért nyugovóra. Brill Sámuel Löb és Wahrmann Juda lettek az új rabbitanácsosok, akik azután őt élték túl.

Brill Sámuel Löb, Brill Azriél dájjánnak fia Pesten született 1814-ben. Teológiai ismereteit atyjánál, majd a kismartoni és pozsonyi jesiván szerezte, világi ismereteiről a pesti evang. gimnáziumban és a pozsonyi líceumban tett vizsgái tanúskodnak. Tanulmányai folytatására 1836-ban a pesti hitközség ösztöndíjával Prágába utazott. Az elöljáróság akkor a 22 éves teológust olyannak ismerte, mint aki „die besten Hoffnungen darbiethet, dass er nich zu einem gebildeten Rabbiner perfectioniren werde”[NE7]. Schwab főrabbi legnagyobb megelégedésére 1844 óta időről időre helyettesítette atyját, akinek 1851-ben történt nyugalomba vonulásakor a hitközség véglegesítette állásában. Népes gyülekezetnek méltó főrabbija lehetett volna, ha nem lett volna benne leküzdhetetlen irtózat a szószéktől. Mikor Schwab halála után a főrabbi állással kapcsolatban a hitközség vezetősége tárgyalni akart vele, valóságosan könyörgött, hagyják meg őt dájjáni rangjában. Ebből a munkakörből irányítja nagy bölcsességgel a növekedő hitközség vallási életét, és csupán a rabbisági elnökséget fogadta el 1872-ben. Nemzedékeket túlélve, negyvenhat évi lelkészkedés után 1897. Niszán 7-én halt meg abban az Orczy-ház közelében lévő Király utcai házban, amelyben 83 évvel azelőtt született.

Wahrmann Juda dájján, az első pesti rabbinak, Wahrmann Izraelnek fia, Bodrogkeresztúron – atyja akkori hitközségében – született 1796-ban. Alapos teológiai kiképeztetése mellett a pesti egyetemet is látogatta és tudományos értékű irodalmi tevékenységet fejtett ki. Oppenheimer Simon halála után 1851-ben lett pesti rabbisági ülnök, aki 17 éven át nagy hozzáértéssel a gimnáziumi hitoktatást is ellátta. Meghalt 1868. Kiszlév 1. napján. Vele zárul az Orczy-házi templomoknak második papi generációja.

(A pesti hitközség jegyzőkönyvei és levéltára alapján.)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1937. július 8. 10.o

[NE7] A legjobb reményeket nyújtja, hogy nem lesz képzett rabbi

Húsz halott az Orczy-házban (1937)

A most eltűnő Orczy-háznak lakóit roppant aggodalom szállta meg 1831 nyarán. A városban szerte dühöngő ázsiai kolera befészkelte magát abba a terjedelmes épületbe is, amelyet nemcsak túlnyomólag zsidók laktak, hanem amelyben az előző évben a hitközségnek két imaháza nyílt meg, a zsinagóga meg a kultusztemplom.

A járvány egyre nagyobb méreteket öltött, megbénította a kereskedelmet annyira, hogy a szegényebb néposztály kereset és kenyér nélkül állott. A hitközség vezetői 1831. július 14-én kimondották, hogy e súlyos időben „wo jeder gutgesinnte Mensch von Gottesfurcht und Menchenliebe geleitet, das schwer auf uns lastende Übel zu mildern strebet”[NE1], a nyomor enyhítésére sürgős gyűjtést indít és ha kell, szerény tartalékalapját is igénybe veszi. A járvány idején egy 16 tagú bizottság egész napon át szolgálatot tartott a hitközség termében, hogy a megszorultaknak nyomban segítségére lehessen.

A pesti zsidók jótékonykodása nem ismert felekezeti különbséget. A hitközség augusztus 3-ától két hónapon át naponta 82 keresztény családot látott el kenyérrel és hússal, amiért József nádor a városi tanács útján fejezte ki köszönetét. „Dieses hochherzige und besonders nachahmungswirdige Beispiel von wahrhaft menschenfreundlicher Unterstütznng bedrängter Mitbürger”[NE2] különösen jól esett a főherceg nádornak.

Abban az időben szokásban volt, hogy haláleseteknél két perselyes házról házra járt, bemondta a temetés idejét és alamizsnát – „Armensell-Gelder”-t – gyűjtött a szegények számára. A fertőzés terjedésének meggátlására az elöljáróság augusztus 14-én betiltotta a gyűjtögetést, egy hét múlva pedig a mai Dohány és Kazinczy utca sarkán állott zsidókórházat járványszobával bővítette ki.

Közben az Orczy-házban tetőfokára hágott a riadalom. A „házmester” kolerás lett és szeptember 3-án bele is halt betegségébe. A hatósági utasítás szerint a halottat 12 órán belül el kellett volna temetni, de a házmester felesége és anyja tiltakoztak a gyors temetés ellen. Hiába szorgalmazták a ház aggódó lakói a házgondnoknál, Mayer Ferenc urasági ügyvédnél a halott eltávolítását, hiába sürgette azt nála a város által kiküldött „Stadt-Wacht-meister”, az ügyvéd tétlen maradt. A temetetlen hulla 30 órán át terjesztette a fertőzést, úgyhogy 3 nap alatt a háznak 45 lakója megbetegedett és húszan meg is haltak. Erre valóságos forradalom ütött ki a házban az ügyvéd ellen, aki óvatosságból családjával együtt kiköltözött fertőzött házból, mit sem törődve a veszélyeztetett lakókkal. Ezek az

[NE1] Ahol minden jó szándékú ember Isten félelmétől és az emberek szeretetétől vezérelve igyekszik enyhíteni a ránk nehezedő rosszat.
[NE2] Nagylelkű és különösen utánzásra méltó példa ez a valóban emberbaráti támogatás a szorongatottabb polgártársaknak.

ügyvéd lakásának „Gang-Gatter”-jét[DG3], folyosó rácsozatát letörték, ablakait bezúzták és úgy követelték a hatósági intézkedés végrehajtását. Az őszi ünnepek előtt maga a hitközség is kénytelen volt a két új templomot bezárni és az istentiszteleteket póthelyiségekben megtartani.

Ebből azután megindult a pörök áradata és kölcsönös feljelentések folytán egész a nádorig jutott az ügy. Szepessy Ferenc tanácsnok, Pisztory Jakab alkapitány és Lechner Károly alügyész kivizsgálása és feljelentése alapján a városi tanács a családjaikért aggódó lakosokat felmentette a csendháborításért járó büntetés alól, a házmester feleségét és anyját ellenszegülésért megdorgálta, a kötelessége teljesítését elmulasztó házgondnok ügyvédnek megbüntetését pedig az ügyészségre bízta.

Szerencsésen elvonult a pusztító járvány, a kedélyek lecsillapodtak, és a pesti zsidók az ismét megnyílt Orczy-házi zsinagógában október 2-án hála-istentiszteletet tartottak. Az ezen felajánlott 135 forint 42 krajcár önkéntes adományt a hitközség a városi tanácshoz küldte, hogy ossza szét a kolerajárványban elhunytak árvái között.

Íme, egy adat a pesti zsidó életből, polgári erényeiről, amelyekről az eltűnő Orczy-ház regél nekünk.

(A pesti hitközség jegyzőkönyvei alapján.)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1937. március 24., 23.o.

[DG3] Folyosó-kapu.

Gondolatok egy magyar-zsidó vallásreformátor körül (1937)

I.

Az 1848. évi márciusi napok vérmes reményeket keltettek a hazai zsidóságban, amely már-már azt hitte, hogy ütött számára az egyenjogúság órája. A pesti zsidóságban akadtak akkor türelmetlenkedők, akik a képzelt polgári jogok ellenében nemcsak a hitközség alkotmányát szerették volna napok alatt megváltoztatni, hanem készek voltak magát a hitéletet is megreformálni.[1]

Ez a jelenség ismétlődött meg a szabadságharcot követő abszolutizmusnak 1860. évi megenyhülése után is. A pesti zsidó értelmiség egyesülve az ifjúsággal, kibuktatta a kormány kegyeit élvező Schossberger S. W. (1796–1874) maradi felfogású hitközségi elnököt és a nemzeti érzelmű, szabadelvű Hirschler Ignác (1823–1891) neves szemorvost ültette helyébe.[2] Az akkori kultuszbizottság egyik tagja, Pollák Leon ezt az időt tartotta alkalmasnak arra, hogy istentiszteleti módosító tervekkel álljon elő, amelyeket az elöljárósághoz 1862. január 12-én benyújtott beadványban fejtett ki.

Ki volt ez a reformátor és mik voltak elgondolásai?

Pollák Leon Pozsonyban született 1790-ben, 1824 óta pesti nagykereskedő, hosszas betegség után Badenben halt meg 1870. július 29-én, Pesten temetik a régi temetőben.[3] Írásaiból kitűnik, hogy kellő héber és német műveltséggel bír. Az ugyancsak Pozsonyban 1792-ben született s Pesten előkelő szerepet betöltő, felvilágosult Ullmann Gábor köréhez tartozott, és Bach József hitszónoknak, az 1826-ban megnyílt pesti kultusztemplom prédikátorának bőkezű mecénása volt.[4] Házában nevelősködött Breuer Lipót, az utóbb jó nevű bécsi hitoktató, aki az ő buzdítására a magyarországi zsidók helyzetéről 1831-ben memorandumot juttatott a kormánykörökhöz [DG1]. Löw Lipót baráti érintkezést tartott vele és történeti kutatásaihoz értékes anyagot kapott tőle.[5]

Mielőtt Pollák Leon vallási elgondolásaival foglalkoznánk, amelyeket előbb már 1859-ben egy névtelenül megjelent újságcikkben[6], majd 1862-ben a pesti elöljárósághoz

---

[1] Groszmann Zs.: A pesti zsidó gyülekezet. Bpest, 1934. 31. l.
[2] Groszmann Zs.: i. m. 38. l.
[3] Mandl Bernát által szívesen közölt sírirata, halotti anyakönyve és a pesti hitközség 1844. évi konskripciós könyvének adatai.
[4] Löw L.: Der jüd. Kongress. Pest, 1871. 109. l.
[DG1] Más források szerint 1832-ben az országgyűléshez
[5] Löw L.: i. m. 127., 140. és XIV. l.
[6] Eine Mahung an die Wächter Israels. A Philippson-féle Allg. Zeit. des Juden. 1859. évf. 20. szám.

terjesztett beadványában fejtett ki, ismerkedjünk meg annak a kornak vallási mozgalmaival és törekvéseivel.

II.

A XVIII. század végén és a XIX. elején két hatalmas szellemi áramlat érintette az európai zsidóságot. Az egyik kívülről jött és megindította a polgári jogokból kizárt zsidóságnak politikai egyenjogúsítását; a másik a zsidóságon belül indult és a sajátos kultúrával bíró zsidóságnak európai művelődését eredményezte. E művelődés korántsem jelentette azt az asszimilációt, környezetbe olvadást, amely elnyeléssel fenyegetné a zsidóságot, hanem egy képességnek volt kibontakozása „im Weltkonzert mit zu spielen, ohne seinen eigenen Grundton zu verlieren"[NE1].[7]

Még ha Mendelssohn Mózes nevéhez kapcsoljuk is a kulturális megújhodás kezdeteit, nehéz feladat volna annak megállapítása, hogy időrendben melyik mozgalom előzte meg a másikat. Elvitathatatlan azonban, hogy folytonos kölcsönhatással voltak egymásra: a zsidók polgári helyzetének javulása elősegítette európai kulturálódásukat és ennek fejlődése mind szélesebb utakat nyitott számukra a polgáriasodás felé.

E kettős, egymással párhuzamosan haladó szellemi áramlat egy újabb, harmadik jelenséget eredményezett: a polgáriasodott és kulturált zsidók vallási megújhodását. Előre kell bocsátanunk, hogy ez a megújhodás főleg kulturális reneszánsz, amely semmiképp sem érintette a zsidó vallás tartalmát, belső lényegét, dogmatikáját, hanem kizárólag csakis istentiszteleti formájának megnyilvánulására vonatkozott. Zunz Lipót meghatározása szerint e megújhodásnak célja volt „in der politischen Stellung, in der Wissenschaft und durch beide bedingten religiösen Form das wahrhaft Zeitgemässe zur Herrschaft zu erheben[NE2]".[8]

A vallási megújhodás határolt térre szorulásának dogmatika-históriai oka van. A zsidó vallás a maga tiszta és mindenki által könnyen megérthető monoteizmusával már eleitől fogva kizárta hitelvek megállapításának szükségességét, illetve a dogmáknak „formákba esztergályozását".[9] Rabbi Jochanan, a III. századbeli nagy palesztinai amora tétele: „aki tagadja a bálványimádást, már zsidónak neveztetik"[10] mutatja legjobban, hogy a Talmud bölcsei fölöslegesnek tartottak minden dogmatant. A szadduceizmus[11] és a VIII. században ennek nyomán induló karaizmus[12] [DG2] még rejtegetett magában oly hitelvi

---

[NE1] Anélkül játszani egy világkoncerten, hogy elveszítené a saját alaphangját

[7] C. Seligmann: Gesch. der Jüd. Reform. Frankfurt a. M. 1922. 13. l.

[NE2] A politikai álláspontban, a tudományban és az e kettő által meghatározott vallási formában a valóban időszerűt tenni uralkodóvá

[8] Zunz L.: Die gortesdienst. Vorträge. Berlin, 1832. 450. l.

[9] Kecskeméti L.: Egy zsidó vallás van-e? Nagyvárad, 1913. 203. l.

[10] E. Megilla 13/a.

[11] Grätz H.; Geschichte der Juden, 5. kiad. Leipzig, 1906. III. köt. 690. s köv.

[12] Grätz H.: i. m. 3. kiad. Leipzig, 1895. V. köt. 413. és 429. s köv.

[DG2] Az szavak jelentését lásd a szómagyarázatok között.

elgondolásokat (a lélek halhatatlanságáról, feltámadásról, szabad akaratról), amelyek külön vallási szekta kialakulására vezethettek volna a zsidóságon belül[13], de mindkét megmozdulást legyőzte a rabbanizmus, amely elejét vette a szekták kifejlődésének, és ezzel megőrizte a zsidóság egységét. Midőn Kahirai Simon (900 körül) a „Haláchot gedoloth"[HEB1]-ban, vagy Maimuni Mózes a „Széfer hamicvoth"-ban[HEB2] felsorolják a zsidó vallás 613 törvényét – „tárjág micvoth"[HEB3] – de éppúgy Al-fászi Izsák vallástörvény könyve, vagy Káró József és Isserles Mózes az általánosan elfogadott Sulchan Áruchban fölöslegesnek tartottak akár csak egyetlen hitelvet is felvenni. Az iszlám és keresztény filozófiával való érintkezés hatása alatt megírt zsidó filozófiai munkák, amelyek dogmatikai kérdésekkel is foglalkoznak, csak szükségszerű apologetikus irodalmi folyományai a külső eszmekörrel való találkozásnak. És ha az egyes vallásbölcsészek dogmatikájának megszövegezésében vannak is eltérések, ezek lényegükben mit sem változtatnak a zsidóságnak hitelvi differenciálódásoktól mentes, rabbanita alapon álló egységén. A Talmud lezárása óta, tehát másfél ezer éve a zsidóság a Talmud vallása.[14]

III.

Midőn a XVIII. század végén és a XIX. elején a politikai és kulturális események hatása alatt az európai zsidóság vallási életében megindult a megújhodási folyamat, ez semmiképp sem érintette a zsidó vallás hittételeit, hanem kizárólag csakis a hitélet megnyilvánulásának külső területére, az istentiszteletre vonatkozott, amelyet a gettóélet nyomása, de még misztikája és kabbalája, majd chasszidizmusa is erősen befolyásolt. Akiket a formák és külsőségek időszerűtlensége nem tudott már lelkileg kielégíteni, de hűségesen ragaszkodva a zsidó közösséghez azon belül keresték a vallási megnyugvást, alkották meg lelki kényszerből a kultuszreformot. Jellemző erre vonatkozólag Mendelssohn több nyilatkozata, amelyekben nemcsak a Biblia, hanem a Talmud és a Sulchan Áruch szabályait is egyaránt kötelezőknek ismeri el.[15]

De a zsidóság nemcsak dogmatikailag egységes, hanem egységes istentiszteletének gerincében is. A „nagy zsinat" által megállapított törzsimák[16] a III. századbeli amorák idejében szilárdultak meg, a VI. században lezárultak, s a Talmuddal egyidőben írásba foglalva, előbb kéziratokban, majd a XVI. század óta nyomtatásban általánosan elterjedtek. A törzsimákban az askenáz és szefárd, valamint a kevéssé ismert

[13] Fürst J.; Gesch. des Karäerth. I. köt. Leipzig, 1862. 5., 26. és 37. l., II. köt. Leipzig, 1865. VIII. I.
[HEB1] A nagy törvény(könyv)ek
[HEB2] A parancsolatok könyve
[HEB3] תרי"ג מצוות A 613 parancsolat
[14] Kecskeméti L.: i. m. 12. l.
[15] Seligmann: i. m. 47. és 167. l. idézi a helyeket.
[16] b. Beráchoth 33/a. – Grätz; i. m. 3. kiad. Leipzig. 1893. IV. köt. 39. jegyzek – Elbogen I.; Der jüd. Gottesdienst. Frankfurt a. M. 1924, 7, 271., 280. és 375. l.

olasz és román rítus[17] semmiféle eltérést sem mutat. A VI. századtól fogva mintegy ezer éven át keletkezett vallásos költemények, piutok és szelichák[DG3] nagy tömegéből[18] az egyes hitközségek saját ízlésük és belátásuk szerint válogattak, és nem mindig általános közmegelégedéssel találkozva vettek fel az imarendbe. A piutok különfélesége okozta főleg a rítus eltéréseket, a minhágokat[DG4], amelyek azonban nem érintették a törzsimákat.[19] Az istentisztelet másik fő eleme, a tóraolvasás a palesztinai hároméves és a babyloni egyéves ciklus kezdeti eltérésének megszűntével meg éppen zártan egységes.

Az újkori vallásújítóknak nem is volt más céljuk, mint a zsidó vallás belső tartalmának és a liturgia gerincének integritása mellett, tehát megmaradva a rabbanita alapon, kizárólag a változott életformák által megkívánt istentiszteleti korrektívumokat alkalmazni. A gettóból kilépett zsidó továbbra is szükségét érezte a vallási élet külső megnyilvánulásának, az istentiszteletnek: de mivel esztétikusabbá vált életformája és az akkori istentisztelet formája között széles űr tátongott, vallási buzgalomból ki akarta ezt emelni a gettóból és visszavezetni eredetibb formájához.

IV.

Ha elfogulatlanul vizsgáljuk az újítóknak ezen törekvését, meg kell állapítanunk, hogy csakis azon istentiszteleti korrektívumok bizonyultak életképeseknek, amelyeket az élet önmagától hozott felszínre, mintegy harmóniába helyezve a lényegében változatlanul hagyott istentisztelet formáját a kulturált hívők vallási megnyugvást kereső lelki kívánalmaival. Azon újítási kísérletek ellenben, amelyeket mintegy mesterségesen alkottak meg, amelyeket nem a hívők lelki akarása, hanem egy „Sturm und Drangperiode" elméleti tervelgetőinek elgondolása konstruált, éppen mivel nem a hívők lelkének talajából nőttek ki – gyökérteleneknek bizonyultak, és nem is tudtak széles rétegekben állandósulni. Mendelssohn tanítványa Friedländer Dávid (1750–1834), aki letért a tanító útjáról és a héber nyelvtől mentes istentiszteletet akart teremteni, nem tudott népszerűségre szert tenni.[20] Az 1818. évi hamburgi istentisztelet túlnyomólag német imáival, az áldozati kultuszra és a messiásvárásra vonatkozó imarészek kihagyásával, úgyszintén a frankfurti reformtársulat, amely 1843-ban a Talmud autoritásának, a rabbanizmusnak megtagadásával akarta kifejezésre juttatni a vallási haladást: általános visszautasításban részesült. Találóan mondta róluk Zunz: „Selbstmord ist keine Reform[NE3]".[21]

---

[17] Eibogen: i. m. 9. és 10. l.
[DG3] Lásd a szómagyarázatokban
[18] Zunz: Literaturgeschichte der synagog. Poesie c. munkájában, Berlin, 1865. 400 költőt ismertet és közei 5000 szelichát, piutot és egyéb vallásos költeményt sorol fel.
[DG4] Szokás, hagyomány
[19] Elbogen: i. m. 303. l.
[20] Elbogen: i. m. 400. s köv.
[NE3] Az öngyilkosság nem reform.
[21] Seligmann: i. m. 107. l. idézi.

A hívők lelki világától távol álltak az 1844. évi braunschweigi, 1845. évi frankfurti és 1846. évi boroszlói rabbitanácskozások határozatai, amelyek az istentiszteletet újszerű átalakításoknak akarták alávetni, a héber nyelvet kiszorítani, a messianikus tartalmú imákat törölni és a tóraolvasás hároméves ciklusát meghonosítani.[22] Ezen elgondolások, amelyeknek részben Philippson Lajos, de főleg Holdheim Sámuel és Geiger Ábrahám voltak irányítói, nem mentek át az életbe, mert elméletből indultak ki, nem pedig a vallási élet valóságából. Kemény, de találó Kecskeméti Lipót szava: „Holdheim zsidósága új vallás, mint Luther kereszténysége szemben a rómaival."[23]

Azok a németországi reformhitközségek, amelyek a negyvenes évek rabbigyűléseinek mesterséges elgondolásaiból keletkeztek, az összzsidóságnak elenyészően kis hányadát teszik ki. Ezt az arányt alig változtatják meg a XIX. század közepe óta Amerikában létesült reformhitközségek, amelyek vasárnapi istentiszteletükkel még jobban távolodtak a rabbanita zsidóságtól. A reformhitközségek jelszava „Ausgleich zwischen Leben und Lehre"[NE4] tévesnek bizonyult, mert a reformerek csak az élet folyton változó formáit vették tekintetbe, de elhanyagolták a históriai rabbanita zsidóság vallási formáit.[24]

Ezzel szemben a seeseni Jacobson Izrael (1769–1828) istentisztelete változatlan épségben tartott héber imáival, amelyeket német imák, karének és prédikáció csupán korszerűvé tettek, éppen mert a rabbanita gondolkozásmódban megmaradt hívők lelki szükségletét volt hivatva kielégíteni, életképesnek bizonyult.[25] Jost M. I. szerint Jacobson „reformirte nicht, er verwarf nicht das Vorhandene, er hatte nichts anderes dafür[NE5]".[26] Mannheimer Izsák Noé Bécsben 1826-ban meghonosított, a piutokat lecsökkentő, egyébként az imakönyvben mit sem változtató istentisztelete – amely históriai alapon maradt és az esztétikusan érző Sulzer kántor támogatásával csak külsőségeiben igazodott a kor igényeihez és amely éppen ezért számos hitközség istentiszteletének lett mintája[27] – fejezi ki legszemléltetőbben a tényt, hogy csak azok az istentiszteleti módosítások bizonyultak életképeseknek, amelyek nem talajtalan elméleten, hanem a tradíciókhoz ragaszkodni vágyó, de a kor szellemével összeütközni nem óhajtó hívők lelki szükségletén épültek fel. A Mannheimer-féle istentisztelet életképességének tudományos magyarázatát megtaláljuk Frankel Zakariás pozitív-históriai elméletében. Ami a közösségben el van

[22] Kayserling M.: Ludw. Philippson. Leipzig, 1898. 113. l. s. köv.
[23] Kecskeméti L.: i. m. 170. l.
[NE4] Egyensúly az élet és a tanítás között
[24] Elbogen: i. m. 422. l.
[25] Elbogen: i. m. 400. s köv.
[NE5] Jacobson nem reformálta meg, nem vetette el a meglévőt, nem volt neki semmi más helyette.
[26] Ritter I. H.: Geschichte der jüd. Reformation. II. köt. Berlin, 1861. 144. 1. idézi Isr. Annalen 1839. 235. lapból.
[27] Wolf G.; Jos. Wertheimer. Wien, 1868. 177. l.

terjedve, amit a „Gesammtwille”[NE6] életben akar tartani, az szinte kinyilatkoztatásszerű, és kötelező erővel bír.[28]

Igaz, hogy azokkal szemben, akik a hagyománynak a korszerűséggel való összeegyeztetésével akarták életben tartani a zsidóságot, sokan teljesen elvetették a korszerűséget, mert féltették tőle a zsidóság fennmaradását, és éppen ezért még az istentiszteleti külsőségeknek is változatlan megőrzéséért küzdöttek. Elméletük szerint a Mannheimer irányzat éppúgy letért a rabbanizmus útjáról, mint akár a vasárnapot tartó, hajadon fővel imádkozó amerikai reformzsidóság. Elmellőzzük itt Szófer Mózes rendelkezését, amely nemcsak Mendelssohn írásait helyezi tilalom alá, hanem a zsargont is egy fokra emeli a héber nyelvvel.[29] Elmellőzzük az 1865. nagymihályi peszák Bész dint, amely átok alá helyezi még a legártatlanabb istentiszteleti változtatást is, mint például a nem zsargon nyelvű prédikációt vagy a templomi kórust.[30] Csak Hirsch Samson Rafael elméletét említjük, aki szerint nemcsak a Talmud és a Sulchan Áruch, hanem minden legkisebb jelentőségű minhág is örök érvényű.[31]

Jelen tanulmány körén kívül esik akár az „orthodox-neológ” ellentétnek ismertetése, akár annak az ellentétnek megrajzolása, amely a Szófer Mózes és a Hirsch S. R. orthodoxiája közt áll fenn. Csak a teljesség kedvéért meg kellett említenünk, hogy a korral haladó zsidóság törekvéseit a zsidóságnak egy számottevő hányada visszautasította. Ezen visszautasítás azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy a rabbanita alapon megmaradt „haladó” zsidóság istentiszteleti berendezkedése minden országban általánosan elterjedt.

E futólagos történeti áttekintés megállapítása különösen észlelhető a magyar zsidóság hitéletében. A Németországból kiindult vallási mozgalmak a XIX. század első felében eljutottak Nagy-Magyarország zsidóságához is, amely mindvégig megmaradt a rabbanita alapon. Széles rétegeiben kívánta és el is fogadta a Mannheimer által megteremtett és Frankel által tudományosan megindokolt korszerű istentiszteletet, de nem kívánta és nem is fogadta el a rabbanizmus körét elhagyó reformistentiszteletet. A túl radikális Chorin Áron, aki a hajadonfővel való imádkozást is megengedte, teljesen elszigetelve állt felfogásával, és hívők meg rabbik egyaránt távol tartották magukat gyökértelen újításaitól.[32] A Pesten és néhány vidéki városban 1848-ban létesült reform-istentiszteletek a héber nyelvet kiszorító, fedetlen fejű vasárnapi ájtatoskodásaikkal csak a forradalmi idők szülte, rövid életű kísérletek voltak.[33] Magyarország egyáltalán nem talaja a talmudizmustól eltérő vallási radikalizmusnak, és a haladó magyar zsidóság, amelynek

[NE6] Kollektív akarat

[28] Frankel: Zeitschrift. I. 21. s más helyeken is, idézi Seligmann i. m. 114. l.

[29] Kecskeméti: i. m. 161. l. idézi a helyeket.

[30] Groszmann Zs.: A magy. zsid. a XIX. száz. közepén. Bpest, 1917. 80. l. s köv.

[31] Ritter; i. m. III. köt. 121. l. és Seligmann; i. m. 95. l. s köv. hozzák a helyeket.

[32] Löw L. (dr. Weil): Áron Chorin. Bpest, 1863.

[33] Groszmann Zs.: A magy. zsid. V. Ferdinánd alatt. Bpest, 1916. 40. l.

a XIX. század közepe óta Löw Lipót a vallási irányítója, csak az istentisztelet külső formáinak korszerűvé tételére szorítkozik.[34]

V.

Az istentiszteleti reformmozgalom magyarországi kialakulásának tanulságos, szinte tipikus példája Pollák Leon esete. A múlt század első felének jószándékú Aufkläristái közé tartozott, aki látva a maradiság és a korszellem összeütközését, úgy érezte, hogy tennie kell valamit, ami által a vallást megmenti a haladó idő kerekének lehengerelésétől. Külföldi áramlatok hatása alatt elméletben készen volt a legszélsőségesebb újításokra is; gyakorlatban azonban felülkerekedett benne a talmudizmus szelleme, a rabbanizmus históriai tudata és kívánalmait lemérsékli teljesen ártatlan intézkedésekre. Hiszen maga vallja, hogy minden istentiszteleti szokás, amelyben eleven életerő van „als ein unantastbares heiliges Institut betrachtet werden soll" [NE7].

Az 1859. évi cikkében Chorin és az 1848-as reformtársulat megbukott istentiszteltét szeretné új életre kelteni. Határozott szavakkal lándzsát tör a fedetlen fejű, honi nyelvű istentisztelet mellett. Bőbeszédűen és több változatban fejtegeti tételét, mennyire lehetetlen „dass die gebildete Jugend, insolange sie zu orientalischer Sitte gezwungen mit bedecktem Haupte und ausschliesslich in einer todten, unverstandenen Sprache das Gebet verrichtet, im Gotteshause die Weihe und Andacht finden könne, welche den Beter, der vor Gott steht, überkommen muss"[NE7]. Íme, a jóhiszemű teoretikus, aki érzi, hogy az ifjúság számára meg kell menteni a vallást, vagy még inkább az istentisztelet számára az ifjúságot, és azt hiszi, hogy ez a való élettől távolálló kiterveléssel el is érhető.

Az 1862. évi beadványában[35] visszatér elméleti fejtegetéseihez. Az 1844–46. évi német rabbigyűlések határozatait helyesli, és maga is felvonultat teológiai és kazuista–logikai érveket a hajadonfejű, honi nyelvű istentisztelet mellett. Mennyire lerontja az áhítatot – mondja – „dass unter den Anwesenden Männern einer einen Cylinder, der andere einen breitkrämpigen rundn Hut, der dritte eine Mütze und der vierte einen Helm auf dem Kopfe trägt und ihn auch stets aufbehält". Gettóbeli elődeink úgy segítettek ezen „dass Jedermann ein sogenanntes Häubelbrettel auf dem Haupte und einen schwarzseidenen kantel auf dem Rücken tragte"[NE8]. Mi már csak födetlen fővel szüntethetjük meg az áhítatot zavaró tarkaságot. Természetes, hogy a hajadonfővel imádkozó nem vehet fel talliszt; de erre nincs is szükség – mondja megható naivsággal –,

---

[34] Groszmann Zs.: i. m. 32. és 36. l. A magy. zsid: a XIX. száz. közep. 62. és 72. l.

[NE7] Sérthetetlen szent intézménynek tekintendő.

[NE7] Hogy a művelt ifjúság az imaházban megtalálhassa azt az ünnepélyességet és áhítatot, amilyennek át kell hatnia az Isten előtt álló imádkozót, amíg a keleti hagyomány követésére kényszerítve fedett fejjel és kizárólag egy holt, általa nem értett nyelven imádkozik

[35] Pollák L.: Eingabe... enthaltend Vorschläge zu ritualen Verbesserungen. A pesti hitk. levéltára Szt. 92. és nyomtatásban is, Pest, 1862.

[NE8] Hogy a jelenlévő férfiak között az egyik cilindert, a másik széles karimájú kerek kalapot, a harmadik sapkát és a negyedik sisakot visel és folyamatosan fenn is hagyja a fején. Gettóbeli elődeink úgy segítettek ezen, hogy mindenki egy ún. Häubelbrettelt, lapos fekete filc-fejfedőt viselt a fején és fekete selyem kantelt a hátán [feltételezhető, hogy ez elírás: az ide illő helyes szó: Mantel, kabát. Az eredeti cikkben egyébként több nyomdahibával is találkozhatunk. DG]

mert hiszen „trägt man doch ein Arba-Kanfos unter dem Kleide”[NE9]. A hétköznapi tefillint megtűri, csak azt nem mondja meg, hogy az imádkozó fedett vagy fedetlen fejű legyen.

A héber nyelvet holtnak nyilvánítja, miért is egészen szűk körre szorítja, hogy helyet adjon a honi nyelvű imáknak. Szerinte az istentisztelet áhítatát imakönyvünk tartalma is lerontja „dass zum Texte: Geschichte, Metaphysik, Deductionen, Verordungen, Citate hat”[NE10]. A históriai alapról letért reformerek közkeletű kifogása volt ez imakönyvünkkel szemben.

Miután Pollák Leon így kifejti elméletét és már azzal is megelégszik, ha az elöljáróság elvben egyetért vele – elmondja gyakorlati elgondolásait. Csak egy merész javaslata van: a tóraolvasás hároméves ciklusának meghonosítása, mégpedig szefárd kiejtéssel „weil dieser Dialect dern Ohre sehr angenehm klingt”[NE11]. Többi javaslata nagyon szerény, olykor helyes és célravezető, sokszor azonban mosolytkeltően naiv. Az istentisztelet zenei része a Sulzer-féle énekes könyvön épüljön; az orgona csak prelúdiumnak és a kórus segítségére szolgál, de nem a kántor énekének kísérésére. A megismétlődő misebérach[DG5] áldások helyett a tóraolvasás befejeztével a kántor egy közös áldást mond, míg a betegek áldó imáját a rabbi mondja. A Tórával való körmenetnél az első kántor mögött két segédkántor, a főrabbi mögött két segédrabbi lépked, mögöttük megy két templomelöljáró, s a menetet két rendbiztos zárja be. Minden imaszék-tulajdonosnak jogában van, hogy évente egyszer a Tóra elé járuljon, s ezért az aliják[DG5] egész évre előre osztandók be. Az összes „Officianten”[NE12], vagyis rabbik, kántorok, elöljárók és rendbiztosok meghatározott formaruhát viseljenek; ezeknek megállapításánál nemcsak a honi viselet, de a kellem is figyelembe veendő, mert például visszás, hogy a rendbiztosok magyar ruhát és chevalier kalapot hordanak.

Íme a magyar reformátor. Elméletben fantáziája messzire viszi őt a históriai zsidó istentisztelettől; a gyakorlatban azonban fenntartja az életképes tradíciókat tisztelő Mannheimer-Sulzer istentisztelet. Közel hét évtized múlt el Pollák Leon halála óta, és az élet nem az ő elméletének, hanem gyakorlatának adott igazat. Mert áll a tétel, hogy a magyar zsidóság összes vallási intézményeiben, így istentiszteletében is megmaradt az egységes rabbanita alapon.

Megjelenés:

Libanon, 1937., 2. szám., 49-56. o.

[NE9] Az ember ciceszt visel a ruhája alatt.
[NE10] Hogy a szöveghez: történelem, metafizika, levezetések, rendeletek, idézetek társulnak
[NE11] Mert ez a nyelvjárás nagyon kellemesen cseng a fülnek
[DG5] Lásd a szómagyarázatok között
[DG5] A Tórához való felhívások (felmenetel)
[NE12] Hivatalviselők

Hetvenéves a magyar zsidók emancipációja (1937)

Az emancipációs küzdelmek rövid áttekintése

Azok, akik az emberiség történetét korszakokra osztják, a XV. század végére teszik a középkor végét is, és Amerikának 1492-ben történt felfedezésétől számítják az újkor kezdetét. A zsidók számára három évszázaddal tovább, egészen a XVIII. század végéig tartott a jogfosztottság középkori sötét állapota; számukra is Amerikával függ össze az újkor kezdete: az amerikai Unió volt az első állam, mely 1783-ban egyenjogúsította zsidó lakosait.

Európában a forradalomból új életre kelt Franciaország értette meg elsőnek az újkor felvilágosult szellemét: a nemzetgyűlés 1791. szeptember 28-án sietett kimondani a zsidók egyenjogúságát. A francia példa hatása alatt a XIX. század első éveiben a német birodalom egyes tartományai adták meg a zsidók polgári jogait, így pl. Poroszország 1812-ben. Nemsokára ugyan ismét megcsorbították azokat, az 1869. július 3-án hozott német birodalmi törvény azonban végleg kimondja minden felekezetű polgár egyenjogúságát.

Az 1848. évi események a többi Európában is folyamatba hozták a zsidók egyenjogúsítását, melyet a „szabadság, egyenlőség és testvériség" nevében követeltek mindenütt a szabadelvűség harcosai. Ausztria már 1848-ban, Anglia egy évtizeddel később 1858-ban, majd az egységes királysággá alakult Olaszország is elismeri a zsidók polgári jogait. Oroszország és Románia kivételével minden civilizált államban egyenjogúak lettek a zsidók.

A MAGYAR ZSIDÓ EMANCIPÁCIÓ KEZDETEI

Az 1848. július 5-én Pesten megnyílt első népképviseleti országgyűlésen Kállay Ödön a teljes emancipáció kimondását hozta javaslatba. De még ez az országgyűlés sem tartotta időszerűnek az egyenjogúsítás megvalósítását.

Nemsokára ezután a szabadságharc lángjai borították el az országot. A jognélküli zsidók ott harcoltak a honvédség első soraiban. Kiket nem akartak polgárként befogadni, azok tömegesen teljesítették a legnehezebb polgári kötelességet, a honvédelmet. Veszélynek idején hálás is volt a szegedi nemzetgyűlés, mely 1849. július 28-án egyhangúlag kimondotta a zsidók emancipációját, magyar honszeretetük jutalmát – de a

szabadságharc leveretését követő abszolutizmus a többi 1848–1849-i törvénnyel együtt hatályon kívül helyezte a zsidók emancipációját is.

Egy évtized múlva megenyhült az abszolutizmus nyomása. I. Ferenc József az engedékenység jobbját nyújtotta a magyar nemzet felé. Az 1860. évi októberi diploma nyomán megindultak a képviselőválasztások, s a zsidók újabb reményekkel eltelve tekintettek az országgyűlés elé. Deák Ferenc, gróf Andrássy Gyula, gróf Teleky László, Tisza Kálmán, Jókai Mór, Lukács Móric, Klapka György, Majláth Kálmán, Pompéry János, Pulszky Ferenc, Falk Miksa és még más politikusok programbeszédekben meg újságcikkekben hangoztatták, hogy a megnyitandó országgyűlésnek teljesítenie kell a zsidók iránti kötelességét és ki kell mondani az emancipációt.

TISZA KÁLMÁN A MAGYAR ZSIDÓKÉRT

Az ország zsidó hitközségeinek küldöttei 1861. április közepén tanácskozásra gyűltek Pestre, a követendő eljárás megbeszélése végett. A küldöttek kimondották, hogy az eddigi gyakorlattól eltérőleg nem nyújtanak be petíciót az országgyűléshez, mert teljes bizalommal vannak a nemzet képviselői iránt, hogy teljesíteni fogják a „mózesvallású magyarok" jogos kívánalmait, és be fogják őket fogadni „az állami egyenjogosultság sáncaiba".

1861. április 2-án nyílt meg az országgyűlés, melyen Deák Ferenc bemutatta híres felirati javaslatát s a magyar nemzet kívánalmai között hangoztatta a felekezetek egyenjogúságának megvalósítását is. A felirati vita során gróf Széchenyi Béla, báró Podmaniczky Frigyes, Trefort Ágoston, Jókai Mór, Királyi Pál, Szalay László, Bartal György, báró Simonyi Lajos, Szentiványi Károly és még sok más különböző pártállású képviselő emelt szót az emancipáció érdekében. Ennek folytán a képviselőház 1861. június 17-én bizottságot küldött ki azon utasítással, hogy készítsen törvényjavaslatot a zsidók egyenjogúsításáról.

Közben azonban az általános politikai helyzet zavarossá vált. A Deák-féle feliratban kifejezett nemzeti követelések miatt az uralkodó augusztus 21-én feloszlatta a képviselőházat, s így Tisza Kálmán ajánlatára a Ház utolsó ülésén kimondotta, hogy a munkájában megzavart országgyűlés egyik terve volt a zsidók politikai egyenjogúsítása. Ezzel kifejezésre jutott, hogy nem az országgyűlés hibájából történik az emancipáció elodázása.

DEÁK FERENC A ZSIDÓK JOGEGYENLŐSÉGÉÉRT

Az országgyűlés feloszlatásával Magyarországon ismét véget ért az alig egy évig tartott alkotmányos élet, elhallgatott a politika, és vele együtt a zsidókérdés is. A rövid néhány év múlva beállott európai bonyodalmak csakhamar engedékenységre bírták az uralkodót, ki 1865. december 14-re ismét összehívta az országgyűlést. A tekintélyesebb

képviselőjelöltek, mint Deák Ferenc, báró Eötvös József, Tisza Kálmán, Csemegi Károly, Ghiczy Kálmán, Gorove István, Jókai Mór, báró Kemény Zsigmond, gróf Ráday László, Ráth Károly, Szász Károly, gróf Széchenyi Béla, báró Szőgyény László, Tóth Lőrinc és még mások – most éppúgy, mint 1861-ben – a vallásszabadság elvét vallották és az emancipációt vették fel programjukba.

A napisajtó is erősen terjesztette az egyenjogúsítás eszméjét, melynek megvalósítása már nem volt tovább halogatható. Főleg Bródy Zsigmond, Ludassy-Gans Móric, Mezei Mór és Tenczer Pál zsidóhitű újságírók voltak fáradhatatlanok hitfeleik igaz ügyének védelmében.

A képviselők többsége Deák Ferenc zászlaja alá sereglett. A „haza bölcse" kijelentette, hogy a közjogi kérdések megoldása után az országgyűlés nyomban a zsidókérdést fogja megoldani, még pedig a teljes jogegyenlőség kimondása által. A Tisza Kálmán által vezérelt kisebbségi párt is őszintén óhajtotta az emancipáció törvénybe iktatását. Az országgyűlés megnyitására Budapestre érkezett I. Ferenc József király pedig 1865. december 18-án a zsidók hódoló küldöttsége előtt azon reményének adott kifejezést, hogy polgári helyzetük rövid idő múlva kedvező megoldást fog nyerni.

Az 1865. december 14-én megnyílt országgyűlés mindkét házának felirata irányelvül tűzte ki minden felekezet jogos kívánalmainak kielégítését. A képviselőház 1866. május 12-én bizottságot küldött ki oly törvényjavaslat elkészítésére, mely a jogegyenlőség alapján megállapítja a felekezetek jogviszonyát az államhoz. A bizottság azonban nem jutott abba a helyzetbe, hogy javaslattal járuljon a Ház elé, mely az osztrák-porosz háború miatt elnapoltatott.

MOST HETVEN ÉVE...

A háború befejezése után összeült Háznak 1867. február 17-én bemutatkozott a felelős minisztérium. Gr. Andrássy Gyula kormányelnök, Horváth Boldizsár igazgatásügyminiszter, Lónyay Menyhért pénzügyminiszter, valamint Deák Ferenc, a kormánypárt vezére többször is úgy nyilatkoztak, hogy rövid idő múlva el fog készülni az összes felekezetek egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslat, összefüggésbe hozva a honossági törvénnyel.

Az ország liberális közvéleményét meglepte és nyugtalanította a kormány ezen újszerű terve, mely a feltétlen emancipáció helyett csak egy bizonyos, erősen korlátozott zsidótörvény-féle lett volna. A kormány azonban nem akart tervétől elállani, és még Eötvös József kultuszminiszter is kijelentette, június 26-án, hogy nyomban a nyári szünet után a Ház elé fogja terjeszteni a kettős törvényjavaslatot.

Elmúlt a nyári szünet, a képviselőház szeptember 30-án ismét egybegyűlt, és most mindenki várta, hogy a kormány ígéretéhez híven be fog terjeszteni valamilyen egyenjogúsító törvényjavaslatot. A zsidók azonban még várhatlak; a Háznak előbb több határidőhöz kötött kérdést kellett elintéznie.

Végre 1867. november 25-én, éppen most 70 éve, gróf Andrássy Gyula miniszterelnök a következő törvényjavaslatot terjesztette a Ház elé: „1. §. Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilváníttatnak. 2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet, ezennel megszüntettetik."

A kormány javaslata egyrészt általános megelégedést keltett, mert mégsem volt kapcsolatba hozva a honossági törvénnyel; de másrészt feltűnt, hogy míg a közvélemény, a zsidó vallásfelekezet egyenjogúsítását várta, addig a kormányjavaslat csak a zsidó lakosok egyenjogúsítását mondja ki. A képviselők által éljenzéssel fogadott törvényjavaslat Deák Ferenc ajánlatára előzetes tárgyalásra nyomban kiadatott egy bizottságnak.

1867. december 20-án Tisza Kálmán, a bizottság előadója bejelentene a Háznak, hogy bár lenne neki külön indítványa a vallások egyenjogúságáról, nehogy azonban annak vita alá bocsátásával a zsidók egyenjogúsítása késleltessék, a maga részéről is elfogadja a kormány törvényjavaslatát. Erre a képviselőház „az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai tekintetben" szóló törvényjavaslatot minden vita nélkül, általánosságban és részleteiben egyhangúlag elfogadta. A magyar nép – képviselői útján – egyhangúlag elismerte a magyar zsidók polgári erényeit és teljesen egyenjogú polgártársakká fogadta őket. Három nap múlva, december 23-án a főrendiház foglalkozott a törvényjavaslattal, melyet gr. Cziráky Károly, br. Prónay Gábor, gr. Széchen Antal [DG1], Szőgyény László és Tisza Lajos üdvözölt lelkes szavakkal. Egy szó, egy hang sem hangzott el a zsidók egyenjogúsítása ellen. A szavazásnál 64-en, köztük a különböző felekezetek főpapjai is elfogadták a javaslatot és csak 4 főrend szavazott ellene. A magyar főnemesség által is majdnem egyhangúlag elfogadott törvényjavaslat december 27-én nyert királyi szentesítést, és mint 1867. évi XVII. törvénycikkely került a magyar törvénytárba.

Ezzel véget ért a sok évtizedes küzdelem. A magyar nemzet minden alkotó szerve, a népnek képviselői, a főrendek kiváltságos osztálya és a korona viselője együttesen egyenjogú polgároknak jelentették ki a zsidókat, kik minden időben teljesítették polgári kötelességeiket.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1937. november 25., 20-21. o.

[DG1] Helyesen: Szécsen.

Az Orczy ház tanácsteréből (1937)

Az Orczy-ház tanácstermének zöld asztalánál gyakran életbevágó kérdések fölött döntöttek a hitközség urai. A XIX. század elején az ország minden tájékáról és külföldről is sokan iparkodtak talajt nyerni a rohamosan fejlődő Pest városában. De a városi tanács csak azoknak adta meg a letelepedési engedélyt, akik kellő jövedelem vagy vagyon fölött rendelkeztek, nehogy idővel majdan a városnak terhére legyenek.

A letelepülni szándékozó zsidókról a városi tanács minden esetben a hitközségtől kért véleményt, „ob der um das Commorations oder Toleranz Recht ansuchende Israelit einen guten moralischen Character besitzt und mit einem hinlänglichen Vermögen, um sich davon anständig erhalten zu können, versehen seye."[NE1]

A hitközség vezetőit véleményadásukban nem befolyásolta a hittestvérek iránt táplált rokonérzés, csupán a város és a hitközség érdekeit tartották szem előtt, nehogy alkalmatlan egyének letelepülése által bármelyik közület károsodjék. A múlt század első négy évtizedének jegyzőkönyvei tanúskodnak arról, hogy részrehajlástól menten, csak a köz érdekeire ügyelve mondtak véleményt. A hitközség ügyelt arra legjobban, hogy a város és a zsidó gyülekezet szorgalmas, jellemes és megbízható elemek befogadása által gyarapodjék; mindenki más előtt segített eltorlaszolni a város kapuit.

Egy visszautasító véleményben olvassuk, hogy a kommorálni akaró „dem Gemeinde Vorstande als blosser Hautscherer, oder respective Trager bekannt ist, folglich ein armer, weder der Stadt, noch der Gemeinde nützliches Individuum, und mit dergleichen Leuten, welche gesetzlich hier zu wohnen befugt sind, ohnehin sehr belastet ist."[NE2]

Visszautasításban részesült az a cselédszerző, aki előreláthatólag „in kurzer Zeit der Stadt sowohl, als der Gemeinde zur Last fallen wird"[NE3] – az a tanító-helyszerző, kinek foglalkozása is mutatja, „dass er ganz vermögenslos ist"[NE4] – valamint az a boltiszolga, aki nem tud kellő okot felhozni „aus welcher die Nutzbringung dieses Individuums für die hiesige Stadt und Gemeinde ersichtlich wäre."[NE5]

[NE1] Hogy a kommorálási vagy türelmi engedélyt kérelmező izraelita vajon jó erkölcsi jellemű-e és elegendő vagyonnal bír-e, hogy abból tisztességesen meg tudjon élni.
[NE2] A hitközség elöljárósága előtt puszta naplopó, azaz tróger emberként ismeretes, tehát szegény, sem a város, sem a hitközség számára nem hasznos személy, egyébként is nagyon le vagyunk terhelve már hasonló emberekkel, akik már törvényesen jogosultak itt lakni.
[NE3] Rövid időn belül mind a városnak, mind a hitközségnek terhére lesz
[NE4] Hogy teljesen vagyontalan
[NE5] Amely alapján e személy hasznossága városunk és hitközségünk számára látható lenne.

Nem ajánlja a hitközség letelepülésre azt a könnyelmű kereskedőt, „dessen Erwerbs-Art keineswegs für den hiesigen Mercantil-Platz vortheilhaft zu seyn scheint”[NE6] – egy morva kereskedőt pedig csak azért utasít vissza, „nach dem ohnehin genug Landeskinder sich vorfinden”.[NE7] Egy sziléziai szobafestőt is csak azért nem ajánl, mivel „ohne dem genug commorirte Zimmermahler hier sind”.”[NE8] Egy vagyonával kérkedő sörmérő sem részesül kegyelemben, mert a hitközség „kann überhaupt die grosssprecherische Ruhmrede, mit welcher Bittsteller seinen Reichtum und Meriten herausstreicht, keineswegs beystimmen”."[NE9] Nem tartja a hitközség kívánatosnak azt az izgága embert sem „der sich verschiedenen Anordnungen der Gemeinde wiedersetzlich und ruhestörend benommen hat”.[NE10] Visszautasították azt a kérelmezőt, kinek egyedüli érdeme, „dass er in Friedens-Zeiten zwey Jahre Soldat war”[NE11], valamint azt a kiszolgált katonát, akiről előrelátható „dass derselbe is kurzer Zeit sowohl der Stadt, als der Gemeinde zur Last fallen wird”.”[NE12] Érdekes egy régi vásári árus visszautasításának azon indokolása, „dass alle Marktbesucher, deren Zahl 20.000 seyn dürfte, sich zur hiesigen Niederlassung ausser der Marktzeit berechtigt glauben möchten”."[NE13]

De szívesen ajánlja a hitközség az érdemes folyamodók letelepülési kérvényét. Lissauer Jakab szabómesterről úgy nyilatkozik, „dass er hier geboren, die Schneider Profession gehörig erlernt, wodurch er sich seinen Nahrungszweig ehrlich verschaft”."[NE14] Hirsch József műszerészről megállapítja, hogy már 28 éve, „sich von seiner Freykunst als Mechanikus immer redlich ernährt”."[NE15] Az ismert Chorin-család egyik tagjáról, Jakabról kiemeli, hogy „als ein Arader eingeborener ein Ungar sey”.”[NE16] Egy elhunyt toleráltnak jogát ifjabb fia örökölte, „da sein älterer Bruder zur Christlichen Religion übergegangen”.”[NE17] Ilyen „Toleranz-Transferirung”-ban részesül még atyja életében Hirsche Henrik, mivel reverzálist adott „seinen alten Vater eine bestimmte lebenslängliche Unterstützung zukommen zu lassen”.”[NE18]

[NE6] Akinek a kenyérkereső tevékenysége semmiképpen nem tűnik előnyösnek a helyi piactér számára
[NE7] Már egyébként is elég honfitársa található itt
[NE8] Már nélküle is elég kommorált szobafestő van itt
[NE9] A nagyotmondó dicsekvést, amellyel a kérelmező kiemeli gazdagságát és érdemeit, semmiképpen nem tudja helyeselni
[NE10] Aki a hitközség különböző rendelkezéseinek ellenszegült és a nyugalmat megzavaróan viselkedett
[NE11] Hogy békeidőkben két évig katonáskodott
[NE12] Hogy rövid időn belül mind a városnak, mind a hitközségnek terhére lesz
[NE13] Hogy a piac minden látogatója, akik körülbelül 20.000-en lehetnek, szeretné azt hinni, hogy joga van az itteni letelepedésre a vásárok idején kívül
[NE14] Hogy itt született, a szabómesterséget kellően elsajátította, ez által tisztességesen keresi kenyerét
[NE15] Mindig is tisztességesen megélt tehetségéből, mint szerelő
[NE16] Aradiként született magyar
[NE17] Mivel idősebb fivére áttért a keresztény vallásra
[NE18] Miszerint idős apjának meghatározott összegű támogatást fog fizetni élete végéig

Nagy dicsérettel nyilatkozik a hitközség Cohn Albert kereskedőről, aki „sich sowohl wegen seinen guten moralischen Character stets der allgemeinen Achtung verdient gemacht, als nicht minder wegen seinen thätigen Fleiss und Geschäftskentnisse das voller Zutrauen der Kaufleute und der H. Producenten erworben hat”.”[NE19] Szívesen ajánlja Wolfinger Herman kereskedőt, aki „in jeder Beziehnung als ordentlicher rechtlicher und vermögender Kaufmann bekannt ist, und dessen Anständigkeit hierorts für den hiesigen Mercantilplatz vortheilhaft und nützlich ist”[NE20]. A művelt kereskedők közül Oppenheimer Józsefről megállapítja, hogy „in jeder Hinsicht als ordentlicher, solider und wohlgebilderer Mann bekannt ist, dessen hierortige Ansässigkeit allerdings vortheilhaft und wünschenswerth wäre.”[NE21]

Lehelne a sort még folytatni. De lezárjuk az 1833. szeptember 10-i 202. számú jegyzőkönyvvel, amely Petőfi muzsikusáról azt tartalmazza, hogy magyar származású és dicséretes bizonyítvánnyal őt felvételre érdemesnek tanúsítják.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1937. október 7., 4. o.

[NE19] Mind jó erkölcsi jelleme miatt mindig általános tiszteletet vívott ki, és nem kevésbé tevékeny szorgalma és üzleti tudása miatt is magáénak tudhatja a kereskedők és a beszállító urak teljes bizalmát

[NE20] Minden vonatkozásban rendes, törvényes és jómódú kereskedőként ismert, és akinek a tisztessége itt a helyi piactér számára előnyös és hasznos

[NE21] Minden tekintetben rendes, szolid és művelt emberként ismert, akinek az itteni letelepedése mindenképpen előnyös és kívánatos lenne

Apró képek a pesti zsidóság múltjából (1938)

Súlyos idők gondjainak és aggodalmainak sötét fellege alatt visszapillantunk múlt nemzedékek küzdelmeire. Gondok és aggodalmak között építették ők meg vallási és társadalmi életüknek alkotásait. Buzgalmuktól bátorítva – ha kell – mi is újra megépítjük nemzedékek számára a vallási és társadalmi életnek újabb alapjait. Íme, egykori jegyzőkönyvek adataiból néhány miniatűr elődeink életéből:

I.

Még csak alakulófélben volt a pesti hitközség, az itt lakó zsidók tele voltak saját intézményeik megteremtésének ezer gondjával, de tekintetük már oda irányult, másoknak szenvedése felé. Az 1806. évben tűzvész pusztított. Baja városában ugyanakkor nyomorba jutottak a zsámbéki és belgrádi zsidók is. Erre Jidlo Elchonon, Sachsl Márkus és Breisach Izsák tekintélyes pesti zsidók a hívek között könyöradományokat gyűjtöttek „ein Kollekt mi-bné d-khilloszénu"[HEB1] és siettek felsegíteni a távoli szenvedőket. A zsidó szív nem első és nem utolsó megmozdulása.

*

A pesti hitközség 1800. évi, tehát legrégibb funkcionáriusai voltak: Wahrmann Izrael rabbi, Oppenheimer Simon dájján, Jakab a cházon, Léb a neemon (titkár), Árpa, Ansil és Léb sakterek. Ábrahám és Áron sámoszok és Mordecháj, a basszista. Egy évtized múltán, 1812-ben a hitközség szolgálatában állott: a rabbi és dájján, egy jegyző, egy cházon, egy tanító, öt sakter, két sámosz és egy basszista, összesen 13 személy. Évi fizetésük 2305 forintot tett ki. Legnagyobb volt a rabbi és a jegyző 360 forintos fizetése, legkisebb volt a tanító és a sámosz 60 forintos fizetése.

*

Házasságkötéseknél engedélydíjat (risójann) szedett a hitközség a hozomány nagysága szerint. A legkisebb díj volt 8 forint, ami 500 forint hozomány után volt fizetendő, míg a legnagyobb díjat, 25 forintot az fizetett, aki 3000 forintnál nagyobb hozományt tudott adni leányának. E díjak nagyobb részét a közszükségletek fedezésére fordították, míg a fennmaradó kisebb rész a rabbik, kántorok, jegyző, tanító, sámosz és – a temetkező (liberer) között oszlott meg.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1938. április 14., 12. o.

[HEB1] Egy gyűjtés [eredménye] a mi kehilánk (közösségünk) fiaitól (tagjaitól).

II.

A legrégibb pesti zsidó telepesek közt spanyol származású frenk zsidók is voltak, akik külön szefárd szertartáson istentiszteletet tartottak. Schaltiel Dávid 1814. március 21-én 12 frenk megbízásából átadja templomukat a hitközségnek és alávetik magukat a hitközség vezetőségének.

*

A hitközség vezetői úgy gazdálkodtak, hogy a folyó szükségletek fedezetén kívül tartalékalap is maradjon a pénztárban. Az 1828-ban megválasztott új elöljáróság 4738 forintot és 15 3/5 krajcárt vett át „in Zwanzigern"[NE1] a lelépő elöljáróságtól. Az évi szükséglet ez időben már 15.297 forintot tett ki.

*

1830 július végén az összes templomokban felolvasták azon hatósági rendeletet, mely szerint senki sem változtathatja meg önkényesen családi nevét, hanem „jeder bei seinem Geburts-Namen zu verbleiben habe."[NE2]

*

A 19. század első felében a hitközség gyámhatósági jogkört is gyakorolt. Haláleseteknél a részéről kirendelt tömeggondnok megjelent egy rabbi, a jegyző és két tanú kíséretében az elhunytnak lakásán, lepecsételte a szekrényeket, szobákat és gondozásába vette a hagyatékot, amíg az a jogos örökösök birtokába jutott.

*

A gyarapodó hitközséget a mindenfelől idecsődült koldusoknak egész raja lepte el. Ennek elhárítására az elöljáróság 1830-ban az alamizsnára szoruló helybeliekről pontos nyilvántartást készített, míg a tolakodó idegen kéregetőket „die übermässigen Bettler und Vagabunden" két hitközségi szolga segítségével a városi darabantok által eltoloncoltatta.

*

V. Ferdinánd király ellen még trónörökös korában, 1832-ben gyilkos merényletet terveztek, ami azonban szerencsésen meghiúsult. A pesti zsidók az Orczy-házi két főtemplomban hála-istentiszteletet tartottak és „als Dankopfer"[NE3] száz forintot adományoztak a vakok állami intézetének.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1938. április 28, 15. o.

[NE1] Húszasokban.
[NE2] Mindenkinek meg kell maradnia a születési nevénél.
[NE3] Hálaáldozatként.

Az izraelita Magyar Egylet törekvései[1] (1938)

I. Az újjáalakulásról

Az 1844-ben Pesten alakult Magyarító Egyletnek nem csupán az a – mondhatnók – külsőleges célja volt, hogy a honi zsidók között terjessze a magyar szót, hanem volt még egy belső célja is, hogy a hazai zsidók a magyar irodalommal s a rajta elömlő magyar szellemmel együtt magukévá tegyék a nemzeti törekvéseket is[2].

A négy évig fennállott egylet olvasótermével, könyvtárával, felolvasásaival és magyar tanodájával nagy eredményeket ért el. De a köznyugalmat megzavaró 1848-i forradalom, majd a véres szabadságharc a Magyarító Egylet „csendes és békés törekvéseit is hullámai alá temeté" – a világosi katasztrófa után pedig „az 1848-i nyár égető hevében elfonnyadt gyenge virágok a rá következett tavasztalan évek fagya alatt új virulásnak nem indulhattak".[3]

Az októberi diploma nyomában alig következett be a „várva várt tavasz" – az elnémult magyarító egylet Izraelita Magyar Egylet néven ismét életre kelt. Azon év november 13-án dr. Rózsay József orvos vezetésével összegyűltek a régi egyletnek még életben levő tagjai, átdolgozták annak alapszabályait, új tagokat gyűjtöttek, a Tükör utcai, majd Erzsébet téri „szálláson" olvasótermet nyitottak és nyilvános felolvasásokat tartottak.

Az új lángra kapott magyarosodási buzgalomra jellemző, hogy két héttel az alakuló gyűlés után, 1860. november 28-án ajánlat hangzott el „minél több hölgyeket szerezni, kik egyletünk által íratják be magukat a Kisfaludy Társaságba".

A feléledt egylet többfelől kapott buzdítást. Megható az akkori kormányrendeletek következtében Bécsbe szorult magyar zsidó diákok 1860. november 27-i levele. A „fővárosi izr. tanulóifjúság, mely egész erejét s rábeszélő tehetségét arra fordította, hogy hittársait nemzeti törekvésre gerjessze", a távolból is segíteni akar az egylet feladatainak megoldásán. „Ajánljuk erőnket, míg mást nem ajánlhatunk! Távol vagyunk a hazától, de szívünk és eszünk csak ott szeret élni és működni."[4]

Nem kisebb munkakészségről tanúskodik dr. Popper Alajos orvos levele, amelyet „a tősgyökeres magyar Debrecen városa héber vallású, magyar ajkú és magyar érzelmű lakói nevében" ír 1860. december 25-én az egylet vezetőségéhez. Arra kéri ezt, „hogy a magyar egylet ne csupán a fővárosra szorítkozzék, hanem az összes magyarhoni

[1] Jelen dolgozat adalékul szolgál a zsidók megmagyarosodásának történetéhez. Az adatok a pesti rabbiság irattárában fellelt jegyzőkönyvekből és iratokból vannak merítve

[2] Első Magyar Izraelita Naptár és Évkönyv, 1848. év, 88. l.

[3] U. a. 1861. év, 4. és 5. l.

[4] A levél aláírói Egger Andor és Váhrmán Simon.

izraelitákra is terjesztessék ki". A kolozsvári dr. Fischer jogtudor az erdélyi zsidóság nevében kér útbaigazítást, hogy a pestihez hasonló egyletet alakíthassanak. Legfürgébbek voltak a pécsiek, akik Szeligmann Eleázár[5] tanító jegyzősége mellett már 1860. december 25-én „alkotó-tanácskozmányt" tartottak, s csakhamar felolvasásokat is rendeztek.

II. A FELOLVASÁSOKRÓL

A régi Magyarító Egylet példájára az Izraelita Magyar Egylet is rendezett nyilvános felolvasásokat, mégpedig minden szombat este. Az egyletnek nem volt ugyan szándéka ezen felolvasásokkal „írói képezdét" alakítani, mégis ügyelt arra, hogy „az olvasmányok legalább némi műbeccsel bírjanak".[6] Ezért csak azok a dolgozatok kerültek felolvasásra, amelyeket a „felolvasási bizottmány" titkos szavazással erre alkalmasnak ítélt. Az elhangzott felolvasásokról kirendelt „rendezők" bíráló jelentést tettek, akik utasítást kaptak, hogy „mennyire lehet, tárgyilagos jelentéstételre szorítkozzanak és a kezdőket visszarettenthető gunyorosságtól óvakodjanak".[7]

Legszorgalmasabb felolvasók voltak: Beck Hugó, regék; Beniczky Emil, beszélyek; Békessy Ignác, költemények; Bródy Zsigmond, költemények; Décsey Zsigmond, értekezések; Glaser Manó, költemények; Gross Károly, értekezések; Gruber József, értekezések; Lisznyay Kálmán, költemények; Mezei Mór, értekezések; Ormódy Bertalan, költemények; Propper Dávid, értekezések; Rosenberg Izidor, értekezések; Rosenzweig Salamon, költemények; dr. Rózsay József, értekezések; Tatay Adolf, versfordítások; Tenczer Pál, értekezések; Vasváry Lipót, értekezések.[8]

A műkedvelő előadók mellett, „ami az igen tisztelt felolvasó vagy előadó úrnak csupán erejének kellemes megkísértése s gyakorlata"[9], hivatott, sőt – mint látjuk – keresztény írók is felolvastak, amiből az egylet vezetősége arra következtetett, hogy a zsidók magyarosodási buzgalma „még azok körében is méltánylattal találkozott".[10]

A lelkes vezetők szerették volna az egyletet valamiképp közel hozni a nagy irodalmi társulatokhoz. Ezért toboroztak pártoló tagokat a Kisfaludy Társaság számára, az alapszabályok záró pontjába pedig beiktatták: „Az egylet feloszlása esetében, az egylet vagyona a Magyar Tudós Académiára háramlik." Ugyancsak ezért határozták el, hogy a

[5] A Pécsi hitközség levéltárából, dr. Wallenstein Zoltán főrabbi úr szíves közvetítésével. Szeligmann utóbb Szántó néven a Pesti izr. fiúiskola neves igazgatója.
[6] Naptár és Évkönyv, 1861. év, 12. l.
[7] 1861. márc. 14-i jegyzőkönyv.
[8] Beck Hugó ügyvéd, Beck Károly költő unokatestvére, jogtudományi író. Beniczky Emil költő, keresztény pap, majd jogász. Bródy Zsigmond ismert hírlapíró és szerkesztő. Gross Károly hírlapíró, a Pannonia folyóirat szerkesztője. Lisznyai Kálmán költő. Mezei Mór ismert író és politikus. Ormódy Bertalan fiatalon elhalt magyar zsidó író. Rosenberg Izidor, utóbb várhelyi Rósa Izsó néven ismert szegedi ügyvéd és politikus. Rosenzweig Salamon tanító Pesten. Rózsay József neves fővárosi orvos, akadémiai tag. Tatay Adolf óbudai orvos, író és fordító. Tenczer Pál ismert hírlapíró. A többi felolvasó az irodalomban ismeretlen.
[9] Egy, a hallgatók köréből 1861. jan. 27-én írt levél.
[10] Naptár és évkönyv 1861. év, 13. l.

Tudományos Akadémia folyóirata, a Budapesti Szemle mintájára, Irodalmi füzetek – Szemle az Izraelita Magyar Egyletben felolvasott művekből" címen folyóiratot adnak ki, amely „évenkénti tíz füzetben, az egylet által rendezett felolvasásoknál előadott munkálatok legjobbjait nyomtatásban is adná". Három mű a felolvasási bizottmány ítélte alapján 20, 15 és 10 arannyal lenne jutalmazandó. A Budapesti Szemléhez hasonló füzetek terjedelme legalább három ív és előfizetési ára évi 5 forint lett volna. Az első füzetnek 1861. március 15-én kellett volna megjelennie.[11] A szemle azonban nem jelent meg és a szép terv oda zsugorodott, hogy az 1848. évi naptár és évkönyv mintájára kiadták az 1861. évi évkönyvet, kilenc, részben a felolvasásokon elvhangzott dolgozattal.

III. Bibliafordítás

Az egyletnek tettvágytól hevített tagjai Löw Lipót buzdítására a Szentírás teljes magyar fordítása elkészítésének és kiadásának gondolatával is foglalkoztak. Még 1862-ben egy ötös szerkesztő bizottságot jelöltek ki, amelynek Löw Lipót szegedi, Steinhardt Jakab aradi és Zipser Mayer rohonci rabbi, továbbá Groszmann Ignác pesti leányiskolai tanító és Mezei Mór mint lapszerkesztő voltak tagjai. Felszólították azokat, „kik a fordításra vállalkozni képesek, hogy abban tettlegesen közreműködjenek, s a kijelölendő bibliai részeket ívenkénti díjfizetés mellett magyarra fordítsák".[12] A héber szöveggel és rövid magyarázatokkal ellátott[13] „hitbeli tradícióknak megfelelő szószerinti hű" fordítás mellett tervbe vették „az iskolai használatra idomított", vagyis ifjúsági biblia kiadását is.[14]

A szerkesztő és egyben a bíráló bizottság mellé ki volt jelölve egy ötös kiadó bizottság is, melynek elnöke Kern Jakab, tagjai: Herz Salamon, dr. Hirschler Ignác, Bachrach Miksa és Wahrmann Mór. A kiadás költségeit a községek és egyesek támogatása fedezte volna. Első adakozó Montefiore Mózes, a nagy angol filantróp volt, aki elhalt felesége emlékére 25 font sterlinget küldött.[15]

Megindult a fordítás munkája. A Genesis fordítását Löw Lipót, a Tóra többi könyvét – úgy látszik – Steinhardt és Zipser. A Tórán kívüli könyvekre 1863 végén 24 jeligés levéllel pályázó küldött próbafordítást. Jósua könyvéhez öt, Bírák könyvéhez hat, Sámuel I. könyvéhez öt, Sámuel II. könyvéhez három, Királyok I. könyvéihez egy, Királyok II. könyvéhez egy, Jesaia könyvéhez két, Jeremia könyvéhez egy próbafordítás érkezett. E fordítások eddig még nem voltak fellelhetők. Löw Lipót szerint „a befolyt próbadolgozatok azt mutatják, hogy a pályázók közt nincs egyetlen egy hivatott sem".[16]

---

[11] 1861. jan. 24. és febr. 2. jegyzőkönyv.
[12] Az iskolai bizottmány 1862. febr. 27-i jegyzőkönyve.
[13] Ben Chananja VI. évf. 663. 1.
[14] 14 Az. iskolai bizottmánynak 1862. márc. 13-i jelentése, közölve Magyar Zsidó Szemle III. évf. 671. l.
[15] 1863. szept. 16-i jegyzőkönyv és Ben Chananja. VI. évf., 695. l.
[16] Löw Lipótnak 1865. nov. 28-án dr. Hirschler Ignáchoz írt levele, közölve Magyar Zsidó Szemle VIII. évf., 353. l.

A felbontott s reánk maradt jeligés levelekből megtudjuk, hogy a következők éreztek magukban hivatottságot a bibliafordításra: Back S. Joachim főelemi tanító, Valkány: Bírák Könyve. Berndorfer Kálmán főelemi tanító, Baja: Bírák, Sámuel I. és II. Könyve. Brückler Mihály: Bírák és Sámuel I. Könyve. Deutsch Sámuel főtanító, Eperjes: Jesaja könyve. Deutsch Sándor: Jósua könyve. Dr. Ditrichstein D. orvos: Jesaja könyve. Friedlieber Ignác[17] Eperjes: Bírák és Királyok II. könyve. Führer Ignác[18] mintafőtanodai altanító, Sátoraljaújhely: Jósua, Bírák, Sámuel I. és II. Könyve. Hirsch Mór tanító az izr. főtanodán, Kecskemét: Jósua és Sámuel I. Könyve. Hoffmann Mór tanítójelölt, Pest: Jósua könyve. Kleinwald Leopold főelemi tanító, Rohonc: Jósua könyve. Löwy Sándor, Pest: Sámuel II. könyve. Neugebauer Dávid orvos, Pest: Királyok I. könyve. Pollák Kájim[19] rabbijelölt: Sámuel I. könyve. Rothbaum Mózes II. bölcsészeti oszt. hallg. és Rothbaum Móric I. bölcsészeti oszt. hallg. Nagykőrös, együttesen: Jeremia könyve. Weisz Joel: Bírák könyve héber kommentárral.

A 24 próbafordítást beküldő 17 pályázó közt volt tehát 7 tanító, 1 tanítójelölt, 2 rabbijelölt, 2 orvos, 2 bölcsészhallgató, míg 4 pályázóról nem tudunk közelebbi adatot. Már abban az időben feltűnést keltett, hogy több jeles pedagógus, mint például Reich Ignác pesti tanító, Deutsch Henrik hitoktató, a tanítóképző későbbi igazgatója, Zily Mór pesti hitoktattó – hitszónok – bár úgy a héber, mint a magyar nyelv ismeretében kiváltak – sem a fordítás, sem a bírálás munkájában nem vettek részt.[20]

Négy pályázó bibliafordítási szöveget használt jeligéül. Ebből némi képet nyerünk fordítói felkészültségük fokáról. Íme:

Berndorfer Kálmán: „Szívem Izrael vezéreihez vonzódik." (Bir. 5. fej. 9.) „Íme! engedelmeskedni jobb áldozatnál, figyelmezni – a kosok kövérénél." (Sám. I. 15. fej. 22.)

Friedlieber Ignác: „És vala az Örökkévaló szelleme a bírálónál." (Bir. 2. fej. 18.), ami inkább szellemeskedés, mint fordítás. „Értelmes ember az, ki a Thorát megtartja." (Péld. 28. fej. 7.)

Führer Ignác: „Meg ne szűnjék a tan e könyve a te szádból." (Josua 1. fej. 8.) „És kik őt szeretik legyenek, mint felkelte a napnak erőteljes". (Bir. 5. fej. 31.) „Nem hagyja el az Úr." (Sám. I. 12. fej. 22.) „És többé nem fogják gazemberek nyomorgatni, mint ezelőtt". (Sám. II. 7. fej. 10.)

Hirsch Mór: „Ti pedig kik ragaszkodátok az Örökkévaló Istenekhez, éltek ma még mindnyájan." (Mózes V. 4. fej. 4.) „Mert el nem hagyja az örökkévaló népét nagy neve végett." (Sám. I. K. 11 fej. 22. v.)

A rendelkezésünkre álló források elégtelensége miatt nem tudjuk már pontosan követni a további eseményeket. Bár Löw Lipót szerint a pályázók közt nem volt egyetlen hivatott sem; úgy látszik, hogy 1865-ben mégis volt megfelelő fordítási anyag, de

[17] Utóbb szolnoki rabbi, majd pesti vallástanár.
[18] Utóbb Füredi Ignác néven az Izr. Tanítóképző gyakorló iskolájának tanítója.
[19] Utóbb fővárosi tanító, egy héber–magyar szótár szerzője.
[20] Philippson, Allg. Zeit. d. Judent, 1863. évk., 585. l.

legalábbis a Tóra fordítása készen volt. Éppen Löw írja az egyleti bizottmányhoz Szegedről 1865. július 22-én: „Megelégedéssel vettem tudomásul f. hó 4-ikéről kelt leveléből a bibliafordítás ügyének sikeres haladását. Mihelyt tisztelt pályatársaim[21] dolgozatai kezemben lesznek, hogy határozatunk értelmében végleges átnézetem folytán a megkivántató összhangzásba hozassanak, mi sem fog útjában állani fennakadás nélküli megjelenésöknek. Minden tekintetben kellemes volna reám, mint a Genesis fordítójára nézve a nyomtatás helyben indíttatnék meg; költség dolgában alig mutatkoznék oly különbség, mely a t. egyleti bizottmányt arra bírná, hogy figyelmeztetésemet tekinteten kívül hagyná."

Öt hónap múlva, 1865. november 28-án Löw már dr. Hirschler Ignácnál panaszkodik: „A thorát illetőleg azon eredeti szándék, hogy a kézirat a nyomtatás előtt circuláljon, praktikusnak nem bizonyult. Minthogy az elvállalt munkának egy részét én terveztem, azt írtam az egyletnek már régen, hogy én meg bírom határozni az időpontot, amikor a nyomtatás kezdődhetnék, mihelyt a másik két dolgozónak a kézirata előttem feküdne. Azóta nem felelt nekem az egylet. Minden esetre a vállalatnak a legjobb sikert kivárom."[22]

Löw ezután visszavonult a munkától. 1868. június 22-én így ír az egylethez: „Bár két évvel ezelőtt értesítettem dr. Hirschler Ign. urat, miért nem részesülhetek[23] a Biblia fordításában az annak idejében szándékolt terv szerint."

Ezzel az ügy lezárult s Löw Lipót legjobb kívánsága ellenére sem sikerült az egyletnek bibliafordítási vállalkozása.

IV. A MAGYAR ZSIDÓK STATISZTIKÁJA

Még egy sikertelen tervről szólunk, amelynek gondolata a Tudományos Akadémiából indult ki, megvalósításához az egylet készségesen jött segítségül, de a hitközségek meg nem értésén feneklett meg. Gróf Dessewffy Emil akadémiai elnök 1861. április 11-én közölte az egylettel, hogy az Akadémia statisztikai bizottsága új népszámlálást tervez, melynek végrehajtására az egyházi orgánumokat kérte fel. Miután a bizottság nem tudta, hogy az izraelitákra nézve kihez forduljon, a keresztény lelkészeket kérte fel, hogy ezek a hivataluk körében élő izraelitákat is vegyék számba. Most, hogy tudomására jutott, hogy az egylet a bizottságnak segédkezet akar nyújtani, 600 rovatos táblázatot küld, hogy azok egy-egy példánya kitöltés végett „a magyar birodalomban létező minden izraelita lelkész kezéhez jusson". Az egylet május 6-án körlevéllel fordul a nagyobb hitközségekhez, s kéri a statisztikai ívek kitöltését. Ez már azért is kívánatos – mondja a körlevél –, hogy megmutassuk téves voltát azon előítéleteknek, melyek nemzetiségi és életmód általi elszigetelést vetnek szemünkre".

[21] Ez csak Steinhardt és Zipser rabbikra vonatkozhat.
[22] Közölve Magyar Zsidó Szemle VIII. évf., 353. l.
[23] Értsd: miért nem vehetek részt.

A kérdőívek csak ritkán jöttek kitöltve vissza. A beérkezett adatokat az Akadémia statisztikai bizottsága 1863. július 9-i ülése ugyan hiteleseknek és megfelelőknek találta, mégsem foghatott azok egybeállításához és közléséhez, éppen azért, mert nem az összes hitközségektől érkeztek be.

A kongresszusnak 1869. január 1-i ülésén Stern (Szterényi) Albert rabbi szóba hozta a magyarországi zsidók statisztikájának elkészítését. A kongresszus azt rá is bízta egy albizottságra, amely azonban mit sem tett ez ügyben.[24]

Megjelenés:

Libanon, 1938., 2. szám., 39-43. o.

[24] Groszmann: A magyar zsidók a XIX. század közepén, 107. 1.

A száz év előtti nagy árvíz (1938)

1838 kora tavaszán borzalmas csapás sújtott Pest városára. A tél szigorától befagyott Duna vize az idő enyhültére megrepesztette jégkérgét. Március 13-án éjjel kilépett medréből és elöntötte a város mélyebben fekvő részeit. Házak egész sorát döntötte romba, a lakosok ezreit tette hajléktalanná, hogy azután háromnapi borzalmas pusztítás után visszatérjen medrébe. A megpróbáltatás súlya reánehezedett a pesti zsidókra is, akik az Orczy-házban és annak víz alá jutott környékén laktak, s akiket a víz romboló árja fedéltől és kenyértől fosztott meg. Sokan a szomszédos Palotára menekültek, s a hitközség egykori jegyzőkönyve egy „nicht unbedeutende Auswanderung israelit Familien"-ről[NE1] tesz említést. Halálos áldozata is volt az árvíznek. Bauer Lipót a vízbe fúlt, s halálát özvegye meg három árvája siratta.

Az első ijedelem elmúltával a hitközség elöljárósága 1838. március 22-én Boskovitz L. József elnöklésével ülést tartott a sürgős teendők megtanácskozására: Az elnök bejelentette, hogy „das traurige Ereigniss, welches leider die hierige Stadt, durch eine Alles verheerende Überschwemmung betroffen, durch welche auch viele israelit Familien ihre Wohnungen, ihr Eigenthum und Habe ganz eingebüst"[NE2], arra kényszerítette őt, hogy előzetes felhatalmazás nélkül minden felekezetbeli károsultak közt 700 forint értékben élelmiszert és pénzt osszon ki. Az elöljáróság felhatalmazta őt, hogy tovább is folytassa a segélynyújtást. Erre a célra megindult a gyűjtés. Kunwald Jakab és Schulhof Lipót 692 forint és 18 krajcárt, Austerlitz Sámuel és Abelsberger Márkus 807 forintot gyűjtöttek. Goldner Mózes a kultusztemplomban 100 forintot ajánlott fel. Lamel Simon nemesített bécsi zsidó 600 forintot küldött; a varasdi zsidók, akiknek egy ügyét a pesti hitközség csak nemrég szerencsésen elintézte, 45 forintot küldtek; az újvidéki hitközség 61 forint és 16 krajcárt gyűjtött, amely összeget az ottani sóhivatalban helyezte letétbe.

A beálló Peszách ünnepére a hitközség a szokottnál több mácoszt[DG3] süttetett, hogy a károsultak zavartalanul ülhessék meg az ünnepet. És bár a hitközség szorult helyzetbe jutott, az ünnep nyolc napján a zsidó katonákat ingyen ellátásban részesítette, „weil der israelitische Militairs-Stand auch an und für sich eine Auszeichnung verdiene."[NE3]

Az árvíz szerencsés elmúltával a két templomban hála-istentiszteletet tartottak a megmenekültek. De a nyomor oly nagy volt a károsultak közt, hogy a hitközség az ősz

[NE1] Az izraelita családok nem jelentéktelen kivándorlása
[NE2] A szomorú esemény, amely sajnos az itteni várost érintette, a mindent elpusztító áradás következtében sok izraelita család teljesen elveszítette otthonát, vagyonát és holmiját.
[DG3] Maceszt
[NE3] Mert az izraelita katonai helyállás önmagában is díjat érdemel.

beálltával újabb gyűjtést volt kénytelen elrendelni a kenyerüket vesztettek téli támogatására. Közben a bécsi hitközség 2664 forint és 20 krajcárt gyűjtött a pesti és esztergomi vízkárosultak részére, míg a pesti gyűjtés 734 forint és 12 krajcárt eredményezett.

A megpróbáltatás közel hozta egymáshoz az embereket. Lang Mihály evangélikus lelkész a hajléktalanok előtt kinyittatta magasan álló templomának csarnokát, ahol sok zsidó család is menedéket talált. Löwy Herman hitközségi elöljáró hálából művészi kivitelű ezüst serleget nyújtott át a nemes papnak. A kehely, az árvízből a templom felé igyekvők mozgalmas jelenetével mai nap is használatban van a pesti német evangélikus hívek istentiszteletein.

A víz árjától körülvett egykori Orczy-háznak helyén ma – száz év múltán – magasba nyúló felhőkarcolók büszkélkednek, az emberi szorgalom győzelmét hirdetve.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1938. március 10., 18. o.

Löwy Izsák megalapítja Újpest városát (1938)

Újpesten utcát neveztek el róla s az újpesti zsidó temetőben az áll a sírkövén: „Itt nyugszik Lőwy Izsák, városának megalapítója és atyja". Mikor 1874-ben meghalt, koporsója után ott haladt Újpest község egész képviselőtestülete; a földesúrnak, Károlyi grófnak egész tisztviselőkara; és rengetegen mentek el Pestről is gyalogszerrel, mert éppen Peszách ünnepe volt. Újpest községének egy 1866. július 22-én kelt okmánya így emlékezik meg róla: „Ő építtette 1835-ben az első házat, ő létesítette az első gyárat; az ő buzdításának és állhatatosságának köszönhető egyedül, hogy ennek a helynek a lakossága röviddel ezelőtt községgé szervezkedhetett. A közmegbecsülésben olyan mértékben részesült, hogy – az akkor uralkodó előítéletek ellenére – községi bíróvá választották, amely tisztséget évek hosszú során át hűséges odaadással töltötte be."

Arcképe megmaradt. A primitív eszközökkel megmetszett arcból is derű, megnyugvás, jóság és akarat sugárzik. Nem az erőszak, hanem a szeretettel teli akarás erélyessége. A magyar mentés borotvált képen nehezen ismerünk rá az üldözött jogtalan zsidóra. Pedig Lőwy Izsák életműve, Újpest megalapítása is üldöztetésnek az eredménye volt. Életének az egyszerű adatait alig kell színezni. Magában is kész regény.

Nagysurányban 1793-ban született a polgári egyenlőség forradalmának idejében. Apja, aki talpbőrkészítő volt, vallásos tudományokra nevelte. Tizenhárom éves korában a szerdahelyi jesivára kerül, két évvel később Pozsonyba, majd a morvaországi Trebitschbe. Itt ismerkedik meg Schwab Löw későbbi pesti főrabbival és az ő buzdítására kezd el világi tudományokkal is foglalkozni. Harmincéves korában megházasodik és két fivérével, Bernáttal és Joachimmal együtt átveszi atyja gyárát. A törekvő ifjút csakhamar megkedvelik, de zsidósága miatt akadályokat gördítenek munkája elé a szomszédos községek. A külföldet járt fiatal gyárost e kicsinyes korlátozások annyira elkedvetlenítik, hogy búcsút mond szülőhelyének. Álmainak vágya: Pest, a nagyváros. Azt hitte, hogy ott több a jog, nagyobb a szabadság. Hitközsége fájdalmasan búcsúztatta. Elbocsátó okmányába azt írják: „Művelt és nemes tagunkat veszítettük el, akit minden község bizonyára tárt karokkal fog fogadni és meleg szívvel köszönteni". A rabbi morénu-oklevéllel, a városi képviselőtestület pedig latin nyelvű dicsérőirattal tüntette ki.

Kissé korán érkezett Pestre Lőwy Izsák. A zsidók költözködési és iparűzési szabadságát csak 1840-ben mondták ki, ő pedig 1835-ben, öt esztendővel előbb kopogtatott a szűkkeblű városi tanácsnál és a céheknél. Lőwy Izsák bízott az ügyében, ügyvédhez ment, igazolta, hogy legjobb minőségű árut tud készíteni, sok embernek kenyeret ad, a város céljaira fel is ajánlotta a szükséges pénzösszeget. Az akadályokat azonban nem tudta legyőzni. Abban az időben nemcsak kormányengedély kellett, hanem a zsidó község beleegyezése is, a tanuló és vándorévek igazolása és még ezenfelül, hogy

a pesti bőrkészítők céhe mesterré fogadja. A céhek sem akarták befogadni. Lőwy Izsáknak csakhamar látnia kellett, hogy álmai megcsalták. Akaratereje azonban ezen a kudarcon sem tört meg. Nagysurány Károlyi gróf jószágához tartozott. Lőwy megtudta, hogy Pest közelében, Palotán is van Károlyi birtok. Elhatározta, hogy megpróbálkozik ott. Ezúttal szerencséje volt, Károlyi gróf palotai jószágkormányzója egy Burg nevű úr, azelőtt Nagysurányban volt tisztviselő. A jószágkormányzó is megörült Lőwynek, akinek atyját jól ismerte és már másnap közölte is vele, hogy a gróf szívesen rendelkezésére bocsátja azt a helyet, amelyet kiválaszt.

Lőwy Izsák körülnézett. A pestvárosi határcsárdán túl futóhomok kezdődött, végeláthatatlan pusztaság. Lőwy Izsák szeme észrevette, hogy a váci országút mentén és a Duna közelében nagy jövő vár egy iparostelepre. A jószágkormányzó nem kis meglepetésére közölte vele, hogy ezt a helyet választja. A jószágkormányzó „Újkáposztás-Megyeri" nevet ajánlotta, Lőwy azonban, aki képzeletében már nőni látta a kolóniát, Új-Pestnek nevezte el ezt a községet, melynek területén egyelőre csak homok futott.

Három fivérével csakhamar felépítette az első házat, 1836-ban az első gyárat is. Így született meg Újpest városa.

Alig három év múlva már többszáz települő volt a népesült pusztaságon. Eljött az ideje annak, hogy községgé alakuljon át a kis telep. Az új község első bírája maga Lőwy Izsák volt, aki ezt a tisztséget éveken át Bernát fivérével felváltva töltötte be. Lőwy saját költségén tartotta fenn évekig a közeledést Pest és Újpest között. Ő alapította meg az újpesti zsidó hitközséget, az ő közbenjárására adott Károlyi gróf telket a temetőnek és a zsinagógának, melyet Lőwy testvérek és Neuschloss Izsák buzgósága épített fel és rendezett be 1839-ben. Egy évvel később már iskolája is volt az új zsidó községnek, melynek első tanítóját Könignek hívták. A jótékonyságban is vezetőszerepet vitt és az 1847-i ínséges évben úgyszólván sajátjából élelmezte a község szegényeit. Az újpesti kikötő terve is tőle eredt.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1938. június 15., 16. o.

A zsidó hűség (1938)

Néhai Kaufmann Dávid professzor, a nagy zsidó tudós, egy közel ötödfél évtizeddel ezelőtt megjelent terjedelmes tanulmányában Conegliano Izrael 17. századbeli orvosnak a Velencei Köztársaság körül szerzett érdemeit írja meg. Könyvét első kísérletnek mondja zsidó államférfiak működésének ismertetésére. Az Izr. Magy. Irodalmi Társulat kiadásában imént megjelent Oklevéltár második kötete segítségével módunkban áll reámutatni néhány zsidó államférfiúra, akik a 16. és 17. században hasznos szolgálatot fejtettek ki a magyar haza szolgálatában.

Apaffy Mihály erdélyi fejedelemnek[DG1] zsidó tolmácsa volt, ami nemcsak megbízhatóságára, hanem arra is vall, hogy jól tudott magyarul. Melemet Juda gyulafehérvári zsidó tolmács hosszabb ideig eredményesen szolgálta a fejedelmet. Ezen szolgálatai fejében és különösen török tolmácsi minőségében kifejtett kitűnő munkájáért – penecipue vero in interpretanda Ottomanica Lingua[LAT1] – 1662-ben ezer forintért bérbe kapja a fejedelemtől az egyik Fejér megyei birtokot összes tartozékaival.

Juda tolmács 1671-ben hivatali esküt tett. „Én zsidó Juda esküszöm az élő mindenható szent Istenre, ki az mennyet, földet, tengert és azokban lévő minden állatokat teremtettek, hogy én az én kegyelmes uramnak, méltóságos Apaffy Mihály uramnak ő nagyságának, Isten kegyelmességéből Erdélyországnak fejedelmének, Magyarország részeinek urának és székelyek ispánjának s szerelmesének, Bornemissza Anna fejedelmi asszonynak ő nagyságának és nemes Erdély országának mindenekben igaz, tökéletes, jámbor, istenfélő, szorgalmas, vigyázó szolgájok leszek."

Még egy zsidó tolmácsot ismerünk e korból. Mayer József budai zsidó 1696 körül ügyes görög tolmács volt.

Annak a császári kapitánynak, aki 1599-ben Pálffy Miklós végváraiban kiosztotta a négy hónapra járó zsoldot és posztót, a zsidó Meisl Izsák volt hadi írnoka. Két év múlva hivatalosan megállapítják róla, hogy „őfelsége magyar hadseregének kiváló írnoka."

III. Ferdinánd királynak egyik követét, aki 1652-ben kereskedőnek öltözve, Erdélyből Olaszországon át Párizsba ment, két megbízható zsidó kalauzolta útján.

II. Rákóczi György követei 1656-ban arról értesítik a fejedelmet Konstantinápolyból, hogy egy zsidó gombkötőmester jeles szolgálatokat tett nekik, „járja titkon a gazdag zsidókat", pénzt szerez a fejedelemnek. „Néhány fillérnyi jutalmat" megérdemel, jelentik a követek.

[DG1] I. Apafi Mihály fejedelem (1632–1690)
[LAT1] Különösen a török nyelv értelmezésében.

A kuruc-labanc háború idején a kurucok 1708-ban megbízták a devecseri Izsák Hirsl zsidót, menjen az ellenség elé és járjon közbe, hogy ne égessék fel a várost.

Verancsics Antal püspök, törökországi osztrák-magyar követ 1554 tavaszán I. Ferdinánd császárnak jelentést tesz egy Ábrahám nevű zsidóról, aki régóta tesz hű szolgálatokat a követségnek. A püspök a zsidó segítségével küldött pénzt a török rabságban sínylődő Gergely diáknak.

Miksa császár 1567-ben utasítja Verancsics követet, hogy a Szelim szultánnal megkötendő béke ügyében lépjen érintkezésbe Ábrahám tolmáccsal, aki nagy kegyben áll a szultánnál, és már eddig is sokat fáradozott a béke érdekében. Kétségtelen – szól a császári utasítás – „possit etiam nobis in hoc pacis negotio bonam operam navare", hogy a békének ügyében nekünk is jó szolgálatokat tud majd tenni.

Egy Schlesinger Farkas nevű zsidó még I. Ferdinánd királyt szolgálta hosszú időn át „singulari fidelitate" kiváló hűséggel, amiért évi kegydíjat „annuam pensionem" kapott. Halála után özvegyét Miksa császár részesítette kegydíjban.

Egy évszázad múltán, 1692-ben Frank Jakab, aki mint hadseregszállító tett szolgálatot a császári hadseregnek, török fogságba esett, és csak tetemes váltságdíj ellenében szabadult ki onnan, úgyhogy ennek következtében teljesen elszegényedett.

A Pozsonyban és Kismartonban lakó Wertheimer testvérek, Mayer és Mózes, valamint Oppenheimer Farkas a török ellen harcoló hadsereg érdekében tett szolgálatok jutalmául I. Lipót királytól 1699-ben védlevelet kapnak, amelynek értelmében szabadon járhatnak-kelhetnek az egész ország területén.

Hirschl Izsák 1707-ben arról kap bizonyítványt a győri császári-királyi hadbiztostól, hogy a rebellió idején bőséges gabonaszállításával éhínségtől mentette meg a vár őrségét.

Az akkori zsidók érdemei közé sorolhatjuk azt is, hogy II. Rákóczi Ferenc Bécsújhelyből való menekülésekor 1701-ben a bajmóci zsidó kocsmárosnál talált menedéket. Majd bujdosása közben a fejedelem a lengyel Varsóban a legelhagyatottabb zsidó külvárosba ment, hogy ott rejtve maradhasson, amíg hírt kap hűséges embereitől.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1938. december 15. 23. o.

A pesti zsidóság vezetői (1939)

Az eltűnt Orczy-háznak egyik szerény szobája volt az a Kohols-Zimmer, amelyből másfél évszázaddal ezelőtt indult a pesti gyülekezet hatalmassá növekedett igazgatása.

II. József császár 1783. évi türelmi rendelete alapján Pesten letelepült zsidóknak eleinte a város tulajdonában levő zsidó vendéglő bérlői, a Deputirte voltak hatóságilag kinevezett vezetői. Az 1800 körül készült első szervezeti szabályzat már három elöljáróra, Vorsteherre bízza a község vezetését; elnököt, Vorsitzert, azonban még csak az 1833. évi szabályzat ismer. Talán nem vétünk a történelmi valószínűség ellen, ha most utólag azokat az elöljárókat tekintjük az 1800–1833 évi, tehát a legrégibb elnököknek, akik felé ez időben legtöbbször fordult a hívek bizalma, s akik a valóságban felváltva elnököltek is az elöljárósági üléseken, meg az aszifákban, nagygyűléseken.

A legrégibb elöljáró Sachsel Márkus. Neve már az 1787. évi első hivatalos összeírásban fordul elő, majd tagja volt az egykori vendéglőbérlő deputációnak. A meglevő jegyzőkönyvek szerint az 1806, 1810 és 1813. évi tisztújításokon lett elöljáró, és mint ilyennek szerepel neve a türelmi adó eltörlését kérő 1807. évi országos zsidó beadványon. Születési helye és éve eddig még nem volt felderíthető, s a Chevra feljegyzése szerint 1819-ben halt meg.

Utána előtérben áll Kadisch Joáchim nagykereskedő. A konskripció szerint Bécsben született 1785-ben, a pesti zsidók hitéletében 1802 óta, tehát 17. évétől fogva vesz részt, 1833-ig tagja minden elöljáróságnak, s 47 éven át munkálkodik a közügyek terén. A szabadságharc előtti „királyi szabadalmas nagykereskedők" közé tartozott, 1849-ben vonult nyugalomba, s meghalt 68 éves korában, 1853. szeptember 29-én, Elul 26-án.

Ugyancsak évtizedeken át volt elöljáró Breisach Izsák terménykereskedő. Pozsonyban született 1758-ban, 1806-tól 1833-ig többször áll az elöljáróság élén. Az egyenjogúsítást kérő 1825. évi zsidó képviselők szűkebb bizottságának tagja. Meghalt 77 éves korában, 1835. november 14-én, Chesván 18-án.

Mauthner Ádám 1811-től 1828-ig volt tagja minden elöljáróságnak. A morva Horschitzban született 1766-ban, a magyar ipar fellendítői közé tartozott és Kadischsal együtt Komárom megyében gyapjúszövet gyárat alapított. Meghalt 65 éves korában, 1831. április 21-én, Ijjár 4-én.

A kiforrásnak első korszaka, amikor Sachsel, Kadisch, Breisach, Mauthner és elöljáró társaik voltak a vezetők, tele volt ugyan a kezdet nehézségeivel járó zökkenésekkel, de azért nem volt meddő az alkotásokban. Az első elöljárók oly intézményeknek rakták le alapjait, amelyek mind a mai napig is fennállnak. 1796-ban állandó templomot rendeznek be az Orczy-házban, megalakítják a Chevra Kadisát, 1804-

ben temetőt bérelnek, melyet 1808-ban meg is vásárolnak, 1805-ben megnyitják az akkor még csak egyszobás kórházat és 1814-ben az iskolát.

Tekintélyes vezető férfiú volt Ullmann Mózes nagykereskedő, aki Pozsonyban született 1783-ban. Az elöljáróságnak 1806-tól 1823-ig volt tagja, s társai első elöljárónak tették meg. Egykorú beadvány perlekedő, erőszakos embernek mondja őt, a közbizalom utóbb el is fordult tőle, mire hűtlenül elhagyta a zsidó vallást. Kitérése után magyar nemességet nyert s a Szitányi családnak őse lett.

Az 1828. évi tisztújításon Bauer Móric személyében buzgó vezetőt nyert a község. Pesten 1786-ban született, nagykereskedő volt, s éppen, mint első pesti születésű elöljáró arra törekedett, hogy a gyülekezet vezetésében példás rend honosuljon meg. Fiatalon, 47 éves korában halt meg, 1833. március 20-án, Ádár 15-én.

Nálánál még erősebb kézzel fogott a rend megteremtéséhez Ullmann Gábor, a hitehagyott Ullmann Mózesnek öccse és veje. Pozsonyban született 1792-ben, 1809 óta lakott Pesten, 1830 óta elnöke a zsidó nagykereskedők testületének, ugyanazon évben lett hitközségi elöljáró is. Szorgalmazására készült el és lépett 1833-ban életbe a gyülekezet új alapszabálya, amely az eddig csak lazán megszervezett pesti zsidóságot községgé tömörítette s fektette azt szilárd alapokra. Az elszaporodott magántemplomokat bezáratta, megalapította a kultusztemplomot, amely a nagy zsinagógával egyidőben, 1830-ban új hajlékot kapott az Orczy-házban, s ily módon egységesítette a pesti zsidóságot. Az új szabályzat alapján ő lett 1833-ban az első elnök, Vorsitzer, de betegeskedése folytán 1836-ban lemondott tisztségéről. A zsidó közügyeknek tovább is munkása maradt, tagja volt a magyar zsidóság által 1839-ben választott emancipációs bizottságnak és a türelmi adó eltörlését szorgalmazó 1841. évi képviseletnek. Halála idejét eddig még nem tudtuk megállapítani.

Utána Boskovitz József Löb két ízben is volt hitközségi elnök, előbb 1836–1839. években, majd 1851-ben. Óbudán született 1789-ben, s köztevékenységével hozzájárult ahhoz, hogy az ország egész zsidósága a pesti elöljáróságot ismerte el vezetőnek. Elnöke volt az 1839. évi emancipációs bizottságnak és tagja az 1841. évi zsidó képviseletnek. Az 1846–7. évi ínséges télen felekezeti különbség nélkül pénzzel és élelmiszerrel támogatta a megszorultakat. Később maga is elszegényedett, s 1857-ben tönkrement. Meghalt 73 éves korában, 1862. augusztus 24-én, Áb 28-án.

Első elnöksége után a hívők bizalma Ösztreicher Dávid terménykereskedő felé irányult, aki 1839–1845. években volt elnök. Pesten született 1794-ben. Elnöksége idején létesült 1841-ben a Kézműves Egylet, nyílt meg ugyanazon évben saját telkén a Gyár utcai zsidó kórház, alakult az eredményesen működő Magyarító Egylet. Meghalt 73 éves korában, 1867. augusztus 4-én, Áb 3-án.

Az 1845. évi tisztújítás Löwy Hermannt és Kunewalder Jónást egyenrangú elnökké választotta három évre. Lőwy Herman ezüstárus Pozsonyban született 1785-ben, művelt talmudista volt, jó barátságban állt Schwab Löb pesti és Löw Lipót későbbi szegedi főrabbival. Az elöljáróságnak már 1836 óta tagja, részt vett minden országos zsidó

mozgalomban; a pesti nagy árvíz idején 1838-ban ezüst serleggel kedveskedett Lang Mihály evang. lelkésznek, aki menedéket nyújtott a zsidóknak. Később valószínűleg külföldre költözött. Halálozási ideje ismeretlen.

Elnöktársa Kunewalder Jónás, a zsidó kórház nagynevű igazgatójának dr. Jacobovits Fülöp orvosnak veje, az 1846-ban eltörölt türelmi adó kezelőségének elnöke, társadalmi tekintélyével sikeresen fáradozott a hazai zsidóság ügyeinek védelmében, de az 1848-as zavaros időkben hirtelen elhagyta vallását, amelyért addig annyit küzdött.

A forradalom és szabadságharc súlyos éveiben Weisz M. A. veszi kezébe a hitközség vezetését. Tekintélyes kereskedő, később 1859-ben, majd 1863-ban ismét elöljáró, 1868–69-ben kongresszusi képviselő. Született 1811-ben, meghalt 65 éves korában 1876. április 3-án, Niszán 9-én.

Az abszolút kormány, amely a zsidó „községet" igazgatási jogától megfosztotta és „hitközséggé" alakította át, Weisz M. A.-t 1851-ben elmozdította a hitközség éléről és az egyszer már elnökséget viselt Boskovitz József Löböt állította helyébe. A hatóságilag kinevezett elnök hét éven át vezette az ügyeket, és segített újra felépíteni a történelmi események által megrázkódtatott hitközséget.

A helytartóság egy oktrojált ügyrend alapján 1858-ban tisztújítást rendel el, amely Baumgarten Fülöp földbirtokost és öt elöljáró társát állítja a hitközség élére, hogy azután az egy év múlva elrendelt újabb választáson Fleischl Dávid elnöknek adjon helyet. Fleischl rövid elnöksége idején készült el 1859. szeptember 6-án a pesti hitközség büszke alkotása, a Dohány utcai templom.

Ennek szárnyépületébe költözött a hitközség hivatala is, amely addig az Orczy-házban volt elhelyezve. Fleischl született 1800-ban, meghalt 68 éves korában, 1868. augusztus 11-én, Áb 23-án.

Az elnökség körül történt további események visszatükröztetik az akkori általános hazai viszonyokat, amikor is a nemzet öntudatra ébredése vívta küzdelmét a haldokló abszolutizmussal. A helytartóság még 1859-ben meghitt bizalmasát, az utóbb „tornyai" előnévvel nemesített Schossberger S. W. dúsgazdag nagykereskedőt ültette az elnöki székbe. A nemzeti érzelmű pesti zsidóság azonban 1861-ben kibuktatja őt és dr. Hirschler Ignác orvost választja helyébe. A helytartóság 1863-ban szabálytalannak mondja Hirschler megválasztását és Schossbergert helyezi vissza az elnöki székbe. Az 1865. évi választás újból kibuktatja Schossbergert és ismét Hirschlert teszi elnökké, aki azonban immár nem fogadja el e tisztséget. A két politikai ellenfél egyaránt értékes tagja volt a társadalomnak és a zsidó közösségnek. Schossbergerről, aki később hasznos tevékenységet fejtett ki a kongresszusban, még bírálója, Tenczer Pál is elismerte, hogy „jótékonysága és szelleme által kitűnik". Meghalt 78 éves korában, 1874. március 25-én, Niszán 7-én. Dr. Hirschler Ignác Pozsonyban született 1823-ban, az ország legelső szemspecialistája, 1869 óta a Tudományos Akadémia és 1885 óta a főrendiház tagja. Elnöke volt az 1868–9. évi kongresszusnak, amelyet az ő vezetése parlamenti nívón

tartott. Az 1867. évben elért emancipációnak higgadt szavú harcosa volt. Meghalt 68 éves korában, 1891. november 11-én, Chesván 10-én.

A Hirschler–Schossberger vetélkedésből alakult ki az 1861. évi hitközségi szabályzat, a mai napig is érvényben levő alapszabályoknak gerince. Új korszakot jelentett ez a pesti hitközség életében, amely szerencsésen egybeesik az 1867. évi kiegyezést követő általános gazdasági fellendülés idejével. A pesti hitközség nagy alkotásainak is időszaka volt ez, amelyben a hitközség elnökei következő sorrendben követték egymást.

Lányi Jakab, az osztrák hitelbank pesti fiókjának igazgatója, 1865-től 1874-ig három cikluson át állt a hitközség élén. Elnöksége idején honosult meg dr. Kohn Sámuel rabbinak 1866. évi megválasztásával a Dohány utcai templomban a magyar igehirdetés; épült a kongresszus után 1872-ben az ország egyik legszebb konzervatív temploma, a Rombach utcai zsinagóga; nyílt meg 1867-ben a leányárvaház és 1869-ben a fiúárvaház. Meghalt 63 éves korában 1879. november 28-án, Kiszlév 13-án. Lányi után tíz éven át (1874–1883) Neuwelt Ármin nagykereskedő, a Magyar Kereskedelmi Csarnok elnöke volt a hitközség elnöke. Három tisztújításnál irányult feléje a közbizalom. Elnöksége nem új alkotásoknak, hanem a meglevők fenntartásának és továbbfejlesztésének volt a kora. Az 1877-ben megnyílt Orsz. Rabbiképző Intézet, valamint az Izr. Siketnémák Orsz. Intézete nem volt ugyan hitközségi alkotás, de kezdettől fogva élvezték a pesti hitközségnek nemcsak erkölcsi, hanem anyagi támogatását is. Neuwelt Ármin 73 éves korában halt meg 1888. január 15-én, Sevát 2-án.

Az 1883. évi tisztújítás Wahrmann Mór személyében igaz államférfiút állított a hitközség élére. Mint Wahrmann Izrael első pesti főrabbinak unokája Pesten született 1832-ben. Az egyetemet végzett kereskedő és ipari vállalkozó egyik előharcosa volt az Ausztriától gazdaságilag független Magyarország eszméjének. Az első zsidó vallású országgyűlési képviselő, aki 1869-ben jutott a parlamentbe. Fiatalabb éveiben a napisajtó hasábjain küzdött a zsidók egyenjogúsításáért, majd ennek kivívása után alelnöke volt a zsidó kongresszusnak. Vasszorgalmát és erős akaratát bevitte a hitközség elnöki székébe is, amelyet egy évtizeden át töltött be. Nevéhez fűződik az 1889-ben épült új kórház és az 1891-ben elkészült Síp utcai hitközségi székház. Neki és hűséges alelnökének, az energikus Deutsch Sámuel sok évtizedes kultuszelöljárónak műve, hogy a pesti hitközség kormányzásában, intézményeiben és minden tagozatában oly rend honosult meg, amely bármely közintézménnyel kiállja a versenyt. Hirtelen halt meg 60 éves korában, 1892. november 26-án (este), Kiszlév 8-án.

Az erőskezű elnök halála után az utóbb bárósított Kohner családnak feje, Kohner Zsigmond volt 1893-tól 1906-ig hitközségi elnök. Budapesten született 1840-ben, előkelő szerepe volt a hazai közgazdasági és kereskedelmi életben, elnöke a Lloyd Társaságnak, alelnöke a Pesti Kereskedelmi Banknak. Jóindulatú és szeretetreméltó rós-hákóhol, akinek tizenhárom évi elnöksége alatt több oly intézménnyel gyarapodott a fővárosi zsidóság, amelyeknek java része országos érdekeket is szolgál. Elnöksége idején nyitotta meg 1893-ban a hitközséggel összhangban működő Chevra Kadisa korszerű Aggokházát, létesült

1894-ben az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. 1896-ban a millennium emlékére a szegény hitközségeket támogató Orsz. Magyar Izr. Közalap, nyílt meg 1897-ben a Bródy-gyermekkórház, 1900-ban a fasori Fiúárvaház, létesült 1901-ben a közkórházak zsidó betegeinek rituális élelmezésére az Áhávász Réim egylet. Az elnökségtől való visszavonulásának évében, 1906-ban épült a pesti hitközség első monumentális kültelki imaháza, az Aréna úti templom. Meghalt 67 éves korában, 1908. január 2-án, Tévész 28-án.

Kohner Zsigmond visszavonulása után, 1906-ban Dr. Weinmann Fülöp lett az elnök. A hitközség „lateiner" vezetője munkavégzésével méltóan sorakozott a gazdasági élet gyakorlati pályáján működött eddigi elnökökhöz. Ungvárott született 1839-ben, Debrecenben és Szegeden ügyvédi gyakorlatot folytatott, 1867-ben a királyi ítélőtábla bírája, utóbb királyi közjegyző. Kora ifjúságától fogva részt vett a felekezet minden megmozdulásában, az elnöki székben szigorúan őrködött a legalitás pontos betartása fölött. Ötévi elnöksége alatt a főváros zsidósága továbbfejlesztette intézményeit. Ez időben keletkezett vagy nyílt meg 1908-ban a Wechselmann Vakok Intézete, 1909-ben az Orsz. Magyar Izr. Közművelődési Egyesület és az Izr. Szünidei Gyermektelep Egyesület, 1910-ben a Weiss Alice Gyermekágyas Otthon és az Orsz. Izr. Patronage Egyesület, 1911-ben a Chevra Kadisa Szeretetháza. Meghalt 72 éves korában 1911. november 28-án, Kiszlév 7-én.

Egy évi interregnum után 1912-ben Adler Lajos lett a hitközség elnöke. Szempcen született 1837-ben, fiatalon került a fővárosba, ahol jó nevű bankár volt. Elnöksége előtt évtizedeken át jótékonysági, majd szertartásügyi elöljáró volt, az elnöki tisztséget 1919 februárjáig töltötte be. Gyakorlatiasságának és tapasztaltságának köszönhető, hogy a világháború súlyos évei nem ingatták meg a hitközség intézményeit. Meghalt 90 éves korában 1927. február 3-án, Adár l-én.

Utóda Székely Ferenc 1919-től 1921-ig vezette a hitközséget. A Fejér megyei Alapon született 1858-ban. A bankszakmában előkelő helyet töltött be, és közgazdasági ténykedése mellett szépirodalmilag is munkálkodott. A felekezeti életnek mindenkor aktív részese volt, s a világháború előtt a magyar zsidóság egységesítését célzó mozgalmat indított. Kétévi elnöksége a legsúlyosabb forradalmi időkre esik, de higgadtságával nem csak köznyugalmat tudott teremteni, hanem a hitközség veszélyeztetett intézményeit is meg tudta menteni. Utóbb a Ferenc József Rabbiképző Intézet vezérlő bizottságának volt elnöke. Meghalt 78 éves korában 1936. április 11-én, Niszán 19-én.

Székely Ferenc utóda az elnöki székben dr. Lederer Sándor elnökhelyettes lett 1921-ben. Hatévi elnöksége idején létesültek a pesti hitközség templomkörzetei, amelyek hatalmasan fellendítették a perifériákon lakó zsidóság hitéletét. Kiskunfélegyházán született 1852-ben, tragikus hirtelenséggel halt meg 75 éves korában 1927. november 28-án, Kiszlév 4-én.

1928. márciusától 1929. márciusáig Kaszab Aladár volt a hitközség elnöke. A nagy filantróp a Heves megyei Szűcsiben született 1868-ban s ugyancsak váratlanul halt meg 61 éves korában 1929. március 15-én, Veádár 3-án.

A pesti hitközség ez idő szerinti vezetője Stern Samu 1929. december óta tölti be az elnöki széket. A közbizalom reá ruházta a VI. községkerület és az Orsz. Izr. Iroda elnöki méltóságát is. A jövendő krónikásnak lesz háládatos feladata megírni, hogy hármas tisztségében a mi megpróbáltatásokkal teli időnkben mily bölcs megfontoltsággal párosult nagy energiát fejt ki az egész hazai zsidóság érdekében.

I. Függelék

A pesti izr. hitközség elnökeinek névsora kronológiai sorrendben

Sachsel Márkus 1806–1813 körül
Kadisch Joachim 1802–1833. körül
Breisach Izsák 1806–1833 körül
Ullmann Mózes 1806–1823 körül
Mauthner Adám 1811–1828 körül
Bauer Móric 1828–1833 körül
Ullmann Gábor 1830–1836-ig
Boskowitz József Löb 1836–1839-ig
Öszterreicher Dávid 1839–1845-ig
Löwy Herman 1845–1848-ig
Weisz M. A. 1848–1851-ig
Boskowitz József Löb 1851–1858-ig
Baumgarten Fülöp 1858
Fleischl Dávid 1859
Schossberger S. W. 1859–1861-ig
dr. Hirschler Ignác 1861–1863-ig
Schossberger S. W. 1863–1865-ig
Lányi Jakab 1865–1874-ig
Neuwelt Ármin 1874–1883-ig
Wahrmann Mór 1883–1892-ig
Kohner Zsigmond 1893–1906-ig
dr. Weinmann Fülöp 1906–1911-ig
Ádler Lajos 1912–1919-ig

Székely Ferenc 1919–1921-ig
dr. Lederer Sándor 1921–1927-ig
Kaszab Aladár 1928–1929-ig
Stern Samu 1929. évtől

II. Függelék

A pesti izr. hitközség elhunyt elnökeinek halálozási évfordulója naptári sorrendben

Niszán 9. Weisz M. A.
Niszán 19. Székely Ferenc
Ijjár 4. Mauthner Ádám
Áb 3. Öszterreicher Dávid
Áb 23. Fleischl Dávid
Áb 28. Boskowitz József Löb
Elul 26. Kadisch Joáchim
Chesvan 10. dr. Hirschler Ignác
Chesvan 18. Breisach Izsák
Kiszlév 4. dr. Lederer Sándor.
Kiszlév 7. dr. Weinmann Fülöp
Kiszlév 8. Wahrmann Mór
Kiszlév 13. Lányi Jakab
Tévész 28. Kohner Zsigmond
Sevát 2. Neuwelt Ármin
Adár 1. Ádler Lajos
Adár 15. Bauer Móric
Veadár 3. Kaszab Aladár

(Források: A pesti hitk. jegyzőkönyvei és évi jelentései.)

Megjelenés:

Magyar Zsidó Szemle, 1939. 51-57. o.

Kitérések kétszáz év előtt (1939)

A Nyitra megyei Szenic község jámbor katolikus lakóit 1739. pünkösd hetében megbotránkoztató meglepetés érte. Elvetemült gonosz betörők garázdálkodtak a helység templomában és istentelen kézzel ellopták onnan a kegyszereket. A gyalázatos gaztett elkövetésével hat ember esett gyanúba. Petrasek György és Irlina János helybeli keresztények, Salamon Léb, ifjabb Salamon és Mózes Jakab ottani zsidók, végül Benjámin Wolf sasvári zsidó. Hiába jött ez utóbbinak segítségére a keresztény Wanicsek János alibi tanú, mind a hat gyanúsított a berencsi uradalom úriszéke elé került.

A bíróság előtt a vádlottak – lehet, hogy lelkiismereti furdalástól gyötörve, lehet, hogy a bizonyítékoktól sarokba szorítva –, de mindenesetre szokatlanul kemény kínvallatás után („ad insolitos torturae gradus tracti") bevallották bűnüket. Elmondták, hogy elsőnek Irlina János hatolt be a templomba, kiemelte a tabernaculumból a monstranciát és ciboriumot[LAT1] és az elrabolt kegyszereket átadta cinkostársainak. A gaztett bevallása után a bíróság elrettentően szigorú ítéletet hozott. Mind a hat vádlottra kimondta a halált.

És ekkor szégyenteljes dolog történt. Salamon Léb, az öreg bűnös 18 éves éretlen fiával együtt úgy akartak a halálos büntetés elől menekülni, megtagadták vallásukat és kétségbeesett kapkodásukban „abjurato paganismo" pogányságnak mondották ősi zsidó hitüket, majd áttértek a katolikus vallásra.

A csúnya hittagadás nem sokat használt sem nekik, sem cinkostársaiknak. A bíróság öt vádlotton nyomban végrehajtotta a halálos ítéletet. Petrassek[DG1] Györgynek és a megkeresztelt Salamon Lébnek fejét vették, Irlina Jánost, Mózes Jakabot és Benjámin Wolfot karóhoz kötve elégették. Ifjabb Salamon halálos ítéletének végrehajtását, tekintettel kiskorúságára, felfüggesztették.

A fiatal templomrabló és hittagadó, aki a keresztségben János nevet kapott – Neo Christianus Joannes Baptista – nem nyugodott bele a halálos ítéletbe. Előbb sietett a templomnak okozott kárt megtéríteni, amit Rudinszky József plébános 1739. június 26-án igazol. Azután felségfolyamodványban könyörög nyomorult életéért. Nyomatékosan megfogadja; hogy az orthodox keresztény valláshoz, amelyet a szent lélek kegyelmétől felvilágosítva vett fel, hűségesen ki fog tartani. („Sponder firmitor hanc quam gratia Spiritus Sancti illuminatus amplexus sum Orthodoxam et Christianam fidem volo retinere."[LAT2])

[LAT1] kiemelte a szentségházból az ereklyetartót és a kelyhet
[DG1] Fentebb a név csak egy s-sel íródott.
[LAT2] Határozottan vallom, hogy a Szentlélek megteremtette az ortodox keresztény hitet, és meg akarom tartani.

A „meggyőződésből” kitérők kétszáz év előtti dicstelen előfutárjának vajon használt-e a képmutató hittagadás? Az álszent gonosztevő megmenekült-e?

Egy év múlva, 1740-ben egy Hirschl Áron nevű zsidó, akinek lelkiismeretét nem éppen tiszta üzelmek nyomták, ugyancsak a hit tagadásban keresett menedéket. Keresztény hitre tért, felvette a Hieczinger Tamás nevet – de ez mind nem használt neki. Az adósok börtönébe került és ott elmélkedhetett afelől, érdemes volt-e hittagadóvá válni?

(Forrás: Magyar Zsidó Oklevéltár, III. kötet 480–485. és 507. számú oklevelek)

Megjelenés:

Egyenlőség, 1939. március 16., 8. o.

A pesti kultusztemplom kántorai (1940)

Pest város kapuit II. József császárnak 1783. évi türelmi rendelete nyitotta meg a zsidók előtt. Az immár közel 150 éves hitközség első állandó zsinagógája a XVIII. század végén nyílt meg az azóta eltűnt Orczy-házban. A zsinagóga mellett, ugyancsak az Orczy-házban volt a hitközség másik temploma, a kultusztemplom. E templomot a bécsi Mannheimer-féle „Chorschul" mintájára a haladást pártoló pesti hívekből álló „Cheszed Neurim" egylet létesítette 1828-ban. A templomot a hitközség 1830-ban átvette az egylettől, intézményei közé sorozta, majd az 1859-ben elkészült monumentális dohány utcai istenházában helyezte el.

A kultusztemplom első kántora az Óbudán 1800-ban született Denhof Ede Károly, a bécsi nagy Sulzer tanítványa, 1830-tól egy évtizeden át állt az „ámud" előtt, ahonnan fiatalon dőlt ki. Meghalt 1840. május 18-án. Tanítómestere, Sulzer a pesti hitközséghez írt levelében így jellemezte őt: „Ein Mann, imposant von Gestallt, durch die Kraft seines Organs, durch den Ausdruck innigster Andacht dem Gebete heilige Weihe zu verleihen wüsste".[NE1] Denhof kántor Jeiteles Móric karvezető segítségével férfi és gyermek vegyes énekkart szervezett az istentisztelet méltóságának emelésére. Mellette Goldstein Dávid volt a tóraolvasó (Legist).[1]

Denhof halála után két év múlva, 1842-ben a pesti hitközség a morva származású Löwenstamm M. G. kántort szerződtette a kultusztemplomba. Sem énektudása, sem szövegkiejtése nem tudta kielégíteni a hívek áhítat-keresését és az egykorú jegyzőkönyv szerint „durchaus nicht geeignet sei das Gemüth der Zuhöher zu erbauen und zur Andacht zu stimmen"[NE2]. Két évi ittműködés után a hitközség nem is újította meg szerződését. Életkorát és további sorsát nem ismerjük.

A megürült kántori állásra Löwe Móric strassburgi „ministre officiante" ajánlkozott. A pesti hitközséghez írt jiddis levelében, amiből arra következtethetünk, hogy Ost-Jude[DG1] volt, önérzetesen írja: „Ich will Ihnen zeigen was Ihnen noch niemand gezeigt hat".[NE3] Bemutatkozó imádkozásával valóban megnyerte a hívek tetszését; a hitközség hat évre szerződtette őt, mire egy templomatya jelenlétében Schwab főrabbi kezébe letette a

---

[NE1] Egy impozáns alkatú férfi, aki orgánumának ereje által, a legmélyebb áhítat kifejezése által képes volt arra, hogy az imának szent ünnepélyességet kölcsönözzön

[1] A magyar zsidók hitéletének történetéhez fontos adalékot szolgáltat a magyar kántorok ismertetése. A következőkben közöljük a pesti kultusztemplomban működött és jelenleg is működő kántorokat időrendben. Érdemes volna az ország összes templomainak kántorjairól összeállítást készíteni és Közlönyünkben megjelentetni.

[NE2] Egyáltalán nem alkalmas arra, hogy építse a hallgatók lelkét és áhítatossá tegye őket

[DG1] Keleti zsidó

[NE3] Meg akarom mutatni önöknek azt, amit még soha senki nem mutatott.

hivatali esküt. Löwe kántor szerződése 1850-ben lejárt és a szabadságharc leveretését követő gazdasági pangás idejében a pesti hitközség nem volt hajlandó megújítani szerződését. Éppúgy, mint Löwenstammnak, úgy Löwenek sem ismerjük életkorát és további sorsát. Azt sem tudtuk eddig megállapítani, hogy a következő hét éven át ki látta el a kultusztemplom kántori teendőit. Holott épp ezen időben, 1851-ben bővítette ki a hitközség az Orczy-házi kultusztemplomot, honosította meg benne a német templomi énekeket, amelyeknek szövegét Schwab főrabbi állította össze, és amelyeket Jeiteles karvezető zenésített meg. Ugyancsak Jeiteles tanította be ez időben a templom első orgonistáját, a mindkét szemére vak Papp Györgyöt. Már itt megjegyezzük, hogy sem Papp, sem a későbbi orgonisták – Hössli J. Jakab, dr. Wöhler Gotthard, Schweida Rudolf, Bahnert József, Sugár Viktor, Ákom Lajos és Wehner Géza – nem zsidó vallásúak, mivel zsidó ember szombaton és ünnepeken nem ülhet az orgona mellé.

A kultusztemplom 1857-ben Friedmann Mór személyében szerencsésen oly kántort talált, aki több mint három évtizedes ittműködésével fényt és dicsőséget hozott az 1859-ben a Dohány utcai templomba vonult kultusz–istentiszteletre. A „kántorok fejedelmének" élete és munkája sokkal ismertebb, semhogy azt ehelyütt kellene ismertetni. Csak néhány adatot közlünk. Hrabócon született 1820-ban, talmudiskolát járt Pápán és Pozsonyban, tanítóskodik Brezován, majd Goldmark Károly atyjának, a sopronkeresztúri kántornak vezetésével elsajátította a kántoráliát, és 22 éves korában soproni kántor. Innen Bécsbe megy, a konzervatóriumot látogatja, és Sulzer mellett továbbképzi magát. 1850-ben Bécs egyik elővárosában kántor, hitoktató, jegyző és hitszónok. Érdemeiért a bécsi rabbiság a „morénu" címmel tüntette ki. A pesti hitközség 1857-ben hívta meg főkántornak. Itt kiépíti a Denhof, által meghonosított Sulzer-féle imarendet, és saját egyházi énekeinek meghonosításával elősegítette a hívek magyarosodását. Mint korszerű kántor, mint tradicionális cházon, mint tóraolvasó, mint énekművész és mint a héber szöveg előadója egyaránt felülmúlhatatlan volt. Az Izr. Tanítóegyesületnek megalakulása óta alelnöke, a Rabbiszeminárium gimnáziumának énektanára. A hitközségi tisztviselők érdekeinek megóvására 1882-ben egyesületet alakít és lapot indít. A kiváló érdemű férfiút a király arany érdemkereszttel tüntette ki. Meghalt 1891-ben. Mellette működtek Blum Izrael, Freisinger Ede,, Schusny Jakab, (megh. 1898) és Stern Sándor kántorok.

Liturgiai tudásban és énekművészetben Friedmann főkántor méltó utóda volt Lazarus Adolf főkántor. A Pozsony megyei Stomfán született 1855-ben, héber tudományokat a pozsonyi jesiván, éneket Bécsben tanult. Több kisebb morva hitközségben működött mint kántor, előimádkozó, tóraolvasó, tanító és jegyző, majd Hannoverbe került. A pesti hitközség 1891-ben választotta főkántorává. Harmincöt évig töltötte be ezt a tisztséget, méltóságteljes hivatalviselésével, előkelő modorával és nagy szaktudásával megnyerve a hívek és pályatársak megbecsülését. Énektanára volt a rabbiszeminárium gimnáziumának. Meghalt 1925-ben. Mellette működtek az azóta elhunyt Lazarus Albert, Guttmann Béla későbbi bécsi főkántor, Licht Izrael, a külföldre

távozott Kwartin Szavel, a nyugalomba vonult Krausz Jakab és a jelenleg is működő Lorber Izsák.

A pesti kultusztemplom ez idő szerinti kántorfunkcionáriusai a szolgálati évek sorrendjében: Linczky Bernát, előbb újpesti főkántor, aki még Lazarus mellett kezdte meg itt-működését; Ábrahámsohn Manó, előbb a Rumbach utcai zsinagóga főkántora; mellettük működnek a már említett Lorber Izsák és Feleki Rezső.

Megjelenés:

Magyar Izraelita Hitközségi Tisztviselők Lapja, 1940. június. 1-2. o.

Tanító, rabbi, elnök és kántor emléke (1941)

A folyó 1941. polgári év távlatából visszatekintve a száz év előtti időre, több kiemelkedő dátum tárul szemünk elé.

Most van századik fordulója annak, hogy Rosenthal Móric budai tanító tollából Pozsonyban megjelent a teljes imakönyv magyar fordítása, „Jiszrael könyörgései egész évre" címen. Felmérhetetlen szolgálatot telt ezzel a szerény tanító a vallásához hű ifjúság nemzetiesítésének, amelynek magyarosodási készségét fényesen igazolja az az örvendetes jelenség, hogy a fordítás két év múlva második kiadást ért el. Ugyancsak 1841-ben jelent meg Budán Rosenthal zsoltárfordítása, valamint Perek-fordításaDG1 is. Három év múlva, 1844-ben kinyomatja Budán a peszáchi Hagadát.

Abban az évben, amikor Rosenthal imafordítása megjelent, született Baján – 1841. szeptember 21-én – dr. Kohn Sámuel pesti főrabbi, a főváros első magyar zsidó hitszónoka. A boroszlói rabbiszemináriumnak volt neveltje és 1866-tól kezdve 54 éven át töltötte be pesti papi tisztségét. Nagy volt, mint lelkész, kiváló, mint ember, és úttörő, mint tudós. Az 1868–69. évi kongresszuson a szélsőségektől tartózkodó képviselők csoportjának egyik higgadt irányítója volt. Fáradhatatlanul buzgólkodott a magyar Rabbiképző felállításán, és azon egy ideig előadta a homiletikát. A főváros folyton növekedő hitközségében nemcsak azzal szolgálta a magyarosodás ügyét, hogy szószékén állandósította a szombati és ünnepi magyar nyelvű igehirdetést, hanem esketési és temetési beszédeivel bevitte a családokba is a magyar szót. Mint történész azzal tette nevét halhatatlanná, hogy megírta a „Zsidók története Magyarországon" című hatalmas művét, amely 1884-ben jelent meg, és amelyet azóta sem szárnyaltak túl. Kimagasló értékű 1889-ben megjelent történelmi műve a szombatosokról. Az általános és osztatlan tekintélyben álló főpap 1920. március 11-én halt meg.

A pesti magyar hitszónok számára dr. Hirschler Ignác neves szemorvos készítette elő a talajt. A Stompfán 1823-ban született, utóbb a magyar zsidóságban vezérszerepet betöltő férfiú egy fél évszázaddal ezelőtt 1891. november 11-én halt meg. Mint szemgyógyász elsőnek alkalmazta nálunk az orvosi tudomány korszerű eredményeit. Betegei közé tartoztak br. Eötvös József, Deák Ferenc és Munkácsy Mihály, akinek ő mentette meg szeme világát. Az abszolutizmus bukása után 1861-ben a pesti hitközség elnöke lett, amelynek oly szervezetet készített, amely még mai napig is alapja e nagy gyülekezet alkotmányának, és mintául szolgál más hitközségeknek. Az alkotmány helyreállítása után politikai barátainál sikeresen járt közbe az emancipáció érdekében.

DG1 Rosenthal Móricz: Pirke Aboth vagy a' régi rabbik erkölcstudománya rhapsodiai oktató mondatokban. Fordíttatott és jegyzetekkel világosíttatott R. M. által (Héber és magyar nyelven. 81 lap. n. 8r. Budán 1841 (nyomt. a' m. k. egyetemnél, kiadta Rosenthal M. Pesten)

Eötvös miniszter az ő meghallgatásával hívta össze az 1868–69. évi kongresszust, ő lett a kongresszus elnöke is. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának, és mint első zsidót, őt nevezte ki I. Ferenc József a főrendiház tagjává.

Ugyancsak félszázaddal ezelőtt halt meg Friedmann Mór pesti főkántor. A nagy énekművész, aki nem csak zenei, hanem teológiai és világi tudással is ékeskedett, Hrabócon született 1820-ban. Alig 24 éves korában Bécs egyik elővárosában kántor, hitoktató, jegyző és hitszónok. Érdemeiért az oltani rabbiság morénu címmel tüntette ki. 1857-ben lett pesti főkántor és a két év múlva felépült Dohány utcai monumentális templom istentiszteletét segített méltó nívóra emelni a Sulzer-féle imarend meghonosításával. Alelnöke volt az Izr. Tanítóegyesületnek, foglalkozott egy kántoriskola létesítésének kérdésével. Énektanára volt a rabbiképző gimnáziumának, és a hitközségi hivatalnokok érdekeinek megvédésére 1882-ben egyletet alapított, lapot szerkesztett. Az uralkodó által arany érdemkereszttel kitüntetett kiváló főkántor Budapesten halt meg 1891. augusztus 29-én.

Az évfordulók nyomán négy férfiú emléke újul meg előttünk. Nevük maradjon áldva.

Megjelenés:

Magyar Izraelita Hitközségi Tisztviselők Lapja, 1941, augusztus. 1.o.

Hirschler Ignác (1941)

Halála félszázados fordulóján

A magyar szabadságharcot követő két évtizedben, a XIX. század ötvenes és hatvanas éveiben messzeható események játszódtak le a hazai zsidóság körül és a hazai zsidóságon belül. Az egyik az emancipációra, a magyar zsidóság polgári egyenjogúsítására vezetett – a másik a hitközségeknek vallásárnyalati és igazgatási ellentétekből eredő elkülönülését szülte. Ma, nyolcvan-kilencven év távlatából elfogulatlanul ítélkezhetünk nemcsak az egykori eseményekről, hanem azokról a férfiakról is, akik azokat irányították. A vezető egyéniségek élén járt Hirschler Ignác neves szemorvos, a pesti hitközség, majd a kongresszus elnöke. Ez évben van halálának félszázados fordulója.

Dr. Hirschler Ignác a Pozsony megyei Stomfán született 1823-ban. Középiskoláit Pesten, orvosi tanulmányait Bécsben és Párisban végezte. Nemcsak szaktudományának, hanem az élő és írott szónak is mestere volt. Orvosi dolgozatai és előadásai korán feléje irányították az általános figyelmet, s rövid idő múlva a szemészet egyik legkiválóbb képviselője, elismert tekintélye lett. Váró- és előszobája gyakran egészen a lépcsőkig volt tele szembetegekkel. Eötvös József, Deák Ferenc tartozott betegei közé, Munkácsy Mihálynak pályája kezdetén ő mentette meg szeme világát. Hivatottak állapították meg róla, hogy az orvosi rendnek egyik legnagyobb kitűnősége, a magyar orvosi tudomány nagy előharcosa volt, rendelője pedig valóságos szemgyógyászati iskola. Vallása miatt nem kapott ugyan egyetemi katedrát, de kortársak feljegyzése szerint professzorok is kikérték szaktanácsát. Negyvenhat éves korában tagja lett a Magy. Tud. Akadémiának, öt év múlva elnöke a Magy. Kir. Orvosegyesületnek, majd tagja az Orsz. Közegészségügyi Tanácsnak. Orvosi kiválósága, nagy európai műveltsége és előkelő modora érintkezésbe, sőt barátságba hozta a magyar közélet számos vezető tényezőjével. A főrendiház újjászervezésekor 1885-ben I. Ferenc József király, mint első zsidót főrenddé nevezte ki, miután már előzőleg kitüntette a III. osztályú vaskoronarenddel.

A felekezeti élet fórumán Hirschler Ignác 1861-ben lépett előtérbe. Az ország már akkor is legnagyobb hitközségének, a pestinek élén abban az évben az aulikus érzelmű, utóbb „tornyai" előnévvel nemesített, dúsgazdag Schossberger S. W. állott, aki készséges eszköze volt az abszolút kormánynak. Midőn azonban az 1860. évi októberi diploma nyomán országszerte feltámadt az alkotmányos élet, és a vármegyékből elmenesztett császári hivatalnokok helyét ismét magyar tisztviselők foglalták el, Schossberger – aki tüske volt a magyar nemzeti szellemtől áthatott pesti zsidó ifjúság szemében, és akiről az volt a vélemény, hogy bár úriember, de közügyek intézésére alkalmatlan – helyzetét tarthatatlannak érezte, s ezért beadta lemondását.

Egy akkoriban elterjedt hír szerint Graefl Ferenc, Pest városi főbíró 1861 elején megbeszélésre hívta a hitközség tekintélyesebb tagjait és figyelmeztette őket, hogy mivel a legközelebbi országgyűlés valószínűleg a zsidók egyenjogúsításának kérdését is fogja tárgyalni, válasszanak oly elöljárókat, akik kiváló műveltségüknél fogva alkalmasak e tisztségek betöltésére. Így került előtérbe a művelt és tekintélyes Hirschler, akiben széles rétegek már akkor vezérüket látták.

Miként a negyvenes évek elején egy orvos, dr. Jakobovics Fülöp, a zsidókórház igazgatója állt a zsidók magyarosodásának és ezzel karöltve a polgári egyenjogúságra való törekvésének élén, úgy most is, a hatvanas évek elején egy orvos, Hirschler Ignác köré csoportosultak mindazok, akik a régi magyarító egyletet Izraelita Magyar Egylet néven új életre keltették, előadóasztalnál és az általuk teremtett sajtóban küzdöttek a kettős célért, magyarosodásért és jogegyenlőségért, vagyis a nemzeti egybeolvadásért, s ezért gyakran kellett az abszolút kormány közegeinek bosszúját elszenvedniük.

Mielőtt Hirschler részt vállalt volna a hitközség vezetésében, a leköszönt elöljársággal új, korszerű igazgatási és választási szabályzatot készített az elavult régiek helyébe. Közigazgatási szabályzatának alapgondolata az önkormányzat: a gyülekezet a vallási, jótékonysági és tanügyi intézményeit önmaga által választott képviselőkkel kezelteti, azoknak összes szükségleteit saját bevételi forrásaiból fedezi, az elöljárók pedig tartoznak munkálkodásukról nyilvánosan beszámolni. Ezen immár nyolc évtizedes elgondoláson épül a mai hitközségi igazgatás is. Választási szabályzata a legszabadelvűbb: elve az általános választói jog és választhatási képesség. Minden 24. életévét betöltött adófizető egyénnek van választójoga; az akadémiai képzettségű, úgyszintén a zsidó teológiai tudományokban képesített egyének az adófizetéstől függetlenül is választók. Minden harmincadik életévét betöltött egyén, aki legalább három év óta fel van véve „a községi kapcsolatba" bármely tisztségre megválasztható. E szabályzat magán viseli a kompromisszum jellegét. A 24 éves korhatár és az akadémiai képzettség a Hirschler körül csoportosult ifjabb nemzedéknek – a „morénu" kvalifikációnak, viszont a „községi kapcsolat", vagyis a „bekebelezés" a konzervatív csoportnak érdekeit védte.

E választási szabályzat alapján 1861 nyár elején választotta meg a pesti zsidóság 150 tagú képviseletét. Ez a testület azután nyár végi közgyűlésén dr. Hirschler Ignácot ültette az elnöki székbe.

Az új elnök nagy buzgalommal látott a reá bízott ügyek vezetéséhez. Bár a hitközségi életben homo novus[DG1] volt, csakhamar hivatott vezérnek bizonyult. Az istentiszteleti intézményeknél – amelyeknek fenntartása az ő megállapítása szerint a hitközségnek fő célja – a rabbiság kezében hagyja az irányítást, de egyben tervbe vette annak magyar hitszónokkal való kiegészítését. A terv dr. Kohn Sámuelnek 1866-ban történt megválasztásával valósult meg. Ugyancsak ő készítette elő a talajt arra, hogy méltó zsinagóga épüljön a Rumbach utcában. Előmunkálatokat tett arra, hogy a Bach-kormány

[DG1] Új ember, jövevény

idején elnémetesedett iskola, amelyben a héber oktatáson kívül most már a magyar nyelv tanítására is nagy súlyt helyezett, illő hajlékot kapjon.

Rendbe hozta a hitközség háztartását. A berendezésében elhanyagolt kórházat új felszerelésekkel látta el; nem tudjuk biztosan, de lehet, hogy Balassa János neves sebésztanár Hirschler iránti barátságból ajánlotta fel díjtalanul a zsidókórházban végzendő műtéteket. A tömegnyomor enyhítésére kiszélesítette a szociális és karitatív munkát. A felgyülemlett régi iratokból Barnay Ignác titkár segítségével rendbe hozatta a hitközségi levéltárat, végül átszervezte a Chevra Kadisát. Hogy hivatalvezetését a nagy nyilvánosság bírálata alá bocsáthassa, évi jelentését kinyomatta – feltűnő újítás akkoriban – és széles körökben elterjesztette. Hitközség-igazgatásával valóságos iskolát teremtett, és régi tekintélyes külföldi hitközségek, mint a bécsi, prágai, lembergi követték módszerét.

Gyönyörű lendülettel indult munkáját Hirschler nem sokáig folytathatta. A kibukott Schossberger-csoport nem tudott beletörődni a kénytelen visszavonulásba, és minden alkalmat felhasznált Hirschler elgáncsolására. Az országos politikai életben csakhamar véget ért a „kis szabadság", s az abszolutizmushoz visszatért közhatóságoknál megértő támogatókra találtak a gáncsoskodók. A helytartótanács 1863 tavaszán ki is mondja, hogy mivel a Hirschler-féle szabályzatokat és az ezek alapján megejtett választásokat csak a városi hatóság vette tudomásul nem pedig a kormány – az elöljáróságot nem tartja törvényesnek. Elrendeli, hogy a Schossberger-féle volt elöljáróság, mint „legutóbbi törvényes elöljáróság" és a Hirschler-féle törvénytelennek nyilvánított elöljáróság Schossberger elnöklete alatt alakuljon közös bizottsággá újabb hitközségi szabályzat kidolgozására. Ezeknek elkészítéséig is Hirschlernek kötelességévé teszi az ügyek további vezetését.

Hirschler nem ijedt meg a keményhangú leirattól. Két héttel annak vétele után önérzetes beadvánnyal fordul a helytartósághoz, amelyben részletesen rámutat Schossbergerék aknamunkájára. Kifejti, hogy mivel az ő és elöljárótársai hivataloskodásának törvényességét kétségbe vonták, mivel továbbá az új szabályzat kidolgozására nem a hívek bizalmából megválasztott elöljárók vagyis az egyedül törvényes tényezők kaptak megbízást, hanem a leköszönt elöljárók, tehát nem hivatalos egyének: még csak átmenetileg sem vezethetik tovább a hitközség ügyeit. Férfiak, mondja Hirschler, akik, mint izraeliták és mint polgárok egyaránt becsületesen teljesítették kötelességeiket és saját érdekeik, sokszor még egészségük feláldozásával is, de minden ellenszolgáltatás nélkül vállaltak hivatalt, jogosultak, sőt kötelesek erről lemondani, ha nem viselhetik csorbítatlan becsületben.

Még egy esemény játszott közre Hirschler elkedvetlenítésére. Akkoriban Meisel volt a hitközség főrabbija, aki csak nemrég került ide a németországi Stettin városából. A buzgó pap fájdalommal tapasztalta, hogy a magyar zsidóság némely köreiben meglazultak az erkölcsök és hogy sok hitközségen belül – erről még szó lesz – ádáz viszály dúl. Gróf Pálffy Móric helytartó felszólítására, aki a német műveltségű főrabbit nagyra becsülte, 1863 elején bizalmas emlékirattal fordult a helytartósághoz, amelyben javaslatokat tesz a

zsidó közállapotok megjavítására. Csak művelt és arra érdemes egyének viselhessenek rabbihivatalt, s ennek elérésére a pesti Talmud-Tóra iskola kormánytámogatással rabbiképzővé fejlesztendő. Illetékes hatóság által jóváhagyott hittankönyvek készítendők, az iskolákban pedig úgy osszák be a tanulási időt, hogy a zsidó tanulók szombaton és ünnepeken templomba járhassanak. Szegény leányoknak a zülléstől való megmentésére nőegylet létesítendő. A rabbi és a hitközség viszonyát a helytartóság szabályozza: állapítsa meg, hogy a rabbi miért és kinek felelős. A hitközségekben dúló torzsalkodások megszüntetésére egy rabbikból és világiakból álló konzisztoriális bizottság működjék, amely évente más-más nagyobb városban tartja üléseit.

Sok egészséges eszmét felvető emlékiratát Meisel az elöljárókkal való előzetes megtanácskozás mellőzésével készítette és adta át a helytartónak. Amikor ez kitudódott, Hirschlerék körében nagy volt a felháborodás. Zokon vették a főrabbi önálló eljárását, szinte árulásnak minősítették. Vajon mi keltette Hirschlerben a neheztelést? Gondolhatnánk arra, hogy bármennyire haladó felfogású volt is, mégsem tudott megszabadulni attól az elavult törekvéstől, amely a rabbit száműzni kívánja a hitközség igazgatásából. De gondolhatnánk arra is, hogy – bár tévesen éppen azzal akarta Hirschler kifejezésre juttatni felvilágosultságát, hogy iparkodott a zsidóságon belül elnyomni minden „klerikálizmust". E feltevések ellen szól azonban egyrészt az a méltányos hang, amellyel évi beszámolójában adózik a rabbikarnak, másrészt az a meghitt barátság, amely egy negyedszázadon át fennállt közte és Kohn Sámuel főrabbi között. Inkább arra kell gondolnunk, hogy politikai háttere volt a Hirschler–Meisel ügynek. Két ellentétes erő mérkőzött meg egymással: a Pálffy jóindulatát bíró Schossberger–Meisel aulikusan konzervatív és az Eötvös József bizalmában álló Hirschler-féle szabadelvű csoport. A mérkőzésben mindkét fél elbukott. Meisel kénytelen volt ünnepélyes ígéretet tenni, hogy hivatalos megkeresésekre ezentúl csak a hitközség világi vezetőinek előzetes beleegyezésével fog válaszolni. Hirschler pedig kényszerülve érezte magát visszalépni a hitközség vezetésétől.

A helytartóság meghajolt Hirschlerék visszautasító beadványának érvelése előtt, tudomásul vette lemondásukat és Schossbergeréket helyezte vissza hivatalukba, akik azután két éven át vezették a hitközséget. Első dolguk volt, hogy a Hirschler-féle választási szabályzatot megcsonkították, az aktív és passzív választójogot szűkítették. De ez a mesterkedés mit sem használt nekik. A saját maguk szája íze szerint készített szabályzat alapján lefolyt 1865. évi választás újból kibuktatta Schossbergeréket és ismét Hirschlert tette elnökké. Ő azonban nem fogadta el ez újabb megtiszteltetést; erre bizalmasa, Lányi Jakab került az elnöki székbe.

Hirschler Ignác visszavonult a hitközség ügyeinek vezetésétől, de nem a magyar összzsidóság ügyeinek irányításától. Szerényen a háttérbe helyezkedve, felmérhetetlen szolgálatot tett a hazai zsidóság polgári egyenjogúsításának. A XVIII. század végén Európa-szerte megindult az akkori korszellemből fakadó mozgalom, mely a jognélküli zsidók részére országról országra kivívta a polgári egyenjogúságot. A hazai közvélemény az 1790. évi országgyűlés óta tartotta napirenden e kérdést. Az 1839–40. évi diétán a

rendek ki is mondták a zsidók egyenjogúságát, de a főrendek többsége elvetette. A szegedi nemzetgyűlés 1849. július 29-i utolsó ülésén egyhangúlag megszavazott emancipációnak csak erkölcsi jelentősége volt: elismerése volt a zsidók hazafiasságának. De a szabadságharc leveretése következtében nem lépett életbe.

Az abszolutizmus enyhültével egybehívott 1861. és 1865. évi országgyűlésektől várta egyenjogúsítását a hazai zsidóság. Minden párthoz tartozó tekintélyes politikusok emeltek szót mellette. Megmozdult a sajtó: Löw Lipót tudományosan megalapozott tanulmányain kívül hírneves zsidó újságírók, mint Ludassy-Gans Móric, Bródy Zsigmond, Mezei Mór, Tenzer Pál, Ágai Adolf ily irányú cikkei is napvilágot láttak. Hirschler egyrészt latba vetette nagy társadalmi tekintélyét a vezető politikai férfiak, elsősorban az őt különösen kegyelő Eötvös József felvilágosítására, másrészt buzdította az emancipáció zsidó harcosait. Mezei Mór, az ifjabb kortárs, évtizedek múlva mélységes kegyelettel emlékszik meg Hirschlerről, „arról a férfiúról, ki bölcs vezetője volt a magyar zsidóságnak a tövises úton, a jognélküli, a türelmezett honlakos mélységéből a teljes jogú honpolgár magaslatára". Kohn Sámuel főrabbi pedig Hirschlernek emancipációs küzdelmeit ecsetelve elmondja, hogy midőn a hatvanas évek elején a szabadság hajnalpírja újból feltűnt hazánk egén, a hazai zsidóság is új életre ébredt. Mint tavasszal a bimbó, úgy fakadtak a zsidóság kebléből a szunnyadó vagy elnyomott óhajok, fájdalmak, panaszok. Hirschler – folytatja dr. Kohn – oly időben volt tolmácsuk, bátor hirdetőjük, amikor még veszéllyel járt a szabad szó.

A szabadelvű eszméktől áthatott magyar államférfiak és a Hirschlertől buzdított magyar zsidó harcosok fáradozása eredményre vezetett. A kiegyezés és a koronázás évében, 1867-ben a képviselőház minden vita nélkül egyhangúlag, a főrendiház pedig hatvannégy szavazattal négy ellenében megszavazta és I. Ferenc József szentesítette a zsidókat egyenjogúsító törvényt.

A magyar zsidóság hálásan fogadta az emancipációs törvényt, de nyomban meglátta hiányát is: csak a zsidó lakosokat egyenjogúsította, de nem a zsidó vallást is. Éppen ezért az egyetemes gyűlés utolsó előtti, 1869. február 22-i üléséből megkereste Eötvös József minisztert a hiány sürgős pótlására. Ennek az egyetemes gyűlésnek, kongresszusnak a kormány részéről történt egybehívásában és munkájának irányításában ugyancsak oroszlánrésze volt Hirschlernek.

A hazai zsidóságban már régebben felmerült az óhaj egységes egyházszervezeti szabályzat megalkotására. A polgáriasodás terjedésének velejárójaként sokan a vallási élet újszerűbb formáihoz tértek, míg mások a megszokott formáknak legcsekélyebb változtatását is már vallásreformnak tekintették, s ellene minden erővel küzdöttek. Felbomlott sok hitközség belső békéje, ezért a felelősségüket érző férfiak az egyházszervezeti szabályzat megalkotásától remélték a béke helyreállítát. Néhány eredménytelen kísérlet után az abszolút kormány megbízásából Löw Lipót készített 1851-ben hitközségszervezeti szabályzatot, ez azonban nem lépett életbe. Meisel pesti főrabbi 1860-ban szóvá teszi elöljáróságánál a kérdés rendezését. Lőw Lipót a lapjában, a Ben

Chananjában írt erről kimerítően 1861-ben, és Hirschler Ignác még elnök korában, 1862-ben emlékiratban kéri gróf Forgách Antal kancellárt, hívja értekezletre a magyar zsidóság képviselőit, hogy tanácskozzanak a felekezetet érdeklő ügyekről, nem utolsó sorban az uralkodói kegy folytán zsidó iskolaalappá változtatott egymillió forintnyi Haynau-féle hadisarc hovafordításáról. Meiselnek már említett 1863. évi emlékirata is hangoztatja egy központi szervezet megalkotásának szükségességét.

Az évtizedek óta húzódó kérdést az alkotmány visszaállítása után vitte dűlőre a pesti hitközség elöljárósága, amelynek Lányi elnöksége alatt is Hirschler volt szellemi irányítója. Az elöljáróság 1867 tavaszán emlékiratot nyújtott át Eötvös József kultuszminiszternek, kérve az összes magyarhoni hitközségek képviselőinek összehívását a felekezet központi megszervezésére. A vidékiek közül 63 hitközség helyeslőleg vette ezt tudomásul és bár a helyeslők közt tekintélyes konzervatív hitközségek is voltak – magát „óhitűnek" nevező 120 hitközség ellenemlékiratot nyújtott át a miniszternek, amelyben kifejtik, hogy csak bizonyos feltételek mellett járulnak hozzá a kongresszus egybehívásához.

Ezek után a miniszter 1868. február 17-re harminchat bizalmi férfit hívott meg Budára a kongresszus előmunkálatainak megállapítására. A meghívottak névsorát Hirschler állította össze. Itt azonban sajnálatos kisiklás történt. A bizalmi férfiakat ugyan minden pártárnyalatból hívták meg; de azzal az indokolással, hogy a tanácskozás kizárólag szervezeti, nem pedig vallási ügyeket fog tárgyalni, egyetlen papi ember sem kapott meghívást. Hirschler egyenes jellemét ismerve bizonyos, hogy érvelése nem volt kifogás, hanem elvi meggyőződés; de súlyos tévedés is volt, mert egyetlen felekezet sem zárja és nem zárhatja ki papjait a felekezeti ügyek tárgyalásából. Téves felfogásából azután baj is keletkezett. Az értekezlet választási bizottsága ugyanis, amelynek Hirschler volt irányítója és Mezei Mór a jegyzője, oly javaslatot készített, amely szerint minden nagykorú, önálló zsidó férfiúnak van szavazati joga, de nincs sem cselekvő, sem szenvedő választói joguk a hitközségi tisztviselőknek, akik közé a rabbik is tartoznak. A javaslatot, amely tehát a rabbikat ki akarta zárni a kongresszusból a miniszter elfogadta, s rendeletben elküldte a hitközségekhez. Országszerte nagy megütközést keltett ez a választási szabályzat; a konzervatívok istenkáromlásnak – Chillul Hásém – nevezték és dr. Hildesheimer Izrael kismartoni rabbi, utóbb a németországi konzervatív zsidóság vezetője így fakadt ki ellene: „Vajon ki adta a javaslat készítőinek a jogot, hogy oly férfiakat, akik sem tolvajok, sem rablók, sem vagyonbukottak, egyik legszentebb emberi és polgári joguktól megfosszanak!"

Miként néhány év előtt Meisel az emlékirat-ügyben, úgy hátrált most meg Hirschler a választói kérdésben. Kénytelen volt belátni elgondolásának helytelenségét és most már sietett oly miniszteri rendelet kibocsátását kieszközölni, amely pótlólag kimondta, hogy minden hitközségi tisztviselő, tehát a rabbi is, választó és választható. Ez a jóvátétel némileg lecsillapította a kedélyeket, és az 1868. november 18-án megejtett országos választásokon 220 kongresszusi képviselő közül 37 rabbi nyert mandátumot, többek közt oly papi tekintélyek, mint Brill Sámuel Löb, dr. Hildesheimer Izrael,

Hochmuth Ábrahám, dr. Kohn Sámuel, dr. Kohut Sándor, Landesberg Áron, Perls Mayer, Reich Koppel, Steinhardt Jakab, Zipser Mayer, akik díszére váltak az egyetemes gyűlésnek. Löw Lipót távol tartotta magát a kongresszustól, mert szerinte a kultuszminisztériumban dilettánskodtak a zsidók egyházi szervezetének kérdésében. Meisel még egy évvel a kongresszus előtt hirtelen meghalt.

Nem tartozik e megemlékezés keretébe a pesti megyeházán (1868. december 14-től 1869. február 23-ig) ülésező kongresszus lefolyásának ismertetése. Itt csak annyit kell megemlítenünk, hogy a képviselők bizalma Hirschler Ignácot ültette az elnöki székbe. Ennek elfoglalásakor kijelentette, hogy nem egy pártnak, hanem az egész kongresszusnak az elnöke és ezért lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül fogja vezetni a tanácskozásokat. És ha a kongresszusi naplót végiglapozzuk, megállapíthatjuk, hogy valóban bölcs és higgadt elnöklésével, művelt és előkelő modorával méltó lett volna bármely parlament vezetésére. A benyújtott javaslatok és módosítások rengetegében éles ítéletével nyomban megtalálta a lényeget, s a szavazásoknál leegyszerűsítette a bonyolult kérdések feltevését. A kongresszus szabályzatot készített az egyes hitközségek beléletének és a rabbik működési körének rendezésére, a hazai hitközségeket 26 kerületre osztotta és kimondotta egy rabbiképző intézet felállítását az iskolaalap terhére. E kérdések tárgyalása sok izgalommal járt, nem minden képviselő tudta megtartani a parlamenti formákat, sokszor heves viharok zavarták meg az ülések nyugalmát, de Hirschler mindenkor a pártok fölött állt, és nemegyszer egymaga maradt a tanácskozás higgadt tagja.

A kongresszus nem érte el kitűzött célját. Kitervelői – és itt elsősorban Hirschlerre kell gondolnunk – a hazai zsidó hitközségek sok zavart okozó belső ügyeinek békés rendezését remélték tőle. Reményük nem valósult meg, sőt a hitközségek egységes megszervezése helyett sajnálatosan bekövetkezett a magyar zsidóságnak három pártra szakadása. Kohn Sámuel, Hirschler bizalmas munkatársa, mint klasszikus tanú ekképp nyilatkozik: „A kongresszus nem hozta a várt eredményeket s érte Hirschlert szokták felelőssé tenni, egyebek közt sok olyan dologért is, mely nem az ő szellemében, sőt én tudom – tanácsa ellenére történt ottan... Lehet, hogy téves feltevésekből indult, de akkor egy nagy szellemnek volt a tévedése, olyan, melyben egy Eötvös osztozott vele."

Ma, hét évtizeddel az akkori események után, abban látjuk a fő hibát, hogy az alkotás vágyától hevített férfiak oly időben hívták egybe a kongresszust, amelynek sem lélektani, sem történelmi légköre nem volt alkalmas nagy alkotásokra. Vagy előbb kellett volna megtartani, amikor a haladó és konzervatív zsidóság még nem távolodott el annyira egymástól, vagy később, amikor már letompult a két irány közt az akkoriban ellenségeskedéssé fajult ellentét. Talán inkább a kor felelős, mint a benne élő személyek. Viszont tény, hogy Hirschler ezzel a kongresszussal nem gondolta lezártnak a munkálatokat. Hiszen minden törvényhozó testület újabb meg újabb, korszerű alkotásaival a való élethez idomítja előbbi határozatait. Ő is további kongresszusokat tervezett, amelyek pótolták volna az első kísérlet hiányait. Ez az elgondolás csak hosszú évtizedek múltán, 1935-ben valósult meg az Országos Nagygyűlés egybehívásával, amelynek határozatai azonban a mai napig sem nyertek szentesítést.

A kongresszus lezajlása után is Hirschler maradt a magyar zsidóság általánosan elismert vezető egyénisége, aki szüntelenül annak javán fáradozott és mintegy láthatatlanul irányította ügyeit. Eötvös sógora és hivatali utóda Trefort Ágoston kultuszminiszter, akivel éppen Eötvös révén régi barátságban volt, minden zsidó ügyben az ő tanácsát vette igénybe. Miként buzgólkodására létesült a kongresszus idején az Orsz. Magyar Izr. Ösztöndíjegylet, azonképp közreműködésével nyílt meg 1877-ben az Országos Rabbiképző Intézet és nyert 1885-ben kormányhatósági rendezést a felekezeti anyakönyvek ügye, valamint a hitközségek jogviszonya.

A csodálatosan munkabíró férfiúnak, aki munkavégzésével a hazai zsidóság és a magyar orvostudomány történetének díszlapjára írta nevét, a természet törékeny testet juttatott. Java férfikora óta légzési zavarok gyötörték. Már a helytartósághoz 1863-ban intézett beadványában panaszolja, hogy saját egészsége feláldozásával szolgálta a hitközséget, és 1865-ben megrendült egészségi állapotára hivatkozva utasította vissza az elnöki tisztséget. Alig volt ötvenéves, amikor kénytelen volt visszavonulni a nyilvános élettől és orvosi gyakorlatát is abbahagyni. Ez időtől fogva már csupán olvasmányainak élt, és csak meghitt barátaival tartott fenn érintkezést, akikkel élete utolsó órájáig szívesen folytatott tudományos és esztétikai eszmecserét. Klasszikus könyvei, köztük az örök Biblia olvasása közben győzedelmeskedett fölötte a halál 1891. december 11-én, hatvannyolc éves korában.

Emléke egy félszázad távlatából is tündöklően ragyog felénk, és egykor oly sokat emlegetett, történelmet formáló neve élni fog az eljövendő nemzedékek kegyeletében is.

(Források: Generalbericht. 1863. – Tencer Pál: Album. Pest, 1869. I. füzet, 7. l. – Löw Lipót: Der jüdische Kongress. Pest, 1871. – Pollák Henrik: Visszaemlékezések. Magy. Zsidó Szemle. 1891. évf. 705. l. – Feleki Sándor: Dr. Hirschler Ignác. Egyenlőség 1891. évf. 13. és 14. szám. U. o. 47. és 48. szám. – Mezei Mór: Dr. Hirschler Ignác. Egyenlőség 1891. évf. 46. – Kohn Sámuel: Emlékbeszéd. Budapest, 1891. – Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten. Budapest, 1901. 487. s köv. l. – Groszmann Zsigmond: A magyar zsidók a XIX. század közepén. Budapest, 1917. – Mezei Mór: Visszaemlékezések. IMIT Évkönyv, 1918. II. 1. – Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. Budapest, 1922. II. és III. rész. – Groszmann Zsigmond: A pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története. Budapest, 1934.)

Megjelenés:

IMIT Évkönyv, 1941, 143-158. o.

Régi pesti zsidó nótáriusok (1942)

Eppler Sándor tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halálával kapcsolatosan szép visszaemlékezés jelent meg e lapok f. évi július 23-i számában Barnay Ignácról, akit a cikk a Pesti Hitközség első főtitkárának mond. Ezen megállapítást némileg kiegészítjük és rövid pillantást vetünk Barnay elődeire is. Nagy foliánsokba kötött évszázados jegyzőkönyvekből, elsárgult aktáknak fakó soraiból rajzolódik ki előttünk az immár eltűnt Orczy-házi „Kohols-Zimmer" szorgalmas tollforgatóinak, a pesti zsidó gyülekezet régi notáriusainak érdekes képe.

A XVIII. század éveiben keletkezett Pesti Hitközség megszervezője Wahrmann Izrael főrabbi volt (szül. 1755, megh. 1826). Lakásán tartatták az „aszifá"-kat, gyűléseket, amint ez a meghívókból is kitűnik, amelyek a főrabbi Orczy-házi lakásába hívják tanácsra az illetékeseket, ugyancsak lakásán őrizték a hivatalos iratokat. Valószínű, hogy ő maga, aki egyébként a hitközség első alapszabályait készítette, látta el eleinte a jegyzői teendőket is, és mellette egy Léb nevű „neemon" titoknok írnokoskodott, akiről semmi közelebbit nem tudunk.

Az első tényleges jegyző, „Notar bey der Judenschaft", Feuchtmann Simon 1778. évi óbudai születésű ottani tanító volt, akit a Pesti Hitközség 1810. március 25-én heti 12 forint készpénzből és kétszobás lakásból álló fizetéssel szerződtetett tanítónak és jegyzőnek. Ez időtől fogva az ő ugyancsak Orczy-házi lakásán tartották az üléseket és őrizték az iratokat. Súlyos bonyodalmak dúlták fel akkoriban a kiforrás állapotában levő hitközség belső békéjét. Az ország különböző tájáról letelepedő hívek és elöljárók nem értették meg egymást, de még az elöljárók között is napirenden volt az egyenetlenkedés. Az áldatlan zűrzavarok magukkal rántották Feuchtmann jegyzőt is, aki többrendbeli fegyelmi vétséget követett el, úgyhogy néhány évi hivataloskodás után állásától meg kellett válnia. Az 1820. évi összeírásnál (conscriptio) már mint „volt jegyző" és az 1825. évi összeírásnál, mint papírkereskedő szerepel.

Utóda lett a nálánál hat évvel idősebb, 1772. évi pozsonyi születésű Mandl Emánuel eddigi írnok. Mint „Notär der Judenschaft allda" évi 700 forint fizetést húzott. Pontos tisztviselő volt, aki a Pesti Hitközség alkotmányának nehezen kibontakozó éveiben lelkiismeretesen látta el hivatalát. Egészsége azonban csakhamar megromlott, és hosszabb betegeskedés után 1831 június havában 59 éves korában meghalt. Helyette két évig Kunstädter Márkus (szül. Kronstadt, 1788) „Vice-Notär" látta el az első jegyzői teendőket, több jóakarattal, mint felkészültséggel, amint ez az egykori jegyzőkönyvek szerkesztéséből kitűnik.

A hitközség 1833-ban elhatározta, hogy immár jól képzett notáriust keres, aki „Kenntnisse der Lateinischen, Deutschen und Ungarischen Sprache und einen

moralischen Character besitzt”[NE1], tehát tudásával és jellemével is megállja helyét. Kellő módon kívánták díjazni az új titkárt, hogy minden idejét a hitközségnek szentelhesse. Komoly jelöltek voltak Klein Herman és Bauer Herman, de egyikükre sem esett a választás. Klein Herman, aki Miskolcon született 1805-ben, újságíró lett, 1842-ben Pesten „Der Ungar” címen lapot indított, az 1848-as márciusi zavargások idején Bécsbe ment, majd hazajött, az evang. hitre tért és a Kilényi János nevet vette fel. Bauer Herman, utóbb a szegedi hitközség titkára, Bauer Márkfi Herman néven a magyar nyelvű zsidó hitszónoklásnak úttörői közé tartozott. Ezen két jelölt mellőzésével Barnay Ignácra esett a választás.

Megjelenés:

Egyenlőség, 1942. augusztus 20., 2. o.

[NE1] Latin, német és magyar nyelvtudással és erkölcsi tartással rendelkezik.

A kötetben előforduló kevésbé ismert kifejezések

Áb (Áv) hónap 9-e, Tisá BeÁv:

A jeruzsálemi Szentély gyásznapja, ezen a napon gyújtották fel a babilóniaiak az első, és a rómaiak a második Szentélyt.

Amóra, amórák:

(Az amór „mondani, beszélni" héber igéből.) Ókori zsidó Talmud-tudósok, törvénymagyarázók megjelölése Erec Izráelben és Babilóniában. Az amórák korszaka az i. sz. 3-5 század között volt. Ők folytatták elődeik a tannaiták munkáját, értelmezték és arám nyelvre fordították azok megállapításait. Ezért őket a m'turg'man („az interpretáló", a „fordító") szóval is jelölték. Tevékenységüket a Gemárá őrizte meg.

Ámud (omed):

Az előimádkozó, előolvasó állványa, alacsony pulpitus a bimá és a frigyszekrény között az askenázi zsinagógákban. Általában alacsonyabb a frigyszekrénynél, ennek oka a hagyománytisztelet: „A mélységből kiáltok Hozzád, Uram" (Zsoltárok 130:1.). Az askenázi istentiszteletet az ámud-ról vezetik, a Tórát a bimá-n (ha van) olvassák.

Bachur:

Fiatalember, vallásos értelemben jesiva növendék.

Chalica:

(Héber: sarulehúzás) A sógorházasságtól felmentő aktus. A Tóra szerint, ha egy nős férfi gyermektelenül hal el, fivére köteles az özvegyét feleségül venni. Ha nem hajlandó – akkor jön a chalica aktusa, amely felmenti őt a kötelesség alól. (5Mózes 25:7-10; Ruth könyve, 4, 7-8.)

Esküvői chuppa:

Az esküvői sátor, baldachin. Hagyományhű közösségben a chuppát (hüpe) a szabad ég alatt szokták felállítani Ábrahámra mondott áldás nyomán: (1Mózes 15:5) „Így lesz a te magzatod, mint az ég csillaga!"

Házkárá:

Magyarul megemlékezés. A házkórász nesómósz magyarul a lelkekről való megemlékezés; a zsinagógai liturgia a halottak emlékének és lelkük üdvéért való imádságnak szentelt része. Jelenleg évenként négyszer, Peszáchkor, Savuotkor, Szukkot utolsó napján és Jom Kippurkor (a kovásztalan kenyér, a hetek ünnepe s a sátoros ünnep utolsó napján, valamint az engesztelő napon) végzik.

Jesiva:

Jesiva (magyarul: ülés) a zsidó hagyomány szerint a Tóra tanulmányozásának intézménye. Ezekben az iskolákban bócherek tanultak Talmudot és más Tanokat. A jesiva nem csupán rabbiiskola, hanem a zsidóságot mélyen megismertető felsőbb intézmény, a zsidó általános iskola (cheder), illetve a Talmud-Tóra folytató intézménye.

Jom Kippur:

A zsidó vallás egyik legnagyobb ünnepe, az engesztelés napja. A hagyomány szerint ekkor irattatik és pecsételődik be az az ítélet az élet könyvében, amelyet Rós Hasánákor, a zsinagógai újév napján hozott az Örökkévaló. A két ünnep közötti időt a bűnbánat napjainak hívják, melyek reggelén bocsánatkérő imákat mondanak, hogy az ítéletet pozitív irányba billentsék. Ez volt az egyetlen nap, amelyen a főpap kimondhatta Isten nevét úgy, hogy nem kellett volna meghalnia.

Kabbala:

(Magyarul: hagyomány) Olyan tan, amely a zsidóság misztikus vonatkozásaival foglalkozik. A kabbala megnevezés a zsidó ezoterikus tudás és gyakorlat összefoglaló elnevezése.

Karaizmus:

(A héber káráim: „olvasók” szóból.) Zsidó vallási mozgalom, amely elutasítja a szóbeli tant, mint az isteni törvények forrását, és csak a héber Bibliát, mint a vallás és gyakorlat egyedüli hiteles forrását fogadja el. Így elutasította a Talmudot és szembeszállt a rabbinikus zsidó vallással. Karaita közösségek máig léteznek.

Kedusa:

(Héber: szentesítés) A Kedusa több ima neve. Közös bennük két bibliai vers – Ézsaiás 6:3 és Ezékiel 3:12 – elmondása. Ezek a versek prófétai látomásokból származnak, amelyekben angyalok éneklik a verseket Isten dicséreteként. A Kedusának több változata létezik, amelyek különböző kontextusokban jelennek meg. A legismertebb Kedusát az Amida imában recitálják, ahol a „18 hálamondat” (smóne eszré) zsidó főimának egyik lényeges része; isten szentségének elismerése és dicsőítése.

Kinoth elzokogása:

A héber Bibliában a kinah vagy qinah kifejezés a gyászdalra vagy siralomra utal. A Bibliában Ézsaiás 47. fejezetét qinah vagy „Babilonért való siralomként” említik, Ezékiel 19. fejezetét pedig siralomként Izrael uralkodói felett. Tisá BeÁv napján a zsidók hagyományosan az esti és a reggeli ima után több elégikus verset, úgynevezett (többes számban) kinotot mondanak el. Ezek a versek a jeruzsálemi Első és a Második Templom lerombolását és a zsidó történelem más tragédiáit gyászolják, beleértve a keresztes háborúkat, a zsidók kiűzését Spanyolországból és a

holokausztot. A kinotot Tisá BeÁv éjszakáján Jeremiás siralmai könyvének elmondása után mondják, amelyet a talmudi korszakban szintén „Kinot”-nak neveztek, mielőtt az „Eichah” név lett a közismertebb.

Kohaniták:

A zsidó hagyományban a kohaniták (héberül kóháním) Áronnak, Mózes bátyjának leszármazottai. Közülük kerültek ki a Második Templom papjai. Ezért cserébe tizedet kaptak a többi törzstől. Templomi tevékenységükben a nem kohanita léviták, mint segédpapok segítették őket. Szerepük zsidó istentiszteleteken a papi áldás kiosztása a gyülekezet részére. Kohanita nem érhet halotthoz, és nem is tartózkodhat velük egy fedél alatt, a saját közvetlen családtagjait kivéve. Emiatt zsidó temetőkben a kohaniták számára külön részleget tartanak fenn. A kohanita mivolt apai ágon öröklődik, felvenni nem lehet. Betérő nem lehet kohanita. Zsidó temetőkben a kohaniták sírját áldásra emelt kéz jelzi.

Korách szombatja:

Az a szombat, amikor a „Korách” (Mózes 4. 16:1 – 18:32.) hetiszakaszt olvassák fel zsinagógákban. (Évente változóan június–július)

Lech-lecho szombatja:

Az a szombat, amikor Lech Lechá (Bresit 12,1 – 17,27) hetiszakaszt olvassák fel a zsinagógákban. Ezzel kezdődik el az ősatyák történetének az elmesélése. „És mondta az Örökkévaló Ábrahámnak: Menj el (lech lechá) az országodból, a szülőföldedről, atyád házából, abba az országba, amelyet mutatni fogok neked.” (Általában október)

Masgiach:

Vallási rituális felügyelő, akinek a feladata, hogy rituális szempontból ellenőrizze a mészárszékekben, éttermekben az élelmezési cikkek előállítását, feldolgozását, elkészítését.

Misebérach áldások:

A „mi seberach” egy nyilvános ima vagy áldás egyénért vagy csoportért. Az ima nevét a kezdő szavairól kapta: „mi seberach”, „[legyen] aki megáldja”. A szokásos nyitósora: „Áldja meg Ő, aki megáldotta atyáinkat, Ábrahámot, Izsákot és Jákobot...”, és személyre szabott áldással folytatódik. Mivel nem egy hivatalosan előírt imáról van szó, nagy teret enged a kreativitásnak a tekintetben, hogy kit vagy hogyan lehet megáldani.

Muszaf istentisztelet:

Muszáf (magyarul: hozzáadott) az ünnepi pótima, régebben ünnepi pótáldozat héber neve. Minden nagyünnepnek megvan a saját Muszáf verziója.

Perek:

A „perek” (פֶּרֶק) jelentése: fejezet. A Groszmann-féle szövegben a Pirké Avotra („Atyák fejezetei”) utal, ami Misna „Ávot” traktátusa, amely a zsidó bölcsek, a tanaiták nemzedékeinek erkölcsi mondásait, tanításait tartalmazza.

Pijjut:

(Groszmannál: piut): Héber, ritkábban arám nyelven írt zsinagógai költemény. A pijjut rendszerint himnusz vagy könyörgés, de olykor az ünneppel kapcsolatos hagyományból, bibliai emlékekből és legendákból meríti anyagát.

Ros Hasónó:

(Ros Hasáná) Zsidó újév.

Sacharisz (Sachrisz) istentisztelet:

Reggeli zsinagógai istentisztelet.

Sevuósz ünnepe:

Szefárd kiejtéssel Sávuót – a Hetek ünnepe. A Sínai-hegyen történt törvényadás emléknapja, az új kenyér ünnepe. A három zsidó zarándokünnep közül a második.

Sóftim szombatja:

Az a szombat, amikor Softim (5Móz. 16,18 – 5Móz. 21,9) hetiszakaszt olvassák fel a zsinagógákban.

Szadduceizmus:

Szadduceusok a farizeusokéval ellentétes, arisztokrata és hellénizáló párt a zsidó állam utolsó századaiban. A kohaniták, a főpapok közülük is származtak. A Biblia betű szerinti szövegéhez ragaszkodva a szóbeli hagyományt és magyarázatot nem fogadták el. Eredetüket Cadok főpapra vezették vissza, akinek családja Salamon király kora óta egészen a Makkabeusokig betöltötte a főpapi széket.

Szelicha (zsidó egyházi költészet):

A szó az akkád salachu szóból származik, jelentése: vizet locsolni. A víz a tisztaság szimbóluma, és a locsolást sok tisztulási rítusban használják. A selicha סליחה gyöke סלח számos alkalommal fordul elő a Tanachban, jelentése: „megbocsátani”. A szelichot imák elmondásának szokása ősi, legalább a hatodik századig nyúlik vissza Babilóniában. A XV. századig szinte minden jelentős rabbinikus személyiség megpróbálkozott szelichotok komponálásával. A több ezer megírt versből néhány száz beépült a különböző zsidó csoportok rituáléjába. A szerzők listája hosszú: Jehuda HaLevi, Avraham ibn Ezra, Shlomo ibn Gavriel (Gabirol), Donash ibn Lavrat, Rasi (Rabi Shlomo ben Yitzchak), a mainzi Rabbi Shimon, Rabenu Tam, Rabi Shmuel ben Meir, de a rabbinikus elit mind művelték a szelichot költészetet.

Szidra:

(Magyarul: rend), Mózes öt könyvének (Tóra) egy-egy hetiszakasza. A pentateuchust a zsidók zsinagógai használat céljából 54 szakaszra osztották, melyek közül az év minden szombatján egy-egy hetiszakaszt olvasnak fel a zsinagógákban. Mindegyik szidrának más neve van, melyet a kezdőszaváról kapott. A Tóra örömünnepén (Szimchát Tórá) követő első szombaton kezdődik meg a hetiszakaszok újbóli felolvasása.

Zájin Ádár:

Ádár hónap 7. Mózes halálának és születésének napja

Zechusz-Óvosz:

Zechut Ávot: az ősök érdeme (héber). A zsidóság fennmaradásának egyik oka az ősök érdeme. Az imákban gyakran előfordul, mint amire hivatkozunk, és amire az Örökkévaló „emlékszik". A Zechut Ávot a kollektív vagy transzgenerációs érdemszerzésként is felfogható.

Zohár:

A Zohár (*A ragyogás könyve*) a zsidó misztikus filozófia, a Kabbala legfontosabb könyve. Az arámi és héber nyelven írt mű alapvetően Mózes öt könyvéhez szolgál misztikus magyarázatokkal és aggádikus kiegészítésekkel. A Zohár először a XIII. században vált közismertté egy spanyol zsidó író, Mose De Leon által. A hagyomány szerint azonban a szerzője a híres ókori bölcs rabbi, Simon bár Jocháj.

Név-, sajtó- és tárgymutató

Névmutató

Abeles József 80
Abeles Lajos 206
Abeles Mayer 80
Abelsberger Márkus 279
Abrabanel Izsák 7, 8, 9
Abrabanel Juda 7
Abrabanel Sámuel 7
Ábrahám ibn Chaszdai 45
Ábrahám Juda Léb 169
Ábrahám tolmács 284
Ábrahámsohn Manó 296
Adler Illés 120, 164
Adler Lajos 117, 165, 289
Adler László 80
Ágai Adolf 142, 234, 235, 303
Ákom Lajos 295
Alapy Henrik 206
Albrecht főherceg 56, 65, 83
Altmann József 25
Andrássy Gyula 143, 234, 265, 266, 267
Apafi Mihály 283
Aragóniai Ferdinánd 8
Aronsohn Löbl 80
Árvay Sámuel 75
Asch, Menáchem 236
Askenazi Czevi 36
Astel József 93
Auerbach Vilmos 90, 91
Austerlitz Dávid 244
Austerlitz Sámuel 279
Baál Sém-Tov 11
Bach József 14, 47, 66, 101, 104, 111, 123, 171, 174, 208, 246, 250, 251, 256
Bacher Vilmos 25, 155, 163
Bachrach Miksa 275
Back Ignác 24
Back Illés 24
Back S. Joachim 276
Bahnert József 295
Bakonyi László 197
Bakonyi Samu 71, 237
Balassa János 205, 301
Baldacci Antal 102
Bamberger Károly 88, 89
Bánffy Dezső 237
Bánóczi József 25, 155, 163
Bärmann József 23
Barnay Ignác 80, 105, 117, 130, 144, 154, 219, 234, 301, 307, 308
Báron Jónás 169, 206
Bartal György 265
Basch Lipót 80
Basch Lőrinc 80
Bauer Herman 308
Bauer Lipót 123, 279
Bauer Márkfi Herman 308
Bauer Márkfi Lőrinc / Bauer M. L. 107
Bauer Móric 101, 243, 244, 286
Baumann Joáchim 214
Baumgarten Antal 91
Baumgarten Fülöp 70, 80, 287
Baumgartner Antal 90
Baumhorn Lipót 118
Bayern Izajás 80
Beck Baruch 140
Beck Hugó 274
Beck Soma 80
Becker Jakab 75
Békessy Ignác 274
Bekmann József 88
Belcredi, Richard 73
Béldi Izor 234
Bem József 54
Benét Mordecháj 251
Beniczky Emil 274
Benjámin Wolf 292

Bényei Zsigmond 71
Beregi Ármin 26
Berényi Sándor 71
Berger Ferenc 80
Berger Gyula 80
Berger Hermann 88, 89
Bernauer Izidor 71
Bernays Jakab 139
Berndorfer Kálmán 276
Bethlen Gábor 163
Bettelheim Fülöp 80
Bettelheim, Albert (Aaron) Siegfried 24
Beutum Salamon 80
Biberach 178
Billitzer Fülöp 80
Bischitz Johanna 154
Blatt Vilmos 80
Blau Éliás 89
Blau Illés 88
Blau Lajos 25, 165, 180
Blau Simon 51
Bloch Mózes 146, 158, 165
Blum Albert 75
Blum Izrael 295
Bogdányi Mór 25
Bogyó Sámuel 71
Bomberg Dániel 35
Boráros János 86, 111, 215
Bornemissza Anna 283
Boschán Jakab 147
Boskowitz József Löw 57, 102, 105, 112, 203, 279, 286, 287
Boskowitz Wolf 248
Brahe, Tycho 35
Breisach Hermann 103
Breisach Izsák 88, 243, 244, 271, 285
Breuer Lipót 256
Bricht Lipót 71
Brill Azriél 14, 103, 104, 111, 176, 177, 199, 213, 249, 251, 252
Brill Sámuel Löw 14, 47, 80, 98, 104, 115, 117, 140, 144, 147, 148, 149, 154, 164, 165, 168, 253, 304
Bródy Sámuel 184
Bródy Zsigmond 118, 122, 153, 154, 234, 266, 274, 303
Bruck Joachim 80
Brückler Mihály 276
Brüll Ferenc 75
Brüll Ignác 106
Büchler Sándor 71
Chajon, Nehemia Chija 36
Chorin Áron 20, 77, 128, 261, 262
Chorin Jakab 269
Cohn Albert 270
Cohn, Bistriz Mayer 107
Cohne J. Ignác 80
Conegliano, Israel 283
Constantin 33
Czinner Benjámin 80
Cziráky Károly 267
Csáky Albin 146, 153, 237
Csemegi Károly 266
Csintalan Ignác 123, 202
Dax Adolf 107
Deák Ferenc 58, 153, 233, 265, 266, 297, 299
Décsey Zsigmond 274
Denhof Ede Károly 101, 208, 246, 294, 295
Dessauer Gyula 24
Dessewffy Emil 277
Deutsch Ábrahám 244
Deutsch Adolf 80
Deutsch Bernát 156, 157
Deutsch Farkas 90
Deutsch Henrik 24, 80, 147, 148, 154, 165, 172, 173, 276
Deutsch Ignác 80
Deutsch Sámuel 80, 140, 276, 288
Deutsch Sándor 276
Deutschmann Joachim 20
Diamant Hermann 88
Diamant Mór 80
Diener Mór 80
Diósy Márton 219, 220, 234
Ditrichstein D. (*) 276
Dornbusch Mór 24, 25

Duarto király 7
Dubno, Salamon 37
Dubroviczky Simon 93
Dux Adolf 154
Egger Andor 273
Ehrenfeld Sámuel 80
Ehrenfeld Saul 80
Ehrentheil Mór 24, 25
Ehrlich Mózes 80
Eichholz János 89, 95
Eigner Simon 106
Einhorn Ignác 52, 221
Eisenstadt Méir 54
Eisenstädter Ignác 80
Eisenstadter Menachem 80
Eisler Manó 80
Eisler Mátyás 71
Ekbert püspök 178
Elfer Adolf 80
Eliás Simon 90
Elsass Manó 80
Engländer Hermann 105, 106
Engländerné Brüll Klára 207
Eötvös József 21, 69, 70, 77, 79, 117, 119, 131, 143, 147, 153, 154, 196, 233, 236, 266, 297, 298, 299, 302, 303
Eötvös Károly 157
Eppler Sándor 307
Erdélyi Lipót 25
Ernst Zsigmond 90, 91
Erzsébet királyné 57, 58, 118, 153, 206, 235
Eulenberg Salamon 197
Falk Miksa 265
Feigelstock Ignác 88
Feiwel Lipót 114
Felber Salamon 80
Feleki Rezső 296
Fényes Mór 165
Fenyvessy Adolf 24, 81, 142, 234
Ferdinánd király 39, 41
Ferenc Ferdinánd 58
Ferenc Károly főherceg 58
Feszl Ágoston 103
Feszl Frigyes 104
Feuchtmann Simon 307
Fihbon Sámuel 88
Finály Zsigmond 219, 234
Fischer (Halász) Nátán 168
Fischer Gyula 58, 69, 71, 164, 167, 176
Fischer János 81
Fischer Lajos 81, 274
Fischer Leó 182
Fischer Mór 41, 81, 182
Fischer Náthán 24
Fischer Simon 24
Fischmann Ferdinánd 81
Fleischl Dávid 105, 287
Fleischmann Mór 81
Flesch József 181
Fochs Antal 118, 153, 154
Folkmann József 75
Fonféder Simon 81
Forgách Antal 304
Förster Lajos 106, 115, 208
Fraknói Vilmos 159
Frank Jakab 284
Frank, Jacob 10, 11
Fränkel Sámuel 81
Frankel Zakariás 97, 136, 139, 140, 146, 260
Frankl Izrael 81
Frankl Löbl 81
Freisinger Ede 295
Freudiger Mózes 182
Freuhaft Salamon 75
Freund Bernát 90, 92
Freund Henrik 81
Freund Mózes 81
Freund Sámuel 88, 89
Frey Mózes 81
Freyer A. (Ábrahám) 63
Freyer S. Jakab 130
Freystädtler Antal 148
Friedländer Dávid 259
Friedlieber Albert 81
Friedlieber Ignác 276
Friedmann Bernát 157
Friedmann Károly 81
Friedmann Lipót 81

Friedmann Mór..... 25, 48, 58, 107, 115, 116, 154, 165, 169, 209, 295, 298
Friedmann Selmann 81
Friesenhausen Kohen Dávid.....145
Frigyes Ferenc 36
Fuchs Árje Jehuda 181
Fuchs M. R. 147
Führer Ignác.....276
Füredi Ignác 149
Gabel Jakab..... 25, 26
Gábor Gyula 197
Galánthay Gábor 234
Gans Dávid 35, 105
Gans Ede 27
Ganzfried Salamon.....81
Gärtner Bernát 90, 92
Geiger Ábrahám 52, 260
Gerson ben Júda 34
Gerster Károly 104
Gerstl Mór.....81
Gertrud 178
Ghiczy Kálmán.....266
Glaser Manó 274
Glasner Flórián 81
Glück Mór.....81
Gold Simon.....71
Goldberger Erzsébet..... 106, 138
Goldberger Ferenc.....137
Goldberger Gottlieb 88
Goldberger Rafaél 154
Goldmark Károly 295
Goldner Mózes 279
Goldstein Dávid.....294
Goldstein Simon.....234
Goldziher Ignác 69, 117, 122, 148, 155, 165, 169
Gorove István 266
Gotthold, Salomon 67
Görgei Artúr.....18
Graber Miksa 81
Graefl Ferenc 300
Grätz Henrik 139
Gross Fülöp.....205
Gross Károly.....274
Gross Mózes 81
Grossberg Lipót.....25
Grosshut Lipót 88
Grosz Adolf..... 75
Grósz Gyula 71
Grosz Sámuel..... 75
Groszmann Ignác..... 275
Groszmann Zsigmond..... 58, 165
Gruber József..... 274
Grün Ignác 90, 92
Grün Izrael 81
Grün Salamon 81
Grünfeld Ábrahám..... 75
Grünfeld Ármin 81
Gugenheim József 67
Guttmann Béla..... 295
Günzler Sámuel 81
Győry László 205
Haas Mihály..... 171
Hajnik Imre 161
Hajós Josef..... 177
Halász Frigyes 70, 166
Halász Nándor 25
Halász Nátán..... 117, 154
Halmos Izor..... 122
Hamburger J. *..... 107
Hammerschlag Oszkár 26
Harkány Adolf 80
Hartenstein Lajos..... 26
Harun ar-Rasid..... 33
Havas József 243
Héber Bernát..... 71
Hegedüs Ármin..... 71
Heine, Heinrich..... 28
Heinrich János 203
Heinzel ** 105
Heller Bernát..... 71
Helmár Ágost..... 161
Hermann Adolf 205
Hernád Henrik 71
Herz Salamon..... 105, 275
Herz Sámuel..... 75
Herzfeld Sándor..... 239
Herzl Tivadar 151
Herzog Mór..... 90, 92
Hevesi Simon..... 71, 164
Hieczinger Tamás 293
Hild József..... 103, 104, 106, 204

Hildesheimer Izrael97, 138, 196, 236, 238, 304
Hirsch József.....269
Hirsch Márk.....48, 98, 144, 145
Hirsch Mór.....276
Hirsch Samson Rafael... 67, 115, 261
Hirsche Henrik 269
Hirschl Áron 293
Hirschl Izsák 284
Hirschler Ignác .....
28, 69, 70, 79, 116, 117, 122, 130, 133, 140, 142, 143, 154, 165, 234, 236, 256, 275, 277, 287, 297, 299, 300, 304, 305
Hirth Peszách.....91
Hochenberger Adolf.....90
Hochmuth Ábrahám181, 182, 236, 305
Hoffer Ármin 181
Hoffmann Albert 201, 205
Hoffmann Mór.....276
Holdheim Sámuel..... 52, 260
Holitscher Farkas.....106
Holitscher Fülöp 70, 147
Honig Mózes 75
Horn Ede..... 52, 154, 221
Horovitz Pinkász 68, 128
Horovitz Sámuel.....75
Horvát Dezső.....58
Horváth Boldizsár 266
Hönig Antal.....93
Hössli J. Jakab 210, 295
Hunyadi Anna.....102
Hürsch Károly 39
I. Ferdinánd.....284
I. Ferenc 38, 64, 85, 175, 202
I. Ferenc József.....
56, 57, 64, 83, 116, 142, 146, 153, 175, 196, 234, 265, 266, 298, 299, 303
I. Lipót.....284
II. Alfonso 9
II. Endre 178
II. Henrik.....33
II. Joao.....8
II. József.....
.....13, 50, 85, 109, 212, 285, 294
II. Lipót..... 60, 85
II. Rákóczi Ferenc 284
II. Rákóczi György 283
III. Ferdinánd 283
III. Frigyes Vilmos..... 37
Irlina János 292
Israelsohn, J*..... 25
Isserles, Mózes..... 35, 258
Istóczy Győző 156
IV. Béla..... 179
IV. Sixtus 8
Izsák ben Jákob Alfászi..... 34
Izsák Hirsl 284
Jacobovics Antal..... 205
Jacobson, Izrael..... 260
Jafa, Mordechai 35
Jakab László..... 71
Jakab püspök..... 179
Jákob ben Machir ibn Tibbon 34
Jakob Márton 242
Jakobovics Fülöp .....
112, 123, 200, 201, 205, 219, 300
Jankovich József..... 106
Jeiteles Leó..... 107
Jeiteles Móric 209, 294, 295
Jellinek, Adolf.....45, 48, 145
Jichák Ál Fászi..... 258
Jidlo Elchonon 271
Jochanan rabbi 257
Jókai Mór 265, 266
Josseffy Farkas..... 24
Jost, Isaak Markus 260
József Antal főherceg 41
József nádor .....
38, 39, 40, 67, 72, 82, 83, 95, 102, 111, 118, 124, 205, 254
Jünker Jónás..... 75
Kadelburg, Heishel..... 189
Kadisch Joáchim... 88, 102, 200, 285
Kahirai (Kayyara) Simon..... 258
Kállay Ödön..... 264
Kalonymos 45
Kanitz (Kánicz) Moses Löbl..... 205
Karagyorgye Petrovics György 60
Karagyorgyevics, Péter 60
Kardos Albert..... 71
Kármán Mór..... 148

Káró József 258
Karolina Auguszta 63
Károlyi György.....226
Kasselik Ferenc 204
Kassowitz Jakab Hirsch .....
.....88, 105, 106, 130, 190, 251
Kaszab Aladár.....290
Kasztíliai Izabella 8
Katscher Mózes 65
Katzburg Dávid 26
Katzburg Viktor 26
Kaufmann Dávid .....
..... 146, 147, 154, 165, 283
Kaufmann József.....107
Kauser Lipót 104
Kayserling Mayer.....
24, 48, 98, 117, 148, 149, 154, 155, 164, 168, 208
Kecskeméti Lipót 71, 260
Kelethy Zsigmond.....234
Keller József.....169
Kemény Zsigmond.....266
Kemp X. Ferenc 107
Kepler, Johannes.....35
Keppel Gerson.....243
Kern Jakab 104, 114, 275
Kern Salamon Enoch .. 102, 204, 244
Kilényi János 308
Kilényi Mór 24
Királyi Pál.....265
Kiss Albert 90
Kiss Arnold.....181
Klapka György 133, 141, 265
Klauzál Gábor.....21
Klein Ábrahám 75
Klein Fülöp 88
Klein Herman 308
Klein Ignác.....75
Klein J*. 26
Klein Mór..... 155, 158
Klein Sámuel 90, 92
Kleinwald Leopold.....276
Kohen J. J.*.....79
Kohlbach Bernát.....71
Kohlmann J. Károly 107
Kohn **.....206
Kohn Herman 88
Kohn Ignác..... 137
Kohn Leonárd 51
Kohn Náthán..... 88
Kohn Salamon 24
Kohn Sámuel .....
24, 47, 48, 58, 63, 69, 97, 99, 116, 117, 136, 137, 139, 142, 143, 144, 147, 150, 156, 159, 163, 167, 168, 208, 221, 236, 288, 297, 300, 302, 303, 305
Kohn Schwerin Götz .....
.....68, 97, 100, 137
Kohner Adolf 197
Kohner Zsigmond.....
..... 117, 154, 165, 288
Kohut Sándor 79, 142, 155, 305
Komor Marczel..... 71
Koppel Móric..... 214
Kornfeld Zsigmond 154
Kossuth Lajos .....
18, 41, 54, 113, 153, 231, 232, 233
Kostyál József..... 65
Kovács Géza 166
Krausz Bernát 26
Krausz Jakab 90, 296
Krausz Sámuel..... 71
Krausz Zsigmond 24, 70, 79
Kraut Mihály..... 90, 92
Krémer Móric 26
Kriegler János 147
Kubinyi Ágoston 41
Kuhn Mór..... 75
Kun Lajos.....180, 181
Kunewalder Jónás.....104, 112, 286
Kunitzer Mózes.....
.....14, 50, 111, 213, 249, 251, 252
Kunos Ignác 71
Kunstädter Márkus 307
Kunwald Jakab 279
Kwartin Szavel 296
Lajos Fülöp 128
Lajta Béla 118
Lamel Simon..... 279
Lánczi Géza 166
Landesberg Áron 305
Lang Mihály.... 66, 67, 123, 280, 287

Lányi Jakab 58, 70, 73, 117, 154, 165, 288, 302
Lázár Sándor 75
Lazarus Adolf 165, 209, 295
Lazarus Albert 295
Lebovits József 26
Lebovits Lipót 26
Lechner Károly 255
Lederer Sándor 53, 120, 289
Leitner Adolf 237
Lengyel Aurél 71
Lenkei Henrik 71
Libényi János 56
Licht Izrael 295
Liebán Lipót 90, 93
Linczky Bernát 296
Lipschitz Lipót 151
Lissauer Jakab 269
Lisznyay Kálmán 274
Liszt Ferenc 153
Loeblin Miksa 205
Lónyay Menyhért 266
Lorber Izsák 296
Löbl Mayer 88
Löblin Ignác 130
Löw Immánuel 22, 29, 158
Löw Lipót 14, 16, 19, 20, 21, 23, 28, 29, 61, 67, 68, 130, 139, 154, 161, 181, 252, 256, 262, 275, 276, 286, 303, 305
Löw Mózes 19
Löw Tóbiás 154
Löwbeer Katalin 166
Löwe Móric 209, 294, 295
Löwenstamm, Max Georg .. 208, 294
Löwinger Mózes 75
Löwy Adolf 51
Löwy Hermann 67, 88, 102, 103, 280, 286
Löwy Ignác 205
Lőwy Izsák 281
Lőwy Károly 71
Löwy Sándor 276
Luczenbacher Pál 40
Ludassy-Gans Móric 266, 303
Lukács Móric 265
Lustig Benjamin Wolf 212, 214, 215, 218
Luzzato, Moshe Chaim 36
Mader Lipót 87
Maimuni Mózes 258
Majláth Kálmán 265
Makai Emil 71
Mandel Pál 154, 237
Mandl Emánuel 307
Mandl Sámuel 90, 93
Mandl Zélig 88, 243, 244
Manheim József 137
Mannheimer Fanni 43
Mannheimer Frigyes (*) 172
Mannheimer, Isaak Noah 20, 243, 260
Marczali Henrik 71, 156
Mária Terézia 50, 63, 64, 72
Márkus Dezső 71
Márkus Miksa 71
Márton Izraél (1) 75
Márton Izraél (2) 75
Mauthner Ádám 243, 285
Mayer Borbála 19
Mayer Ferenc 243, 254
Mayer István 147
Mayer József 283
Mayer Wolf 19
Meisel Farkas Alajos 14, 23, 43, 44, 46, 49, 57, 69, 98, 107, 115, 122, 130, 139, 140, 149, 153, 166, 172, 175, 208, 221, 301, 303
Meisel, Joachim Júda 43
Meisl Izsák 283
Melemet Juda 283
Melis Móric 50, 51
Menczer Farkas 75
Mendelssohn, Mózes 23, 27, 36, 37, 127, 257, 258
Mendes, Franco Dávid 36
Mezei Ernő 29, 237
Mezei Mór 24, 79, 116, 133, 140, 155, 196, 233, 234, 235, 237, 266, 274, 275, 303, 304
Mezey Ferenc 25, 159, 197, 238

Mező Dániel 239, 240
Miksa császár..... 35, 58, 284
Milichner Kálmán 90
Miller Jakab Ferdináand 82, 83
Mohr Mihály..... 71
Montefiore Mózes 275
Mordechai ben Hillel 99
Mordecháj basszista 242
Moser Mózes 27
Mózes Jakab 292
Munk Márkus 88
Munk Mór..... 105, 106
Munkácsi Bernát 71, 122
Munkácsy Mihály 297, 299
Münz Mózes..... 109, 110, 248
Nádasdy Forray Júlia 106
Nagy Márton..... 171, 172
Nagy Pál..... 219
Napoleon Bonaparte..... 127
Natonek József 24
Nessi Péter 102
Neugebauer Dávid..... 276
Neumann Adolf 73, 74
Neumann Antal..... 69
Neumann Ármin..... 237
Neumann Ede 26, 158
Neumann József 24
Neumann Mór 90
Neumann Salamon 51
Neuschloss Izsák 282
Neuschloss Jakab..... 97, 137, 138
Neuschloss Karolina 137
Neuwelt Ármin..... 117, 165, 288
Niks Löbl 89
Oblatt Jakab 79
Obrenovics, Milos 60, 61
Obrenovics, Sándor..... 60
Oesterreicher Ede 206
Ónody Adolf..... 71
Oppenheim Dávid 61
Oppenheim Simon 14, 103, 104, 111, 199, 248, 249, 251, 252, 271
Oppenheimer Farkas 284
Oppenheimer Hirs 68, 184
Oppenheimer József..... 270
Orczy József 38, 242
Ormódy Bertalan 274
Orosz Mátyás 90, 92
Österreicher Manes József..... 69
Öszterreicher Dávid..... 84, 102, 103, 106, 204, 286
Ötvösné Weisz Sarolta..... 26
Pajor Titus 177
Pálffy Miklós 283
Pálffy Móric 47, 235, 301
Pap Dávid..... 71
Papp Géza 237
Papp György 105, 210, 295
Pauler Tivadar..... 196, 238
Péchi Simon 163
Perles Baruch Áser..... 97, 137
Perles József..... 137
Perls / Pereles / Perlesz Mózes 54
Perls Ármin 158
Perls Mayer 305
Pető Sándor 237
Petőfi Sándor..... 239, 241
Petrasek György 292
Petschke Mózes 88, 89
Pfefferkorn János 35
Philippson Lajos 51, 260
Pilitz Chananél..... 181
Pinkas Adolf..... 84, 203
Pisztory Jakab 243, 255
Placzek, Baruch 155, 166
Podmaniczky Frigyes 265
Politzer Izajás..... 75
Pollák Eleázár 169
Pollák Henrik 70, 116, 140, 154, 165, 234
Pollák Kájim 276
Pollák Lajos 117, 149, 164
Pollák Lázár 98
Pollák Leon 251, 256, 262, 263
Pollák Márkus..... 104, 106, 202
Pompéry János..... 265
Pontsen Ábrahám 244
Popper Alajos..... 273
Popper József..... 134
Popper Lipót 70, 79
Portaleone, Abraham ben David... 35
Posner Károly Lajos 114, 154
Prónay Gábor..... 267

Propper Dávid.....274
Prottmann, Josef.....105
Pulszky Ágost.....69
Pulszky Ferenc 265
Putschin S. Ignác 106
Rabbi Huna 32
Ráchel asszony 184
Ráday László 266
Rakonitz Reuben 181
Ranschburg Viktor.....71
Rapoch Árje Léb 77, 128, 181
Rappoport, Solomon Judah Löb....20
Ráth József.....205
Ráth Károly.....266
Redlich Babetta 22
Reich Ignác 24, 69, 155, 276
Reich Koppel.....305
Reis Mayer.....24
Reuchlin János.....35
Reusz Károly 154
Richter Mór.....75
Richtmann Mózes 165
Riesner József.....90
Riesser Gábor 43
Róbert esztergomi érsek.....178
Robitschek ** 87
Rokonstein Lipót 24, 172
Rónai Sándor 71
Rosenák Miksa 71
Rosenberg Benjámin 75
Rosenberg Izidor 79, 274
Rosenfeld Leon.....214
Rosenthal Izsák.....229
Rosenthal Móric 50, 240, 297
Rosenthal Salamon..... 190, 243
Rosenzweig Salamon.....274
Roth Adolf 155
Roth Ferenc.....24
Róth Ignác.....251
Rothauser József.....88
Rothbaum Móric 276
Rothbaum Mózes 276
Rothschild, Mayer Amsel 37
Rott Jakab 69
Rottenbiller Lipót 57
Rózsay (Rosenfeld) József.....
70, 116, 142, 154, 205, 219, 234, 273, 274
Rudinszky József 292
Rudolf trónörökös..... 58, 153
Sabbatai Donnolo 33
Sabbataj Cevi 10, 11
Sacher (**) 130
Sachs Fanni 215
Sachs(e)l Márkus 271, 285
Sachs, Mihály 107, 115
Salamon Léb 292
Sándor főherceg 38
Sándor Pál 156
Sándorfy Kázmér..... 71
Saphier Azriel 190
Saul de Pest 109
Schack, Josef * 202
Schaltiel Dávid..... 272
Schaltiel Izsák 89
Schapringer Joachim 70
Schedius Lajos 175
Schey Fülöp 145
Schlesinger Ádám..... 90, 93
Schlesinger Farkas..... 284
Schlesinger Salamon 87
Schmiedl, Abraham 107, 115
Schossberger Sáje Wolf.....
..... 112, 190, 256, 287, 299
Schossberger Zsigmond 154
Schönberger Ármin 234
Schreiber Fülöp..... 25
Schuler Fülöp..... 51
Schulhof Géza..... 69
Schulhof Lipót 279
Schulz József..... 87
Schusny Jakab..... 295
Schwab Dávid..... 23
Schwab Leontin 16, 20
Schwab Löw .....
14, 16, 19, 20, 43, 45, 50, 56, 57, 67, 68, 91, 101, 103, 104, 105, 107, 111, 114, 115, 123, 129, 130, 174, 175, 184, 194, 208, 209, 219, 246, 251, 252, 281, 286, 294, 295
Schwarc Bernát..... 76
Schwarc Simon..... 76

Schwarcz Salamon 88
Schweida Rudolf 210, 295
Schweiger Márton .....
79, 133, 134, 135, 145, 151, 154, 159, 196, 238
Schwimmer Dávid 130
Sebestyén Károly.....71
Semmelweis Ignác 205
Sennyey Pál 74
Seyer Márkus.....75
Sezira, Joao 7
Simon József.....
....70, 79, 134, 156, 157, 196, 238
Simonyi Borbála.....243
Simonyi Lajos.....265
Singer Gerzon.....106
Singer József.....90
Singer Lipót 76
Singer, Jakob Schulsinger.....242
Singersohn, Filippina 44
Sinzheim, József Dávid.....37
Sisebut.....33
Sommer Sámuel 97, 138
Spiro, Salamon 43
Spitzer Gerzon.....106
Spitzer Jakab.....169
Spitzer Mátyás 51
Spitzer Mór 181
Stáhly Ignác 123
Stein Mayer Miksa 26
Steiner Hermann.....92
Steiner Lipót 88
Steiner Simon 92
Steinhardt Jakab .....
..... 48, 154, 236, 275, 305
Steinherz Jakab.....158
Stern (Szterényi) Albert 25, 278
Stern József.....103
Stern Márkus 214, 244
Stern Mór 149
Stern Samu.....196, 197, 247, 290
Stern Sámuel.....71
Stern Sámuel (2).....76
Stern Sándor 295
Stern Zsigmond 76
Sternau Lajos 24
Stiller Bertalan..... 169, 205, 234
Stiller Mór 70
Störk Félix..... 51
Störk Károly..... 51
Störk Sámuel..... 51
Strasser Lázár..... 184
Strasser Salamon..... 105
Strassmann Mór..... 24
Strausz Ignác..... 26
Streliczky Lipót 114
Strelitzker Dávid..... 246
Strobl ácsmester..... 64
Strom János..... 89
Sugár Viktor..... 295
Sulzer, Salomon .....
.....208, 260, 294, 295, 298
Suschny Jakab..... 169
Sváb Károly 70
Szabolcsi Miksa.....25, 119, 157, 237
Szalay László 265
Szántó Eleázár .....
..... 117, 148, 154, 168, 274
Szász Károly 165, 266
Szatmári Mór 237
Széchen Antal 267
Széchenyi Béla 265, 266
Széchenyi Ferenc..... 82
Széchényi Ferenc..... 38
Széchenyi István..... 21, 41
Szegfy Mór 234
Székely Ferenc..... 165, 289
Szekfű Gyula 225
Szelim szultán..... 284
Szentiványi Károly 265
Szentkirályi Móric 133, 141
Szepessy Ferenc..... 103, 255
Szilágyi Dezső 237
Szily Adolf 169, 206
Szlavics Ferenc 87
Szloboda Mihály..... 204
Szófer Benjámin Wolf..... 54
Szófer Mózes 53, 251, 261
Szőgyény László.....266, 267
Táncsics Mihály..... 113
Tatay Adolf..... 116, 274
Teitelbaum Mózes 231
Telcs Ede 118
Teleky László..... 265

Tenczer Pál..... 24, 142, 154, 234, 235, 266, 274, 287, 303
Tewele Ferdináand 107
Tihanyi Mór 71
Tiktin, Salamon 43
Tisza Kálmán 146, 265, 266, 267
Tisza Lajos 267
Titusz 32
Tóth Kálmán 241
Tóth Lőrinc 122, 266
Török József 205
Török Pál.....39, 111
Trefort Ágoston ...134, 146, 265, 306
Treuenfels, Abraham 48
Újvári Péter 26
Ullmann Gábor 84, 88, 102, 112, 190, 212, 213, 214, 215, 229, 230, 243, 244, 252, 256, 286
Ullmann Mózes 228, 229, 286
Ullmann Sámuel 243
V. Afonso.....7
V. Ferdináand..... 58, 63, 72, 90, 102, 112, 153, 203, 233, 239, 272
Váhrmán Simon 273
Vasváry Lipót.....274
Vaszary Kolozs 158
Vázsonyi Vilmos 70, 119, 157, 235, 237
Verancsics Antal 284
Vereby Soma.....107
Viador.....25
Vicente Ferrer / Ferrer Szt. Vince..34
Vidor Zsigmond.....206
Visontai Soma.....237
Vojdicsek József 123
Wagner Márkus 89
Wahl Bernát 90, 93
Wahrmann Dávid József..... ..... 184, 190, 191, 194, 249
Wahrmann Izrael 13, 14, 43, 101, 109, 110, 111, 125, 174, 176, 184, 199, 224, 243, 248, 251, 253, 271, 288, 307
Wahrmann Juda 14, 47, 104, 115, 140, 149, 171, 184, 194, 253
Wahrmann Mór..... 70, 79, 117, 133, 154, 165, 197, 237, 275, 288
Wahrmann Ráhel 190, 194
Wahrmann Simon 206
Waitgner Bernát..... 89
Waldapfel János 71
Walter Ferenc 107
Waltüch József..... 24
Wanicsek János..... 292
Wecelinus 33
Wechselmann Ignác..... ..... 106, 115, 118, 154, 208
Wehner Géza..... 295
Weil / Well Fülöp 125
Weinberger Albert..... 79
Weiner Márkus..... 76
Weinmann Fülöp 117, 154, 156, 165, 289
Weiss Manfréd 118
Weiss Móric Áron / Weisz M. A..... .....104, 106, 287
Weissenberg J. G. (Ignác) 63
Weisz Farkas Jakab..... 76
Weisz Joel..... 276
Weisz Miksa..... 165
Weisz Ödön..... 71
Weiszburg Gyula 25, 26, 71, 117, 165, 208
Wekerle Sándor..... 237
Wertheim Adolf 25
Wertheimer Mayer..... 284
Wertheimer Mózes 284
Wessely, Hartwig 44
Wilhelm **..... 206
Windisch-Graetz, Alfred C. F. 17, 113, 231
Wittmann Ábrahám 90
Wittmann Mór 71
Wlassics Gyula 237
Wodianer Ruben Rudolf..... 190, 244
Wodianer Sámuel..... 244
Wolf, Gerson 155
Wolfinger Herman 270

Wöhler, Gotthard 210, 295
Zichy Ferenc 106, 181
Zichy György 205
Zichy Miklós 225
Ziltz Mór 122
Zilz Mór 172
Zily Mór 276
Zimándy Ignác 117, 157
Zipser Mayer 67, 68, 130, 161, 275, 305
Zlinszky János 84
Zuckermann Benedek 139
Zunz Lipót 27, 257, 259
Zsengeri Samu 25

Sajtó

A Hitközségi Hivatalnok 25
A Jövő 25
A Magyar Zsidó Ifjúság Lapja 25
Allgemeine Jüdische Rundschau 26
Allgemeine Jüdische Zeitung 25
Allgemeine Jüdische Zeitung (Kolozsvár) 25
Allgemeine Zeitung des Judentums 65, 66, 67, 68, 124
Beamten-Zeitung 25
Ben Chananja 21, 23, 61, 64, 67, 68, 69, 130, 139, 159, 304
Beth-El 69
Budapesti Szemle 275
Carmel 23, 46, 116, 139, 160
Cionista Szervezet 26
Das Einige Israel 24
Das traditionelle Judenthum 24
Debreczen–Nagyváradi Értesítő 240
Der Jude 24
Der Ungar 308
Der Ungarische Israelit 24
Der Ungarisch-Jüdische Bote 25
Die Epoche 25
Die Palme 24
Die Zeit. 25
Egyenlőség 23, 25, 29, 56, 168
Életképek 240, 241
Fremdenblatt 73
Független Magyar Hetilap 25
Hamechaker 25
Hitközségi Szemle 26
IMIT Évkönyv 162, 164
Irodalmi füzetek 275
Israelitischer Neuigkeitsbote 24
Izraelita Családi Naptár 32
Izraelita Hitközségi és Iskolai Lap 24
Izraelita Hitközségi Tisztviselők Lapja 26
Izraelita Közlöny 24, 173
Izraelita Lapok 24
Izraelita Magyar Néptanító 24
Izraelita Néplap 24
Izraelita Tanügyi Ellenőr 25
Izraelita Tanügyi Értesítő 24
Jelenkor 240
Jüdische Gemeinde- und Schulzeitung 24
Jüdische Pester 24
Jüdische Wochenschrift 23
Jüdischer Pester Lloyd 24
Jüdischer Schulbote 24
Jüdisches Tageblatt 25
Jüdisches Volksblatt 25
Jüdisches Weltblatt 24
Magazin für die Wissenschaft des Judenthums 161
Magyar Izrael 26
Magyar Izraelita 24, 234
Magyar Könyvszemle 161
Magyar Nyelvőr 162
Magyar Rabbik 26
Magyar Zsidó 24, 26
Magyar Zsidó Népiskola 25
Magyar Zsidó Nő 26
Magyar Zsidó Szemle 25, 29, 100, 155, 162, 163, 164
Magyar Zsinagóga 20, 23, 26
Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums 99, 139, 160, 162
Nemzet 162
Neue Jüdische Pester Zeitung 25
Ostdeutsche Post 61
Pester Lloyd 73, 162, 235
Pesti Napló 162

Prager jüdisch-deutsche Monatschrift 64
Reform 24
Schewesz-Achim.....24
Siebenbürger Israelit 25
Századok 162
Szombat 26
Szombati Újság..... 25, 26
Történelmi Tár..... 161, 162
Ungarisch Jüdische Wochenschrift 155, 160
Ungarische Wochenschrift.....25
Ungarisch-Jüdische Wochenschrift 24, 70
Vereinigte Ofner Pester Zeitung..125
Zsidó Évkönyv 162
Zsidó Híradó 25
Zsidó Szemle 26
אהל יצחק 26
נטעי בחורים 26
תל תלפיות 26

Tárgymutató

1840. évi XXIX. trv.....112
1867. évi XVII. trv. 267
1895. évi XLII. trv.....119
1898. évi XIV. trv. a 196
A honi Izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egylet...219
Abszolutizmus 171
Aggokháza..... 116, 118, 288
Áhávász Réim Felebaráti Szeretet Egylet 119, 289
Alapítványi Leánygimnázium 152
Alkalmazottak fizetése, 1800 271
Alliance Israélite Universelle 156
Angyalföldi templom.....118
Antiszemita képviselők.....134
Antiszemitizmus..... 151, 156, 157
Anyakönyvek vezetése 252
Anyakönyvi hivatal.....150
Aranybulla 178
Aréna úti zsinagóga.....289
Beregi szerződés.....179
Bibliafordítás 149
Birtokképesség 65
Birtokképességi pátens.....56
Boskowitz fizetése..... 248
Bródy Adél Gyermekkórház..... 118, 153, 169
Cheszed Neurim 243
Cheszed Neurim 1806..... 224
Chevra Kadisa118, 147, 152, 154, 169
Cionizmus 151
Dohány utcai templom..... 14
Dohány utcai zsinagóga ..... .114, 116, 118, 140, 168, 224, 287
Éc Chájim Egylet..... 135, 147
Egyenlőségi Kör..... 133, 141
Egyetemes gyűlés..... 117
Egyházigazgatási szabályzat..... 235
Egyházpolitikai törvények 157
Egyházszervezeti szabályzat..... 303
Elemi iskola 13
Első hitközségi alapszabály 110
Első magyar prédikáció..... 140
Emancipáció..... 56, 116, 143, 151, 197, 235, 264, 265, 266, 303
Énekesek fizetése..... 242
Engedélydíj 271
Éves jelentés..... 301
Exhorta 152
Fegyencek istentisztelete..... 116
Fehér lúd-ház 243
Felekezeti anyakönyv..... 158, 306
Felekezeti önkormányzat 197
Fiúárvaház.....118, 152, 289
Főrabbi fizetés, 1817 249
Frankfurti reformtársulat..... 259
Frenk..... 272
Gazdasági válság 117
Gemeindebund..... 151
Germanizálás 171
Gömöri-ház 200
Gyámhatóság 272
Hadisarc..... 113
Hadisegély..... 72
Hagyományos imák..... 258
Hála-istentisztelet 255
Hauslir-ház.....212, 242
Hitéleti kérdések 127
Hitközségi börtön 181

Hitközségi hivatal.....119
Hitközségi kórház.....153
Hitközségi levéltár.....301
Hitközségi székház.....119
Hitközségi szervezet.....236
Hitközséi alkalmazottak.....271
Hitőr Egylet 78, 132, 144
Hitszónok.....174
Horovitz-féle tervezet.....129
Ifjúsági istentisztelet.....13
Igazgatási és választási szabályzat 300
Imaegyesület.....222
IMIT 20, 100, 119, 156, 283, 289
Iskolaalap.....135
Istentiszteleti partitúra.....210
Istentiszteleti reformmozgalom...262
Izraelita anyakönyvek 134
Izraelita Magyar Egylet..... 116, 140, 142, 234, 273, 274, 300
Izraelita Ösztöndíj Egylet 154
Izraelita Siketnémák Országos Intézete 118, 153, 288
Izraelita Szünidei Gyermektelep Egyesület..... 119, 289
Izraelita Tanítóegyesület 149
Jegyzői fizetés.....307
Jótékony intézmények.....169
Jótékony intézmények, 1930 169
Kaszab-klinika.....169
Katolikus gimnázium.....171
Kézműves Egylet 286
Kolerajárvány 39, 117, 254
Kolman-ház 199
Kongrua törvény.....134
Konzervatív párt.....131
Konzervatív zsidóság.....131
Költségvetés, 1828 272
Költségvetés, 1870 182
Kultusztemplom 14, 50, 101, 103, 104, 105, 108, 123, 174, 208, 209, 212, 224, 245, 254, 256, 286, 294
Leányárvaház.....118
Leányiskola.....118
Lelkészi fizetés 134
Lengyel templom 222
Letelepedés 268
Letelepedési engedély 268
Liturgia 259
Löw-féle szabályzat..... 130
Magánimaház.....212, 215
Magyar egyházi beszéd Pesten... 150
Magyar egyházi ének 116
Magyar Gazdasági Egyesület 225, 227
Magyar halotti beszéd 150
Magyar hitszónok 116
Magyar imák..... 116
Magyar Izr. Kézmű- és Földmívelési Egylet..... 113, 119
Magyar Királyi Orvosegyesület . 299
Magyar Nemzeti Múzeum 38, 41, 82, 83, 99, 110, 121, 161
Magyar nyelvismeret..... 219
Magyar nyelvű egyházi szónoklat 221
Magyar nyelvű esketés..... 150
Magyar nyelvű ügykezelés 150
Magyar nyelvű vallástan 172
Magyar tannyelv 116, 172
Magyar Tudományos Akadémia 121, 165, 298, 299
Magyar vallástanár 173
Magyar Vöröskereszt Egylet 159
Magyar Zsidó Oklevéltár 156
Magyar Zsidók Egyesülete 120
Magyar zsidóság hivatalos istentisztelete 153
Magyarító Egylet 112, 119, 142, 155, 221, 234, 273, 274, 286
Magyarosodás 112, 140, 151, 273, 295, 297
Marranosok 35
Meisel-féle emlékirat.....47, 130, 301
Messiás-per 78
Mikéfe 153
Millennium..... 158
Mózesi-rabbinikus 79, 98, 131, 135, 145
Nagymihályi határozat 261
Nagymihályi zsinat..... 78
Német rabbigyűlések..... 127

Nemzeti Múzeum 121
Nemzeti Színház 121, 210
Neológia 144
Népiskolai törvény 147, 148
Népiskolák 147
Népkonyha 46
Népszámlálás 151
Normalhauptschule 171
Nőegylet .. 15, 46, 116, 118, 153, 302
Orczy-ház 13, 38, 45, 48, 56, 95, 101, 105, 109, 111, 114, 119, 123, 126, 199, 201, 202, 208, 212, 222, 224, 242, 243, 246, 247, 251, 252, 253, 254, 255, 268, 272, 279, 280, 285, 286, 294, 295, 307
Orgona 105, 106, 181, 209, 246, 263, 295
Orgonista fizetése 210
Orosz zsidó menekültek 156
Országos Izraelita Iroda 134, 151, 154, 156, 196, 238, 290
Országos Izraelita Patronage Egyesület 119, 289
Országos Izraelita Tanítóegyesület 155, 166
Országos Izraelita Tanítóképző Intézet 135, 147
Országos Közegészségügyi Tanács 299
Országos Magyar Izraelita Közalap 119, 134, 289
Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület 119, 289
Országos Magyar Izraelita Ösztöndíjegylet 69, 119, 306
Országos Nagygyűlés 1935 237, 305
Országos Rabbiegyesület 158
Országos Rabbiképző Intézet 98, 135, 153, 288, 289, 305, 306
Országos rabbikonferencia, 1895 158
Orthodox ellenkongresszus 182
Orthodox Közvetítő Iroda 151
Orthodox szervezeti szabályzat ... 132
Orthodoxia 132, 182, 246
Önkormányzat 300
Összeírás, 1799 110
Paksi rabbigyűlés 128, 235
Palesztina-segély 53
Pesti rabbik, 1930 169
Petíció 110, 112
Petíció, 1850 129
Polgári fiúiskola 118
Polgárosodás 257
Polgárosodás és zsidóság 127
Politischer Eheconsens 183
Portió 180
Privilégium, IV. Béla 179
Rabbifizetés, 1829 193
Rabbifizetés, 1870 182
Rabbihivatal 150
Rabbik közjogi helyzete 145
Rabbinikus zsidóság 144
Rabbisági fizetés 249
Rabbiszeminárium 79, 145, 146, 155, 173, 182, 295, 297, 302
Recepció 56, 119, 132, 134, 153, 157, 197, 235, 237
Református templom 111
Reformhitközség 159, 260
Reformtemplom 114
Reformzsinagóga 209
Rombach utcai zsinagóga 118, 168, 224, 246, 247, 288
Schwab-féle javaslat 129
Skót misszió iskola 116
Statisztika 277
Status quo ante 132
Sulchan Áruch 79, 98, 131, 144, 146, 189, 258, 261
Sulzer-féle imarend 295, 298
Synhedrion 127
Szabad Izráel reformhitközség ... 159
Szabadságharc 113, 115, 231
Szefárd istentisztelet 272
Szelicha 33
Szeretetház 118
Szombatosok 163
Talmud-Tóra 116, 148, 168, 302
Tanítóegyesület 46, 116, 135

Tanító-helyszerző 268
Tanuló internátus 197
Tiszaeszlár.....134
Tiszaeszlári vérvád 117
Tömegnyomor 301
Török templom.....222
Trefort, 1.014/1885. VKM rendelet 196
Türelmi adó..... 72, 112, 180
Ungarisches Haus.....199
Uránia.....159
Vakok Intézete 119
Valero-ház 115
Vallási villongás.....180
Vallásoktatás 168, 171
Védelmi pénz.....180
Vérvád.....157
Veszprémiek petíciója 182
Vezetőségi eskü 181
Vikárius.....174
Votivkirche.....56
Wagner-ház 101
Wechselmann Vakok Intézete.....289
Weiss Alice Gyermekágyas Otthon 118, 289
Zsidó diákok 171
Zsidó elöljáróság püspöki büntetése 182
Zsidó eskü 176
Zsidó hitoktatás..... 171
Zsidó iparosegylet 20
Zsidó iskola..... 125
Zsidó kongresszus131, 133, 143, 236, 305
Zsidó közalap..... 197
Zsidó középiskola..... 148
Zsidó múzeum 197
Zsidó népszámlálás..... 199
Zsidó olvasókörök 183
Zsidó rítusok 259
Zsidó tanítóképző 173
Zsidó tanítónő 183
Zsidó temető 13, 15, 109, 125
Zsidóellenes tüntetés 113
Zsidókórház 39, 56, 57, 102, 118, 123, 125, 169, 201, 207, 254, 286, 301
Zsinagógai vaskaloda..... 181
Zsinagógák Budapesten, 1930.... 169

Tartalom

Cikkek, írások....5
Don Abrabanel Izsák (1909)....7
A chaszidizmus megalapítója (1910)....10
Temetőlátogatás (1910)....13
Lőw Lipótné Schwab Leontin naplójából (1911)....16
Löw Lipót (1911)....19
A magyarországi zsidó felekezeti hírlapirodalom bibliográfiai összeállítása (1911)....23
Izr. kultúregyesületek a XIX. században (1912)....27
Századokon át (1912)....32
József nádor és a pesti zsidóság (1915)....38
Dr. Meisel Farkas Alajos (1915)....43
Dr. Meisel Farkas Alajos (Befejező rész) (1915)....46
Einhorn Ignác, a későbbi államtitkár hitszónoklatai Budán (1916)....50
A három rabbi gyűjtése (1916)....53
I. Ferenc József és a pesti zsidók (1916)....56
Szerb zsidó menekültek Dél-Magyarországon (1916)....60
Lappangó emléktárgyak (1916)....63
Zsidó diákok patrónusa (1917)....69
Egy meghiúsult zsidóadó a múlt század közepén (1918)....72
A kongresszus félszázados fordulóján (1918)....77
Pesti zsidók, mint a Nemzeti Múzeum és a magyar színészet pártolói (1918)....82
Pesti zsidó katonák 1848 előtt (1918)....85
Járvány idején (1918)....95
Kohn Sámuel (1920)....97
A pesti kultusztemplom (1923)....101
A Pesti Izraelita Hitközség története (1925)....109
Gróf Széchenyi István ismeretlen levele a pesti hitközséghez (1925)....121
Peszách a nagy árvíz évében (1925)....123

Az első pesti rabbi (1926) ... 125
A magyar zsidók zsinati törekvései (1926) ... 127
Schweiger Márton (1927) ... 133
Kohn Sámuel (1841–1920) (1929) ... 136
A pesti hitközség akkor és most (1930) ... 168
Az első magyar vallástanár (1931) ... 171
Bach József, a zsidó vikárius (1932) ... 174
Brill Azriél magyar esküje (1932) ... 176
Egy alaptalan régi zsidóüldözés (1932) ... 178
A veszprémi zsidóság (1932) ... 180
Pesti rabbiválasztás száz év előtt (1932) ... 184
Kik vezették eddig az Országos Irodát? (1932) ... 196
Régi hiúságok (1932) ... 199
A régi pesti zsidó kórház (1933) ... 201
A pesti zsidó istentisztelet (1933) ... 208
A pesti zsidó község megszilárdulásának korából (1933) ... 212
Magyar szó a zsinagógában (1934) ... 219
Milyen volt 100 éve a pesti zsidóság (1934) ... 222
A zsidóság hazafias szerepe kapitalizmus kezdeteiben (1934) ... 225
Az Ullmann botrány (1935) ... 228
Kossuth Lajos és a rabbi áldása (1936) ... 231
Mezei Mór és kora. Születésének századik évfordulójára (1936) ... 233
Petőfi védője: Rosenthal Mór (1936) ... 239
Az eltűnő Orczy-templom (1937) ... 242
Az Orczy-ház történetéből: a modernek temploma (1937) ... 245
Az Orczy-ház zsidó papjai (1937) ... 248
Híres rabbik az Orczy házban (1937) ... 251
Húsz halott az Orczy-házban (1937) ... 254
Gondolatok egy magyar-zsidó vallásreformátor körül (1937) ... 256
Hetvenéves a magyar zsidók emancipációja (1937) ... 264

Az Orczy ház tanácsterméből (1937) 268
Apró képek a pesti zsidóság múltjából (1938) 271
Az izraelita Magyar Egylet törekvései (1938) 273
A száz év előtti nagy árvíz (1938) 279
Löwy Izsák megalapítja Újpest városát (1938) 281
A zsidó hűség (1938) 283
A pesti zsidóság vezetői (1939) 285
Kitérések kétszáz év előtt (1939) 292
A pesti kultusztemplom kántorai (1940) 294
Tanító, rabbi, elnök és kántor emléke (1941) 297
Hirschler Ignác (1941) 299
Régi pesti zsidó nótáriusok (1942) 307
A kötetben előforduló kevésbé ismert kifejezések 309
Név-, sajtó- és tárgymutató 314

A zsidó XIX. század I-II.

Groszmann Zsigmond válogatott történeti írásai

„A zsidó XIX. század" című sorozat célja, hogy összegyűjtse és digitálisan elérhetővé tegye a hajdani szerzők fontos műveit a magyarországi zsidóság történetéről, újrafeldolgozva az írásokat, dokumentumokat. Úgy véljük ugyanis: a ma emberének segítségre van szüksége ahhoz, hogy a német, héber, latin szövegeket, kifejezéseket megértse, s ezért a legfontosabb szövegrészek lefordításával segítettük az olvasót.

„A zsidó XIX. század" sorozatban terveink szerint megjelenik majd több, a magyarországi zsidóság történetét feldolgozó német nyelven megjelent kötet magyar fordítása is. De a célunk e művek újrakiadásával az, hogy a 21. századi olvasó közelebbről ismerje meg a 19. századi szerzők gondolatait – szülessenek azok akár német nyelven – a magyar zsidóságról, illetve a későbbi korok történészeinek munkáit, hogy ők hogyan értelmezték a 19. század magyar zsidó társadalmának változásait.

Sorozatunk első két kötetének, Groszmann Zsigmond (1880-1945) rabbi-történész munkájának értékét, egyben hiánypótló jellegét azóta növeli is, hogy olyan hitközségi forrásokat is feldolgozott, amelyeket az idők folyamán megsemmisített, vagy ismeretlen helyre sodort a történelem. Groszmann alapvető jelentőségű tanulmányokat tett közzé a pesti zsidó község/izraelita hitközség 19. századi fejlődéséről is. Ezek az írások áttekintést nyújtanak a pesti zsidóság megtelepedéséről, a zsidó község intézményesüléséről, a zsidó közösség vezetőiről, s nem utolsó sorban a zsidó község és a hatóságok közötti viszony alakulásáról.